

**Indro
Montanelli**

ISTORIA GRECILOR

ISTORIA GRECILOR

Indro Montanelli s-a născut la Fucecchio (Florența) în 1909. A urmat cursurile universitare la Grenoble și Sorbona și și-a luat licența în drept și științe sociale. După aceea a făcut de toate, mai puțin meseriile cărora le era destinat prin studiu. A fost pescuitor în Norvegia, administratorul unei ferme în Canada și ofițer în batalioanele indigene din Eritrea. Avea 25 de ani când a publicat o carte despre experiențele sale abisinieni, carte care, recenzată elogios, i-a deschis ușile ziarului *Corriere della Sera*. Corespondent de război în Spania, a colindat lumea și a fost martor ocular al tuturor catastrofelor care au bulversat-o. În 1937 a fost dat afară din breasla jurnaliștilor pentru articolele sale antifranchiste și a trebuit să plece în Estonia, unde a predat italiana la Universitatea din Dorpat. Revenit un an mai târziu la *Corriere*, a fost expulzat din Berlin la izbucnirea războiului, arestat în 1940 la Oslo, arestat apoi din nou și condamnat la moarte la Milano. Zece luni mai târziu a reușit să fugă de la San Vittore și să se ascundă în Elveția. În 1956 se afla la Budapesta, în mijlocul revoluției, ca de obicei alături de cei ce intraseră în conflict. Mai târziu a părăsit gazetăria pentru istorie, din partea căreia spera să aibă mai puține neplăceri. Astfel s-au născut *Istoria grecilor*, *Istoria Romei* și succesivele „istorii” ale Italiei, sugerate de o ambiție modestă și totodată orgolioasă: aceea de a pune cultura, rămasă până atunci în Italia monopol academic, la îndemâna marelui public. Interpret ales al evenimentului istoric și al personajelor sale, el are meritul de a face cursivă narațiunea și de a îmbrăca niște întâmplări adevărate în veșmântul emoționant și plin de farmec al povestirii. Din ianuarie 1994, Indro Montanelli este directorul cotidianului *La Voce* din Milano.

Indro Montanelli

ISTORIA GRECILOR

Traducere de
GEORGE MICIACIO

București
1996

Redactor: MIRELLA ACSENTE
Coperta: MIHAIL BOITOR

Indro Montanelli, *Storia dei greci*
© Libri & Grandi Opere S.P.A. Milano, 1994

**Toate drepturile asupra acestei versiuni în limba română
aparțin Editurii Artemis**

ISBN — 973-5664-057 — 1

Lui Tissy Moissy Rosselli

CĂTRE CITITORI

Mi-ar fi mai ușor să înșir aici scăpările și lipsurile acestei cărți, decât meritele și calitățile ei.

Știam, mai înainte de a o scrie, că aveam să ajung la o astfel de concluzie; și, totuși, am scris-o, pentru că mă amuza s-o fac, pentru că sper ca și alții să se amuze citind-o. Și pentru că socot eu că, în ciuda lacunelor pe care le are, cartea o să umple, totuși, o alta foarte mare, neglijată de profesorii noștri: aceea a unei narațiuni simple, a unei povestiri spuse din inimă.

Am numit-o Istoria grecilor pentru că, spre deosebire de cea a Romei, mai mult decât cronica unei națiuni, a unui popor, a unui stat, ea este povestea unor oameni.

Din acest motiv, am redus la esențial firul evenimentelor politice, ca să dau întâietate acelor care au determinat înflorirea unei civilizații și i-au marcat marile etape.

În cartea de față contează mai mult poezii și filozofii decât legiuitorii și conducătorii de oști: brazda tăiată de Socrate și de Sofocle mie mi se pare mai adâncă decât cea lăsată de Temistocle și de Epaminonda.

Nu am pretenția să fi spus ceva nou și nici să fi dat o interpretare originală unor lucruri deja cunoscute. Nici măcar nu mi-am propus asta. Am avut doar ambiția să ofer cititorilor posibilitatea de a se apropia fără efort și, mai ales, fără plictis, de acești greci vechi.

Sper să fi reușit.

INDRO MONTANELLI
Milano, septembrie 1959

Partea întâi

**ÎNTRE ISTORIE
ȘI LEGENDĂ**

1

MINOS

Acum vreo șaptezeci de ani, un arheolog englez pe nume Evans*, cotrobăind prin câteva prăvălioare cu antichități din Atena, a dat peste niște amulete de damă, pline cu hieroglife pe care nimeni nu reușea să le descifreze. Tot făcând presupuneri, a stabilit că acestea proveneau din Creta; a plecat acolo, a achiziționat un teren pe locul unde presupunea el că se află îngropat orașul Cnossos, a angajat o echipă de muncitori și, la capătul a două luni de săpături, s-a trezit în fața rămășițelor palatului lui Minos, faimosul Labirint.

Poeți și istorici ai Antichității, de la Homer încoace, au afirmat întotdeauna că cea dintâi civilizație greacă a luat naștere nu la Micene, adică pe continent, ci în insula Creta, și că ea a ajuns la deplina sa înflorire în vremea regelui Minos, cu douăsprezece sau treisprezece secole înainte de Christos. Se povestește că acest Minos a avut numeroase neveste care au încercat zadarnic să-i dea un moștenitor: din pântecul lor nu se nășteau decât șerpi și scorpioni. Singură Pasifae a reușit, până la urmă, să-i dea copii normali, printre care pe Fedra și pe blonda Ariadna. Din păcate, Minos îl ofensase pe zeul Poseidon, care s-a răzbunat, făcând-o pe Pasifae să se îndrăgostească de un taur, chiar dacă o fi fost el un taur sacru. Ca să-și satisfacă această pasiune a ajutat-o un inginer pe nume Dedal, venit pe

* Sir Arthur John Evans (1851-1941), arheolog britanic. A întreprins cercetări arheologice în nordul Europei și la Cnossos în Creta; a descoperit scrierea pre-feniciană (1893).

insulă tocmai de la Atena, de unde trebuise să fugă pentru că, orbit de gelozie, își ucisese nepotul. Din această unire s-a născut Minotaurul, un animal straniu, pe jumătate om, pe jumătate taur. Iar lui Minos i-a fost destul numai să se uite la el, ca să înțeleagă cu cine îl înșelase nevasta.

El i-a poruncit lui Dedal să construiască Labirintul, pentru a-l ascunde acolo pe monstru; dar, totodată, i-a închis înăuntru și pe constructor și pe fiul său, Icar. Era imposibil să găsești drumul spre ieșire prin încurcătura aceea de coridoare și de galerii. Însă Dedal, un bărbat cu infinite resurse, a fabricat pentru el și pentru băiat niște aripi de ceară; și astfel au putut să fugă amândoi, înălțându-se în aer. Icar, îmbătat de zbor, n-a mai ținut seamă de sfatul tatălui său, și anume să nu se apropie prea mult de soare; ceara s-a topit, iar el s-a prăvălit în valuri. Deși distrus de durere, Dedal a aterizat totuși în Sicilia, unde a dus cu el primele elemente de Tehnică.

În acest timp, Minotaurul continua să se învârtă prin Labirint, pretinzând să i se aducă în fiecare an șapte fete și șapte băieți pe care să-i mănânce. Minos îi obținea de la popoarele învinse în războaie. I-a pretins așa ceva chiar și lui Egeu, regele Atenei. Fiul acestuia, Tezeu, deși era prinț moștenitor, a cerut să facă și el parte din grup, cu intenția de a-l ucide pe monstru; a debarcat, împreună cu celelalte victime, în Creta și, mai înainte de a pătrunde în Labirint, a sedus-o pe Ariadna, care i-a dat un ghem de sfoară pe care să-l depene, pentru a găsi drumul la întoarcere spre ieșire. Îndrăznețul flăcău a reușit să-și realizeze intențiile, a ajuns afară, unde îl aștepta prințesa și, credincios cuvântului dat, a luat-o de nevastă și a dus-o cu el. Numai că, la Naxos, a lăsat-o dormind pe plajă și și-a continuat drumul singur, doar cu însoțitorii săi.

Istoricii moderni au respins această poveste ca fiind în întregime inventată; și poate că, până la un punct, aveau dreptate. Dar ei ajunseseră chiar să și nege că la Creta, cu două mii de ani înainte de Christos, sau cu o mie înainte de Atena, înflorise marca civilizație pe care i-o atribuia Homer. Și aici, de bună seamă, greșeau.

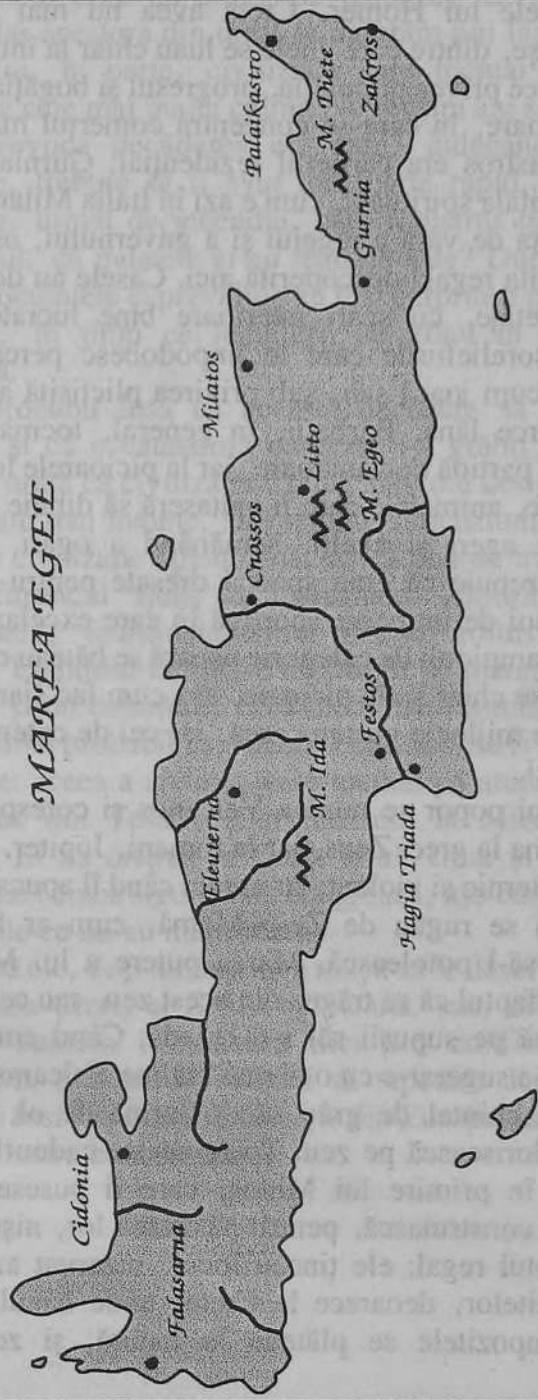
Descoperirile lui Evans au atras atenția arheologilor din toată lumea – printre care și a italienilor Paribeni și Savignoni –, care au dat fuga la fața locului, au început să sape și, în scurt timp, din măruntaiele pământului au început să apară monu-

mente și documente ale acestei civilizații cretane, care a fost botezată după numele regelui Minos, *minoică*.

Chiar și în ziua de azi oamenii de știință se mai ciorovăiesc între ei, vrând să-i stabilească originile; pentru că unii spun că ea ar fi provenit din Asia, alții că din Egipt. Dar oricum, ea a fost cea dintâi civilizație care s-a dezvoltat pe pământ european, a atins înalte culmi, și a influențat-o și pe aceea care avea să ia curând naștere în Grecia și în Italia. Aici, la Creta, au venit să ia model pentru Constituțiile lor Licurg și Solon, cei mai mari legiuitori ai Antichității; aici a luat naștere muzica de cor, pe care a adoptat-o și Sparta; aici au trăit și au lucrat primii șefi de școală ai sculpturii, Dipenos și Scyllis.

Studiind săpăturile, specialiștii au subîmpărțit civilizația minoică în trei *epoci* și în trei *perioade*. Să-i lăsăm cu împărțeala lor, prea subtilă pentru noi, și să fim mulțumiți dacă o să înțelegem, în mare, care a fost viața cretanilor de acum patru mii de ani. După felul cum ni-i reprezintă picturile și basoreliefurile, ei erau oameni de talie relativ mică și subțiri; femeile, cu o piele palidă la culoare, iar bărbații, bronzăți; chiar li se și spunea *Foinikes*, adică „piei roșii”. Ei poartă pe cap turbane; ele, pălăriuțe care ar putea fi prezentate foarte bine la orice paradă a modei din Paris sau Veneția. Și ei și ele aveau un ideal al lor de frumusețe fizică, deoarece bărbații purtau tunici strânse pe corp, iar femeile umblau cu sânul descoperit, ceea ce ne face să credem că îl și aveau înfloritor. Una dintre ele, așa cum ne apare într-o pictură, este atât de cochetă și de provocatoare, că arheologii, în ciuda austerității lor proverbiale, i-au dat numele de *Pariziana*.

Creta, la început, trebuie să fi fost împărțită în diverse state sau regate, care adesea se războiau între ele. Dar, la un anumit moment, Minos, mai capabil și mai puternic decât ceilalți regi, și-a supus rivalii și a unificat insula, dându-i drept capitală propriul său oraș, Cnossos. Să fi fost Minos numele său adevărat, sau poate doar denumirea pe care o lua conducătorul, așa cum la Roma i se spunea *Caesar* și în Egipt *Faraon*? Nu se știe. Se știe doar că cel care a realizat această operă de unificare și căruia legenda i-a atribuit o nevastă ca Pasifae, cu toate necazurile pe care i le-a provocat ea, a trăit și a domnit cu peste treisprezece veacuri înainte de Christos, pe când în Europa nu licărea nici cea mai mică scânteie de civilizație.

MARE AEGEE

INSULA CRETA

După spusele lui Homer, Creta avea nu mai puțin de nouăzeci de orașe, dintre care unele se luau chiar la întrecere cu capitala în ceea ce privea populația, progresul și bogăția. Faistos era portul cel mare, în care se concentra comerțul maritim cu Egiptul; Palaikastros era cartierul rezidențial; Gurnia, centrul industrial și capitala spirituală, cum e azi în Italia Milano; Hagia Triada, reședința de vară a regelui și a guvernului, așa cum o demonstrează vila regală descoperită aici. Casele au două, trei, până la cinci etaje, cu scări interioare bine lucrate. Iar în picturile și basoreliefurile care le împodobesc pereții pot fi văzuți bărbații cum joacă șah, sub privirea plictisită a stăpânei casei, care toarce lână. Bărbații, în general, tocmai se înălbiseră de la o partidă de vânatoare, iar la picioarele lor stăteau culcate, ostentive, animalele care îi ajutaseră să dibuie ursul sau mistrețul: câini ageri și zvelți, semănând a ogari, și pisici sălbatice care trebuie că erau special dresate pentru astfel de treabă. Un alt soi de întrecere sportivă în care excelau cretanii era pugilatul. Campionii de categorie ușoară se băteau cu pumnii goi, folosindu-se chiar și de picioare, așa cum fac siamezii azi; cei de categorie mijlocie purtau cască, iar cei de categorie grea foloseau mănuși.

Zeul acestui popor se numea Velcanos și corespundea cu cel care se chema la greci Zeus, iar la romani, Jupiter. El era un personaj atotputernic și violent; iar atunci când îl apucau furiile, credincioșii săi se rugau de Zeița-Mamă, cum ar fi Maica-Domnului, ca să-l potolească. Marea putere a lui Minos, ca rege, consta în faptul că se trăgea din acest zeu, sau cel puțin că reușise să-i facă pe supușii săi s-o creadă. Când emitea vreo lege, zicea că i-a sugerat-o cu o zi mai înainte Velcanos; și când rechiziționa un chintal de grâu sau o turmă de oi, zicea că trebuia să-l cadोरisească pe zeu. Toate aceste cadouri sigur că zeul le dădea în primire lui Minos, care îi pusese deja pe inginerii săi să construiască, pentru păstrarea lor, niște beciuri uriașe sub palatul regal; ele țineau locul, rezervat azi la noi, păstrării impozitelor, deoarece la Creta, unde banul era încă necunoscut, impozitele se plăteau în natură; și zeului, nu guvernului.

Cretanii erau un popor de luptători, de navigatori și de pictori. Iar acestora din urmă le datorăm noi faptul că am putut reconstitui, în parte, civilizația care tocmai sub Minos s-a ridicat pe cele mai înalte culmi. Nu reușim azi să înțelegem ce a putut provoca decăderea ei, care, judecând după ruinele existente, trebuie să fi avut loc foarte rapid. A fost oare un cutremur, urmat de incendiu, care a distrus până la un punct Cnossosul, cu palatele și cu teatrele sale? După săpături, s-ar zice că locuințele și prăvăliile au fost surprinse pe neașteptate de dezastru, în timp ce locuitorii se aflau în plină activitate obișnuită.

E probabil însă ca această decădere să fi început mai demult, și că o catastrofă oarecare i-a grăbit sfârșitul. Multe urme ne arată că civilizația Cretei, născută desigur cu șapte-opt sute de ani mai înainte, sub semnul stoicismului, devenise sub Minos o civilizație epicureană, adică una de trai bun, și coaptă ca un furuncul ajuns la maturitate. Pădurile de chiparoși dispăruseră, malthusianismul lăsase goluri în populație, colapsul Egiptului înăsprise legăturile pe mare. Poate că a mai avut loc și un cutremur, ca o încoronare a tuturor necazurilor. Dar este mai probabil ca dezastrul definitiv să fi fost provocat de o invazie: aceea a aheilor, care tocmai pe atunci coborâseră în Pelopones din Tesalia și-și făcuseră la Micene propria lor capitală. Ei au distrus în Creta totul: chiar și limba, care pe vremea lui Minos sigur că nu era greacă, așa cum ne-o dovedesc inscripțiile ce ne-au mai rămas.

După ele, deși nimeni nu a reușit să le descifreze, s-ar crede că originea Cretei ar fi fost egipteană, sau, oricum, orientală. Noi nu suntem în măsură nici s-o confirmăm, nici s-o dezmințim. Suntem în măsură să repetăm doar că civilizația cretană a fost cea dintâi civilizație din Europa; iar Minos, primul nostru „ilustru concetățean“.

2

SCHLIEMANN

Modul cel mai potrivit de a-l răsplăti pe contemporanul nostru Heinrich Schliemann pentru imensele servicii aduse reconstituirii civilizațiilor vechi, socot eu că este acela de a-l considera printre protagoniștii acestora, după cum a arătat singur că o dorește cu ardoare, alegându-și-l, în plin secol al nouăsprezecelea, pe Zeus ca ființă supremă, și lui adresându-i toate rugile sale; și-a botezat băiatul Agamemnon, și pe fată Andromaca; pe servitorii săi, Pelops și Telamon; și, întreaga viață, toți banii și i-a închinat lui Homer.

Era un zărghit, însă neamț, adică foarte echilibrat în nebunia lui; și norocul a vrut să-l răsplătească. Cea dintâi poveste pe care i-a spus-o tatăl său n-a fost aceea cu Scufița Roșie, ci una cu Ulise, Ahile și Menelau. Avea opt ani atunci când și-a anunțat solemn familia că intenționa să descopere Troia și să le demonstreze profesorilor de istorie, care negau existența ei, că cetatea a existat cu adevărat. Avea zece ani când a scris în latină o lucrare pe această temă. Și nu împlinise nici șaisprezece când se pare că îi trecuseră de tot astfel de obsesii. De fapt, se angajase ca băiat de prăvălie într-o băcănie, unde sigur că nu avea cum să facă descoperiri arheologice; și de aici, după puțin timp, s-a îmbarcat pe un vas, dar nu pentru Elada, ci pentru America, în căutarea norocului.

Însă, numai după puține zile de călătorie, vaporul său s-a scufundat, iar naufragiatul a fost salvat pe țărmul Olandei.

Văzând în această întâmplare un semn al destinului, tânărul s-a apucat de comerț; la douăzeci și cinci de ani era deja un negustor avut, iar la treizeci și șase, un capitalist bogat pe care nu-l bănuiai că, între o afacere și alta, continua să-l studieze pe Homer. Meseria îl obligase să călătorească mult. Și, peste tot pe unde fusese, învățase limba locului. În afară de germană, știa acum olandeza, franceza, engleza, italiana, rusa, spaniola, portugheza, suedeza, poloneza și araba. *Jurnalul* său era de fapt redactat întotdeauna în limba locului unde fusese scris. Însă limba în care continua el să gândească era mereu greaca veche.

Brusc, și-a închis biroul și magazinul, și i-a comunicat nevestei, care era rusoaică, intenția sa de a se stabili la Troia. Biata femeie l-a întrebat unde este orașul ăsta, de care nu auzise nimic niciodată și care de fapt nici nu exista. Heinrich al nostru i-a arătat pe o hartă locul unde zicea el că trebuia să fie, iar femeia a cerut divorțul. Schliemann n-a făcut nici o obiecție, ci doar a dat un anunț că vrea o altă nevastă, cu condiția să fie grecoaică. Și, dintre pozele care îi sosiseră, a ales-o pe aceea a unei fete cu douăzeci și opt de ani mai puțini decât ai lui. S-a căsătorit pe loc cu ea, după un ritual homeric, a instalat-o la Atena într-o vilă botezată Bellerofonte și, când ea i-a dăruit pe Andromaca și pe Agamemnon, femeia a trebuit să transpire mult până să-l convingă să-i boteze. El a consimțit, dar cu condiția ca preotul, în afară de versetele din Evanghelie, să citească în timpul ceremoniei și câteva strofe din *Iliada*. Numai nemții sunt capabili de asemenea trăsnăi.

În anul 1870 se afla pe locul acela însorit și deșertic nord-apusean al Asiei Mici, unde Homer susținea, iar toți arheologii o negau, că se afla îngropată Troia. I-a trebuit un an ca să obțină de la guvernul turc aprobarea să înceapă săpături pe coasta unui deal, la Hissarlık. A petrecut iarna pe un frig siberian săpând, împreună cu nevasta și cu muncitorii, gropi. După douăsprezece luni de eforturi zadarnice și de cheltuieli nebunești – să-l descurajeze și pe un sfânt –, într-o zi târnăcopul a lovit ceva ce nu era piatră obișnuită, ci un cufăr de aramă care, scos la lumină, a oferit privirii exaltate a acestui fanatic ceva ce el a spus imediat că este „tezaurul lui Priam”: mii și mii de obiecte de aur și argint.

Trăsnitul de Schliemann și-a concediat lucrătorii, a cărat tot acest dar al lui Dumnezeu în baracă, s-a încuiat acolo, a împodobit-o pe nevastă cu toate mărgелеle, pe care le-a comparat cu descrierea făcută de Homer, s-a convins că erau aceleași podoabe cu care se împăunaseră cândva și Elena și Andromaca, și a transmis prin telegraf această veste tuturor arheologilor din lume.

Nu l-au crezut. Au spus că singur pusese acolo toată marfa aceea, după ce o achiziționase la grămadă de prin bazarele Atenei. Numai guvernul turc i-a acordat încredere, însă doar cu scopul de a-l da în judecată pentru însușire ilegală de bunuri. Și totuși, câțiva învățați, mai scrupuloși decât alții, ca Doerpfeld, Virchow și Burnouf*, au vrut, mai înainte de a-l trata drept mincinos, să verifice cazul la fața locului. Și, oricât de sceptici se arătaseră la început, au trebuit să se plece în fața evidenței. Au continuat și ei pe cont propriu săpăturile, și au descoperit ruinele nu ale unei singure așezări, ci a nouă. Unica îndoială care persista acum în mintea lor nu era aceea *dacă* Troia a existat, ci *care* dintre cele nouă dezgropate de târnăcop era cea adevărată.

Între timp, nebunul continua cu luciditatea sa obișnuită să tranșeze încurcătura juridică în care intrase cu guvernul turc. Convins că prețioasele sale descoperiri, odată ajunse la Istanbul, aveau să se ducă pe apa sâmbetei, el a expediat pe ascuns toată comoara la Muzeul de stat din Berlin, care era cel mai bine calificat s-o protejeze în mod serios. A plătit guvernului turc paguba făcută, acesta ținând mai mult să capete banii decât să păstreze toate mărunțișurile acelea. Apoi, înarmat cu primul Baedeker din lume, *Periegesis* al lui Pausanias, a vrut să demonstreze omenirii întregi că Homer spusese adevărul, nu numai despre Troia și despre războiul ce avusese loc acolo, ci și despre protagoniștii săi. Și s-a apucat să caute, printre ruinele de la Micene, mormântul și rămășițele pământești ale lui Agamemnon.

* Wilhelm Doerpfeld (1853-1891), arhitect și arheolog german. Rudolf Virchow (1821-1852), antropolog și medic german. Eugène Burnouf (1801-1852), arhitect și arheolog francez.

Și iarăși bunul Dumnezeu, care are o slăbiciune pentru nebuni, l-a răsplătit pentru atâta credință, conducându-i târnăcopul spre subsolurile palatului descendenților lui Atreu, în ale căror sarcofage au fost găsite schelete, măști de aur, bijuterii și văsărie, aparținând acestor suverani care se credea că existaseră doar în fantezia lui Homer. Și Schliemann i-a telegrafiat regelui Greciei: *Maiestate, v-am descoperit strămoșii*. Apoi, sigur acum pe ceea ce făcea, a vrut să dea scepticilor din lumea întreagă lovitura de grație și, conform indicațiilor lui Pausanias, a plecat la Tirint și a dezgropat zidurile ciclopice ale palatului lui Proteu, al lui Perseu și al Andromedei.

Schliemann a murit la vârsta de aproape șaptezeci de ani, în 1890, după ce a zdruncinat din temelii toate tezele și ipotezele pe care se bazase până atunci reconstituirea preistoriei grecești, care ținuseră să-i exileze pe Homer și pe Pausanias în sferele imaginației pure. În entuziasmul său înflăcărat, poate că prea se grăbise să-i atribuie lui Priam tezaurul descoperit pe dealul de la Hissarlik, și lui Agamemnon scheletul găsit în sarcofagul de la Micene. Ultimii săi ani și i-a petrecut polemizând cu cei care se îndoiau de asta, și a demonstrat în aceste dispute mai multă violență decât putere de convingere. Adevărul e însă că el singur se considera contemporan cu Agamemnon, și-i trata pe arheologii timpului de la trei milenii înălțime. Viața lui a fost una din cele mai frumoase, mai norocoase și cea mai din plin trăită vreodată de vreun om. Nimeni nu-i va putea contesta meritul de a fi adus lumină în bezna care, până la Licurg, a înconjurat istoria grecilor.

Săpăturile făcute după exemplul său au fost continuate în Focida, Beoția, Tesalia și Eubeea de către Wace, Waldstein, Muller, Stamatakis și de mulți alții; ele demonstrează că în ceea ce Schliemann învățase de la Homer era ceva adevărat: că, în același timp cu civilizația Cretei, și independent de ea, pe pământul grec se mai dezvoltase încă o alta, chiar dacă mai puțin evoluată, care și-a avut leagănul în Argos și în Tirint. Ea s-a numit *miceniană*, după numele orașului în care s-a născut. A realizat-o Perseu, cu șaisprezece veacuri înainte de Christos, și

noi încă nu știm cărei rase de oameni a aparținut poporul său. Se știe doar că, în epoca aceea, Grecia era alcătuită din stătuțe separate: Sparta, Egina, Eleusis, Orhomenos, Cheroneea, Delfi, etc. Iar locuitorii lor purtau numele generic de *Pelasgi*, ceea ce ar însemna „popoarele mării”; și poate că de pe mare veniseră, din Asia Mică probabil. Ei au avut contacte cu Creta și i-au copiat puțin cultura, fără a ajunge totuși să o întrecă. Au avut o industrie a lor, însă nu una tot atât de dezvoltată ca cea de la Gurnia. Cât despre limba lor, se cunoaște cam tot atât cât și despre cea a Cretei; se știe totuși că nu avea nimic comun cu limba grecilor.

Ea a devenit ca atare numai după invazia aheilor, un trib din Nord care s-a pus în mișcare, în secolul treisprezece, spre Pelopones, l-a cucerit, l-a unificat și a implantat aici regatele la curtea cărora a trăit Homer, ca trubadur și vagabond. El nu ne vorbește despre această invazie, care rămâne doar o ipoteză. Povestirile lui încep după ce ea a avut loc și, până la Schliemann, tot ce ne-a înfățișat el a fost considerat fantezie pură, iar protagoniștii lor, niște ființe imaginare.

Dar astăzi, după dezvăluirile acestui neamț trăsnit, noi nu mai avem dreptul să punem la îndoială realitatea istorică a lui Agamemnon, a lui Menelau, a Elenei și a Clitemnestrei, a lui Ahile și a lui Patrocle, a lui Hector și a lui Ulise, deși evenimentele nu s-au petrecut chiar exact așa cum ni le-a relatat Homer, puțin cam umflate. Schliemann a îmbogățit istoria și a sărăcit legenda cu câteva zeci de personaje de prim ordin. Datorită lui, câteva secole care până atunci se aflau în întuneric au ieșit la lumină, deși era lumina nesigură a primilor zori. Și numai datorită lui le putem explora azi.

Iată de ce am vrut să-i satisfacem o dorință, aceea ca, la reconstituirea civilizației grecești, să-l trecem în rând cu Homer și cu eroii săi.

3

AHEII

Ascultându-i pe istoricii greci care, chiar când au ajuns la vârsta rațiunii (și nimeni nu a avut-o mai limpede decât ei), tot mai continuau să creadă în legende, istoria aheilor începe de-a dreptul cu un zeu, numit Zeus, care le-a dat întâiul rege în persoana fiului său, Tantal. Omul ăsta era un mare pungaș care, după ce profitase de înrudirea sa cu nemuritorii ca să le divulge secretele și să le fure nectarul și ambrozia din cămară, și-a închipuit că poate să-i îmbuneze dacă le oferă ca jertfă propria odraslă, pe Pelops, după ce l-a tăiat în bucăți și l-a pus la fiert. Zeus, lovit în afecțiunea sa de bunic, l-a lipit la loc pe nepoțel și l-a prăvălit în Infern pe tatăl ucigaș, condamându-l să-i lase gura apă de foamă și de sete în fața unor oale cu frișcă și a unor cupe cu șampanie de care nu se putea atinge.

Pelops, care moștenise tronul Frigiei de la denaturatul său părinte, n-a avut noroc în politică, pentru că supușii săi l-au detronat și l-au exilat în Elida, partea aceea a Greciei care s-a numit apoi, după el, Pelopones. Aici domnea Enomau, mare amator de curse de cai, în care era imbatabil. El obișnuia să-i provoace pe toți curtezanii fiicei sale, Hippodamia, promițând învingătorului mâna ei, iar celui care pierdea, moartea. Și deja multe „partide” își lăsaseră acolo pielea.

Pelops, care în unele privințe trebuie că semăna puțin cu taică-său, Tantal, s-a înțeles cu grăjdarul regelui, Mirtil, să împartă împreună tronul dacă i se oferea posibilitatea să câștige. Mirtil a deșurubat butucul unei roți a carului lui Enomau,

făcându-l pe acesta să cadă și să-și spargă capul. Pelops, luându-l pe Hippodamia, s-a urcat pe tron dar, în loc să-l împartă cu Mirtil, așa cum promisese, l-a azvârlit pe acesta în mare. Însă, înainte de a se îneca, grăjdarul a proferat la adresa ucigașului și a urmașilor săi un blestem.

Printre aceștia din urmă se număra și Atreu, de la care și-a luat dinastia numele de Atrizi. Fiii săi, Agamemnon și Menelau, s-au căsătorit, respectiv, cu Clitemnestra și Elena, singurele fete ale regelui Spartei, Tindar. Se pare că au fost două căsătorii bune, pentru că atunci când Atreu și Tindar au murit, cei doi frați, Agamemnon, ca rege al Micenei, și Menelau, ca rege al Spartei, au devenit stăpânii întregului Pelopones. Ei nu-și mai aminteau, sau poate ignorau, blestemul lui Mirtil. Și totuși, acesta exista, personificat în propria lor casă de către propriile lor neveste.

Și într-adevăr, Paris, fiul lui Priam, regele Troiei, trecând pe acolo, s-a îndrăgostit de Elena. Dar aici, cum au stat exact lucrurile nu se știe. Unii spun că Elena l-a acceptat și l-a urmat pe curtezan. Alții, că el ar fi răpit-o cu forța; și asta a și fost versiunea răspândită de bietul Menelau, ca să salveze și reputația nevestei și pe a lui însuși. Și toți aheii au cerut într-un glas pedepsirea vinovatului.

Urmarea acestei povești ne-a relatat-o Homer, căruia nu intenționăm să-i facem concurență. Toți grecii în stare să poarte arme s-au strâns în jurul seniorilor lor ahei și s-au îndreptat spre Troia cu mii de corăbii. Timp de zece ani au asediat-o și, până la urmă, au cucerit-o și au distrus-o. Menelau și-a recăpătat nevasta, dar puțin cam trecută acum, și nimeni nu a putut să-l scape de faima de încornorat. Agamemnon, întors acasă, a găsit locul său de lângă Clitemnestra ocupat de un învârtit, Egist, care, împreună cu ea, l-a otrăvit. Fiul, Oreste, și-a răzbunat mai târziu tatăl, ucigându-i pe cei doi adulteri. A înnebunit apoi, dar, până la urmă, a reușit să reunească sub sceptrul său regatele Spartei și Argosului. Ulise s-a pus pe trai, uitând complet și de Itaca și de Penelopa. În concluzie, războiul troian a marcat în același timp și apogeul puterii aheilor și declinul ei. Agamemnon, care o personifica, era acum aproape terminat. Și

pierduse, la cucerirea cetății dușmane, o bună parte din trupe, împreună cu mulți dintre cei mai capabili comandanți ai săi. În drum spre casă, flota îi fusese surprinsă de furtună și, în cea mai mare parte, împrăștiată, iar echipajele naufragiaseră prin insulele din Egee și pe coastele Asiei Mici. După aceste lovituri, aheii nu și-au mai revenit. Și când un nou năvălitor a apărut, după un secol, dinspre Nord, ei nu au mai avut țaria să-i reziste.

Cine erau acești ahei care, timp de trei sau patru secole, au fost sinonimi cu grecii, deoarece le-au stăpânit complet țara?

Până în secolul trecut, istoricii, etnologii și arheologii au fost înclinați să accepte că ei au reprezentat doar unul din multele triburi locale de rasă pelasgică, așa cum erau și celelalte care au luat la un moment dat conducerea și, pornind din Tesalia, leagănul lor, au coborât în Pelopones și au format aici o clasă conducătoare și stăpână. Conform acestei teze, ei ar fi fost continuatorii civilizației miceniene, dezvoltată după modelul celei minoice din Creta, reprezentând probabil numai un stadiu mai avansat al acesteia.

Dar un alt arheolog, de astă dată englez, a aruncat în aer castelele construite pe temeiul acestei ipoteze. Sir William Ridgeway a descoperit că între civilizația miceniană și cea ahee existau deosebiri fundamentale. Cea dintâi nu cunoscuse fierul, pe când cea de a doua, da. Cea dintâi își îngropa morții, cea de a doua îi ardea. Prima se ruga privind în jos, deoarece credea că zeii se află în măruntaiele pământului; cea de a doua se ruga privind în sus, pentru că era convinsă că zeii locuiau pe vârful Olimpului sau printre nori. De unde Ridgeway a dedus că aheii nu erau nicidecum o populație de pelasgi, ca celelalte din Grecia, ci un trib celtic din Europa centrală, care a coborât în Pelopones nu „din”, ci „prin” Tesalia, i-a supus pe localnici și, între secolele treisprezece și paisprezece înainte de Christos, s-a contopit cu ei, ca să dea naștere unei noi civilizații, cu o nouă limbă, cea greacă, rămânând totuși clasă conducătoare.

E foarte probabil ca această ipoteză să fie adevărată sau să conțină cel puțin destul adevăr. Fără îndoială că aheii, spre deosebire de pelasgi, au fost oameni de uscat; și e adevărat că,

până la războiul troian, nu s-au hazardat niciodată pe mare; iar atunci când dădeau de ea, se opreau. Ei nici nu au încercat măcar să pună piciorul pe insulele mai apropiate de continent; și toate capitalele și orașele lor se găseau în interior. Sub ei, Grecia se limita doar la Pelopones, Atica și Beoția, în vreme ce pentru populațiile pelasgice ale civilizației miceniene, care erau maritime, ea îngloba și toate arhipelagurile din Egeea.

Cât privește faptele de arme pe care le atribuie Homer aheilor, ele erau, până acum un secol, considerate pură legendă, inclusiv războiul cu Troia, căreia i se nega chiar și existența. Cu toate acestea, așa cum am văzut, Troia exista și reprezenta un rival primejdios pentru orașele grecești, deoarece domina Dardanelele, pe care trebuia să le străbați ca să ajungi pe pământul bogat al Helespontului. Aheii născociseră deja un basm, ca să-i stimuleze pe supușii lor împotriva Troiei: acela al argonauților, adică al marinarilor de pe corabia Argo, plecați spre Colhida, sub comanda lui Iason, în căutarea Lânei de Aur. Din expediție făceau parte Tezeu – cel cu Minotaurul –, Orfeu, Peleu, tatăl lui Ahile, și însuși Heracle care, atunci când Troia a încercat să-i oprească la intrarea în strâmtoare, a coborât, a prădat de unul singur cetatea, și l-a ucis pe regele Laomedon, împreună cu toți copiii săi, în afară de Priam.

Expediția a reușit datorită Medeei. Iar în mintea poporului, Lâna de Aur a rămas ca un simbol al bogățiilor Helespontului și ale Mării Negre. Dar, ca să ajungă aici, trebuia distrusă mai întâi Troia, care controla această trecere obligată și care se îmbogățea mereu de pe urma traficului făcut, impunând probabil plata unor taxe și alte obligații celor ce voiau să treacă strâmtoarea.

Cine au fost exact acești troieni nu se știe. Li se mai spunea și dardani. Însă ipoteza cea mai credibilă este că trebuie să fi fost cretani imigrați pe peticul acela de pământ al Asiei Mici, ca să întemeieze o colonie, sau poate pentru ca să scape din născăvica catastrofe, care-or fi fost ele, ce le-au lovit insula și le-au distrus civilizația. După Homer, ei vorbeau aceeași limbă ca și grecii și, la fel ca ei, adorau muntele Ida, „cel cu multe izvoare”. E probabil ca doar populația de la oraș să fi fost cretană, pe când

locuitorii din împrejurimi erau asiatici. Sigur că Troia a fost o mare piață comercială a aurului, a argintului și a lemnului. Aici ajungea până și jadul din China.

Grecii, după ce au distrus-o cu meticulozitate, cât de cavalereste s-au mai purtat atunci când i-au judecat pe localnici! În *Iliada*, Priam apare mai simpatic decât Agamemnon; iar Hector se dovedește un autentic gentleman, în comparație cu canalia de Ulise. Chiar și Paris, pe cât era el de ușuratic, a fost un tânăr încântător. Și, dacă putem judeca un popor după Casa sa regală, trebuie să spunem că cea a regelui Priam a fost mai demnă, mai elegantă și mai umană decât cea de la Micene.

După cum am spus, până acum un secol războiul troian și protagoniștii săi, existența însăși a cetății, au fost considerate ca ceva pur imaginar, fructe ale fanteziei lui Homer și a lui Euripide. Acela care le-a dat o consistență istorică a fost Schliemann. Astăzi putem spune că războiul troian este primul episod dintr-un război destinat să se perpetueze prin milenii și să nu fie încă soluționat: războiul Orientului asiatic contra Occidentului european.

Cu Grecia aheilor, i-a fost dat Occidentului să câștige prima rundă.

4

HOMER

Despre Homer nu știm nimic. Nici măcar nu știm dacă a existat cu adevărat. Dacă ne luăm după legenda de toată lumea acceptată, el a fost un „trubadur” orb al secolului opt, pe care domnii îl angajau ca să le spună minunatele sale povești. Ei nu puteau să citească, pentru că erau analfabeți, iar timpul și-l petreceau doar făcând războaie, vânând și prădând. Poate însă că și Homer era analfabet. El culegea materialul acestor poeme direct din gura poporului și, cu imaginația-i neobosită, îl prelucra după gustul aristocraticilor săi ascultători.

Cu tot respectul pe care îl purtăm geniului său, vom spune că acest om trebuie să fi fost un mare pișicher, pentru că toți cei care îi acordau ospitalitate găseau întotdeauna în poveștile sale ceva care să le gâdile orgoliul. Fiecare din ei, în afara unor laude aduse faptelor de arme ale strămoșilor, mai descoperea aici și un arbore genealogic care îl lega mai mult sau mai puțin de vreun zeu. Lingușind, el își câștiga pâinea, și poate că a dus o viață fericită, de parazit de lux; dar, cu toate că nu trebuie să-i fi venit ușor să-i mulțumească pe toți, datorită animozităților și rivalităților care îi separau, se pare că, totuși, a reușit s-o facă.

Sigur că ceea ce ne-a lăsat el despre societatea ahee, care reprezenta o clasă dominantă restrânsă, nu este un tablou demn de luat în seamă, deoarece toate trăsăturile personajelor sale sunt schimbate și înfrumusețate nu numai de inspirația poetică a autorului, ci și de nevoia de a fi pe placul clienților. Mulți dintre ei erau descendenți ai vechilor eroi. Un astfel de tablou poartă

pecetea a ceea ce numim noi azi „stilul convențional”. Chiar dacă portretul seamănă mai mult cu ceea ce dorea societatea lor să fie, decât cu ce era în realitate, din punct de vedere documentar el are o valoare însemnată și ne permite să schițăm cadrul acelei lumi.

Homer spune că aheii erau un popor de oameni cu un fizic foarte frumos: toți bărbații, niște atleți; toate femeile, niște regine ale frumuseții. Probabil că nu e chiar adevărat. Dar e destul ca să ne facă să înțelegem că frumusețea fizică reprezenta idealul lor cel mai înalt, și poate și singurul. Țineau foarte mult la eleganță și, deși industria modei se afla într-un stadiu rudimentar, cu puținul pe care îl aveau ei realizau minuni. Singura țesătură folosită și de femei și de bărbați era cea de in. O purtau ca pe un sac, având o gaură pe unde să-și vâre capul, dar fiecare adăugând la ea garnituri și broderii foarte costisitoare, ca să-i dea o notă personală. Și țineau foarte mult la această îmbrăcăminte, căci Priam, ca să obțină de la Ahile trupul ucis al lui Hector, i-a oferit aheului îmbrăcăminte sa în schimb, ca pe cel mai prețios „bacșiș”.

Casele săracilor erau făcute din lut și paie; cele ale bogaților, din cărămizi, cu o temelie de piatră. Se pătrundea înăuntru printr-o ușă centrală și, în cele mai multe cazuri, nu exista nici o împărțire în camere, iar ferestre nu aveau. Chiar și bucătăria a luat ființă mult mai târziu. Se gătea mâncare în aceeași unică încăpere, iar fumul ieșea printr-o gaură făcută în tavan. Numai domnii cei mari aveau o cameră de baie. Și sunt considerate drept extravagante de miliardar fanteziile Penelopei, care și-a comandat un fotoliu cu brațe, și cele ale lui Ulise, când a pus să i se facă un pat dublu, pentru el și nevastă-sa. E adevărat că trebuia să-i ofere femeii o oarecare compensație pentru cei douăzeci de ani de văduvie în care o lăsase. Dar, pe cât se pare, faptul a stârnit un adevărat scandal.

Temple nu sunt. Deși foarte religioși, domnii ahei cheltuiesc pentru palatele lor dar, ca să-i adăpostească decent pe zei, la asta se gândesc mai puțin; ba îi lasă chiar și iarna afară. Ulise, care, după atâtea aventuri, a devenit la bătrânețe un sedentar și un om de casă, și-a construit chiar un fel de *patio*, cu

brazde de flori, cu pomi și cu un grajd. Și Paris, seducătorul Elenei, pusese pe cei mai încercați arhitecți din Troia să-i construiască o „garsonieră”, dar nu știm cum arăta ea.

În afară de locuințe și îmbrăcăminte, cele două clase – dominatorii și dominații – se mai diferențiau și prin regimul lor alimentar. Generalii războiului troian sunt carnivori, și preferă purcelul de lapte; subofițerii și soldații sunt vegetarieni, și se hrănesc cu grâu prăjit și cu pește, atunci când îl găsesc. Cei dintâi beau vin, și folosesc mierea drept zahăr. Ceilalți beau apă. Nici unii nici alții nu știu ce sunt alea tacâmuri. Se folosesc doar de degete și de cuțite. Nimeni nu e personal proprietar al pământului. Proprietatea aparține familiei, în sânul căreia domnește un fel de regim comunist. Familia e aceea care vinde, cumpără, împarte obligații și profituri, și trasează fiecăruia ce are de făcut. Și, cum ea este foarte numeroasă, iar organizarea societății pe categorii de meserii este încă rudimentară din punct de vedere artizanal și profesional, familia este în general autosuficientă. Există întotdeauna un fiu fierar, unul tâmplar, un altul cizmar. Și asta se petrece chiar în casele domnilor, până și la curte, unde regele taie cu ferăstrăul, trage la rindea, coase și bate cuie.

Nu se prelucrează metale. Pentru obținerea lor nici măcar nu se deschid mine. Se preferă importul obiectelor gata făcute, din Nord. Și tocmai această carență a provocat catastrofa aheilor, în ziua când s-au trezit față în față cu dorienii, mai barbari decât ei, dar înzestrați cu scule de oțel. Viața stagnează în aceste microcosmosuri domestice cu orizont limitat. Grecia este toată străbătută de lanțuri muntoase, care fac dificile deplasările și contactele. Drumurile lipsesc. Iar ca mijloc de transport, există numai carul, tras de catâri sau de oameni. Dar, pe vremea aceea, a poseda un car e ca și cum ai avea azi un iaht.

Din familie, în afară de cei ce sunt uniți prin legături de sânge și de avere, fac parte și sclavii, mai puțin numeroși și mult mai bine tratați decât aveau să fie cei de la Roma. În general sunt femei care, până la urmă, ajung și ele să fie considerate de-ale casei. Banii constituie doar un mijloc de schimb, nu și un indice de bogăție. Aceasta se măsoară numai în

bunuri materiale, hectare de pământ și vite. De altfel, singura monedă cunoscută este lingoul de aur, *talantul*, folosit doar în tranzacțiile mai importante. Altfel, oamenii se servesc de obișnuitul cocoșel sau de măsura de grâu, de rață sau de porc.

Din punct de vedere moral, ne situăm cam jos. Ulise, prezentat ca exemplu și model, este unul din cei mai neobrăzați mincinoși și escroci ai istoriei. Măsura măreției sale o dă numai succesul, care trebuie să fi fost și singura religie a acestor oameni, dacă facem abstracție de mijloacele prin care se ajungea la el. Tratamentul aplicat de Ahile cadavrului lui Hector este o mârșăvie. Singura virtute pe care oamenii aceștia o respectă este ospitalitatea. Probabil că le-o impunea asprimea locului, primejdiile care existau la tot pasul, și deci interesul de a oferi azil, pentru a te putea bucura și tu de el în caz de nevoie. Structura familiei este patriarhală, însă femeia ocupă un loc superior celui pe care i-l vor oferi ei romanii. Faptul că, pentru a incita poporul să meargă să moară sub zidurile Troiei, a fost nevoie să i se inventeze o poveste sentimentală, ne spune totul despre cât de mult conta în lumea ahee amorul. Tânăra fată, când se căsătorește, nu are de ales. Ea trebuie să accepte alegerea făcută de tată, care în general încheie un contract cu tatăl viitorului soț, în termeni de vaci și găini. O fată frumoasă merită chiar și o turmă întreagă sau o cireadă. Iar la ceremonia nupțială, la care iau parte amândouă familiile, cu tot neamul, se intonează cântece religioase, dar mai ales se mănâncă pe rupte și se dansează în sunetele flautului și ale lirei. Însă, odată devenită stăpâna casei, soția ia totul în serios. Ea nu are dreptul să se plângă de infidelitățile bărbatului, care, de regulă, sunt destule; dar stă la masă cu el, se bucură de încrederea lui, îl ajută la treabă și supraveghează educația copiilor, lucru care, de altfel, se mărginește doar la disciplină; nimeni nu este preocupat să dea sau să primească lecții de citit și de scris. O trăsătură curioasă, care subliniază caracterul domestic al vieții lor, e că, de regulă, la bucătărie treaba o fac bărbații, nu femeile. Ele doar țes și cos. În general sunt fete caste și soți fidele. Cazul Clitemnestrei și al Elenei poate fi considerat ceva senzațional și monstruos.

Polis-ul, adică orașul propriu-zis, nu s-a născut încă. Se numește așa doar simulacrul de palat sau de castel al seniorului aheu care, la început, are o putere foarte limitată asupra *geni*-lor din jur. *Geni*-le sunt ceea ce vor fi la romani *gînșile*: grupuri de familii care își recunosc un strămoș comun. Unitatea este creată de primejdia venită din afară. În fața unei invazii, capii de familie se strâng în jurul unui senior care îi convoacă într-o Adunare și, împreună, după caz, iau în mod democratic hotărâri. Încet-încet, din această Adunare, la care aveau dreptul să participe toți cetățenii liberi de sex masculin, s-a diferențiat un Consiliu, un fel de Senat, din care făceau parte numai șefii *geni*-lor. „Seniorul” a început să se numească „rege” și a deținut toată puterea religioasă, militară și juridică, dar numai sub controlul Consiliului, care putea chiar să-l și detroneze.

Nu exista o lege: așa ceva era considerat doar verdictul regelui, verdict pe care acesta îl dădea după cum înțelegea el. Și nu existau nici măcar impozite. Vistieria, care era de fapt seiful personal al suveranului, se alimenta din „daruri” și, mai ales, din prăzile de război. De aceea și erau aheii niște cuceritori. Războaiele împotriva Cretei și apoi împotriva Troiei au fost cu siguranță impuse și de o strâmtorare financiară. Și, cu toate acestea, deși asemenea cuceriri erau în întregime realizate peste mări, aheii nu constituiau un popor de marinari sau, oricum, mult mai puțin decât fenicienii care, în momentul acela, dominau Mediterana orientală.

5

HERACLIZII

Printre atâtea legende care au înflorit pe vremea aheilor, se numără și aceea a lui Heracle, pe care l-am întâlnit deja ca membru al echipajului corabiei *Argo*, plecată sub comanda lui Iason în căutarea Lânei de Aur. Dar trebuie să vorbim ceva mai mult despre el, pentru că a fost unul din personajele cele mai importante ale istoriei grecilor.

El era – nici nu-i nevoie s-o mai spunem – fiul lui Zeus care, chiar după ce o luase de nevastă pe Hera, încă își mai permitea multe libertăți; și, odată, și-a pierdut de tot capul după o femeie oarecare, deși din stirpe aristocratică: Alcmena, nevasta unui teban, Amfitrion, care avea să lase lumii moștenire numele uneia din cele mai simpatice și mai de treabă categorii de oameni: gazda primitoare.

Zeus era în așa hal topit după ea, că a făcut să dureze douăzeci și patru de ore, în loc de opt, noaptea în care s-a dus s-o viziteze. Iar fructul îmbrățișării lor a fost direct proporțional cu durata ei. Ca să se răzbune, Hera a trimis doi șerpi care să-l gâtuie pe noul-născut. Dar acesta i-a prins între degete și le-a zdrobit capetele. De aceea l-au și botezat Heracle, ceea ce înseamnă „gloria Herei”. Băiatul a crescut cum îi era și felul; adică în scurt timp a ajuns cel mai popular erou grec, datorită firii sale de pierde-vară și de măgădău, veșnic vesel și cam bezmetic, care, crezând uneori că mângâie, îi rupea șira spinării vreunui prieten, ca apoi să înceapă să plângă mortul, spunând că n-a fost atent. A făcut de toate. Le-a sedus pe cele cincizeci de fete ale regelui din Tespi, a ucis cu mâinile goale un leu, din a cărui piele și-a făcut îmbrăcăminte, singura din acel moment:

s-a ținut, în urma unor vrăji ale Herei, și-a gătit copiii și a plecat să se caute la Delfi, unde oracolul i-a prescris să plece la Tirint și să intre în slujba regelui Euristeu. Acesta, ca să-l pună la treabă, i-a cerut să ducă la bun sfârșit douăsprezece slujbe foarte grele și periculoase, sperând că eroul avea poate să-și lase pielea într-una din ele. Dar el le-a îndeplinit pe toate.

După moarte, a fost venerat ca zeu, însă copiii săi, denumiți heraclizi, care trebuie să fi fost câteva mii datorită forței demografice a tatălui, și care moșteniseră caracterul turbulent al acestuia, au fost alungați din Grecia. Unul din ei, Illus, i-a provocat pe rând pe ostașii mobilizați de rege ca să-i izgonească din țară atât pe el cât și pe frații săi. Înțelegerea era așa: dacă învingea, heraclizii aveau să primească drept premiu regatul Micenei. Dacă pierdea, atunci părăseau cu toții locul, obligându-se să nu se înapoieze decât după cincizeci de ani, adică în persoana fiilor și nepoților lor. Illus a pierdut, și s-a ținut de cuvânt. Heraclizii au plecat, însă, după o jumătate de secol, urmașii lor din cea de a treia generație s-au întors, așa cum le fusese înțelegerea, i-au ucis pe aheii care încercau să le reziste și au pus mâna pe toată Grecia.

Ceea ce în legendă se numește „reîntoarcerea heraclizilor” se cheamă în limbaj istoric „invazia dorică” și a avut loc pe la 1100 înainte de Christos. Sigur că această legendă, dacă nu și-au confecționat-o pe de-a-ntregul chiar dorienii, cel puțin și-au însușit-o. Ea furniza samavolniciei un fel de alibi, și un blazon pentru dominația noilor stăpâni, care trebuiau să fie considerați creditori și nu niște tâlhari.

Cine au fost exact dorienii, ca de obicei nu se știe. Dar nu încapă îndoială că veneau din Europa centrală, pentru că au adus cu ei în Grecia darul cel mai de preț al civilizației, numit de etnologi „de la Hallstatt”, după numele orașului austriac unde au fost descoperite primele sale urme: fierul.

Fierul l-au cunoscut și aheii, dar nu l-au prelucrat, mulțumindu-se să importe din nord obiectele gata făcute. Dorienii erau mult mai neciopliți și mai barbari decât ei, dar fierul aveau în cantitate mare: îl extrăgeau chiar din măruntaiele munților Epirului și ai Macedoniei, pe măsură ce înaintau către sud, în marșul lor de cuceritori; și cu el și-au făurit arme

împotriva cărora pietrele și ciomegele prea puțin puteau să facă. Erau înalți, aveau capul rotund și ochii albaștri; curajul și ignoranța lor erau de toată lauda. Sigur că era vorba de o rasă nordică.

S-au năpustit cu grămadă, au construit prima lor cetate în Corint, de unde dominau istmul și, în scurt timp, au supus întreaga Grece, mai puțin Atica, unde atenienii au reușit să le reziste și de unde i-au respins. Spre deosebire de ahei, ei nu erau doar oameni de uscat și nu s-au mulțumit numai cu partea continentală a țării, ci au debarcat și în insule; în Creta au distrus și ultimele resturi ale civilizației minoice.

Aproape întotdeauna cuceritorii se plictisesc repede s-o facă pe stăpânii și, după prima furie de abuzuri și samavolnicii, de regulă sfârșesc, așa cum făcuseră și aheii, prin a căuta un compromis cu populația locală cu care se amestecă, și de la care copiază în mare parte obiceiurile. Numai că dorienii sufereau de o boală grea: rasismul. Și chiar acest lucru ne confirmă că era vorba de nordici, care au avut întotdeauna și continuă să aibă rasismul în sânge; toți, chiar și aceia care, în vorbe, se leapădă de el. Deși erau mult mai puțini decât băștinașii, sau poate tocmai de aceea, ei și-au apărat adesea integritatea biologică prin acte de autentic eroism, ca în Sparta. Superioritatea civilizației grecești, departe de a-i cuceri, în primul moment i-a înspăimântat. Au acceptat limba, cu mult mai evoluată decât a lor și deja bogată în literatură, deși doar orală. Și-au însușit legenda heraclizilor, pentru că lucrul acesta le convenea. Dar încă multă vreme au exclus egalitatea în drepturi și căsătoriile mixte, ceea ce explică și haosul pe care l-au provocat.

Hesiod, care desigur că nu era dorian, și care a scris la mult timp după aceea, a botezat epoca lor „epoca fierului”; și nu numai pentru că fierul fusese la ei de mare utilitate, ci și pentru că viața devenise dură și grea. Nesiguranța de la sate provocase depopularea acestora. Toată lumea umbla înarmată și ca să se apere, și ca să atace. Dezvoltarea artistică și culturală fusese stopată, pentru că, spre deosebire de vechii ahei, morți cu toții acum sau fugiți, noii stăpâni nu manifestau nici o intenție de a încuraja cultura. Toate astea au avut, după cum vom vedea, o serie întreagă de urmări nefaste.

Partea a doua
ORIGINILE

6

POLIS-UL

Evenimentele pe care vi le-am relatat până acum, încercând să separăm istoria de legendă, amândouă confundându-se la memorialiștii greci, aparțin Evului de Mijloc elenic, încheiat cu invazia dorienilor și cu haosul care i-a urmat. Iar acum, mai înainte de a ridica din fața istoriei propriu-zise cortina, istorie care începe cu secolul al optulea, să încercăm să-i trasăm acesteia linia principală de contur. Asta pentru că aici se află explicația evenimentelor ce au urmat.

După cum am mai spus, trăsătura neschimbată de caracter a grecilor a fost particularismul. El și-a găsit expresia în *poleis*, adică în „orașele-stat”, niciodată capabile să se transforme într-o națiune. Și, mai mult decât deosebiri rasiale dintre diversele popoare care s-au suprapus, această unificare a împiedicat lipsa lor de permeabilitate. Să mă explic: toate națiunile sunt eterogene. Ultimul care a crezut că au existat și națiuni pure, făcându-și din asta o doctrină, ba mai rău încă, o politică, a fost Hitler. Și a sfârșit așa cum a sfârșit. De fapt, chiar și Germania este un amestec de teutoni cu slavi, așa cum e Anglia de celți, normanzi și saxoni; Franța, de celți, germani și latini, ca să nu mai vorbim de Italia, unde avem chiar de toate. Vreau să vă spun că, în lumea întreagă, invaziile suportate mai curând sau mai târziu de către o națiune, nu au împiedicat formarea unui popor, după un timp mai scurt sau mai îndelungat, rezultat firesc al unui amestec de ingrediente etnice diverse.

Un asemenea lucru în Grecia nu a avut loc din cauza dorienilor. Nu spun că aceștia au sfărâmat unitatea țării, pentru că așa ceva nici nu a existat, dar nu au permis ca ea să se formeze, păstrând o atitudine distantă și un sentiment de superioritate

rasială față de băștinașii cu care, în mod intenționat, nu au vrut să se amestece. Noi nu știm cum s-au petrecut exact lucrurile. Dar cred că Herodot, primul care a încercat să le lămurească, are deplină dreptate când spune că dorienii i-au copleșit pe ahei, transformându-i în sclavi, așa cum și aceștia din urmă au făcut cu pelasgii, adevărații autohtoni. Astfel, Grecia a apărut ca rezultat a trei straturi etnice, sau cel puțin două, pentru că în anul 1100, când au sosit dorienii, aheii, care îi precedaseră cu câteva secole, erau deja destul de amestecați cu pelasgii, sau se găseau din plin într-un astfel de proces; și tocmai de aceea dorienii i-au disprețuit, numindu-i „batarzi”, așa cum au făcut și naziștii cu austriecii.

Nu degeaba spuneau atenienii că ei sunt unul din cele două popoare grecești păstrate pure ca rasă, adică necontaminate de dorienii. Celălalt era Arcadia, cea mai inaccesibilă redută de munte a Peloponesului, unde e posibil ca noii cuceritori să nu se fi putut instala efectiv. Evident că, prin reacție, rasismul doric a provocat un altul, aheo-pelagic, predominant în Atica și în insulele Mării Ionice, de unde a și căpătat denumirea de *Ionic*. Acest lucru îi făcea pe ahei să se proclame „fiii pământului”, iar pe arcadieni să susțină că străbunii lor erau stabiliți în Arcadia mai înainte ca cerul să fi dat naștere lunii; pretext ca să-i trateze pe dorienii drept niște intruși.

Aici se naște o întrebare. Acești greci scandalagii, care nu au reușit niciodată să alcătuiască politicește o națiune, adică o comunitate, ceva comun și național au avut totuși: limba. Și, dat fiind faptul că ea nu s-a putut naște dintr-o fuziune, care nici nu a avut loc, atunci care din cele trei populații a elaborat-o și a impus-o celorlalte? Cu alte cuvinte, dintre aceste trei rase ce populau Grecia, care vorbea limba greacă?

Herodot, mare căutător de curiozități, povestește că, în explorările sale prin toate colțurile țării, ar fi găsit câteva sate cu niște triburi care vorbeau o limbă neînțeleasă de el. Era desigur pelasgica, supraviețuind încă în unele „enclave” din interior, scăpate la început de sub suveranitatea cuceritorilor ahei și apoi a celor dorienii. Ce fel de limbă o fi fost ea nu se știe, după cum nu se știe nici de ce rasă erau pelasgii; dar cu siguranță că au fost de origine medio-orientală. O deducem din cuvintele care, răspândindu-se încet-încet, au rămas moștenire în limba greacă propriu-zisă: *thalassa*, de exemplu, care înseamnă „mare”. Xenofon povestește că, în timpul faimoasei „Anabasis” a celor zece mii de luptători greci în Asia Mică, aceștia nu făceau

altceva decât să-i întrebe pe localnicii întâlniți în drum: „*Thalassa?... Thalassa?...*” Iar localnicii înțelegeau, pentru că acesta era un cuvânt din limba lor. Mai sunt încă multe altele, în general toate legate de lucruri și activități pe mare. Ceea ce ne confirmă că aheii și dorienii nu se prea pricepeau la ale mării; poate că nici nu o văzuseră vreodată mai înainte de a ajunge în Grecia, și deci nu aveau nici un cuvânt cu care s-o numească. Așa că l-au adoptat pe cel al pelasgilor, care cu marea erau în relații foarte strânse, așa cum o sugerează și numele lor.

Deci, nu pot exista îndoieli: greaca a fost o limbă de import, și nu are sens să discutăm dacă importatorii au fost ahei sau dorienii, pentru simplul motiv că, în afară de unele deosebiri dialectale, o vorbeau și unii și alții, având și unii și alții aceeași obârșie indo-europeană, ca și latinii, celții și teutonii.

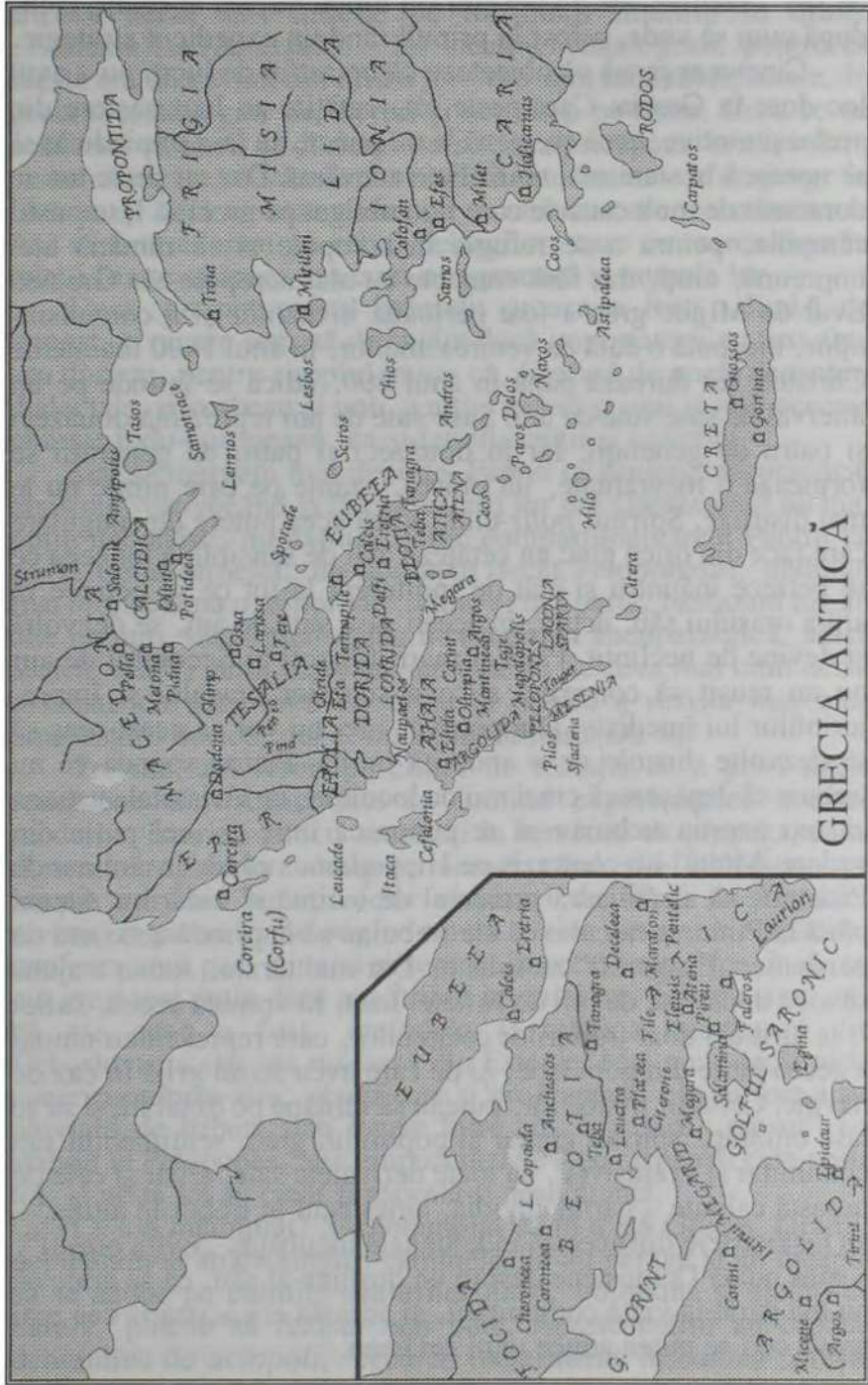
Dar să mergem mai departe. Faptul că dorienii au practicat rasismul, provocând și la colocatarii lor din Grecia unul nu mai puțin nebunesc, nu explică deloc compartimentarea. Pentru că ei, la urma urmelor, nu dominau decât Peloponesul, unde au fost întotdeauna o minoritate, chiar și în Sparta, bastionul lor. În alte regiuni, unde predomina încrucișarea aheopelasgică, adică ionică, s-ar fi putut naște un stat care să fie ceva mai mult decât o cetate cu suburbiile ei, chiar și pentru a rezista mai bine amenințării dorică, dar el nu a luat naștere. De ce?

Trebuie să-l ferim pe cititor de tentația de a privi unele fenomene din Antichitate în lumina experiențelor noastre moderne. Istoricii antici, recrutați în serviciul de propagandă al dorienilor, greșeau, desigur, atunci când și-i închipuiau pe aceștia ca fiind nepoții celor cincizeci de fii ai lui Heracle, reveniți în patria lor de origine pentru a o lua din nou în stăpânire, conform unui pact stipulat și semnat în acest scop. Noi, însă, nu am greși mai puțin dacă am atribui invaziei lor, care cu siguranță că așa ceva a fost, metodele și tehnica nemțească din Cehoslovacia sau cea rusească din Estonia. Mai mult decât niște cuceriri propriu-zise, planificate și programate, ele au fost niște aluviuni de triburi slab legate între ele. Și, dacă „grosul” s-a stabilit în Pelopones, alte grupuri răzlețe s-au răspândit cam peste tot, și peste tot au creat zăpăceală și nesiguranță.

Ce s-a întâmplat? S-a întâmplat că în toată Grecia, țărani, neputându-și apăra singuri căminele, le-au părăsit și au început să se adune pe culmile dealurilor unde, împreună și ajutați de natură, puteau să reziste mai bine. Aceste culmi au căpătat denumirea de *acropoli*, ceea ce literalmente înseamnă „orașul

de sus". Întărite, ele au devenit cel dintâi nucleu al cetății care, după cum se vede, a fost în primul rând un expedient strategic.

Cineva ar putea să obiecteze că un astfel de lucru nu a avut loc doar în Grecia. Cam peste tot, cetățile au luat naștere din aceleași motive, ceea ce, până la un punct, nu le-a împiedicat să se unească în state mai mari. Este adevărat. Dar nu peste tot au durat atât de mult cauzele care i-au obligat pe greci să lase pustii câmpiile, pentru a se refugia în acropole și să rămână aici împreună, uniți, dar fără contacte cu alte acropole ale Greciei. Evul de Mijloc grec a fost perioada invaziilor și a convulsiunilor, începută o dată cu venirea aheilor, în anul 1400 înainte de Christos. Ea durează până în anul 800, adică se întinde pe un interval de șase sute de ani. Șase sute de ani reprezintă douăzeci și patru de generații. Iar în douăzeci și patru de generații se formează o mentalitate, un obicei, uzanțe pe care nimic nu le mai distruge. Spiritul *polis*-ului, adică acea putere de coagulare care face din orice grec un cetățean atât de sensibil la tot ceea ce se petrece înăuntru și atât de indiferent la tot ce se petrece în afara orașului său, acum, în acești șase sute de ani, se dezvoltă și devine de neclintit. Până și marii filozofi ai Secolului de aur nu au reușit să conceapă altceva superior orașului și împrejurimilor lui imediate. Dimpotrivă, nici nu vor ca acest oraș să se dezvolte dincolo de o anumită limită. Platon spunea că nu trebuie să depășească cinci mii de locuitori; iar Aristotel susținea că toți aceștia trebuiau să se cunoască între ei, cel puțin din vedere. Mulți l-au contrazis pe Hippodamus când, însărcinat de Pisistrate să alcătuiască proiectul de incintă al zidurilor Atenei până la Pireu, a calculat că ele trebuiau să cuprindă zece mii de persoane: „Exagerat!” au spus ei. Dar mai târziu, Atena a ajuns să aibă două sute de mii de suflete. Însă, în vremea aceea, suflet li se atribuia doar trupurilor cetățenilor, care reprezentau numai a zecea parte din populație, și de care avea statul grijă în caz de nevoie. Ceilalți, treaba lor, puteau să rămână pe dinafară și să se lase omorâți. Spiritul gregar al poporului grec, sentimentul său comunitar și exclusivist, cu toate derivatele sale, chiar și cele de proastă calitate – bârfa, invidia, amestecul în treburile altuia, – au luat naștere din această îndelungată incubajie. „Evită orașul”, a spus odată Demostene despre un dușman al său, ca să arate că nu lua parte la viața comunității, și aceasta era acuzația cea mai gravă ce i se putea aduce unui cetățean.

GRECIA ANTICĂ

Faptul acesta a dat naștere unui altuia nou: colonizarea.

Diaspora grecilor în tot bazinul Mediteranei, care i-a îndemnat să întemeieze cam peste tot *poleis*-urile lor caracteristice, de la Monaco și Marsilia până la Neapole, Reggio, Benghazi, pe țărmurile asiatice și ale Mării Negre, s-a produs în două faze. Prima a fost aceea, dezordonată și zăpăcită, a fugii pur și simplu de frica invadatorilor, mai ales dorienii; și nu avea nici un plan sau program. Oamenii nu fugeau ca să întemeieze colonii: fugeau ca să-și salveze pielea și libertatea, și-și căutau mai ales un refugiu în insulele ionice și egee, pentru că acestea se aflau mai aproape de continent și erau deja locuite de o populație pelasgică. E imposibil de spus ce proporții a atins acest fenomen, dar ele trebuie să fi fost însemnate. Oricum, un prim strat de populație greacă se stabilise deja în aceste arhipelaguri, cu obiceiurile și uzanțele sale, atunci când a început în secolul al optulea fluxul migrator organizat.

Sigur că el s-a datorat creșterii populației în *poleis*-uri și lipsei de hinterland în care să se stabilească. Spațiu în care să se dezvolte o societate țărănească nu exista. Și apoi, admitând că în trecut el ar fi existat, grecul, care venea după opt secole de viață la oraș, încetase de a mai fi un țăran; și chiar când avea pământ, după ce muncise la el o zi întreagă, seara se întorcea la oraș să doarmă, dar mai ales să flecărească și să bârfească. Însă, între zidurile orașului, peste o anumită limită nu încăpea multă lume; și, dincolo de o repugnanță spirituală pentru *polis*, așa cum am văzut la Platon și la Aristotel, mai exista și imposibilitatea materială de a-l transforma într-o metropolă. Și atunci, adică în veacul al optulea, a început să fie disciplinată și organizată emigrarea.

În grecește, „colonie” se spune *apoikia*, ceea ce înseamnă literalmente „casa de afară”; și deja cuvântul exclude orice intenție de cucerire și orice subînțeles imperialist. Oamenii erau doar niște bieți amărâți care plecau să-și facă o casă. Și deși conducerea numise în fruntea acestor expediții un „întemeietor”, care își asuma comanda și răspunderea acțiunii, odată constituită *apoikia*, ea nu devenea o dependență, un dominion, un protectorat al cetății-mamă, ci păstra cu ea doar

legături pur sentimentale. Vechilor cetățeni le erau acordate unele privilegii, atunci când veneau în vizită sau pentru afaceri; focul în căminul public era aprins cu jar adus din patrie, și de obicei acesteia i se adresau atunci când trebuia numit un nou „întemeietor”, dacă la rândul său colonia, suprapopulată, se hotăra să întemeieze o nouă așezare. Dar servituți politice nu existau. Ba chiar, destul de des, izbucneau între ele războaie, cum a fost cazul între Corint și Corfu. Și nu existau nici măcar servituți economice. *Apoikia* nu era nici bază și nici piață a patriei-mame, cu care încheia numai afacerile ce-i conveneau. În definitiv, așa cum lipsea o legătură națională între *poleis*-uri, tot așa lipsea și una de subordonare între ele și coloniile lor. Și chiar acest lucru a contribuit în mod hotărâtor la dispersarea lumii grecești, la disprețul ei superior față de orice ordine și criteriu teritorial. Grecia s-a născut pe spezele geografiei. De aici, ea a tras multe avantaje, dar tot de aici i s-a tras și prăbușirea.

Alte motive care au obligat-o să fie așa au fost, se spune, cele geofizice și economice, cu alte cuvinte conformația specială a peninsulei, care făcea dificile contactele pe uscat. Dar noi credem că asta a fost mai degrabă o consecință decât o cauză. Pe romani, însuflețiți de o imensă forță centripetă, nici un obstacol natural nu i-a împiedicat să creeze o rețea impunătoare de drumuri, chiar în zonele cele mai ostile. Grecii au fost și au rămas mereu centrifugi. Atena nu a simțit niciodată nevoia unui drum care s-o lege de Teba, pur și simplu pentru că în nici un atenian nu s-a trezit vreodată dorința de a se duce la Teba. În schimb, a avut un drum foarte frumos până la Pireu, pentru că Pireul făcea parte din *polis* care, la rândul său, nu se vedea ca făcând parte din altceva.

De altfel, grecii își puteau îngădui asta, pentru că în momentul acela nu-i amenința nici o forță dușmană din afară, și probabil că aici a fost și marele lor necaz. În Asia, imperiul hitit se prăbușise: în locul său se ridicau acum regatele Lidiei și Persiei, deocamdată în formare, și deci fără forță agresivă. Egiptul decădea. Occidentul zăcea ascuns în bezna preistoriei, Cartagina era un mic port de pirați fenicieni, Romulus și Remus nu se născuseră încă, iar emigranții greci care plecaseră să

întemeieze Neapole, Reggio, Sibaris, Crotona, Nisa și Benghazi, nu găsiseră acolo decât niște triburi barbare, dispersate și incapabile, nu numai să atace, dar nici să se apere măcar. La nord, Peninsula Balcanică era pământul nimănui. După invazia aheilor și aceea a dorienilor, din pădurile și munții săi nici un dușman nu-și mai îndreptase pașii către Grecia.

În acest gol, *polis*-ul s-a putut lăsa netulburat în voia vocației sale regionaliste și secesioniste, fără nici o preocupare de unitate națională. Popoarele se coagulează numai sub o amenințare venită din afară. Și, tocmai din acest motiv, dictatorii moderni o inventează când ea nici nu există. Între *poleis*-uri aveau loc încăierări și mici bătălii, adică în familie, așa că acest lucru, în loc să țină familia mai strânsă, contribuia tot mai mult s-o dividă.

Iată deci tabloul pe care din punct de vedere politic ni-l prezintă Grecia acum, când începea adevărata sa istorie: o cale lactee de stătulețe împrăștiate de-a lungul întregului arc mediteranean de răsărit și de apus, fiecare din ele înțelegând să-și trăiască, între zidurile cetății, o experiență politică și culturală proprie. Să încercăm să culegem cele dintâi fructe, în persoana celor mai reprezentativi oameni ai săi.

7

ZEUS ȘI FAMILIA

Istoria politică a Greciei este, deci, aceea a unor numeroase stătulețe, formate cele mai multe dintr-un oraș cu câteva hectare de teren în jur. Ele nu au reprezentat niciodată o națiune. Dar au existat două lucruri care au făcut din ele ceea ce numim noi în mod obișnuit azi o *civilizație*: o limbă, tuturor comună, superioară oricăror dialecte, și o religie națională, mai presus de orice credințe și culte locale. În fiecare din aceste mici oraș-stat, centrul îl constituia desigur templul, care era înălțat în cinstea zeului sau a zeiței protectoare. Atena o adora pe Pallas-Athena; Eleusis, pe Demetra; Efes, pe Artemis, și așa mai departe. Dreptul de a intra în aceste catedrale și de a asista la ritualurile care se celebrau în ele îl aveau numai cetățenii. Era unul din privilegiile la care ei țineau cel mai mult. Toate marile evenimente ale vieții lor – nașterea, căsătoria, moartea – trebuiau să fie consacrate aici. Ca în toate societățile primitive, orice autoritate – de la cea a tatălui asupra familiei, până la cea a *arhontelui* asupra cetățeanului – trebuia să fie „unsă de Domnul”, deci ea era exercitată în numele unui zeu. Iar zei existau destui ca să personifice orice virtute și orice viciu, orice fenomen de pe pământ sau din cer, orice succes, orice nenorocire, orice meserie și orice profesiune.

Nici ei, grecii, nu au reușit vreodată să facă ordine și să stabilească o ierarhie între patronii lor, în numele cărora se mai și băteau câteodată, invocând fiecare superioritatea zeului propriu. Nici un popor n-a mai inventat, n-a mai blestemat și

n-a mai adorat atâtea zei. „Nu există om pe pământ”, spunea Hesiod, și el trecea totuși drept un competent în materie, „care să-i poată ține minte.” Și pletora asta s-a datorat amestecului de rase – pelasgi, ahei și dorienii – care se buluceau asupra Greciei, invadând-o în valuri succesive. Fiecare din ele își aducea cu sine zeii proprii, fără însă să-i alunge pe cei deja instalați. Fiecare cuceritor putea măcelări un număr cât de mare de muritori, dar cu nemuritorii nu-i plăcea să aibă probleme, și-i adopta sau cel puțin îi lăsa să trăiască. Astfel încât nesfârșita familie a zeilor greci e împărțită și ea în niște ere geologice care se întind de la cei mai vechi până la cei mai moderni.

Primii sunt cei autohtoni, adică cei ai popoarelor pelasgice, originari din acele locuri; și se recunosc pentru că sunt mai mult tereștri decât celești. În fruntea lor se află Geea, care este însuși Pământul, mereu însărcinată și ocupată, ca o doică, să alăpteze. În urma ei vin cel puțin o mie de zeități subalterne, care locuiesc în peșteri, în copaci și în râuri. Un poet din vremea aceea se plângea: „Nici nu mai știm unde să pitim o baniță de grâu: orice colțisor e ocupat de un zeu!” Până și vânturile erau personificate. Că erau înghețate, ca Noto și Euro, sau calde, ca Zefirul, ele se distrau întotdeauna să le scarmene pe Naiadele și pe Nereidele din torenți și din lacuri, urmărite de Pan, cuceritorul cu coarne, care le vrăjea cu naiul său. Erau și zeități caste, ca Artemis. Dar mai erau și unele chiar indecente, ca Demetra, Dionysos și Hermes. Aceștia pretindeau să li se practice cultul de o manieră care azi ar fi pedepsită pentru atentat la pudoare. Și, în sfârșit, mai erau și cei îngrozitori și amenințători, cum ar fi Bau-Bau din poveste: aceștia locuiau sub pământ. Grecii căutau să le obțină bunăvoința dându-le nume drăguțe și afectuoase: de exemplu, îl numeau Milichios, adică „binevoitorul”, pe un oarecare Ctonios, un șarpe monstruos; iar pe Hades, fratele lui Zeus, căruia acesta îi încredințase slujbele cele mai respingătoare, l-au rebotezat Pluto și l-au numit zeul abundenței. Dar cea mai înspăimântătoare era Hecate, zeița deochiului, căreia i se sacrificau păpuși de lemn, în speranța că astfel o să se mulțumească să le deoache numai pe acestea.

Olimpul, adică ideea că zeii nu locuiau pe pământ, ci în cer, l-au adus în Grecia, așa cum am mai spus, invadatorii ahei. Acești noi stăpâni, când au ajuns la Delfi, unde se înălța cel mai mare templu al Geei, au schimbat-o pe aceasta cu Zeus și, încetul cu încetul, i-au înlocuit în întreaga țară pe toți vechii zei pământeni, adorați mai înainte, cu zeii lor celești. Dar nu i-au alungat. Astfel, s-au format două religii: cea a cuceritorilor, alcătuind aristocrația dominantă, cu castelele și palatele lor, care se rugau uitându-se la cer, și cea a poporului aservit care, în colibe sale de lut și paie, se ruga privind în pământ. Homer ne vorbește numai despre zeii olimpici, adică despre cei din ceruri, pentru că el era în slujba bogătanilor; astăzi oamenii de stânga l-ar numi „Poetul Confindustriei”.* Iar regele acestei religii „pentru domni” era Zeus.

Totuși, în sistemul teologic format încet-încet, unde se căuta concilierea elementului celest al cuceritorului cu elementul terestru al cuceritilor, nu Zeus este cel care a creat lumea; ea exista deja. Zeus nu e nici măcar atotștiutor și atotputernic, pentru că, nu e mai puțin adevărat, și subalternii săi îl păcăleau deseori, iar el trebuia să le suporte răutățile. Mai înainte de a deveni „olimpic”, adică celest, a avut și el problemele lui în procesul său de dezvoltare: i se aprindeau călcâiele nu numai după zeițe, ci și după pământene; și de viciul ăsta n-a scăpat nici la bătrânețe. În general, se dovedea cavaler cu femeile pe care le seducea, pentru că le lua în căsătorie. Dar, după aceea, era în stare chiar să le și mănânce, așa cum a făcut cu prima nevastă, Metis, care, fiind însărcinată, i-a născut-o în stomac pe Atena, iar el, ca s-o poată da afară, a trebuit să-și deșurubeze capul. Apoi a luat-o pe Temis, care i-a născut la iuțeală, una după alta, douăsprezece fete, numite Hore. După aceea, pe Eurynone, care i-a dat pe cele trei Grații. Apoi pe Leto, de la care i-a avut pe Apollo și pe Artemis. După aceea, pe Mnemosina, care l-a făcut tată al celor nouă muze. A urmat apoi soră-sa, Demetra, care i-a născut-o pe Persefona. Și, în

* Confindustria: denumire generică dată în Italia grupurilor industriale de mari producători de bunuri de consum.

sfârșit, pe Hera, pe care a încoronat-o regina Olimpului, simțindu-se prea bătrân deja ca să mai umble după noi aventuri matrimoniale: ceea ce nu l-a împiedicat, totuși, să se mai ocupe în treacăt și cu alte mici distracții, ca aceea cu Alcmena, care i l-a născut pe Heracle.

Ei, și pentru că sângele apă nu se face, fiecare din acești copii ai săi au avut și ei tot atât de multe aventuri, și i-au furnizat lui Zeus o armată de nepoți, la fel de zăpăciți ca și bunicul. Dar totuși, pe poeți nu trebuie să-i credem prea mult, pentru că fiecare din aceștia se găsea în slujba unui oraș sau a unui senior care, dorind să-și găsească în propriul său arbore genealogic o legătură cu astfel de personaje sus-puse, îl plătea pe poet ca s-o descopere.

Panteonul acesta atât de arțăgos, de supărăcios, de bârfitor și fără o ierarhie bine precizată a fost unul și același în toată Grecia. Și, chiar dacă vreunul din orașele sale își alegea ca patron un zeu sau o zeiță, alții decât în celelalte cetăți, toate la un loc au recunoscut însă supremația lui Zeus; și ceea ce contează mai mult e că toți au practicat aceleași ritualuri. Sacerdoții nu erau stăpânii statului, așa cum se întâmpla în Egipt, ci stăpânii statului se făcuseră sacerdoți, pentru a oficia ritualul cultului. Cultul consta în sacrificii, cântece, procesiuni, rugăciuni și, uneori, banchete. Totul era realizat în cadrul unei liturghii minuțioase. Iar la marile serbări care se celebrau în cinstea zeului, toate celelalte orașe își trimiteau și ele reprezentanții, ceea ce a constituit una din puținele legături dintre acești greci centrifugi, certăreți și separatiști.

Demnitarii, în calitatea lor de prea înalți sacerdoți, erau ajutați de specialiști care nu absolviseră nici un seminar, dar care ajunseseră aici printr-o practică îndelungată. Ei nu constituiau o castă și nu erau obligați să respecte vreo regulă specială. Era destul să-și cunoască meseria. Cei mai căutați erau ghicitorii care, atunci când erau femei, purtau numele de sibile și aveau specialitatea de a interpreta oracolele. Astfel de oracole existau peste tot, dar cele mai faimoase au fost cel al lui Zeus, de la Dordona, și oracolul lui Apollo de la Delfi, care își câștigase o foarte mare reputație chiar în străinătate, precum și

o clientelă sigură printre străini. Însăși Roma obișnuia, mai târziu, să trimită emisari ca să le consulte, înainte de a întreprinde o acțiune importantă. Oracolele erau deservite de preoți și de preotese, care cunoșteau secretul interpretării răspunsurilor, și o făceau întotdeauna în așa fel ca ele să se dovedească potrivite.

Aceste ceremonii au servit mult la crearea și menținerea unor legături între greci. Unele alianțe între diferite cetăți, cum a fost și liga anfictionică, s-au format datorită lor. Statele care o compuneau se reuneau de două ori pe an în jurul zeiței Demetra la Delfi, primăvara, și la Termopile, toamna.

Diogene, care avea limba ascuțită, zicea că religia grecilor era acel ceva cu care un hoț, știind bine Ave Maria și Tatăl Nostru, putea fi sigur că o să se descurce mai ușor pe lumea cealaltă decât un om cinstit care le uitase. Și nu se înșela deloc. În Grecia, religia era un act de procedură, fără conținut moral. Enoriașilor nu li se pretindea credință și nici nu li se propunea să facă binele. Li se impunea doar îndeplinirea unor anumite practici birocratice. Și nici nu putea să fie altfel, dat fiind că înșiși zeii aveau prea puțină ținută morală și, bineînțeles, nu se putea spune că erau niște exemple de virtute. Totuși, religia a fost aceea care a impus câteva îndatoriri de bază, fără de care nici o societate nu poate exista. Ea făcea sacră, și deci insolubilă, căsătoria; făcea obligatorie moralmente procrearea de copii și indiscutabilă fidelitatea față de familie, față de trib și față de stat. Patriotismul grecilor era strâns legat de religie; și a muri pentru țară însemna a muri pentru zei, și viceversa. Și e foarte adevărat că, atunci când acești zei au fost distruși de către filozofie, grecii, nemaiștiind pentru cine trebuiau să moară, au încetat să mai lupte și s-au lăsat subjugați de romani, care în zei încă mai credeau.

8

HESIOD

Câțiva biografi ai lui Homer au povestit că, în afară de a scrie poezii, el își petrecea timpul și dându-și cu părerea despre ale altora, ca președinte al comisiilor pentru decernarea premiilor literare care, și în acele vremuri – după cum se vede – îi terorizau pe oameni sau cel puțin pe greci; la unul din aceste concursuri, el l-ar fi premiat și pe Hesiod, care de fapt venea pe locul doi în dragostea și stima cetățenilor. Dar nu e nimic adevărat, pentru că între Homer și Hesiod se scurseseră cel puțin două veacuri. Însă nouă ne place s-o credem.

Și apoi atenienii, care au avut limba cea mai otrăvită din toată lumea clasică, socoteau Beoția, unde trăise Hesiod, drept patria țăranilor și a mocofanilor, și au făcut din cuvântul „beoțian” sinonimul lui „nătărău”, deși beoțieni au fost și unele personalități de seamă, ca Epaminonda, Pindar și Plutarh. Desigur că această animozitate s-a născut, mai ales, din motive politice. Teba, capitala Beoției, avea să fie timp de secole dușmana Atenei, până într-atât încât i-a chemat împotriva ei și pe perși. Dar trebuie să recunoaștem că o mână de ajutor la degradarea țării a dat-o chiar Hesiod însuși, cel mai faimos dintre fiii ei, descriind-o într-un mod care îi justifică pe deplin acuzația de calomniator.

De altfel, el nu era născut acolo, pentru că maică-sa îl adusese pe lume la Kime, în Asia Mică, unde emigrase tatăl său, un țăran sărac, în căutare de lucru sau poate rătăcit printre alți fugari care urmăreau să scape de invadatorii dorienii. Dar, de

sânge, era beoțian, și în Beoția, unde l-au adus de mic, și-a petrecut tot restul vieții, muncind un petecuț de pământ nu tocmai generos, la Ascra, lângă Tespi.

Peisajul acesta, privit cu alți ochi, putea fi unul încântător, plin de locuri care să trezească o inspirație înflăcărată. La orizont, se conturau Parnasul și Helicon, Hollywood-ul vremurilor acelora, unde se întâlneau muzele și de unde se spune că și-a luat zborul către cer Pegas cel înaripat. Și, nu departe de aici, țâșnește izvorul în apa căruia, se spune, și-a contemplat Narcis propria-i imagine; sau, cum afirmau alții, că și-ar fi căutat aici sora moartă, de care era în mod incestuos îndrăgostit.

Subiecte foarte frumoase care, sub pana lui Homer, s-ar fi preschimbat în Dumnezeu știe câte romane de amor și de aventuri. Numai că Homer era un poet de curte, care lucra la poruncă pentru principi și pentru principese, clienții său de rang înalt. Ei îi cereau produse pe măsura aristocrației și gustului lor pretențios; pe aceștia nu-i putea emoționa decât soarta unor eroi asemenea lor, strălucitori, cavaleri și învinși numai de Destin.

Hesiod era un țăran, fiu de țăran. Nu văzuse niciodată prinți și prințese; și poate că nu fusese niciodată la oraș; iar pământul acela, pe care el nu venise să-l viziteze ca turist, ci să-l lucreze cu propriile sale mâini, i se oferea numai cu zgârcenie, ingrat, înghețat iarna și încins vara, așa cum l-a și descris de fapt.

Nu se cunoaște anul, nici măcar veacul în care s-a născut. În general, se crede că a fost cel de al șaptelea înainte de Christos, atunci când Grecia începea să iasă din bezna în care o aruncase, cu patru secole în urmă, invazia doriană, și încerca acum să-și creeze, în sfârșit, o civilizație proprie. Hesiod ne zugrăvește un cadru deloc poetic, dar exact, al acelor vremuri și al acelor mizerii în *Lucru și zile*, care sunt o serie de sfaturi date fratelui său mai mic Perseu, despre care nu putem crede mai mult decât că a fost un tinerel cam licheluță și cam încurcă-lume. După cât se pare, el l-ar fi furat pe sârmanul Hesiod de partea sa de moștenire, și trăia acum exploatându-i acestuia munca, petrecându-și vremea cu vinul și cu femeile. Bănuim că nu prea a acordat atenție sfaturilor fratelui mai mare, și că toată

viața a continuat să-și bată joc de înțelepciunea cu care acesta îl îndemna la muncă și la onestitate. Dar asta nu l-a descurajat pe Hesiod, care nu a încetat să-și țină predicile, mai ales contra sexului frumos, împotriva căruia se pare că avea el un dinte. După părerea sa, toate relele de pe capul bărbaților, care până atunci se bucuraseră de liniște, sănătate și prosperitate, le-a adus o femeie: Pandora. Și, printre rânduri, lasă să se înțeleagă că în orice femeie zace o Pandoră. De aici, mulți critici au socotit că Hesiod trebuie să fi fost burlac. Dar noi credem că asemenea lucruri nu le pot afirma decât bărbații căsătoriți.

În *Teogonia* ne povestește cum vedeau, el și contemporanii săi, începutul lumii. Mai întâi, a fost haosul. Apoi, din haos, nu se știe cum, s-au născut Uranus, zeul cerului, și Geeă, zeița pământului care, căsătorindu-se între ei, au dat naștere Titanilor, niște monștri ciudați cu cincizeci de capete și o sută de mâini. Uranus, când i-a văzut atât de urâți, s-a înfuriat și i-a azvârlit în Tartar, adică în Infern. Geeă, care totuși era mamă, a organizat atunci, împreună cu copiii, un complot, ca să-l asasineze pe acest tată denaturat. Cronos, primul născut, și-a luat obligația să facă o astfel de treabă murdară și, când Uranus a venit acasă, aducând cu el Noaptea (Erebos) ca să se culce cu nevasta, de care era tare înamorat, a sărit la el cu un cuțit, i-a aplicat cea mai crudă operație care i se poate face unui bărbat, și a aruncat bucățelele în mare. Din fiecare picătură de sânge a luat naștere câte o Furie; iar din valurile care înghițiseră ceea ce nu se spune din trupul lui Uranus s-a născut zeița Afrodita, care tocmai de aceea nu avea sex. Apoi Cronos s-a urcat pe tronul izgonitului Uranus, a luat-o de nevastă pe soră-sa Rhea și, aducându-și aminte că la naștere i se prezisese că și el va fi detronat de propriii săi copii, i-a mâncat pe toți, afară de unul, pe care Rhea, printr-o șmecherie, a reușit să-l salveze și să-l ducă în Creta. Acesta se numea Zeus, care, făcându-se mare, l-a detronat într-adevăr pe Cronos, l-a obligat să-și vomite copiii pe care îi înghițise, dar nu-i digerase încă, și-a trimis definitiv în Infern pe unchii săi, Titanii, și a rămas în religia greacă stăpânul Olimpului, până în ziua când l-a alungat Isus Christos.

Poate că în toată această alegorie se află condensată și rezumată, sub formă de basm, însăși istoria Greciei. Geer, Uranus, Cronos și Titanii făceau parte din teogonia pământescă a primelor populații autohtone: cele pelasgice. În schimb, Zeus era zeul celest, care a venit în Grecia, cum am spune noi azi, „pe vârful baionetelor” ahee și doriene. Victoria sa definitivă asupra tatălui, fraților și unchilor semnifică exact triumful cuceritorilor veniți din nord.

Dar, orice s-ar spune, singura pretenție a lui Hesiod la nemurire este starea sa civilă. El, după Homer, e cel mai vechi scriitor al Greciei. Dar, deși a scris în versuri, nu era desigur poet. Hesiod înfățișează personaje grosolane și mediocre, care aparțin tuturor tipurilor și se situează printre Bertoldo, Simplicissimus și don Camillo. Dar valoarea sa de martor ocular constă tocmai în faptul că ne-a arătat, ca un cronicar scrupulos și exact, cealaltă față a societății vechi, aceea a proletarilor și țăranilor, pe când Homer i-a zugrăvit numai frontonul aulic și aristocratic. În descrierile sale sobre și realiste, fără urmă de lirism, condimentate doar cu un bun simț grosolan, trăiesc acei *peones* ai Beoției arhaice, sărmanii mocofani maltratați de latifundiarilor absenteiști și rapaci, care nici măcar nu trăiau pe pământul lor, la fel ca și cea mai mare parte a baronilor din Italia de sud, contemporanii noștri. Casele lui Hesiod sunt bordeie de lut, cu o singură încăpere, atât pentru bipezi cât și pentru patrupezi, unde iarna tremuri și vara te topești. Din oraș nu vine nimeni să ceară părerea sau votul acestor nenorociți. Ei au doar obligația să verse recolta, parte stăpânului, parte guvernului, să se înroleze în armată și să moară în războaiele dintre Orhomenos și Teba, sau dintre Teba și Cheroneea, pentru o cauză pe care nu o cunosc și pentru interese ce nu-i privesc. Pentru că patria nu e decât un ținut, adică Beoția, vag legată într-o confederație, și reprezentată de *beotarhi*.

Alimentația este una care se sustrage oricărui calcul al vitaminelor și caloriilor. Grâu prăjit, ceapă, fasole, caș și miere, de două ori pe zi, când lucrurile mergeau bine; și rar mergeau bine. Malaria făcea victime în mlaștinile lacului Copais, astăzi asanat. Ca să scapi de ea trebuia să te retragi pe

dealurile stâncoase și neospitaliere, unde se murea de foame. Monedă nu exista. Ca să strângă atâția bani pentru plata unui rotar care să le lucreze o căruță, trebuiau să se asocieze cincișase familii. Nu exista nici o forță și nici timp care să-l scape pe om de lupta cu foamea. Să se instruiască nu visa nimeni. Cea mai ridicată și mai evoluată categorie de oameni era aceea a micilor meseriași de la țară, care abia de curând învățaseră și ei să lucreze fierul, importat de noii stăpâni dorienii, și care fabricau doar obiectele de uz comun. În oraș existau și meseriași mai bine pregătiți, în jurul palatelor seniorilor, care deja tindeau către lucrări artistice; dar aici, la țară, totul se mai găsea încă într-un stadiu arhaic. Nucleul care reprezenta stâlpul societății era familia, în al cărei mediu restrâns incestul era ceva frecvent, și toți îl găseau atât de firesc, încât îl atribuiau chiar și zeilor.

Cântărețul acestei lumi, al acestei Grecii țărănești, tiranizată de cuceritorii nordici, care încă nu se contopiseră cu ea, a fost el, Hesiod. Și a avut un singur merit: acela de a o înfățișa fidel, cu toate mizeriile ei, la care a luat și el parte. Și asta se simte.

9

PITAGORA

Printre coloniile cele mai evolute care au înflorit în secolele opt și șapte înainte de Christos, s-au situat și așezările din Magna Grecia, de pe țărmurile Italiei meridionale. Grecii au venit aici pe mare, au debarcat la Brindisi și la Tarent și au întemeiat mai multe orașe, dintre care Sibaris și Crotona au ajuns repede cele mai populate și mai prospere.

Primul, care se spune că a avut trei sute de mii de locuitori, a rămas atât de faimos pentru strălucirea sa încât, după numele pe care l-a purtat, s-a creat adjectivul *sibarit*, sinonim cu „rafinat”.

Lucrau acolo numai sclavii, dar și lor le erau interzise anumite activități – acelea de fierar și dulgher, spre exemplu – care puteau să tulbure, cu zgomotul lor, „siesta” de după masă a cetățenilor. Aceștia se ocupau numai cu bucătăria, cu moda și cu sportul. Alcistene își confecționase un costum pe care, mai târziu, Dionis din Siracusa l-a revândut cu o jumătate de miliard de lire, Smindride era întotdeauna întovărașit în călătoriile sale de o mie de servitori. Bucătarii aveau dreptul să-și breveteze mâncărurile, păstrau timp de un an acest monopol și, cu asta, strângeau averi care le ajungeau să trăiască liniștiți tot restul vieții. Serviciul militar nu era cunoscut.

Din păcate, pe la sfârșitul veacului al șaptelea, acest oraș fericit, în afară de plăceri și confort, a mai dorit să aibă și hegemonia politică, lucru care nu se prea împăca bine cu primele două; și, așa, s-a legat de Crotona, oraș mai puțin

bogat, însă mai serios, și-a pornit împotriva lui cu o armată puternică. Crotonezii – se povestește – l-au așteptat pe inamic înarmați cu flaute. Când au început să cânte din ele, caii sibirizilor, ca și cei lipizani, obișnuți mai mult cu arena circului decât cu câmpul de luptă, au început să danseze. Și neciopliții de crotonezi i-au masacrat cu plăcere pe călăreții aflați la cheremul patrupezilor. Sibaris a fost rasă la pământ atât de conștiincios încât, la mai puțin de un secol după aceea, Herodot, venit să vadă ce a mai rămas din el, n-a mai găsit nimic. Iar Crotona, după ce l-a desființat pe inamic, așa cum se întâmplă, s-a molipsit de microbii acestuia și s-a îmbolnăvit la rândul său de sibaritism.

Acesta a și fost motivul pentru care Pitagora a venit să se stabilească aici. Acolo unde se născuse el, în insula Samos, în anul 580, auzise povestindu-se despre acest îndepărtat oraș italian ca despre o mare capitală unde cultura ajunsese extrem de înfloritoare. Turist convins, el vizitase deja tot Orientul Apropiat – se spune –, până în India. Când s-a înapoiat în patrie, a dat acolo peste dictatura lui Policrat, pe care nu-l suporta. Era el însuși prea dictatorial, ca să-l mai suporte și pe altul. Și s-a mutat la Crotona, unde a întemeiat cel mai „totalitar” colegiu posibil.

Puteau intra în el și bărbații și femeile; dar, mai înainte, trebuiau să depună un jurământ de castitate și să se oblige la un regim alimentar care excludea vinul, carnea, ouăle și bobul. Ce-a avut el cu bobul nimeni n-a înțeles: poate pentru că nu-i plăcea lui? Toți trebuiau să se îmbrace cât mai simplu și cât mai decent; râsul era interzis și, la sfârșitul fiecărui an de școală, toți elevii erau obligați să-și facă în public „autocritica”, adică să-și recunoască propriile „deviaționisme”, așa cum fac azi comuniștii care, după cum se vede, nu au inventat nimic nou.

Seminariștii erau împărțiți în *externi*, cei care, după cursuri, se întorceau seara acasă; și *interni*, cei ce rămâneau în acest soi de mănăstire și noaptea. Pe cei dintâi, maestrul îi încredința grijii unor asistenți, și numai de ceilalți, *esotericii*, care constituiau cercul restrâns al adevăraților inițiați, se ocupa el personal. Dar chiar și aceștia îl vedeau pe Pitagora numai

după patru ani de ucenicie, în timpul cărora el le trimitea cursurile scrise și autentificate cu formula *autos epha*, acel *ipse dixit* al latinilor, care înseamnă „el însuși a spus-o”, ca să se știe că nu mai încăpea nici o discuție asupra subiectului. În sfârșit, după această scurtă așteptare pregătitoare, Pitagora binevoia să-și facă personal apariția în fața discipolilor, ca să le împărtășească direct fructele înțelepciunii sale.

Începea cu matematica. Dar nu așa cum o înțelegeau grosolanii și interesații de egipteni, care o inventaseră doar în scopuri practice; ci ca teorie abstractă, destinată antrenării minții cu deducțiile logice, cu exactitatea proporțiilor și cu demonstrațiile. Numai după ce îi aducea la un astfel de nivel pe elevi, se trecea la geometrie care, pentru el, se compunea numai din elementele clasice: axioma, teorema și demonstrația. Fără să-l cunoască pe Tales, a stabilit și el multe teoreme: suma unghiurilor dintr-un triunghi este egală cu două unghiuri drepte; și pătratul ipotenuzei, într-un triunghi dreptunghic, este egal cu suma pătratelor celorlalte două laturi. Cine știe câte alte adevăruri n-ar mai fi enunțat el, dacă nu ar fi disprețuit astfel de „aplicații”, pe care le considera prea mărunte pentru geniul său. Apollodor povestește că, atunci când a descoperit-o pe cea de a doua din aceste teoreme, cea cu ipotenuza, Pitagora a sacrificat o sută de animale, ca să le mulțumească zeilor. Știrea este absolut lipsită de orice temei. Maestrul, toată viața lui, s-a mândrit că niciodată nu s-a atins de un fir de păr al vreunui animal, și le-a impus să facă același lucru și discipolilor săi; iar singurul exercițiu care îi aducea bucurie nu era formularea în sine a teoremelor, ci speculațiile înalte și abstracte ale teoriei.

Chiar și aritmetica, cel de al treilea studiu, el a conceput-o nu ca pe un instrument de contabilitate, ci ca pe un studiu al proporțiilor. Și așa s-a făcut că a descoperit legătura dintre număr și muzică. Trecând într-o zi prin fața atelierului unui fierar, a fost surprins de ritmicitatea exactă a loviturilor de ciocan pe nicovală. Întors acasă, a început să facă experiențe, punând să vibreze corzi de aceeași grosime și la fel de tensionate, dar de lungimi diferite. A ajuns la concluzia că sunetele depind de numărul de vibrații; le-a calculat și a stabilit

că muzica nu este altceva decât o relație numerică între aceste vibrații, măsurată după intervalul dintre ele. Chiar și tăcerea, spunea el, nu este decât o muzică pe care urechea omenească nu o percepe, fiindcă e continuă, adică nu are intervale. . . planetele, ca toate celelalte corpuri în mișcare, produc o „muzică a sferelor”, pentru că și Pământul este o sferă, afirma Pitagora cu două mii de ani înainte de Copernic și de Galileu. Pământul se învâртеște în jurul axei sale de la vest la est, și e împărțit în cinci zone: arctică, antarctică, hibernală, estivală și ecuatorială; și împreună cu celelalte planete formează *cosmosul*.

Fără îndoială că această intuiție face ca Pitagora să fie unul din cei mai mari întemeietori ai științei, și acela care a contribuit cel mai mult la dezvoltarea ei. Pe aceste descoperiri definitive și nemuritoare el a alăturat și vreo câteva superstiții curioase, mult răspândite la vremea aceea, adunate de prin călătoriile sale în Orient. De exemplu, el susținea că sufletul, fiind nemuritor, migrează de la un corp la altul, părăsindu-l pe cel mort, purificându-se un oarecare timp în Hades, și apoi reîncarnându-se; și chiar el personal spunea că își aducea aminte foarte bine să fi fost cândva o curtezană celebră, și apoi eroul aheu Euforbiu, din războiul troian; ba chiar că, mergând odată la Argos, își recunoscuse acolo, în templu, chiulasa purtată în timpul expediției.

Dar tocmai aceste fantezii, puțin pitagoreice, îl apropie cumva de omenesc și ne trezesc oarecare simpatie pentru un astfel de om cu mintea atât de limpede și cu o inimă atât de uscată, care altfel ne-ar fi devenit de tot antipatic. Timon din Atena, în măsură să-i înțeleagă măreția, ni l-a înfățișat, din punct de vedere intelectual, ca pe un „histrion cu aere solemne care, tot dându-și singur importanță, a reușit s-o și capete”. Ceva adevăr este aici, fără îndoială. „Liberalul” acesta, care fugise din Samos din cauza dictaturii, a instaurat el singur la Crotona o alta, care l-ar fi umplut de invidie și pe un Silla și pe un Hitler și pe un Stalin. El nu se mărginea doar să practice virtutea, ducând o viață castă, păstrând un regim alimentar riguros și având o purtare demnă și înțepată, ci a făcut din asta și un instrument de publicitate pentru sine. În spatele acestei

conduite reținute, făcându-se timp de patru ani dorit de către propriii săi elevi, și acordând favoarea unor relații cu persoana sa numai acelora care ofereau garanții suficiente că-l vor adora ca pe un Mesia, exista foarte multă vanitate. În *autos epha*-ul său zace precedentul lui „Ducele are întotdeauna dreptate”. Și, de fapt, întocmai ca aceia care au mereu dreptate, a sfârșit și el în Piața Loreto.

Închistat în orgoliul său de castă, și tot mai convins că cercul pitagoricienilor constituie o grupare aleasă și predestinată de zei să pună ordine în vulgul oamenilor obișnuiți, s-a hotărât să ia puterea în stat și să întemeieze la Crotona republica ideală, bazată pe adevărurile filozofice elaborate de Maestru. Ca toate republicile ideale, ea trebuia să fie o „tiranie luminată”. Luminată bineînțeles de Pitagora, șeful unei aristocrații comunizante care urma să interzică tuturor vinul, carnea, ouăle, bobul, amorul și râsul, obligându-i pe oameni, în schimb, la „autocritică”.

Nu știm cum s-au petrecut apoi lucrurile; dacă a fost vorba de un complot propriu-zis. Știm doar că, la un moment dat, crotonezii au băgat de seamă că toate demnitățile în stat erau deținute de pitagoricieni, oameni austeri, foarte serioși, plicticoși, competenți și îngâmfați, care erau pe cale să facă din Crotona ceea ce făcuse Pitagora din colegiul său: ceva între o fortăreață, o închisoare și o mănăstire. Mai înainte de a nu fi prea târziu, au înconjurat seminarul, i-au scos afară pe chiriași și i-au ucis. Maestrul a fugit noaptea, în chiloți; dar un destin răzbunător i-a condus pașii exact într-un lan cu bob. Din scârba pe care o avea față de leguma asta, a refuzat să se ascundă acolo. Așa că l-au prins și l-au omorât.

De altfel, avea optzeci de ani, și își pusese deja la adăpost *Comentariile*, încredințându-le fiicei sale, Damona, cea mai fidelă discipolă a sa, ca să le răspândească apoi în lume.

10

TALES

Unul din primele orașe pe care le-au întemeiat grecii pe țărmul Mării Egee a fost Miletul. Cei dintâi sosiți aici, în postura de pionieri, au fost fugarii de la Troia, dar poate că nu veniseră intenționat, ci se abătuseră doar ca naufragiați, în urma vreunei furtuni ce distrusese flota lui Agamemnon, cu care ocazie s-a rătăcit și Ulise.

Grecii, când făceau o *apoikia*, adică atunci când se stabileau în străinătate, îi tratau pe localnicii mult mai puțin evoluți decât ei în diferite feluri, deloc prea elegante. În Milet, de exemplu, pentru că ajunseseră acolo burlaci, au aplicat metoda exterminării în masă a bărbaților, ca să se însoare cu nevestele lor, care erau de sânge carian, adică orientale și—după cum putem presupune din acest episod galant—destul de drăguțe. Ele și-au plâns soții morți, i-au acceptat pe cei vii, le-au asimilat limba și urbanismul și le-au născut mulți copii. Iar la o distanță de patru secole de la această violentă încrucișare care a avut loc cam pe la anul 1000 înainte de Christos, Miletul ajunsese orașul cel mai bogat și mai evoluat din Marea Egee. Ca întotdeauna, el a fost la început guvernat de regi, apoi de o aristocrație și, în sfârșit, de o democrație degenerată până la urmă în obișnuita dictatură.

În anul 600, dictatorul de serviciu se numea Trasibul, tiran arogant, dar inteligent, sub care Miletul a ajuns nu numai un centru industrial (mai ales în textile) și comercial, ci și artistic, literar și filozofic. Colonia mai întemeiasă și ea, la rândul ei, pe

coastele și pe insulele din jur, alte optzeci de colonii mari și mici; și toată lumea greacă era scandalizată de bogăția, libertatea și luxul de care se bucurau acestea. Marinarii lor erau cei mai îndrăzneți; negustorii și bancherii cei mai pricepuți; femeile, cele mai rafinate; iar cultura, cea mai avansată.

Această cultură le scăpase din mâini preoților, care îi dețineau peste tot monopolul; dar acum ea devenise laică, sceptică și supusă judecății critice a unei gândiri libere. În timp ce pe continent știința se mai confunda cu mitologia și rămăsese la învățătura lui Hesiod și a lui Homer, de altfel de câțiva timp dispăruți, la Milet s-a găsit deja cineva care să-i scoată la pensie pe zei, cu legendele lor cu tot, și să întemeieze pe baze experimentale prima școală de filozofie greacă, aceea naturalistă.

Acest om a fost un oarecare Tales, născut cam pe la 640, nu dintr-o familie greacă, ci feniciană. De tânăr, a avut o reputație de împrăștiat și delăsător pentru că era mereu distrat și pierdut în gânduri. Atât de mult, că deseori nu vedea nici pe unde calcă; și, odată, a căzut chiar într-o groapă, trezind hohotele de râs ale concetățenilor săi, care îl socoteau un ratat. Poate și pentru că se simțea rănit în amorul propriu de toate aceste sarcasme, Tales și-a băgat în cap să le arate tuturor că, dacă voia, știa și el să câștige bani. Și, împrumutându-se, probabil de la taică-său, care era un negustor avut, a cumpărat toate teascurile de ulei de măsline care se aflau în insulă. Fiind iarnă, prețurile lor, din cauza cererii mici, erau scăzute. Dar Tales, un studios și un cunoscător în astronomie, prevăzuse un an bun și o recoltă de măsline bogată care, la momentul oportun, avea să ridice valoarea instalațiilor sale. Calculele lui s-au confirmat. Și în toamna care a urmat el a putut să impună clienților, ca orice monopolist, prețurile pe care le voia. Astfel și-a luat o frumoasă revanșă asupra acelor care își bătuseră joc de el; a strâns o avere frumoasă, atât cât să poată trăi ca un rentier și să se consacre apoi pe de-a-ntregul studiilor.

Dintr-un om de știință, el avea, în afară de firea sa distrată, și un simț al curiozității, capacitatea de a observa și spiritul de conjectură. Plecat în Egipt, pentru a se pune la curent cu

progresele făcute acolo de știința matematicii, el a pus-o în aplicare, stabilind înălțimile piramidelor, pe care nimeni nu le cunoștea, prin cel mai simplu și mai expeditiv procedeu: a măsurat umbra lor pe nisip, în chiar momentul când propria sa umbră avea exact lungimea corpului. Și a aflat ceea ce căuta. Cu mult timp înainte de a se naște Euclid, părintele geometriei, Tales formulase deja o bună parte din principalele teoreme pe care se bazează această disciplină. Descoperise, de exemplu, că unghiurile de la baza unui triunghi isoscel sunt egale; că, tot așa, sunt egale două triunghiuri care au o latură și două unghiuri egale, și că unghiurile opuse formate din încrucișarea a două drepte sunt tot egale.

Ghemuit pe puntea vasului care îl transporta de la un port la altul al Mediteranei, el își frământa mintea cu astfel de lucruri. Iar noaptea, studiind cerul, încerca să-i stabilească o ordine și o logică, în lumina celor învățate de la Babilon, unde studiul astronomiei era foarte dezvoltat. A împărtășit, se înțelege, multe erori ale vremii sale, pentru că îi lipseau instrumentele cu care să le constate netemeinicia. De exemplu, socotea că Pământul era un disc plutitor pe o întindere nemărginită de ape, al căror părinte era Okeanos. După el, totul își avea începutul în apă și se termina tot în apă. Aristotel spunea că această idee îi fusese sugerată de faptul că tot ceea ce servește drept hrană pentru animale și plante este umed. Dar, oricum, Tales a fost primul care a înțeles că tot ceea ce reprezintă creația are un singur început, comun. S-a înșelat stabilindu-i existența în apă. Dar, spre deosebire de toți cei care l-au precedat și care afirmau că originea lucrurilor aparține unei pluralități de obiecte și de persoane, el a întrevăzut în toate o origine unică, adică a fost primul care a pus baza filozofică a *monismului* (de la *monos*, care vrea să însemne exact *unu*).

Tales își imagina viața ca pe un spirit nemuritor, format din particule care se materializează când într-o plantă, când într-un animal, când într-un mineral. Acele întruchipări care mureau erau, după el, niște materializări momentane, forme luate din când în când de acest spirit nemuritor, adevărata forță vitală. De

aceea între viață și moarte nu există nici o deosebire esențială. Și când l-au întrebat odată de ce se înverșunează s-o prefere pe cea dintâi, el a răspuns: „Păi tocmai pentru că între ele nu există nici o deosebire”.

Tales era un om cu o fire liniștită și blândă, care căuta să-i învețe pe oameni cum să raționeze corect, și nu se indigna atunci când ei nu-l înțelegeau și îl luau în râs. Pentru ei a fost o mare surpriză când au văzut într-o zi că ceilalți greci l-au pus, alături de Solon, pe lista celor Șapte Înțelepți. Cetățenii Miletului nu observaseră că aveau în persoana lui Tales un concetățean atât de ilustru și de important. O singură dată au bănuit asta: atunci când el a prezis eclipsa de soare din 28 mai 585, care s-a petrecut într-adevăr. Dar, în loc să-l admire, puțin a lipsit să nu-l acuze de vrăjitorie.

A fost și un om spiritual, un precursor al lui Socrate în abilitatea de a-i combate pe alții cu răspunsuri ce li se păreau tuturor proștilor doar niște glume; aceștia își închipuie că a fi serios înseamnă a fi și îngâmfat și arogant. Când a fost întrebat care este lucrul cel mai greu pentru un om, a răspuns: „Să te cunoști pe tine însuși”. Și când l-au întrebat ce era Dumnezeu, a răspuns: „Cel ce nu are nici început și nici sfârșit”: definiție încă și mai pertinentă după ce au trecut de atunci două mii cinci sute de ani. La întrebarea în ce constă, pentru un om virtuos, dreptatea, a dat următoarea replică: „Să nu faci altora ceea ce nu vrei să ți se facă ție”. Și aici L-a anticipat cu șase sute de ani pe Isus.

Îl numeau *sofo*, adică înțeleptul, fie chiar și cu o ușoară intenție de blândă ironie. El a demonstrat că este așa în sensul cel mai strict al cuvântului, nesupărând pe nimeni, mulțumindu-se cu puțin și ținându-se departe de orice fel de politică. Asta nu l-a împiedicat să fie prieten cu Trasibul, care trimitea deseori după el pentru că îl încânta conversația sa. Singurul lucru care îi făcea să uite și de filozofie era sportul. Pașnicul, distratul și sedentarul Tales era un înverșunat microbist; nu pierdea nici un spectacol de pe stadion. Și a murit foarte bătrân, în timpul unor întreceri atletice, poate zdrobit de durere când a văzut că pierde „echipa sa favorită”.

A lăsat în urma lui un elev, pe Anaximandru, care i-a continuat cercetările; și pe vreo câteva i le-a perfecționat, contribuind la așezarea pe baze științifice a *Fizicii* lui Tales, care anticipa teoriile lui Spencer.* Dar el nu a avut originalitatea și geniul Maestrului. A trăit într-un Milet care, după înflorirea din vremea lui Trasibul și Tales, începuse repede să decadă. În punct de vedere politic și economic. În anul 546, insula a fost anexată de către Cyrus imperiului persan și pentru cultura greacă a început agonia. Tales ar fi spus că acest lucru nu avea importanță, pentru că și cultura imperiilor nu este decât o formă trecătoare a sufletului nemuritor. Dar compatrioții săi nu au aceeași părere.

* Herbert Spencer (1820-1903), filozof englez, fondatorul teoriei evoluționiste.

11

HERACLIT

Un alt mare centru de cultură greacă din veacul al șaselea a fost Efesul, celebru pentru splendidul său templu închinat zeiței Artemis, protectoarea orașului, și pentru numărul mare de fuste pe care le purtau femeile (și care, totuși, după cum bârfeau gurile rele, nu erau suficiente ca să le apere virtutea); de asemenea, și pentru poezii săi. Printre aceștia din urmă, trăia bunul și melancolicul Callinos, căruia literatura greacă îi datorează primele sale elegii; și agresivul și sarcasticul Hipponat, căruia i se atribuie primele satire. Era un bărbat șchiop, rahitic și strâmb. N-a avut noroc în dragoste, și s-a răzbunat spunând că femeia oferă bărbatului doar două zile de fericire în viață: atunci când se mărită cu el și atunci când îl lasă văduv. Și-a bătut joc de toți concetățenii săi, de la cel mai ilustru până la cel mai obscur. Dar după aceea, spre satisfacția generală, i-a răsplătit pe toți sinucigându-se.

Însă Hipponat n-a fost singurul personaj excentric al Efesului, oraș care se pare că avea nițeluş specialitatea figurilor bizare. Heraclit, dacă stăm să judecăm după puținul pe care îl știm despre viața lui și după cele o sută treizeci de fragmente rămase din opera sa, a fost și mai grozav. Lucrările lui sunt scrise într-un stil atât de contorsionat, încât i-au atras numele de Heraclit Întunecatul. Exegeții moderni, deși admit că în multe puncte nu au reușit să înțeleagă ce a vrut să spună, sunt de acord în a afirma că în această obscuritate strălucește geniul. Să acceptăm, deci, verdictul și să vedem în ce constă el.

Heraclit aparținea unei familii nobile și se pare că s-a născut în anul 550 înainte de Christos. Dar, de cum a ajuns la vârsta rațiunii, s-a folosit de aceasta ca să condamne tot ceea ce îl înconjura: casa, părinții, mediul, bărbații, femeile, statul și politica.

Cine știe cine i-o fi inspirat atâtea antipatii! Ne place să ni-l imaginăm ca pe un fel de Leopardi care, în loc să caute, cum se spune azi, evadarea în poezie, a căutat-o în filozofie. Și trebuie că s-a refugiat cu mult zel în ea, și a studiat-o nu puțin și cu un ascuțit simț artistic, dacă a scris: „Marea cultură e de prea puțin folos. Dacă ea ar fi de ajuns pentru a forma genii, ar fi și Hesiod și Pitagora genii. Adevărata înțelepciune nu constă în a învăța multe, ci în a descoperi acel singur lucru care pune totul în ordine, în toate ocaziile.”

Și, ca să atingă el însuși acel țel, tânărul Heraclit și-a părăsit familia, averea, confortul, ambițiile sociale și politice, și s-a retras pe un munte, trăind acolo toată viața în sihăstrie, căutând tot timpul să descopere ideea aceea care pune ordine în toate lucrurile și în toate ocaziile. Meditațiile și concluziile sale sunt strânse într-o carte intitulată *Despre natură*, pe care, după ce a terminat-o, a depus-o în templul zeiței Artemis, spre disperarea urmașilor, care au trebuit să-și stoarcă mintea ca s-o înțeleagă. Pentru că disprețul său față de oameni era atât de mare, încât intenționat a vrut să scrie așa, ca să nu fie înțeles. Heraclit susținea că omenirea e un animal iremediabil ipocrit, obtuz și crud, pe care nu merită să te ostenești să-l înveți ceva. Însă nu putea să fie chiar sincer de tot, fiindcă, în asemenea caz, n-ar fi pierdut atâta vreme ca să scrie, și deci să comunice cu oamenii. Ca și alți mulți succesori ai săi, mari disprețuitori de glorie, bănuim că sub acest dispreț al său zăcea o ambiție fără margini.

Heraclit spune că lumea apare variată numai în ochii proștilor; că, în realitate, ceea ce se schimbă nu sunt decât formele unui singur element, mereu același: focul. Din el emană gazele. Gazele se precipită în apă. Și, din reziduurile apei, după evaporare, iau naștere solidele ce alcătuiesc pământul, pe care nătarăii îl iau drept realitate; adevărul, însă, este unul singur:

focul, cu attributele sale de concentrare și de rarefiere. Această veșnică transformare a gazului în lichid, apoi în solid, și invers, este singura realitate palpabilă și indiscutabilă a vieții, unde nimic nu este, ci totul *devine*.

După ce a descoperit, deci, ce sunt lucrurile și cum se schimbă ele, Heraclit ajunge la cea mai disperată și mai descurajantă dintre concluzii: că totul presupune existența propriului său contrariu. Există zi pentru că există noapte, în care ea se transformă, și viceversa. Există iarnă pentru că există vară. Și chiar și viața cu moartea se condiționează una pe alta, astfel încât ele sunt același lucru în fond. Și, tot așa, Binele și Răul, care nu sunt decât o fluctuație, într-un sens și altul, a aceluiași element: focul. Și așa cum o coardă întinsă creează vibrațiile care, după frecvența lor, scot „sunetele” și produc muzica, tot așa și alternarea contrariilor (frig și cald, alb și negru, război și pace, etc.) creează viața și îi dau o semnificație. Ea este o luptă veșnică între contrarii: între oameni, între sexe, între clase, între națiuni, între idei. Cei care nu-l îngăduie pe propriul lor dușman și încearcă să-l distrugă sunt niște sinucigași. Pentru că, fără el, vor fi și ei morți.

Transpusă pe plan religios, această concepție duce la un ateism total. Ce ar mai avea de făcut un zeu imobil, și deci o negație a schimbării, când focul îi monopolizează deja toate attributele puterii? Zeul nu există, iar statuile sale sunt doar niște bucăți de piatră, cu care nu are nici un rost să încerci o conversație, și căruia e o pierdere de timp să-i jertfești animale. Și de ce ar trebui să fie omul nemuritor? Nemuritor este focul, din care el nu reprezintă decât o pâlpâire schimbătoare. Dar pâlpâirea în sine, o dată cu moartea, este sortită stingerii; iar moartea, ca și nașterea, cum s-ar aprinde o lumânare, nu reprezintă decât o fază neglijabilă a acelei schimbări permanente a Întregului, din gazos în lichid, din lichid în solid și din solid în gazos, sub impulsul focului veșnic. Hai să-i dăm totuși, pentru comoditate, numele de zeu acestui foc. Dar să nu-i schimbăm attributele. Tot ceea ce zicem și facem în numele său corespunde prejudecăților și convențiilor noastre, nu celor ale sale. Pentru el nu există nici lucruri bune, nici lucruri rele,

deoarece fiecare din acestea, conținând în sine și contrariul său, își justifică în mod egal existența. Ceea ce noi numim „Bine” este ceea ce ne servește nouă interesele, nu pe ale zeului, care însă ne va judeca exact așa cum judecă focul, distrugând toate luminile, fără a face discriminare între bune și rele, ca să aprindă altele noi, ce vor fi distruse și ele la rândul lor.

Dar, cu asta, să nu se creadă că focul face totul fără nici o ordine sau criteriu. Adevăratul înțelept, nu cel care a îngrămădit multe cunoștințe în cap, ci acela care știe să privească lumea și viața în ansamblul lor, va câștiga de aici Rațiunea, adică Logica. Binele sau Virtutea consistă în a te conforma acestui lucru, consistă în a accepta fără revoltă legea acestei perpetue și veșnice schimbări, adică propria ta mortalitate. Dacă ai înțeles necesitatea tuturor contrariilor, vei suporta suferința ca pe o alternativă inevitabilă a plăcerii, și-ți vei ierta dușmanul, recunoscând că el nu e decât o completare a propriului tău eu. Omul nu se va putea plânge de luptele pe care trebuie să le ducă, pentru că resortul tuturor schimbărilor este însăși lupta, adică însăși mama vieții. Lupta face din învingător un stăpân, și din învins un sclav. Și acest lucru fiind normal, este și moral. Cum ar putea să existe libertatea unora fără supușenia celorlalți? Semnificația libertății ne-o dau închisorile, așa cum pe cea a bogăției ne-o dau cerșetorii, iar pe cea a sănătății ne-o dau bolnavii. Într-o zi, totul va fi distrus, în același mod, de către același foc.

Aceasta, este în rezumat, marea idee care conduce toate lucrurile în toate ocaziile, pe care Heraclit s-a dus s-o caute sus pe munte, și a cărei descoperire ne-a prezentat-o în această carte greu de pătruns, ajunsă în puține fragmente până la noi. Și ar fi fost o idee mare, pentru că toți filozofii care i-au urmat s-au inspirat copios din ea. Stoicii și-au însușit conceptul echivalării oricărui lucru cu opusul său; raționaliștii l-au adoptat pe acela al Rațiunii; creștinii, pe acela al palingenezei finale, sau al Judecății de Apoi. Dar asta s-a datorat nu numai marii intuiții a lui Heraclit, ci și șireteniei sale diabolice; căci, scriind într-un stil atât de sucit și de nebulos, el a pronunțat verdicte supuse celor mai diverse interpretări, unde oricine putea găsi ceea ce îi

convenea mai mult. De fapt, nu a existat pe lume filozof, de la Hegel la Bergson, la Spencer și Nietzsche, care să nu-l citeze în sprijinul său pe Heraclit. Acest disprețuitor de oameni este unul din oamenii pe care ceilalți oameni l-au cinstit cel mai mult. Este păcat că nici un contemporan de al său nu a prevăzut așa ceva, și nu a lăsat despre el nici un amănunt biografic.

Doar Diogene Laerțiu i-a dedicat câteva cuvinte indiferente. El ne povestește cum își petrecea Heraclit timpul pe munte, meditând, scriind și umblând, în căutare de ierburi, pe care le consuma crude. Acest regim vegetarian i-a făcut rău și l-a îmbolnăvit de hidropizie. Dacă s-ar fi conformat propriilor sale teorii, n-ar fi trebuit să se plângă, ci să vadă în această boală doar corespondentul sănătății, contrariul ei firesc. Însă el nu a reușit s-o suporte și, încercând o vindecare, a coborât dintre stâncile lui solitare și s-a înapoiat în oraș. A consultat, unul după altul, mai mulți medici, în căutarea unuia care să-i prescrie o rețetă pentru secarea apei ce-i umfla trupul, și în care el trebuie să fi văzut una din numeroasele faze de moment ale eternei transformări a gazului în lichid, a lichidului în solid, și a solidului, din nou, în gaz. Dar nici unul nu a înțeles nimic. Și, atunci, el s-a închis într-o stână de oi, sperând că poate căldura trupurilor lor acoperite cu lână o să-l poată zvânta pe al său. Dar nici aici nu a aflat remediul. Așa că a murit disperat că se stingea, după șaptezeci de ani petrecuți în singurătate, gândind și scriind că moartea nu se deosebește cu nimic de viață.

12

SAFO

Mitilini, din mica insulă Lesbos, a cărei capitală a devenit, era cunoscută pentru comerțul său, pentru vinurile și pentru cutremurele sale.

Și Mitilini, ca și toate celelalte state elenice, a început cu o monarhie, care s-a transformat apoi într-o oligarhie aristocratică, până când o coaliție de burghezi și proletari a dat-o și pe aceasta jos, instaurând democrația în persoana obișnuitului dictator. Acesta a fost Pittacos, care apoi a avut cinstea să se vadă trecut, alături de Solon, pe lista celor Șapte Înțelepți. Era un om needucat, îndrăzneț, cinstit și însuflețit de cele mai frumoase intenții, dar fără probeme în alegerea mijloacelor prin care le realiza. El s-a mărginit să-i alunge de la putere pe patricieni: i-a dat afară și din țară, trimițându-i pe mulți în exil. Iar printre aceștia, au fost și doi poeți: un bărbat, Alceu, și o femeie, Safo.

În ce privește surghiunul lui Alceu, nu ezităm să credem că au existat aici bune motive politice. Era un tânăr aristocrat, turbulent și fanfaron, posedând un oarecare talent pentru pamflet și calomnie, un fel de agitator gen Malaparte*. Umbla cu pieptul bombat și nu pierdea nici o ocazie să provoace

*Curzio Malaparte (pseud. lui Curzio Suckert (1898-1957), scriitor și publicist italian. A aderat la fascism, pe care l-a renegat însă ulterior. Romanele sale (*Kaputt*, *Pielea*) prezintă imagini caustice ale vieții moderne.

senzație în oraș. Dar, așa cum se întâmplă întotdeauna cu cei semeți, când a fost vorba să meargă să lupte cu adevărat și să-și riște pielea a lepădat scutul și a șters-o, și nu și-a regăsit curajul decât ca să compună o poezie în care își lauda isprăvile proprii, prezentându-le ca pe o manifestare de înțelepciune și de modestie.

Exilul, însă, i-a fost de folos, pentru că, ajutându-l să-și evapore din cap aburii politici, l-au redimensionat și l-au obligat să-și înțeleagă propria fire: care nu era aceea a unui om de stat, legiuitor sau războinic, ci a unui foarte bun literat, făcut să laude mai ușor isprăvile altora decât să le săvârșească pe ale sale. Era un virtuoz al poeziei, și a inventat o metrică personală care i-a purtat apoi numele, chemându-se exact „alcaică”. Și probabil că ar fi trecut în posteritate ca cel mai mare poet al timpului – al treilea după Homer și Hesiod – dacă nu ar fi avut ghinionul să fie contemporan cu tovarășa sa de politică și de exil: Safo.

Despre această curioasă și fascinantă femeie, care a devenit celebră ca o Françoise Sagan* de acum două mii cinci sute de ani, Platon scria: „Se spune că există nouă muze. Nătărăii! Au uitat-o pe cea de a zecea: Safo din Lesbos.” Iar Solon care, de pe urma poeziei, a rămas cu durerea că aceasta a fost singurul lucru ce nu i-a reușit, atunci când nepotul său, Esecestide, i-a citit una de ale ei, a exclamat: „Acum chiar că pot să mor!” Ea a fost, ca antonomază, „poeta”, așa cum și Homer a fost „poetul”.

Safo s-a născut pe la sfârșitul secolului al șaptelea, se pare în anul 612 înainte de Christos, la Eres, un orașel din apropierea capitalei. Dar părinții săi, care erau nobili și avuți, au dus-o de mică la Mitilini, exact în momentul când Pittacos își începea cariera-i norocoasă. Să fi fost ea implicată cu adevărat în conjurația care voia să-l răstoarne pe dictator? Ni s-ar părea

* Françoise Sagan (n. 1935), romancieră franceză, autoare a unor romane de succes, printre care *Bonjour, tristesse* și *Vă place Brahms?*

oarecum ciudat. Deși făcea parte dintr-un mediu nobil, în care femeile contau cât de cât, și nu trebuiau să se ocupe doar cu țesutul și cu spălatul vaselor, așa cum se întâmpla la burghezi și, încă mai mult, la proletari, ea nu ne sugerează să fi fost o intrigantă politică. Ambițiile sale trebuie că erau altele, și de un gen mai feminin. Prea frumoasă nu pare să fi fost. Era micuță la trup și fragilă; datorită pielii, a părului și a ochilor săi foarte negri, ziceai că e o bucată de tăciune aprins. Dar, ca toți tăciunii aprinși, îl frigeau rău pe oricine se apropia de ea. Adică, ce să mai vorbim, avea ceea ce numim noi azi *sex-appeal*, și acel defect de gândire și de cuminenție care, la femei și la copii, constituie un farmec irezistibil. Ea își spunea singură: „Un căpșor ușuratic”. Și recunoștea că are „o inimă de copil”. Dar asta încă nu ne permite s-o vedem în chip de Aspasie sau de Cornelia.

Poate, mai mult decât politica, moralitatea ei a fost motivul care l-a îndemnat pe Pittacos s-o surghiunească în orașul vecin Pirra. Dictatorul, ca toți dictatorii, era un om auster, iar Safo trebuie să fi comis vreo gafă, în ciuda răspunsului ei demn și vag retoric dat lui Alceu, care îi adresase o scrisoare galantă, regretând că pudoarea îl impiedică să-i spună ce ar fi vrut să-i spună: „Alceu, dacă dorințele tale sunt curate și nobile, iar limba ta e pregătită să le exprime, nimic nu te reține s-o faci”. Dar aici era vorba de literatură între doi inși care știau că scrisorile lor aveau să dăinuie peste generații. Pentru că, în general, Alceu nu prea avea rețineri. Iar Safo, nici atât. El a mai compus încă vreo câteva versuri în cinstea ei, la care ea nu a răspuns. Și totul s-a terminat aici. De altfel, poezii nu prea obișnuiesc să se căsătorească între ei. Se mulțumesc doar să se deteste de la distanță.

De abia se înapoiase din exilul de la Pirra, că Pittacos iar a exilat-o, dar de data asta în Sicilia. Aici, însă, ea s-a măritat cu un industriaș bogat, așa cum se întâmplă cu „divele” din toate timpurile, care își aleg bărbații dintre marii miliardari. A și avut o fetiță, „pe care n-aș schimba-o pe toată Lidia și nici pe dragul

meu Lesbos". Industriaşul, după ce i-a făcut copilul, şi-a respectat şi cea din urmă obligaţie a sa de bărbat cumsecade: a lăsat-o văduvă şi, bineînţeles, stăpână pe toată averea. „Am nevoie de lux ca de soare”, a recunoscut ea cinstit. Şi s-a înapoiat, ca să se bucure şi de unul şi de celălalt, în Lesbosul ei iubit, unde, după cinci ani de exil, a revenit bogată şi fără obligaţii conjugale.

Şi, pe cât se pare, a profitat din plin de asta. S-a dedicat mai întâi fetei sale, apoi şi fratelui său Carassos, cu aceeaşi afecţiune maternă. Dar acesta a deziluzionat-o, îndrăgostindu-se de o curtezană egipteană. Safo, emotivă şi feminină cum era, a făcut o criză de gelozie, l-a zgâriat şi n-a mai vrut să-l vadă. După aceea, a înfiinţat un colegiu de fete, în care s-au înscris, de la început, toate tinerele aparţinând societăţii înalte din Mitilini. Ea le-a botezat „Hetaire”, adică „însoţitoare”, le-a învăţat muzica, poezia şi dansul şi, pe cât se pare, a fost o profesoară desăvârşită. Dar, după aceea, au început să circule prin oraş multe zvonuri ciudate în legătură cu obiceiurile pe care ea le introdusese în şcoală. Şi, într-o zi, părinţii unei hetaire numită Attis au venit, negri la faţă, să-şi retragă fata, care era tocmai preferata profesoarei.

Acest necaz al lui Safo a fost un mare noroc pentru poezie, deoarece durerea despărţirii i-a inspirat poetei câteva din cele mai frumoase versuri din lirica tuturor timpurilor. *Adio la Attis* rămâne un model de puritate a inspiraţiei şi de sobrietate a formei şi ne dovedeşte că – din păcate – pentru o poezie bună nu sunt deloc necesare sentimentele frumoase. În chinul ei „dulce-amar”, aşa cum l-a numit, oricine şi-l poate recunoaşte pe al său propriu.

Aşa cum se întâmplă adesea cu femeile păcătoase, Safo a avut o bătrâneţe de o demnitate aproape exemplară. După o legendă, crezută şi culeasă chiar de Ovidiu, ea a început să-i iubească şi pe bărbaţi, şi şi-a pierdut capul după un marinăr, unul Faon, care, neîmpărtăşindu-i dragostea, a adus-o în stare să se sinucidă la Leuca, aruncându-se de pe o stâncă. Dar se pare

că eroina acestei drame a fost o altă Safo, o oarecare curtezană. Un fragment de proză din scrisorile poetei, descoperit în Egipt, ne-o prezintă însă cu totul altfel: senină și resemnată. Iată un răspuns al ei la o cerere în căsătorie: „Dacă sânul meu ar mai putea hrăni încă și pântecul ar mai putea să nască viață, m-aș îndrepta acum, fără să tremur, către o nouă nuntă. Dar azi vremea a lăsat prea multe urme pe chipul meu, și iubirea nu mă mai biciuie cu suferințele ei atât de duioase.” Iar într-un alt fragment, salvat pentru posteritate: „Tot așa cum noaptea înstelată îi urmează, firesc, amurgului trandafiriu, moartea vine și ea în urma tuturor lucrurilor rămase încă în viață, și le prinde, până la urmă, în gheare.”

Din motive de morală, posteritatea a fost severă cu Safo. Acum nouă sute de ani, Biserica i-a condamnat la rug opera în nouă volume. A fost o întâmplare că, pe la sfârșitul secolului trecut, doi arheologi englezi au descoperit, la Oxihorincos, două sarcofage învelite în bucăți de pergament; iar pe unul din ele mai erau încă vizibile șase sute de versuri ale poetei.

E tot ce ne-a mai rămas de la ea, dar e destul ca s-o așezăm printre cei mai mari, poate ca cea mai mare poetă a veacului al șaselea, așa cum o consideră, în mod unanim, toți contemporanii săi; și ceea ce e mai curios, chiar și rivalii. Printre aceștia au fost unii de valoare, ca Mimnermos. Dar poate că singurul care merită să se compare cu ea a fost Anacreon, excelent maestru al rimei, lipsit însă de pasiunea și de impetuozitatea lirică ce ne-a fermecat la Safo. Anacreon era un poet de curte, căruia îi plăcea să stea printre domni și să fie întreținut de ei. S-a născut la Teos, și a avut grijă doar să trăiască bine. A reușit, deoarece a ajuns până la vârsta de optzeci și cinci de ani, și poate că ar fi atins chiar și suta, dacă nu i-ar fi rămas în gât un bob de strugure, care l-a sufocat. Ca să evite neplăcerile, el nu s-a angajat în nimic; nici în politică, nici în amor. Tocmai acest lucru nu-i permite poeziei sale să pătrundă sub pielea cititorilor. Din punct de vedere metric, ea este minunat construită și a rămas un model: acela al odelor „anacreontice”. Dar, spre

deosebire de Safo, care și-a plătit inspirația cu bucurii și suferințe istovitoare, pentru Anacreon poezia a fost un meșteșug. Ca și Vincenzo Monti*, el scria cu ușurință, mânca serios, bea strașnic și nu avea nici probleme de sentiment, nici cazuri de conștiință. Se spune că la bătrânețe s-a îndrăgostit chiar de-adevăratelea și a învățat să cunoască suferințele provocate de gelozie. Dar era prea târziu acum ca să-și mai învie muza ușoară, căreia egoismul îi interzisese să-i scruteze mai adânc sentimentele omenești.

* Vincenzo Monti (1754-1828), poet epic și dramaturg italian, fondatorul neoclasicismului.

13

LICURG

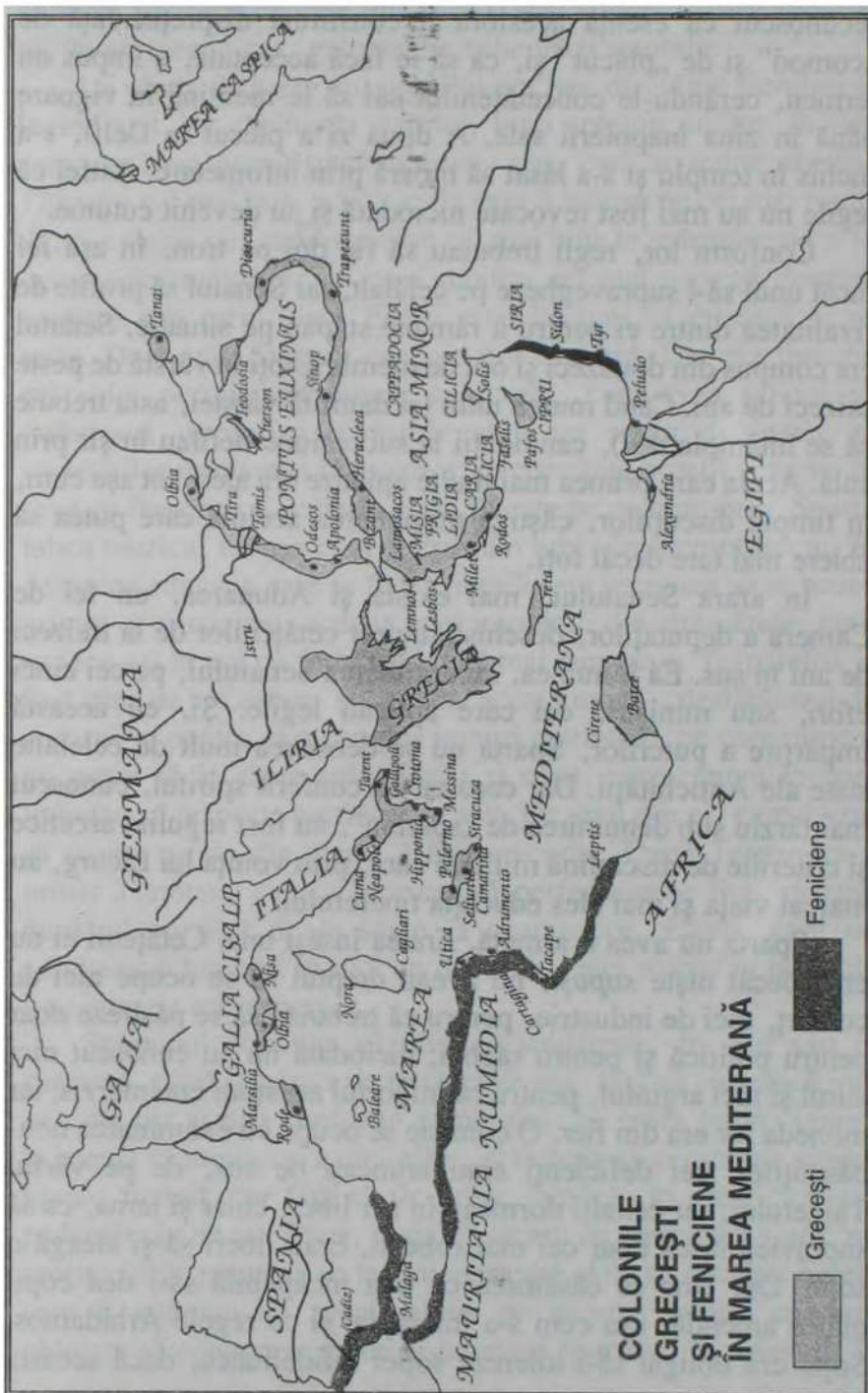
Cine urcă în Pelopones dinspre țărm către nord, ajunge la un moment dat în valea Lacedemoniei sau în Laconia, printre șiruri de munți atât de inaccesibili, încât capitala acesteia, Sparta, nu a avut niciodată nevoie să-și construiască ziduri de apărare. Deasupra tuturor culmilor domină vârful înzăpezit al Taigetului, de unde se revarsă clocotind torentul lui Eurotas.

Sparta înseamnă „răspândita” și astăzi are vreo cinci mii de locuitori. A căpătat acest nume pentru că a rezultat din fuziunea a cinci sate, ai căror locuitori ar fi numărat toți la un loc vreo cincizeci de mii de suflete. Această fuziune nu s-a produs spontan. Ea a fost impusă de forța cuceritorilor dorieni, atunci când aceștia au coborât dinspre nord, conduși de regii lor heraclizi. Ei dominau de pe munții înconjurători Peloponesul, și au pornit la cucerirea lui, atacând Messine. Pausanias povestește că regele acestui oraș, Aristodem, a plecat la Delfi ca să întrebe oracolul cum să iasă din încurcătură. Apollo i-a sugerat să-și sacrifice fata zeilor. Aristodem, care avea poate în vine ceva sânge de napolitan, a fost de acord, dar în ultimul moment a înlocuit-o pe ascuns pe fiică-sa cu o altă fată, sperând că zeii n-or să observe asta. Apoi a plecat la luptă și a fost învins. Cincizeci de ani mai târziu, urmașul său, Aristomene, s-a răsculat, vrând să scuture jugul dorian. Dar și-a pierdut și tronul și viața, iar supușii săi, libertatea. Ei au fost acei indigeni ai Spartei care se chemau „iiloți” și care, la rândul lor, au devenit sclavi. Ei trebuiau să cedeze gratis cetățenilor liberi o jumătate

din venitul și din recolta proprie. Peste această masă de dezmoșteniți care, în oraș și în sate, se ridicau la circa trei sute de mii de suflete cu totul, inclusiv „periecii” – cetățeni liberi, însă lipsiți de drepturi politice –, trona o minoritate războinică de treizeci de mii de cuceritori dorienii, singurii care se bucurau de cetățenie și de exercitarea drepturilor politice. Era normal ca ei să le exercite urmărind să bareze drumul ideilor progresiste de justiție socială. Munții care înconjurau valea i-au ajutat și aici, făcând dificile contactele cu celelalte orașe, și în special cu Atena, rămasă în afara invaziei, și unde triumfa democrația. La acestea, Licurg a mai adăugat și o serie de legi care pietrificau societatea, fixând-o la două straturi sociale: sclavii și patronii.

Nu se știe dacă acest Licurg a existat cu adevărat. Cei care o afirmă, pe baza mărturiilor ce concordă la toți vechii greci, ezită să furnizeze date. Unii cred că a trăit cu nouă sute de ani înainte de Christos; alții, cu opt sute; alții, cu șapte sute; iar alții, cu șase; ceea ce pare mai probabil. Nu a fost rege. A fost unchiul și tutorele tânărului suveran Harilaos. Se spune că a plecat la Creta, ca să caute un model pentru faimoasa sa Constituție. Și, ca s-o facă acceptată de compatrioți, a spus, la înapoiere, că oracolul de la Delfi i-a sugerat-o personal, în numele zeilor. Ea impunea o disciplină atât de severă și sacrificii atât de mari, că nu toată lumea a fost dispusă să le accepte. Un tânăr aristocrat, Alcandru, s-a înfuriat în așa hal în timpul discuțiilor că, aruncând cu o piatră în Licurg, l-a rănit la un ochi. Plutarh povestește că, pentru a-l salva pe vinovat de furia mulțimii, Licurg l-a arestat și, drept pedeapsă, l-a invitat la el la cină. Aici, între un fel de mâncare și altul, ținându-și comprese la ochiul rănit, i-a explicat agresorului cum și din ce cauză intenționa el să dea Spartei legi atât de severe. Alcandru s-a lăsat convins și, cuprins de admirație față de generozitatea și amabilitatea lui Licurg, a devenit unul din cei mai zeloși propagandiști ai ideilor sale.

Unii susțin că legile lui Licurg nu au fost scrise niciodată. Oricum însă, ele au fost respectate până când au devenit o uzanță și au format conduita acestui popor. Autorul lor a

**COLONIILE
GRECEȘTI
ȘI FENICIENE
ÎN MAREA MEDITERANĂ**

Grecești

Feniciene

recunoscut că esența acestora îl constituia disprețul față de „comod” și de „plăcut” și, ca să le facă acceptate, a impus un termen, cerându-le concetățenilor săi să le mențină în vigoare până în ziua înapoierii sale. A doua zi a plecat la Delfi, s-a închis în templu și s-a lăsat să moară prin înfometare. Astfel că legile nu au mai fost revocate niciodată și au devenit cutume.

Conform lor, regii trebuiau să fie doi pe tron, în așa fel încât unul să-l supravegheze pe celălalt, iar Senatul să profite de rivalitatea dintre ei pentru a rămâne stăpân pe situație. Senatul era compus din douăzeci și opt de membri, toți în vârstă de peste șaizeci de ani. Când murea unul (și datorită vârstei, asta trebuie să se întâmpla des), candidații la succesiune defilau în șir prin aulă. Acela care primea mai multe aplauze era ales, tot așa cum, în timpul discuțiilor, câștiga propunerea celui care putea să zbiere mai tare decât toți.

În afara Senatului, mai exista și Adunarea, un fel de Cameră a deputaților, deschisă tuturor cetățenilor de la treizeci de ani în sus. Ea îi numea, cu aprobarea Senatului, pe cei cinci *efori*, sau miniștri, cei care aplicau legile. Și, cu această împărțire a puterilor, Sparta nu se deosebea mult de celelalte state ale Antichității. Dar ceea ce i-a conferit spiritul, cunoscut mai târziu sub denumirea de „spartan”, au fost regulile ascetice și criteriile de disciplină militară care, prin voința lui Licurg, au marcat viața și mai ales educația tineretului.

Sparta nu avea o armată. Era ea însăși una. Cetățenii ei nu erau decât niște *supuși*, nu aveau dreptul să se ocupe nici de comerț, nici de industrie, pentru că trebuiau să se păstreze doar pentru politică și pentru război; niciodată nu au cunoscut nici aurul și nici argintul, pentru că importul acestora era interzis; iar moneda lor era din fier. O comisie se ocupa cu examinarea nou-născuților; cei deficienți erau aruncați de sus, de pe vârful Taigetului, iar ceilalți dormeau în aer liber, chiar și iarna, ca să supraviețuiască doar cei mai robuști. Erau liberi să-și aleagă o soție. Dar cine se căsătorea cu una incapabilă să-i dea copii plătea amendă, așa cum s-a întâmplat și cu regele Arhidamos. Soțul era obligat să-i tolereze soției infidelitatea, dacă aceasta

comitea adulterul cu unul mai înalt și mai voinic. Licurg spusese că, în asemenea caz, gelozia era ridicolă și imorală.

La vârsta de șapte ani, copilul era luat din sânul familiei și încredințat, pe cheltuiala statului, unui colegiu militar. În fiecare clasă era numit *paidonormos* – sau, cum ar spune nemții, *Führer* – cel mai bun, adică acela care îi bătuse pe cei mai mulți dintre colegii săi, care rezistase cel mai bine la scărămăneală și la cravașa instructorilor, și care suporta cel mai ușor să doarmă noaptea sub cerul liber. Elevii erau învățați să citească și să scrie. Doar atât. Singura evadare era cântatul. Dar era interzis cel solo; permis era numai cel coral, care avea scopul să întărească disciplina. Corurile sunt un semn distinctiv al societăților militare și războinice: în cor cântă nemții și rușii, în timp ce francezii și italienii cântă fiecare pe cont propriu. Sparta iubea muzica, tot așa cum și Prusia o iubea în secolul trecut. Și deoarece educația care se făcea tinerilor nu permitea să se nască printre ei muzicieni, aceștia erau importați din străinătate, cum se face azi la noi cu fotbalistii. Cel mai cunoscut, Terpandru, a fost adus de la Lesbos, și i s-a dat acest nume – „desfătătorul de oameni” – pentru că a compus imnuri patriotice, pe care nimeni nu putea să le cânte solo. Chiar și regii, care cântau în cor, trebuiau să respecte partitura; și atât. Iar unul din ei, care a vrut să scoată un do din piept, a fost amendat. După Terpandru a urmat Timoteu, care a încercat să perfecționeze lira, mărinind numărul corzilor de la șapte la unsprezece. *Eforii*, care nu admiteau schimbări în nici un domeniu, nici măcar în muzică, i-au interzis acest lucru.

Spartanul continua să trăiască soldățește, în cort sau în cazarmă, până la vârsta de treizeci de ani, fără să cunoască nici ce-i aia pat și nici confortul căminului. Se spăla puțin, ignora existența săpunului și a uleiurilor, și trebuia să-și procure singur hrana, furând; dar fără să fie prins, fiindcă, în acest caz, era pedepsit rău de tot. Dacă, după 23 de ani de asemenea viață, nu murise încă, putea să se înapoieze acasă și să se însoare. Fetele care îi așteptau nu aveau nimic de ascuns, pentru că erau obligate să concureze goale la întreceri sportive, în palestre, în

așa fel ca fiecare tânăr s-o poată alege pe cea mai înfloritoare și mai zdravănă. Celibatul constituia un delict. Cine se făcea astfel vinovat era pedepsit să umble gol, chiar și iarna, și să cânte un imn în care recunoștea că nu se supusese legii.

! Până la vârsta de șaizeci de ani se mânca la masa comună, unde se respecta un regim sever. Cine se îngrășa peste o anumită limită era exilat. Orice lux se considera un ultragiu adus societății. Regele Cleomene a rechemat în patrie pe ambasadorul de la Samos pentru că se servise de vase de aur la masă. Nimeni nu putea pleca în străinătate fără un permis din partea guvernului, foarte greu de obținut. Ca toate statele totalitare, cu regim polițienesc, și Sparta a avut o „cortină de fier”. În spatele acesteia trăiau trei sute de mii de servitori pentru treizeci de mii de sclavi. Un sibarit, care venise aici în vizită, a exclamat: „Nimeni nu mă poate contrazice că spartanii sunt niște bravi soldați. Cu viața pe care o duc ei, ce teamă mai pot avea de moarte?”

Sparta a avut, și a continuat să aibă, numeroși admiratori. În special filozofii de la Platon încoace, care aspiră azi la un stat puternic și predică sacrificarea individului în favoarea colectivității, au fost fascinați de ea. Prin „virtute”, spartanii înțelegeau, de fapt, o totală supunere față de legile și interesele patriei. Când plecau la război, mamele lor îi întovărășeau cu refrenul: „să vii sub scut sau pe scut”. Pentru că scutul era atât de greu încât, ca să fugi, trebuia să-l arunci cât colo și, în caz de moarte, îți servea de sicriu.

Sigur că Sparta a fost o formidabilă putere militară care, timp de secole, i-a făcut să tremure pe toți vecinii. Când a aflat că a învins-o mica armată a lui Epaminonda, toată Grecia a făcut ochii mari de uimire. Părea imposibil ca niște oameni care sacrificaseră totul pentru forță să fie învinși prin forță. Și mai puțin imposibil, ba chiar foarte normal, a părut faptul că, pierzându-și armata, Sparta n-a mai rămas cu nimic altceva. Forța centripetă a societății sale și apucăturile sale eroice au ținut-o în viață mai mult decât a trăit Atena. Însă legile pe care le făcuse nu-i permiteau să evolueze în nici un fel. Astăzi, cine

se duce s-o viziteze nu găsește acolo decât un sat lipsit de personalitate, cu cinci mii de suflete, în al cărui muzeu, extrem de sărac, nu afli nici o statuie sau vreun rest de coloană care să ateste existența unei civilizații spartane.

Ar trebui trimiși acolo, s-o viziteze, toți elevii lui Hitler și ai lui Stalin, care au fost și ei, la rândul lor, niște maimuțe modeste ale lui Licurg, acest admirat șef de școală a totalitarismului, și cel mai respectat dintre toți, pentru că sacrificarea individului în folosul colectivității nu s-a mulțumit doar s-o predice, ci a și practicat-o prin exemplul personal.

14

SOLON

Atica este, și mai era chiar și acum trei mii de ani, una din cele mai mici și mai sărace regiuni ale Greciei. Formată în întregime din dealuri stâncoase, tot ce are ea mai bun este aerul curat și înșorit. Dar pe vremea aceea, și acesta era bolnav de malarie. Așa că singura sa atracție erau porturile naturale, care se pretau la comerț. Apăruseră în fiecare golfuleț, la inițiativa acelei populații pelasgice, tipic mediteraneană, cu care, după căderea Micenei, s-au amestecat aheii ionici, alungați din Pelopones și din Beoția de către invadatorii doriene, urâți și întotdeauna respinși de Atica.

După tradiție, cel care a unificat aceste sate într-o singură cetate, Atena, a fost regele Tezeu, când s-a înapoiat acasă după isprava lui cu Minotaurul. Și tocmai din pricina alcătuirii ei a căpătat acest nume plural *, pe care în fiecare an îl celebrează, în cinstea zeiței Sinahia (care înseamnă, literalmente, „unirea caselor”). Orașul a început să se dezvolte la vreo zece kilometri de mare – de la Pireu –, printre colinele Imetului și ale Pentélicului, la umbra acropolei întemeiate de aheii din Micene, și unde locuitorii se puteau adăposti în caz de invazie. De la cea a dorienilor, i-a salvat un rege, Codros, care s-a jertfit pe sine zeilor.

După ce a murit el și, pentru moment, primejdia a trecut, ateniienii au spus că un alt bărbat la fel de vrednic, care să-l

* În limba greacă, Athínai este un plural.

poată înlocui, nu mai există, și au abolit monarhia, proclamând republica și acordând puterea unui președinte ales pe viață, sub denumirea de *arhonte*. Au gândit apoi că acest termen, pe viață, este prea lung, și l-au redus la zece ani; iar până la urmă, au împărțit atribuțiile președintelui între nouă arhonți aleși an de an. Existau: un arhonte bazileu, care avea atribuțiunile unui papă, polemarhul - comandantul suprem al armatei, eponimul, care redacta calendarul și dădea numele anului, etc.

Această Constituție corespundea structurii societății dominate de o aristocrație ereditară, aceea a *eupatrizilor*, care înseamnă „bine născuți”, sau patricieni. Ei dețineau monopolul puterii și o exercitau asupra unei populații împărțită în trei ranguri sau clase: aceia care, pentru că posedau un cal, se chemau *hippes* sau cavaleri, se înrolau în armată ca atare și corespundeau marii burghezii; cei care posedau o pereche de boi, și formau cu ei trupele blindate; și salariații, care nu posedau nimic și, în timp de război, alcătuiau infanteria. Cetățeni erau doar cei care aparțineau primelor două ranguri, așa cum a fost și în vechea Romă, unde prin *populus* se înțelegeau doar patricienii plus cavalerii. Sistemul feudal a provocat consecințele sale păgubitoare, concentrând tot mai mult bogăția în mâinile unor privilegiați, reduși ca număr, și lăsând disperată o plebe tot mai numeroasă. În veacul al șaptelea, arhonte *tesmotet*, adică legiuitorul, Dracon, a încercat să remedieze acest lucru prin niște legi care au făcut din numele său un sinonim al „severității”. Dar Dracon a fost draconic numai cu pedepsele pentru cei care călcau legea. Pentru că, în rest, legile sale nu schimbau nimic, ba chiar întepeneau ordinea existentă, bazată pe injustiție, și lăsau întreaga putere în mâinile *Areopagului*, adică ale Senatului, format exclusiv din eupatrizi.

Eupatrid a fost și Solon, ba chiar de neam regesc, pentru că descindea din Codros, care se spune că era și el urmașul lui Roseidon. De tânăr, a fost doar un copil *al lui papa* în loc să muncească, se amuza scriind poezii – care, între noi fie zis, trebuie să fi fost cam proaste – și-și petrecea timpul cu tineri și tinere având apucături nu prea serioase, îndrăgostindu-se,

imparțial, și de unii și de celelalte. Dar, la un moment dat, *papa* a încetat să-l mai subvenționeze, pentru că își pierduse banii în niște afaceri falimentare. Și, atunci, Solon și-a pus deodată mintea la contribuție, a scos întreprinderea tatălui din ghearele falimentului și, în câțiva ani, și-a realizat o avere și o reputație solidă, de om priceput și cinstit. Se ținuse departe de politică. Ba mai mult, când a izbucnit, la vremea aceea, un fel de revoltă, nu a vrut să participe nici în favoarea și nici în defavoarea guvernului. Poate pentru că ar fi trebuit să aleagă între a-și trăda clasa, sau a deveni complice la abuzurile ei.

Acest lucru nu a împiedicat burghezia Atenei să-l propună, la alegeri, candidat pentru funcția de arhonte eponim. Cunoscându-l ca om de afaceri, meșteșugarii și negustorii îl stimau și vedeau în el pe singurul eupatrid care ar fi putut să smulgă Areopagului consimțământul necesar unor reforme sociale. Solon, care avea pe atunci patruzeci și cinci de ani, a fost ales, a desființat sclavia, eliberându-i pe cei care deveniseră robi din pricina datoriilor, pe care le-a anulat, și a devalorizat moneda, *drahma*, în așa fel ca, și în viitor, plata datoriilor să fie ușurată.

Era o autentică revoluție, care îi ducea la pierderi substanțiale de bani pe creditorii, toți aparținând claselor de sus, conservatoare. Numai Plutarh, după atâția ani, povestindu-ne aceste lucruri, spunea, cu obișnuita lui candoare, că, devalorizând moneda, Solon îi favorizase pe debitori fără să-i păgubească pe creditorii, pentru că aceștia primeau, în fond, același număr de drahme pe care le dăduseră cu împrumut. Ceea ce ne demonstrează cât de bine se pricepea ilustrul istoric la economie.

Dar marea schimbare a lui Solon a fost aceea a împărțirii populației pe bază cenzitară. Toți cetățenii erau liberi și supuși acelorași legi. Dar drepturile lor politice variaua după impozitele pe care le plătea fiecare. Fiscul, și nu blazonul, le stabilea; și impozitele erau progresive, așa cum sunt și astăzi în toate țările civilizate. Cine vărsa mai mulți bani în tezaurul public, trebuia să servească mai mulți ani în armată; și la tot mai multe funcții avea dreptul în timp de pace sau în timp de război. Adică

privilegiile se măsurau cu metrul serviciilor pe care cetățeanul le aducea colectivității.

Astfel, împărțită în patru clase, Atena devenea o democrație care a servit de model tuturor celorlalte cetăți. Prima clasă îi furniza pe membrii Areopagului și pe arhonți, care erau totuși aleși de Adunare, pe care o compuneau toți cetățenii. Ea putea să-l pună sub anchetă pe orice funcționar superior, și avea rol de Curte de casație față de toate verdictele tribunalului care, și ele la rândul lor, erau formulate de jurați. Aceștia erau aleși dintre șase mii de cetățeni cu bună conduită, aparținând tuturor claselor.

Dar Solon a reformat și codul moral, făcând din trândăvie o crimă, și condamnându-i la pierderea cetățeniei pe cei care, în caz de revoluție, rămâneau neutri, așa cum făcuse și el cu mulți ani în urmă. Unii s-au minunat că a legiferat prostituția. El le-a răspuns că virtutea nu constă în a abolii păcatul, ci în a-l menține pe *locul* său; și le-a fixat o mică amendă celor care seduceau nevestele altora, refuzând să-i pedepsească pe celibatari, „pentru că”, zicea el „totuși, o nevastă e o grozavă bătaie de cap”.

Din aceste amănunte se vede caracterul omului care iubea dreptatea, dar fără acrieli morale și cu multă înțelegere față de slăbiciunile semenilor săi. Spre deosebire de Licurg la Sparta, și de Numa la Roma, el nu a pretins nici un moment că a primit textul legilor sale de la zei, și a acceptat toate criticile care i s-au adus. Când Anaharsis care, deși îi era prieten, l-a bombardat cu sarcasme, întrebându-l dacă el consideră aceste legi drept cele mai bune în sens absolut, el i-a replicat: „Nu; numai cele mai bune în sens atenian.”

Puterea de convingere și talentul său de diplomat trebuie să fi fost imense, ca să-i permită să impună acest cod și acelorora cărora le leza interesele, și să-și păstreze postul timp de douăzeci de ani, fără întrerupere. Însă, când i-au propus să rămână pe viață și cu depline puteri, a declinat oferta: „Pentru că”, a spus el, „dictatura este un fotoliu din care nu reușești să te ridici viu.” S-a retras la șaiszeci și cinci de ani, în 572. „E timpul”, a spus el, „să mă apuc să mai studiez puțin.” Și,

obținând angajamentul concetățenilor săi să nu schimbe timp de zece ani legile, a plecat în Orient. Herodot și Plutarh ne spun că în Lidia a fost invitat de Cressus, care l-a întrebat dacă îl consideră un om fericit. Solon i-a răspuns: „Maiestate, noi grecii avem ca zeitate o înțelepciune prea domestică și prea limitată, ca să putem prevedea ce va fi mâine și să proclamăm fericit pe un om care e încă ocupat cu propria sa bătaie.”

Marele diplomat rămânea același chiar și în fața regilor. Dar asta nu înseamnă că era chiar sincer atunci când vorbea de „o înțelepciune domestică, limitată”, și reducea geniul grec sau, cel puțin pe cel atenian, la aceste limite. Toată viața sa demonstrează că a avut o conștiință foarte limpede; și acestui fapt i se datorează succesele sale personale și acela al reformei făcute de el. Superioritatea ei a constatat-o și Cicero, după cinci secole, atunci când orașul decăzuse și democrația sa ajunsese un perpetuu scandal. Când a fost întrebat în ce constă, după el, ordinea, Solon a răspuns: „În faptul că poporul ascultă de conducători, și conducătorii ascultă de legi.”

S-a înapoiat în patrie, foarte bătrân, după ce învățase o grămadă de lucruri, printre care, ceea ce l-a impresionat mai mult, a fost povestea auzită la Heliopolis despre Atlantida, continentul scufundat. Nu făcea altceva decât s-o spună tuturor: devenise pentru el o obsesie, așa cum li se întâmplă de obicei bătrânilor. Concetățenii săi zâmbeau, puțin cam plictisiți. Ne face plăcere să credem că dăduse nițel în mintea copiilor, atunci când au început mișcările și când poporul a încetat să mai asculte de conducători, iar conducătorii să mai asculte de legi. Altfel, ar fi trebuit să înțeleagă din asta că legile nu prea sunt de folos și, deci, să recunoască inutilitatea operei sale.

Solon a fost trecut de către contemporani pe lista celor Șapte Înțelepți care, pe vremea aceea, era un fel de Premiu Nobel, însă unul mult mai serios. Și, dacă am vrea să-i atribuim un moto, ar trebui să-l alegem pe acela înscris de el însuși pe frontonul templului lui Apollo: *meden agan*, ceea ce vrea să spună: „fără excese”.

15

PISISTRATE

Democrația pe care Solon o introdusese la Atena fusese luată în stăpânire de trei componente sociale, ale căror lupte interne au demonstrat repede cât de grea este ea de pus în practică. Există partida zisă a „Câmpiei”, conservatoare, de dreapta, avându-i în frunte pe latifundiarii eupatrizi, deci pe aristocrați. Apoi cea a „Coastei”, dominată de negustorii bogați și de armatori, și care regrupă burghezia mare și mijlocie. Și, în sfârșit, mai există partida „Muntelui”, adică proletariatul urban și rural.

Într-o zi, șeful acesteia din urmă s-a prezentat în Areopag, și-a săltat poala togii, arătând asistenței o rană și spunând că dușmanii poporului i-au făcut-o, în încercarea de a-l asasina, și a cerut aprobarea să organizeze o grupare de cincizeci de oameni înarmați, care să-l apere.

Pretextul era de-a dreptul revoluționar, pentru că în orașul acela, fără o armată permanentă și nici forțe de poliție, legea interzicea tuturor să posede o gardă de corp personală, cu care oricui i-ar fi fost ușor să se impună unei populații neînarmate. A fost chemat Solon, care s-a prezentat. Și, cât era el de bătrân, a înțeles imediat despre ce era vorba, și i-a prevenit pe cei prezenți: „Ascultați-mă, atenieni, eu sunt mai înțelept decât mulți dintre voi, și mai curajos decât atâția alții. Sunt mai înțelept decât aceia care nu văd viclenia acestui bărbat și scopul pe care îl urmărește el; și sunt mai curajos decât cei care, văzându-l, se fac totuși că nu-l văd, ca să nu-și complice

existența și să trăiască liniștiți.” Și, dându-și seama că nu era ascultat, a adăugat indignat: „Ați rămas tot aceiași: fiecare din voi, luat în parte, este șiret ca o vulpe. Dar, la grămadă, nu sunteți decât un cârd de găște.”

Marelui om, bătrân acum, care își vedea reforma în primejdie, îi era ușor să înțeleagă planurile acestui tribun, care se numea Pisistrate. Și apoi, el îi era și văr, și învățase să-i cunoască încă de mic istețimea, ambiția și lipsa de scrupule. Din nefericire, însă, în afară de „Munte”, Solon avea împotriva sa și „Câmpia”, dominată de acei aristocrați retrograzi și bigoți cărora el le luase monopolul puterii. Necăjit și dezamăgit, s-a închis în casă și a zăvorât ușa, după ce și-a agățat de ea, cum se obișnuia pe atunci, armele și scutul, pentru a arăta că se retrage din politică.

Pisistrate era și el un aristocrat, și dintr-o familie bogată. Dar înțelesese că, odată instalată, democrația este ireversibilă, și că se îndreaptă întotdeauna spre stânga. Din acest motiv, de multă vreme își investise toate ambițiile în proletariat și se instalase în fruntea lui, cu acel spirit demagogic și cu acel cinism pe care proletariatul îl agreează întotdeauna. Cererea sa a fost aprobată. Iar el, în loc de cincizeci de oameni, a înrolat și a înarmat patru sute; a pus stăpânire pe Acropole și a proclamat dictatura. În numele și spre binele poporului, se înțelege. Ca toate dictaturile.

„Coasta”, clasa burgheză, adică aceea care până atunci îl susținuse, s-a speriat, s-a aliat cu „Câmpia”, l-a răsturnat pe tiran și l-a silit să fugă. Însă Pisistrate a reluat imediat atacul. Herodot povestește că, într-o zi din anul 550, a apărut la porțile orașului un car impunător, împodobit cu ghirlande de flori, pe care stătea maiestuoasă o foarte frumoasă femeie, cu armele și scutul zeiței Pallas-Athena, patroana cetății. Evident, au primit-o cu aplauze și aclamații. Și când heralzii care precedau carul au anunțat că zeița venise în persoană să-l reinstaleze pe Pisistrate, poporul s-a înclinat. Și îndată, Pisistrate a apărut în fruntea oamenilor săi, care stătuseră ascunși în cortegiu.

Să fi fost turbarea că s-au lăsat prostiți de o stratagemă atât de grosolană cea care i-a îndemnat din nou pe burghezii

„Coastei” să se alieze cu baronii „Câmpiei” împotriva dictatorului de ascendență aristocratică și cu idei progresiste? Cine știe? Se știe doar că alianța a avut loc și că a reușit să-l trimită pe Pisistrate în exil. Dar acesta nu era omul care să accepte o înfrângere. La trei ani după cel de-al doilea eșec, adică în 546, iată-l din nou cu oamenii săi la porțile orașului care, evident, nu găsisse pe gustul său reinstaurarea vechiului regim, și l-a primit fără nici o rezistență. Pisistrate a redevenit dictator și a rămas astfel, aproape netulburat, timp de nouăsprezece ani, adică până la moarte.

Acest personaj ciudat și complex pare creat în mod special de istorie, ca să zăpăcească mințile tuturor acelor care tocmai își închipuie că le au limpezi și, în consecință, decid că democrația este întotdeauna o fericire, iar dictatura, întotdeauna o nenorocire. Toți dușmanii săi – care continuau să fie mulți –, de cum l-au simțit în cârcă, au început să tremure la gândul unei curățenii generale. Dar n-a fost așa. Pisistrate, care în luptă știuse să-și arate colții, acum, victorios, a făcut risipă de generozitate. I-a eliminat repede, exilându-i, doar pe cei care se înverșunaseră să-i poarte o ură neîmpăcată; dar, față de ceilalți, a manifestat o totală indulgență. Toți se așteptau să modifice Constituția lui Solon, ca să dea o bază juridică puterii sale personale; dar modificările făcute de el au fost puține și superficiale. Nici tu regim polițienesc, nici tu denunțuri, nici „legi speciale”, nici „cultul personalității”. Pisistrate dorea alegeri libere; i-a acceptat pe arhonții aleși prin votul poporului și s-a supus controlului Senatului și Adunării. Iar când un cetățean oarecare l-a acuzat de asasinat, l-a dat pur și simplu în judecată în fața unui tribunal obișnuit. A câștigat procesul, pentru că adversarul său nu s-a prezentat. Dar contumacia i-a fost desigur sugerată acestuia de convingerea că susținea o cauză nepopulară. Pentru că cei mai mulți dintre atenieni, după ce îl combătuseră atâta vreme și-l suspectaseră, acum prinseseră drag de acest Pisistrate, care avea de partea sa o armă formidabilă: era simpatie.

Îl numeau *tiran*, dar expresia aceasta nu avea pe atunci semnificația amenințătoare și rea pe care o are azi. Venea de la

cuvântul *tirra*, care înseamnă *fortăreață*, și era și numele capitalei Lidiei, unde regele Gyges instaurase un regim dictatorial clasic. Tiranul Pisistrate era un om cordial care, da, făcea ceea ce voia, dar numai după ce îi convingea și pe ceilalți că ceea ce voia el era și ceea ce voiau ei. Puțini erau aceia care reușeau să vină cu argumente proprii împotriva argumentelor sale, pentru că el știa să și le expună de o manieră foarte convingătoare. Avea acel ceva pe care francezii îl numesc *charme*, cunoștea arta de a-și condimenta cu anecdote amuzante discursurile mai dificile și de a-i atrage de partea sa pe opozanți, fără să-i ofenseze, ba chiar prefăcându-se că le dă dreptate; își expunea tezele fără pretenții, fără îngâmfare, ca să fie înțelese de toți. Și de aceste daruri s-a servit pentru a realiza o operă extraordinară. Reforma sa agrară a fost una de așa natură, încât Atica n-a mai avut nevoie s-o schimbe timp de mai multe secole. Latifundiile au ieșit din ea distruse și, în locul lor, au apărut miriade de agricultori direcți care, simțindu-se proprietari, s-au simțit și cetățeni; și, ca atare, interesați de destinele patriei lor. Politica sa a fost „productivistă” și din plin consumatoare de mână de lucru; colosale întreprinderi în domeniul public au absorbit mulți șomeri și au făcut din Atena o adevărată capitală a Greciei.

Până în momentul acela, ea fusese de fapt un oraș ca toate celelalte, de categoria a doua, în comparație cu Miletul și Efesul, mult mai dezvoltate din punct de vedere comercial, cultural și arhitectonic; Homer abia vorbește de ea. Pisistrate a început cu portul, organizând aici șantiere care, în scurt timp, au construit cele mai moderne și mai puternice nave ale timpului. El înțelesese că destinul Atenei pe care, dinspre uscat, o izolau munți arizi și stâncoși, era pe mare. Inițiativa sa nu numai că i-a adus împăcarea cu burghezia „Coastei”, formată în mare parte din armatori și negustori, dar i-a procurat și banii pentru reforme urbanistice. Geologii săi au descoperit în împrejurimi argint și marmură. Și exact cu aceste materiale s-au ridicat palate, în locul colibelor de pământ; iar pe Acropole, vechiul templu al Atenei a fost înfrumusețat cu faimosul peristil doric; pentru că omul de fier, Pisistrate, mai era și un om cult și

cu gusturi rafinate. Și, de fapt, unul din primele lucruri pe care le-a făcut de cum a ajuns la putere a fost să instituie o comisie pentru strângerea la un loc și punerea în ordine a *Iliadei* și *Odiseei*, pe care Homer le lăsase împrăștiate sub formă de episoade fragmentate, încredințate doar memoriei orale a poporului. Dar până la ce punct această comisie a reunit textul fără să-l și modifice, e greu de spus.

În politica externă, Pisistrate a avut în vedere numai două lucruri: să evite războiul și să-i dea Atenei, fără să bage de seamă ceilalți, o poziție de capitală morală a Greciei, în așteptare ca ea să se schimbe și într-una politică. Și a reușit, în ciuda deranjului pe care a trebuit să-l provoace multora, cu flota sa omniprezentă și băgăreață, și cu „coloniile” plasate cam peste tot acasă la alții, mai ales în Dardanele. Sculptorii, arhitecții, poeții, toți au alergat la Atena, tocmai pentru că recunoșteau în Pisistrate un intelectual ca și ei. Iar jocurile panelenice pe care el le-a instituit au devenit un prilej de întâlniri nu numai pentru atleți, ci și pentru oamenii politici din toată Grecia. Mai departe, însă, n-a mers. Grecii, dorind să-și păstreze propria lor „mică patrie”, reprezentată de un singur oraș cu împrejurimile sale, erau structural refractari conceptului de patrie mai mare.

Pisistrate i-a văzut inconvenientele, dar a avut bunul simț să nu forțeze prin violență realizarea unei uniuni nefirești. Ca și Renan*, el socotea că o națiune se formează având la bază dorința oamenilor de a trăi la un loc; și că, atunci când această dorință lipsește, nu există poliție care să i se substituie. A fost un mare om. Dictatura sa, prezentată ca negarea Constituției lui Solon, i-a furnizat, în schimb, mijlocul de a trăi și de a rezista tuturor încercărilor. Tiranul Pisistrate a știut să evite toate tentațiile puterii absolute, în afară de una: aceea de a lăsa „postul” moștenire fiilor, Hipparh și Hippias. Dragostea de tată l-a împiedicat să vadă, cu obișnuita sa limpezime, că în totalitarism nu există moștenitori, și că acest totalitarism al său nu avea altă justificare decât ca o excepție la democrație, care să-i asigure lui ordine și stabilitate. Păcat.

* Ernest Renan (1823-1892), scriitor, istoric și orientalist francez.

16

IMINENȚII PERȘI

Pisistrate murise în anul 527 înainte de Christos. La douăzeci și unu de ani după aceea, adică în 506, îl găsim pe unul din cei doi fii ai săi, Hippias, desemnat de el să-i succeadă, la curtea regelui Darius al perșilor, și sugerându-i acestuia să pornească război împotriva Atenei și întregii Grecii. Marii oameni n-ar trebui să lase niciodată văduve sau urmași. Sunt prea periculoși.

Acest Hippias, după ce părintele său fusese băgat în groapă, n-a început-o rău. Era un tinerel isteț care, tot stând în preajma tatălui, învățase de la el multe șmecherii; și politica îl pasiona, spre deosebire de fratele său, Hipparh, pe care îl interesau mai mult poezia și amorul; așa că între ei doi nu exista nici măcar primejdia unei rivalități. Și, totuși, necazurile care au dus la căderea dinastiei au fost provocate de Hipparh.

Probabil că, în ceea ce privește moralitatea, el nu era cu mult mai rău decât atâția alții de vârsta lui; iar în probleme sentimentale, le împărțăsea ideile, printre care și aceea a unei imparțialități totale față de ambele sexe. Hipparh a avut ghinionul să-i cadă cu tronc un prea frumos băiat, pe nume Harmodiu, pe care un oarecare Aristogiton – un aristocrat de patruzeci de ani, violent și gelos – îl considera proprietatea sa personală. Acesta s-a hotărât să-și elimine rivalul cu ajutorul pumnalului; și ca să-i aplice asasinatului o etichetă mai elegantă, care să-l facă popular, s-a gândit să-l extindă și asupra

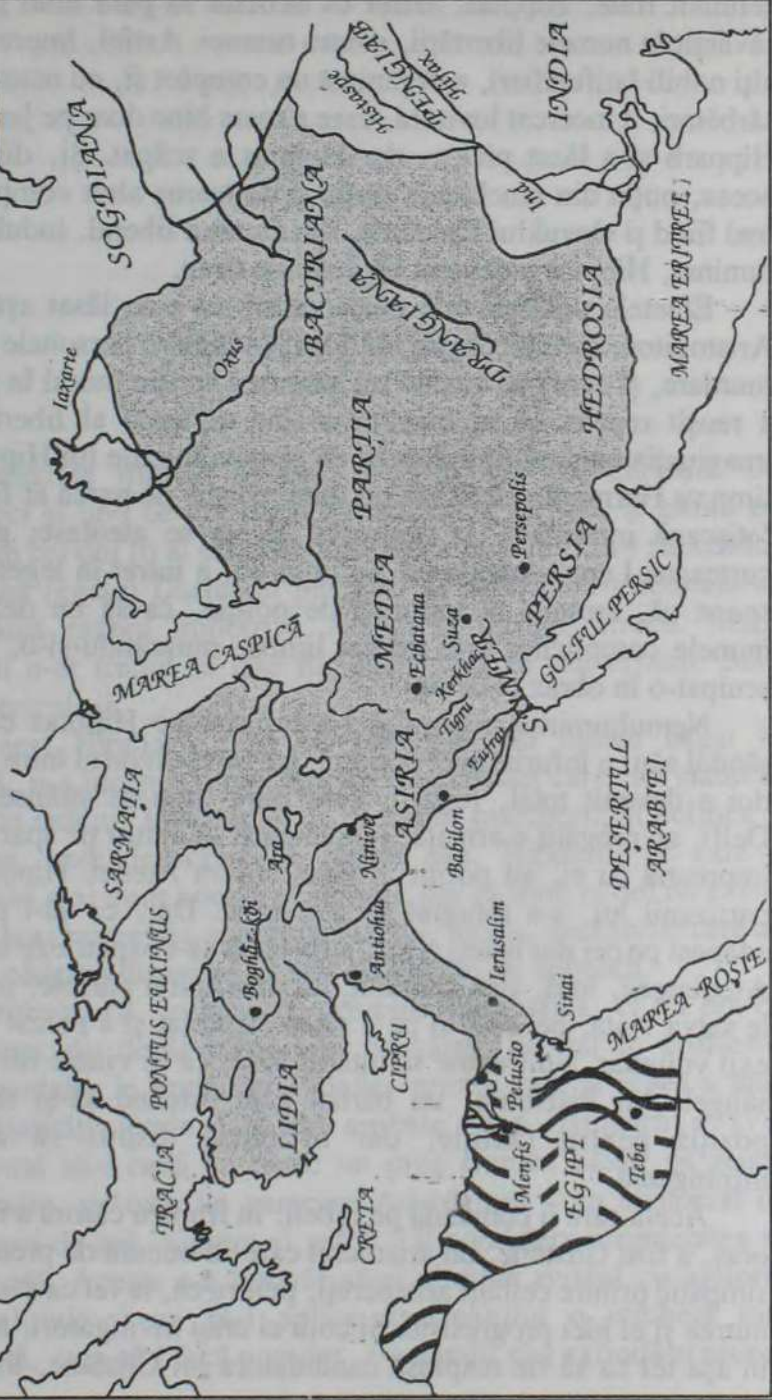
celuilalt frate, Hippias, astfel ca delictul să pară unul politic, săvârșit în numele libertății, contra tiraniei. Astfel, împreună cu alți nobili latifundieri, a organizat un complot și, cu ocazia unei sărbători, a încercat lovitura, care a mers bine doar pe jumătate: Hipparh și-a lăsat pielea, dar Hippias a scăpat. Și, din clipa aceea, puțin din rănchiună, puțin și de teama altor comploturi, mai fiind și elevul lui Pisistrate, din dictator liberal, indulgent și luminat, Hippias a devenit un autentic tiran.

Efectele politicii sale persecutorii nu s-au lăsat așteptate. Aristogiton, care încercase lovitura din motive personale și cam murdare, și care mai-mai să nu găsească sprijin moral în popor, a reușit repede să se transforme într-un erou al libertății în imaginația oamenilor indignați de samavolniciile lui Hippias, în timp ce Harmodiu căpăta aerul unui martir, de parcă ar fi fost o fetișcană imaculată, la pudoarea căreia se atentase; până și curtezana Lena, amanta lui Aristogiton, a intrat în legendă. Se spune că, arestată și torturată de poliție, ca să nu dezvăluie numele complicilor și-a retezat limba, mușcându-și-o, și le-a scuipat-o în obraz călăilor.

Nemulțumirea poporului l-a înfuriat pe Hippias care, la rândul său, a înfuriat și el poporul. Iar când divorțul între aceștia doi a devenit total, fugarii, care între timp se strânseseră la Delfi, au pregătit o armată, i-au chemat în ajutor pe spartani și, împreună cu ei, au pornit în marș contra Atenei. Hippias, cu partizanii lui, s-a refugiat pe Acropole. Dar, ca să-i pună la adăpost pe cei doi băieți ai săi, a încercat să-i expatrieze în cină. Asediatorii, însă, i-au capturat. Iar nefericitul părinte, pentru a le salva viața, pe a lor și pe a sa, a capitulat și a plecat într-un exil voluntar. Nu trebuie să uităm, însă, că în vinele lui curgea sângele lui Pisistrate, un bărbat gata oricând să-și sacrifice poziția pentru familie, dar niciodată dispus să accepte înfrângerea.

Acela care îi comanda pe rebeli, în fruntea cărora a intrat în oraș, a fost Clistene, un aristocrat care se bucura de prea puțină simpatie printre ceilalți aristocrați, pentru că, la fel ca Pisistrate, nutrea și el idei progresiste. Și cum ei erau învingători, au făcut în așa fel ca să fie respinsă candidatura lui Clistene, înlocuind

IMPERIUL PERSAN ÎN TIMPUL LUI DARIUS I

du-l cu Isagora. Acesta era un latifundiar retrograd, care pretindea că o să facă republica să-și înghită toate reformele sociale. După patru ani, a fost și el răsturnat de o revoltă populară, pe care nu au putut-o împiedica nici măcar spartanii, veniți din nou, ca reacționari înrăiți ce erau, să sprijine ordinea constituită, foarte pe placul lor.

Conducătorul revoltei, Clistene, a luat puterea și a exercitat-o și el puțin cam dictatorial, dar în numele democrației. A dus până la capăt reforma egalitară a lui Pisistrate, a dublat numărul cetățenilor cu drept de vot, a desființat din temelii împărțirea pe *triburi*, care constituia puterea clientelară a aristocrației, și care corespunde azi la noi cu colegiul uninominal, și a inaugurat acel sistem de autoapărare a instituțiilor democratice care se cheamă *ostracism*. Orice membru al Adunării populare, din care făceau parte șase mii de persoane, adică practic toți capii de familie ai cetății, putea să scrie pe o bucată de ardezie numele cetățeanului reprezentând, după părerea sa, o amenințare pentru stat. Dacă acest denunț anonim avea girul a trei mii de cetățeni, atunci cel numit urma să fie trimis în surghiun pentru zece ani, fără să mai aibă loc nici un proces care să-i dovedească vina.

Era un procedeu nedrept și deosebit de periculos, pentru că se preta la tot felul de abuzuri. Însă atenienii l-au practicat cu moderație, deși nu întotdeauna în mod pertinent; dar, în cei aproape o sută de ani cât s-a practicat, a fost aplicat doar de zece ori. Și oamenii aceștia și-au dovedit și superioritatea inteligenței lor, atunci când însuși cel care inventase pedeapsa i-a căzut singur victimă. Într-o zi, când președintele Adunării pusese celor prezenți obișnuita întrebare: „Există printre voi cineva pe care îl socotiți o primejdie pentru stat? Și, dacă există, cine este acela?” multe glasuri au strigat: „Clistene”. Denunțul a întrunit cele trei mii de sufragii cerute de lege, așa că inventatorul ostracismului a fost el însuși ostracizat de poporul căruia îi dăduse libertatea. Acesta, plin de o înțeleaptă ingratitudine, s-a folosit de acest drept ca să scape de un om care, având atâtea merite la activ, putea fi tentat să-și facă din ele un titlu care să-i legitimeze o nouă tiranie.

Nu știm care au fost reacțiile sārmanului proscris. Dar faptul că istoria nu de-a înregistrat demonstrează că ele au fost mai puțin energice decât cele la care s-ar fi dedat un Pisistrate sau un Hippias. Poate că omul a fost destul de deștept ca să-și dea seama că ingratitudinea, niciodată scuzabilă pe plan uman, este adesea scuzabilă pe plan politic. Și, în faptul că atenienii, făcuți de el copărtași la suveranitatea statului, s-au arătat deodată atât de ahtiați s-o exercite chiar împotriva sa, el a văzut triumful propriei sale opere; și și-a sacrificat cu plăcere destinul. Iar pentru că ostracismul nu comporta altă pedeapsă decât exilul, ne place să credem că, aici, Clistene a trăit destul de mult ca să mai poată vedea cu câtă eroică încrâncenare și-au apărat atenienii libertatea acordată de el, atunci când, la sfatul lui Hippias, – bătrân dar încă viguros și, spre deosebire de Clistene, incapabil de iertare și de resemnare –, s-a profilat amenințarea armatelor lui Darius.

Aici e momentul să facem o mică paranteză.

Din păcate, cu trecerea timpului, ceva se schimbase de când *poleis*-urile grecești își permiteau să se lase în voia propriilor lor forțe centrifuge și separatiste, știind bine că nici un dușman din afară nu le amenința. Dinspre nord, triburile barbare ilire, de unde veniseră aheii și dorienii, încetaseră să mai descalece în Elada. La sud, puterea Egiptului continua să decadă. La vest, Roma și Cartagina erau abia la începuturile lor.

Dar primejdia venea dinspre Răsărit unde, până în acel moment, existase doar regatul Lidiei, fruct mai mult al diplomației unui mare suveran, Cresus, prieten cu Solon. Acesta, deși anexase mai multe insule grecești din Ionia, era favorabil grecilor, a căror cultură și-o însușise. Ba poate că asta a și fost greșeala sa. Pentru că, ocupat și preocupat numai de greci, a neglijat Persia, care îi creștea în spinare; și când și-a dat seama de primejdie, era deja prea târziu.

Noul rege al acestei țări, Cyrus cel Mare, cucerise deja Babilonul și Mesopotamia, în momentul când Cresus i-a declarat război. Dar, tocmai în ziua bătăliei, a avut loc o eclipsă de lună. Și cele două armate au fost atât de înspăimântate, încât

au refuzat să lupte. Puțin după aceea, Cresus s-a dus la Delfi, pentru a consulta oracolul. Și acesta i-a răspuns că, dacă reușește să traverseze cu trupele râul Halys, are să distrugă un puternic imperiu. Profeția s-a adevărit. Cresus a traversat râul Halys, a dat lupta și a pierdut un puternic imperiu: pe al său. Herodot povestește că, fiind luat prizonier, Cresus a fost pus pe grătar, ca să fie „sacrificat zeilor” cum se spunea mai elegant pe atunci, adică, ce mai vorbă, fript pe cărbuni. În clipa aceea, Cresus și-a adus aminte de Solon care îl sfătuisese, cu toată diplomația, să fie prudent; și i-a pronunțat de trei ori numele. Cyrus a vrut să știe cine a fost acel Solon. Și, auzind povestea, a rămas atât de impresionat, încât a ordonat să fie dezlegat prizonierul. Prea târziu, pentru că focul ardea deja. Dar un zeu s-a milostivit și a dezlănțuit o frumoasă furtună care a stins rugul.

Cam așa povestește Herodot marile evenimente istorice. După el, Cresus nu numai că a fost salvat, dar a devenit și amicul lui Cyrus și s-a bucurat toată viața de ospitalitatea acestuia. Însă tronul nu și l-a mai recăpătat. Iar anexarea Lidiei le-a permis perșilor să ajungă la Mediterană, chiar în fața grecilor care o stăpâneau cu flota ateniană.

Acum, coroana lui Cyrus îi revenise lui Darius, care era mai mult un conducător de oști decât un om de stat și, ca atare, înclinat să măsoare puterea unui imperiu mai mult după extinderea lui. Din cucerire în cucerire, ajunsese deja pe continentul european, înghițind Tracia și Macedonia, și instalându-se astfel pe versantul muntos la Greciei meridionale.

Istoricii moderni spun că el concepuse marele plan de a impune lumii civilizația orientală, distrugând toate centrele de cultură din Occident. Noi ne îndoim, pentru că atunci când Hippias, refugiat la curtea lui după ce fusese surghiunit, s-a apucat să-l întărească contra propriei sale patrii, Darius i-a răspuns: „Dar cine mai sunt și atenienii ăștia?” Evident, era pentru prima oară că auzea vorbindu-se de ei. Nu era un om cu mari concepții strategice. El urmărea doar o logică militară, aceea simplistă a tuturor generalilor de când lumea, pentru care cucerirea unei țări e ceva nesigur, dacă nu-i urmează și cucerirea

țărilor cu care ea se învecinează. Și aplicarea acestui principiu îl condusese la anexarea insulelor din Egeea orientală, pentru că ele amenințau țărmurile Asiei Mici, unde el se întalase.

Printre cuceririle sale era și Miletul, care suporta greu jugul persan. Aristagora, unul din iredentiștii cei mai înflăcărați, a cerut ajutorul Spartei, care i l-a refuzat. Sparta era o cetate de țărani care nu vedeau mai departe de lungul nasului. Aristagora a plecat la Atena, unde s-a bucurat de altfel de primire. Atenienii erau armatori și negustori; pentru ei marea reprezenta totul. Orașele din Egee erau aproape în întregime colonii ionice, deci întemeiate și populate cu oameni din Atica. Și apoi, Aristagora era și un mare orator: calitate care, la niște oameni cu gusturi rafinate ca atenienii, era foarte apreciată.

Poate că urmașii lui Clistene nu știau chiar exact cine era Darius, în așa-zisul echilibru mondial de forțe. Și, oricum, nici nu s-au gândit măcar la importanța istorică pe care ar fi avut-o hotărârea de a-i bara drumul. Numai azi, când lucrul a fost realizat, putem să spunem că el a făcut posibilă nașterea Europei. Dacă Darius ar fi trecut atunci, Occidentul ar fi rămas, cine știe câte veacuri și cu ce consecințe, tributarul Orientului. Dar, pentru moment, avem voie să credem că atenienii au fost tentați doar de gândul de a contribui la recăștigarea unor orașe care reprezentau pe atunci un fel de Trento și Trieste. Și poate că s-au hotărât, cu oarecare ușurință, să trimită în ajutorul răsculaților o mică flotă de douăzeci de vase. Lucrurile s-au terminat rău, pentru că, în alianța ionică formată cu această ocazie, contingentul din Samos a dezertat în plină luptă, care se desfășura în apele de la Lade, și care pentru greci a însemnat o înfrângere de proporții. Perșii au recucerit Miletul, i-au ucis pe toți bărbații și au adus insulele ionice într-o stare din care nu și-au mai revenit niciodată. Și, spre marea bucurie a lui Hippias, au declarat război și Atenei.

17

MILTIADE ȘI ARISTIDE

Soarta Greciei, care din acel moment trebuia în scurtă vreme să dispară ca națiune, pentru simplul motiv că nu reușise să devină una, a fost prezisă de spectacolul pe care ea l-a oferit lumii în acel an 490 înainte de Christos, când la porțile sale s-au prezentat șase sute de vase și două sute de mii de soldați perși. Statele din nord s-au predat fiecare pe cont propriu: Eubeea s-a supus; Sparta a cerut sfat de la zei, care i-au spus să nu se bage în „bucluc”. Așa că alături de Atena nu s-a aliniat decât mica Plateea, cetate de mână a doua, care și-a trimis modesta-i armată să se alăture aceleia pe care, în mare grabă, o pregătise Miltiade.

Omul acesta făcea parte dintre comandanții care ar fi putut figura foarte bine și în Italia secolului al cincisprezecelea; personaje care, când apar la momentul potrivit, adică în caz de primejdie, reprezintă o binecuvântare pentru țara lor. Era în el ceva ce ni-l amintește pe MacArthur*, și care trebuia să-l poarte spre aceleași succese și excесе. Cu douăzeci de mii de oameni înarmați sumar, instruiți în grabă și cu o tradiție militară săracă, Miltiade trebuia să înfrunte două sute de mii, și mai ales în condițiile grele ale unui regulament care îl obliga să împartă pe rând comanda cu alți nouă generali. Atenienii nu doreau să li se înapoieze acasă din luptă niște „eroi” buni doar să-și exploateze

* Douglas MacArthur (1880-1964), general american, comandant suprem al forțelor aliate în Pacificul de S-V (1942-45), apoi comandant al forțelor de ocupație din Japonia (1945-51).

apoi meritele militare, în vederea unei cariere politice. Și aveau dreptate. Dar, în anumite cazuri, unele idei preconceptuate te paralizază.

Marele noroc al lui Miltiade a fost că, în ziua bătăliei de pe câmpia de la Maraton, rândul la comandă era al lui Aristide, care, recunoscând, ca om cinstit ce era, capacitatea superioară a colegului său, a renunțat în favoarea lui. Miltiade înțelesese care era punctul slab al perșilor: luați individual, erau fiecare niște oșteni viteji, dar nu se pricepeau deloc la o manevră colectivă. Și pe asta s-a bazat. Dacă e să-i credem pe istoricii timpului – care din păcate erau toți greci –, Darius a pierdut șapte mii de oameni, iar Miltiade nici două sute. Nu ni se pare prea credibil. Dar ceea ce este adevărat e că a fost o mare și surprinzătoare victorie. Toată lumea știe cum Fedippide, mesagerul trimis la Atena să anunțe victoria, a alergat pe jos douăzeci de mile și, după ce a strigat-o, s-a prăbușit la pământ cu plămânii încinși, furnizându-ne un exemplu pe care nici un „maratonist”, de la Zatopek* încoace, n-a mai avut tăria și nici curajul să-l repete. Și, în timp ce el alerga, au ajuns pe câmpia Maratonului și aliații spartani. Erau sincer mortificați din cauza întârzierii, și le-au cerut umili scuze învingătorilor.

Înfoiat de mândrie și cu pieptul plin de medalii, Miltiade a cerut șaptezeci de nave. Atenienii nu au înțeles la ce îi trebuiau dar, din recunoștință, i le-au dat. Generalul, preschimbat în amiral, a plecat cu ele la Paros și le-a cerut locuitorilor să-i predea o sută de talanți, cam o jumătate de miliard de lire. Asta voia el să obțină cu această flotă: să se recompenseze singur pentru serviciile aduse patriei care uitase să-l răsplătească. Guvernul l-a rechemat și l-a obligat să depună doar jumătate din suma băgată în buzunar. Se vede că pe cealaltă jumătate o găsisse îndreptățită. Miltiade n-a mai avut timp s-o restituie nici pe asta deoarece, din fericire pentru el și pentru patria lui, a murit. Cine știe câte ar mai fi pus la cale dacă rămânea în viață.

I-a supraviețuit Aristide, ale cărui acțiuni ne dovedesc, din păcate, că cinstea în politică nu întotdeauna este recompensată; iar istoria, ca și femeile, are o slăbiciune pentru șmecheri.

* Emil Zatopek (1922), atlet cehoslovac, campion al cursei de fond.

Era bărbatul către care, într-o seară la teatru, tot publicul și-a îndreptat privirile când un actor a recitat următoarele versuri ale lui Eschil: „El urmărește nu numai să pară drept, ci chiar să și fie drept. Ca și grâul într-un pământ fertil, din inima sa nu încolțesc decât înțelepciunea și echilibrul.” Atât de bine l-au recunoscut toți din această descriere. Era omul care nu numai că își cedase lui Miltiade rândul la comandă, dar care, după bătălie, primind în pază corturile dușmanului, pline de bogății însemnate, le-a predat neatinse guvernului: lucru care, și pe vremea aceea, se vede că făcea mare impresie. Corectitudinea sa era atât de bine recunoscută încât, atunci când Atena și aliații ei au hotărât să înființeze o ligă și să instituie un fond comun la Delos, el a fost acela pe care, cu un vot unanim, l-au numit să-l administreze.

Nu ne miră, pentru că fusese prieten și discipol al lui Clistene. Și își trăise tinerețea combătând, în numele ordinii democratice, corupția politică și malversațiunile demnitarilor. Din păcate, există calități pe care lumea le admiră doar, însă nu le și iubește. Și poate că îi lipsea lui Aristide acel dar de a fi „simpatic”, care fusese forța lui Pisistrate și-i permisesese să i se ierte cinismul. Adevărul este că Aristide a fost învins de oponentul său, Temistocle, de care se pare că-l despărțea mai mult o rivalitate sentimentală decât una ideologică. Fuseseră amândoi îndrăgostiți de aceeași fată, Stesila din Chios. Dar acum ea nu mai era în viață. Totuși, ranchiuna îi supraviețuise, și ghinionul așa a vrut, ca frumoasele însușiri ale celor doi să fie împărțite în mod egal între ei: caracterului superior al lui Aristide i se opunea inteligența superioară a lui Temistocle, orator plin de strălucire și om politic posedând resurse invers proporționale cu scrupulele sale. Spune Plutarh: „Nu învățase cine știe ce atunci când maeștrii au încercat să-i arate cum trebuie să *fii*, dar a profitat din plin atunci când l-au instruit ce trebuie să faci ca să *reușești*”.

A câștigat alegerile și, cu o lipsă totală de cavalerism, a propus ostracizarea lui Aristide. Era singura modalitate ca să scape de un asemenea gentleman. Și faptul că, și de astă dată, s-au găsit cele trei mii de voturi, nu vorbește deloc în favoarea atenienilor. Motivele acestei animozități le-a exprimat prea bine un amărât de țăran analfabet care, în ziua votării, i s-a adresat lui Aristide, fără să știe cine era, și l-a rugat să-i scrie pe tablă

votul, conform propunerii lui Temistocle. „De ce dorești să-l trimiți în exil pe Aristide? Ți-a făcut el vreun rău?” l-a întrebat Aristide. „Nu, nu mi-a făcut nici un rău”, a răspuns celălalt, „dar nu mai pot suporta să tot aud cum i se spune mereu cel Drept. Mă enervează cu dreptatea lui.” Aristide a zâmbit la atâta înverșunare, tipică pentru mediocrități împotriva omului superior, și și-a scris numele, pe votul dat împotriva-i. Iar când a ascultat verdictul care îl condamna, a spus simplu: „Sper, atenieni, că n-o să mai aveți prilejul să vă mai aduceți aminte de mine.” Astfel, după Clistene, care îl inventase, cădea victimă ostracismului și amicul și elevul său cel mai bun. Dar, și acum, un motiv exista, oricât de crud și de nedrept era el: Atena avea în momentul acela mai multă nevoie de Temistocle decât de Aristide. Perșii se aflau din nou la porțile orașului.

De data aceasta îi conducea Xerxe, care urmasese tatălui său în anul 485. Era nerăbdător să răzbune prima și singura lor înfrângere. A pregătit timp de patru ani această expediție. Dar oștirea, care în anul 481 a pornit în marș pentru a administra marea pedeapsă, era una pe care Herodot a calculat-o la peste două milioane și jumătate de oameni, sprijiniți de o flotă de o mie două sute de vase. „Când se opreau undeva să bea apă”, adăuga istoricul ca să-și facă mai credibile cifrele, „râurile secau.” Iscoadele grecești pe care Temistocle le-a trimis să culeagă informații au fost capturate. Dar Xerxe a dat ordin să fie lăsate în pace. Prefera ca grecii să știe și, dacă știau, să se predea.

Statele din nord au și făcut-o. Văzându-i pe inginerii fenicieni și egipteni cum construiesc un pod de șapte sute de vase și așază peste ele o cantitate uriașă de trunchiuri de copaci și de pământ, și cum sapă apoi un canal de doi kilometri ca să poată traversa istmul Athos, acești bieți țărani au crezut că Xerxe trebuia să fie încarnarea unui zeu, și că ar fi fost inutil să i se mai opună. Și de astă dată, ca de obicei, alături de temerara Atenă, s-a aliniat tot numai Plateea. Apoi li s-a adăugat Tespi. Iar mai târziu, în sfârșit, s-a decis și Sparta să se alăture coaliției. Regele ei, Leonida, a condus la Termopile o unitate de trei sute de oameni, care a fost nimicită. Toți vârstnici, pentru că cei tineri rămăseseră acasă de sămânță. Și, dacă e să ne luăm după istoricii greci, acești spartani i-ar fi respins ei singuri pe cei două milioane și jumătate de perși, dacă nu s-ar fi găsit niște

trădători care să-l conducă pe inamic pe un drum în spatele lui Leonida. Acesta a căzut împreună cu două sute nouăzeci și opt dintre ai săi, după ce îi provocaseră adversarului o pierdere de douăzeci de mii de oameni. Din cei doi care scăpaseră, unul s-a sinucis de rușine, iar celălalt a plătit, căzând la Platea.

Un monument a fost ridicat în amintirea evenimentului. Pe el stă scris: „*Dă fuga, străine, și spune Spartei că noi am căzut aici, supunându-ne legilor sale.*”

Vestea înfrângerii i-a ajuns lui Temistocle a doua zi, după bătălia navală de la Artemisio, pe care, deși erau unul contra zece, a izbutit să n-o piardă. În ajun, ceilalți amirali voiau să se retragă. Însă eubeenii, temându-se de o debarcare a perșilor, le-au trimis treizeci de talanți – cam vreo sută de milioane de lire – ca să-i convingă să lupte mai departe. Temistocle le-a dat generalilor jumătate. Restul bacșișului l-a păstrat pentru sine. Dezastrul de la Termopile nu i-a mai permis să reia a doua zi lupta. Trebuia trimisă flota la Salamina, ca să-i îmbarce pe atenienii care începeau să fugă din fața armatei lui Xerxe, aflată în marș asupra orașului. Dar orașul nu s-a predat. Un parlamentar care făcuse o asemenea propunere a fost ucis în plină Adunare, iar nevastă-sa și copiii i-au fost bătuți de femei cu pietre.

Perșii au jefuit un oraș pustiu și au crezut că au învins, pentru că flota lor pătrunsese între timp în radă.

Și aici s-a văzut cine era Temistocle. Neputându-se opune colegilor săi care, fără excepție, voiau să fugă, a trimis în ascuns un sclav la Xerxe, ca să-l informeze despre planul de retragere ce trebuia să fie aplicat în noaptea următoare. Dacă mesajul acesta ar fi fost descoperit, Temistocle ar fi trecut drept un trădător. Dar el a ajuns la destinație. Xerxe, ca să nu-i scape inamicul, l-a înconjurat; iar Temistocle și-a atins scopul: acela de a-i sili pe greci să se bată.

Xerxe a asistat de pe uscat la dezastrul flotei sale, care a pierdut două sute de vase, contra patruzeci ale grecilor. Dintre marinarii săi, singurii care știau să înoate (erau și ei tot greci) au trecut la inamic. Ceilalți s-au înecat.

Astfel, pentru a doua oară după Maraton, Atena s-a salvat, la Salamina, și pe sine și Europa. Era anul 480 înainte de Christos.

18

TEMISTOCLE ȘI EFIALTE

Când, în fața faptului împlinit, generalii și amiralii greci s-au reunit ca să hotărască între ei cine a fost marele artizan al victoriei și să-l răsplătească, fiecare a acordat două voturi: unul pentru sine și celălalt pentru Temistocle.

Acesta, chiar și după Salamina, n-a încetat cu combinațiile. După bătălia navală, și-a trimis sclavul credincios să-l informeze pe Xerxe că a reușit să-și convingă colegii să nu urmărească flota învinsă. S-o fi făcut cu adevărat? Și, atunci, pentru care motiv să-l fi prevenit pe adversar? Poate pentru că nu se simțea sigur și prefera ca acesta să se retragă? Dar întâmplările care au urmat ne fac să avem alte bănuieli.

Oricum, și de data aceasta Xerxe i-a dat ascultare. A lăsat în Grecia trei sute de mii de oameni sub comanda lui Mardoniu. Și cu ceilalți, printre care dizenteria făcea ravagii, speriat, s-a retras la Sardes. A fost un an de repaus, pentru că de ambele părți se simțea nevoia de odihnă. Apoi, o armată grecească de o sută de mii de oameni, comandată de regele Spartei, Pausanias, a venit la Platea și a ocupat poziție în fața perșilor. Ciocnirea a avut loc în luna august a anului 479 și, din nou, ne aflăm în prezența unor cifre greu de crezut. Herodot zice că Mardoniu a pierdut două sute șaiszeci de mii de soldați; și asta s-ar putea. Dar a mai spus apoi că Pausanias a pierdut doar o sută cincizeci și nouă; și asta ni se pare neverosimil.

Oricum însă, a fost o mare victorie pe uscat căreia, după câteva zile, i s-a mai adăugat și una pe mare, la Mycale, unde o

flotă persană a fost complet nimicită. Ca și după războiul cu Troia, grecii au devenit iar stăpânii Mediteranei. Sau, mai exact, atenienii au devenit, cei care dăduseră flotei contribuția cea mai mare și fuseseră conducătorii luptei de eliberare. Temistocle, omul „stărilor de urgență” și al „găselnițelor”, a știut să speculeze pentru sine această situație. El a organizat o confederație de orașe grecești din Asia și din Egeea, pe care a botezat-o „Delia”, pentru că și-a ales ca protector pe Apollo din Delos, în al cărui templu se luase hotărârea să fie depozitat tezaurul comun. Dar a pretins, și a obținut ca Atena, în afară de rolul de conducătoare, să contribuie la această alianță nu numai cu bani, ci și cu corăbii. Astfel, ea a găsit pretextul de a-și mări și mai mult flota, cu care și-a consolidat primatul naval deținut deja.

Temistocle chiar întrevedea viitorul patriei sale. Știa că de pe uscat nu putea să se aștepte la nimic bun, și nu a avut liniște până nu a convins guvernul să aprobe un proiect de a împrejmui orașul, până la Pireu – o bună bucată de drum –, cu un imens val de apărare ce avea să rămână deschis doar spre mare, unde deja flota Atenei deținea supremația. Prevedea încăierări cu Sparta și cu celelalte state din interior, invidioase pe puterea ei. Și, în același timp, a luat și inițiativa unor tratative de pace cu Xerxe, pentru că voia să aibă marea liberă și deschisă comerțului.

Dar, întocmai ca Miltiade, dorea să fie și plătit pentru serviciile sale. Și a reușit, fără să-i pese prea mult de procedeele folosite. Democrația obligase la exil pe mulți aristocrați conservatori, proprietari de mari averi. El le-a propus, în secret, să-i cheme înapoi; a încasat bacșișurile și i-a lăsat tot în exil. Într-o zi s-a prezentat cu flota în Ciclade și le-a impus locuitorilor o amendă pentru că, obligați prin violență, acordaseră ajutor lui Xerxe. Și, scrupulos de corect, a predat toată suma guvernului. Dar a păstrat în buzunar niște bani plătiți de câteva orașe ca să fie scutite de pedeapsă.

Dacă războiul ar fi continuat, poate că atenienii i-ar fi trecut-o cu vederea. Dar acum, furtuna cea mare trecuse, și toți doreau revenirea la o viață normală care trebuia să însemne, mai

ales, cinste și ordine administrativă. Și, din acest motiv, Adunarea a mai recurs o dată la ostracizare, ca să-l condamne pe acela care, cu un procedeu identic, îl condamnase pe virtuosul Aristide.

Temistocle s-a retras la Argos. Era foarte bogat. Știa să se bucure de viață chiar și fără ambiții politice. Și poate că nu ar mai fi făcut să se vorbească de el, dacă spartanii nu ar fi expediat la Atena un dosar din care reieșea că Temistocle dusesese, ca orice trădător, tratative secrete cu Persia, de comun acord cu însuși regele Pausanias, pe care ei îl condamnaseră deja la moarte.

Istoria nu a lămurit dacă acest denunț a corespuns adevărului. „Afacerea” Temistocle seamănă puțin cu cea a lui Tuhacevski, mareșalul sovietic pe care nemții, ca să scape de el, l-au denunțat lui Stalin ca trădător. Dar strălucitul strateg, informat de ceea ce avea să-i cadă pe cap, a căutat refugiu tocmai la curtea lui Artaxerxe, succesorul lui Xerxe. Să fi vrut Temistocle, om prevăzător, să-și pregătească terenul atunci când a trimis perșilor faimoasa informație care le-a permis să se retragă după dezastrul de la Salamina? Artaxerxe l-a recompensat pentru acest serviciu cu o generoasă ospitalitate; i-a acordat o pensie substanțială, și și-a plecat cu plăcere urechea la sfaturile pe care i le dădea Temistocle, cum să reia lupta contra Atenei și cum să procedeze ca să-i vină acesteia de hac.

Moartea, surprinzându-l la șazeci și cinci de ani, în 459, pe acest „părinte al patriei” care se pregătea să devină ucigașul ei, a pus capăt carierei unui personaj neliniștitor, ce părea să întruchipeze în el toate calitățile și viciile geniului grec.

Între timp, la Atena se crease o nouă situație. Cele două partide – cel oligarhic și cel democrat, primul condus de Kimon, fiul lui Miltiade, și cel de al doilea de Efialte – nu se mai găseau în echilibru, ca la început când alternau la putere. Din două motive: mai întâi pentru că războiul fusese câștigat de flotă, armă și feudă ale burgheziei comerciale, în ciuda forțelor de uscat care, armă și feudă ale aristocrației moșierești, aproape că nu participaseră la război. Și apoi, pentru că valul în interiorul căruia Atena proiectase să se închidă, și pe care se

apucase deja să-l construiască, sublinia vocația ei foarte burgheză de piață maritimă. Victima acestei stări de fapt a fost Kimon. Din partea tatălui el nu moștenise nici una din acele resurse de cinism care îi aduseseră bătrânului o avere. El era un om cinstit, un mare caracter dar, politicește, stângaci. Nu însă acesta a fost motivul eșecului său, pentru că și adversarul lui era tot atât de integru și de rigid.

Despre acest Efialte, a cărui activitate a fost hotărâtoare pentru deschiderea drumului lui Pericle și inaugurarea unei perioade de aur a Atenei, știm că era un om sărac, incoruptibil, melancolic și idealist. A atacat aristocrația în însăși fortăreața ei, Areopagul, sau Senatul, deci pe tărâm constituțional, dând pe față în Adunare toate manevrele și intrigile care aveau loc ca să facă practic inoperantă democrația. Acuzațiile lui erau necruțătoare și de necontestat. Ele scoteau la lumină toate mișcările făcute de senatori, cu colaborarea sacerdoților care dădeau tot girul religios unor hotărâri luate doar în sprijinul intereselor de castă.

Areopagul a ieșit șifonat rău din această campanie. Nu numai că nu a reușit să-i salveze pe mulți dintre membrii săi, unii condamnați chiar la moarte sau la exil, dar a și fost despuiat de aproape toată puterea și redus la situația de subordonat al Adunării sau Camerei deputaților. Dar Efialte și-a plătit scump victoria. După câteva încercări infructuoase de a-l corupe, nu le-a mai rămas adversarilor săi, ca să scape de el, decât pumnalul unui asasin. A fost ucis în anul 461. Însă, ca de obicei, delictul n-a „meritat banii”. Ba mai mult, a făcut să fie și mai zdrobitor, și mai irevocabil, triumful democrației; și l-a costat ostracizarea pe Kimon, care probabil că n-a avut nici un amestec în tot atentatul.

Perspectivile Atenei, atunci când Pericle, succesorul firesc al lui Efialte, și-a făcut intrarea politică, nu puteau fi mai strălucite. În același an, 480, în care ea îi învinsese pe perși la Salamina, grecii din Sicilia îi băteau pe cartaginezi la Himera. În întreaga Mediterană orientală acum domina Occidentul, reprezentat de flota ateniană, care deținea superioritatea asupra Orientului, reprezentat de flotele persană și feniciană. Victoriile

de la Maraton, Plateea, Himera și Mycale nu erau desigur definitive. Luptele contra perșilor au continuat timp de decenii, dar teatrul războiului se îndepărta tot mai spre est. Acum, flotei ateniene îi era deschisă Mediterana orientală, și ea o putea folosi în voie.

Orașul avea acum toate condițiile ca să devină o mare capitală. Mărfurile și aurul curgeau din abundență. Dar, mai ales, abundau oamenii aparținând diverselor civilizații, care aveau să realizeze acea încrucișare culturală de unde să se nască o nouă civilizație, căreia noi obișnuim să-i spunem azi „civilizația greacă”, civilizația Partenonului, a lui Fidias, a lui Sofocle, a lui Euripide, a lui Socrate, a lui Aristotel și a lui Platon. A fost o înflorire năvalnică și rapidă care, în două secole, a dat omenirii ceea ce alte națiuni nu au reușit să-i ofere în mii de ani.

Partea a treia

**EPOCA
LUI PERICLE**

19

PERICLE

Cel mai mare noroc pe lumea asta e să te naști la momentul potrivit. E foarte probabil că fiecare generație își are Cezarii, Auguștii, Napoleonii și Washingtonii săi. Dar dacă toți aceștia se nimeresc într-o societate care nu-i acceptă, fie că este încă nematurizată, fie că e prea putredă, asemenea oameni, în loc să ajungă la putere, sfârșesc de obicei ori în furci, ori în beznă.

Pericle a fost unul din puținii norocoși. A avut de partea lui mai multe și fericite împrejurări și s-a văzut înzestrat cu însușiri ce răspundeau atât de bine timpului său, încât istoria – care întotdeauna se înclină în fața norocului – a sfârșit prin a da numele său celei mai glorioase și mai prospere perioade a vieții ateniene. *Epoca lui Pericle* este epoca de aur a Atenei.

Era fiul lui Xantip, un ofițer de marină care, la Salamina, și-a câștigat tresele de amiral, și a comandat apoi flota în victorioasa bătălie de la Mycale; mamă i-a fost Agariste, strănepoată a lui Clistene. Era deci un aristocrat, însă cu idei legate de partidul democrat, cel cu viitorul cel mai sigur. Încă de copil, ceva trebuia să-i conducă destinul către un loc de prim rang, pentru că încă de pe atunci, asupra originii sale circula o legendă care se învecina cu supranaturalul. Se spunea că Agariste, cu puțin înainte de a-l aduce pe lume, a primit în somn vizita unui leu.

În realitate, micul Pericle prea mult a leu nu aducea. Era mai degrabă delicat și fragil, cu un cap ciudat, în formă de pară,

care mai târziu a ajuns ținta tuturor glumelor și a șansonetiștilor Atenei, ce-și făcuseră din asta subiect de nenumărate zeflemeli. Dar, în familie, i se dăduse încă de mic o educație de prinț moștenitor, lucru de care el a profitat cu multă râvnă și inteligență. Istoria, economia, literatura, strategia erau hrana sa zilnică. I-o ofereau cei mai cunoscuți profesori din Atena, printre care se remarcă filozoful Anaxagora, căruia elevul i-a rămas și mai târziu foarte atașat.

De la început, Pericle trebuie să fi fost un copil prea serios, prea devreme preocupat de propria sa importanță, și cu evidente trăsături de „cel dintâi din clasă”, înțelept și cuminte, ceea ce probabil că nu îl făcea popular în fața colegilor de aceeași vârstă. Pentru că, din prima clipă când a intrat în politică – și a intrat foarte repede –, el nu a comis nici una din acele greșeli în care, de obicei din impetuzitate, cad debutanții. Dovadă este porecla de Olimpianul pe care repede i-au dat-o și i-au păstrat-o înșiși adversarii, chiar dacă o făceau și cu ușoare nuanțe de ironie. Cu adevărat, era în el ceva care părea să-i vină de sus. Poate felul său de a vorbi să fi lăsat această impresie. Pericle nu era un orator volubil, îndrăgostit de propriul său glas, ca Cicero și Demostene. Discursuri pronunța rareori, și le menținea în limite discrete; se asculta, da, însă numai pentru ca să se controleze, nu ca să se lase furat de propria-i elocință. Discursurile sale nu erau făcute pentru a entuziasma, ci doar pentru a convinge. Poseda logica geometrică a monumentelor și a arhitecturii acelei epoci. În ele nu exista pasiune. Existau numai fapte, date, cifre și silogisme.

Pericle era un om onest, dar nu în genul lui Aristide, care își făcuse din cinste o religie, printre niște compatrioți pungăși cărora le plăcea să fie conduși de un gentleman ce-i lăsa totuși să fure în continuare. Ca și Giolitti*, Pericle era cinstit din fire, și adevărul e că a părăsit politica având aceeași avere cu care a intrat în ea; în privința altora, însă, a fost mai tolerant. Și

* Giovanni Giolitti (1842-1928), om politic italian, născut la Mondovì, de nenumărate ori președinte al Consiliului.

credem că, tocmai din cauza acestui bun simț al său, atenienii nu s-au plictisit să-l tot aleagă, timp de aproape patruzeci de ani fără întrerupere, din 467 până în 428, în cele mai înalte funcții; și i-au recunoscut, în calitatea sa de *strategos autokrator*, mai multă putere decât îi acorda Constituția.

Autentic democrat, dar fără bigotisme, Pericle nu a abuzat de democrație. Pentru el, cel mai bun regim era acela al unui liberalism luminat, cu un reformism progresiv, care să garanteze cuceririle poporului în ordinea de stat, și să excludă vulgaritatea demagogică. Este visul pe care îl au toți oamenii politici înțelepți. Și norocul lui Pericle consta tocmai în faptul că Atena, după Pisistrate, Clistene și Efialte, era în măsură să poată realiza asta, având o clasă conducătoare pregătită să o facă.

Democrația, consfințită de lege, mai întâmpina încă niște greutăți în aplicarea ei peste denivelările economice dintre clase. Pericle a introdus în armată „solda”, pentru ca chemarea sub arme să nu însemne pentru cei săraci ruinarea familiei; și un mic stipendiu pentru jurații din tribunale, tocmai pentru ca această funcție delicată să nu rămână un monopol al bogaților. A extins cetățenia asupra unei numeroase categorii de persoane care, dintr-un motiv sau altul, erau lipsite de acest drept. Dar a impus, sau a lăsat să fie impus, un gen de rasism, interzicând legitimarea copiilor avuți cu străinii. Măsură absurdă, pentru care el însuși avea să plătească mai târziu.

Cea mai însemnată armă politică a sa au fost lucrările publice. Putea să întreprindă oricâte voia, pentru că, având mărire libere, și cu o flotă ca cea ateniană, comerțul naviga cu toate pânzele sus, și Vistieria îi era plină de bani. De altfel, toți marii oameni de stat sunt și mari constructori. Dar ceea ce îl deosebea pe Pericle de ceilalți nu este atât volumul lucrărilor, cât desăvârșirea tehnică și gustul artistic care le-au inspirat. Avea și oameni care s-o facă, se înțelege: meșteri ca Ictinos, Fidias, Mnesicle. Dar la Atena Pericle a fost cel care i-a chemat, el i-a selecționat, și el le-a direcționat ideile. Așa a fost realizat zidul uriaș care avea să izoleze pe uscat orașul și portul. Văzând

în asta o fortăreață de necucerit, spartanii au trimis o armată care să-l distrugă. Dar el a rezistat. Pericle a întâmpinat oarecare opoziție ca să-i convingă pe concetățenii săi în ridicarea Partenonului, cea mai bogată moștenire arhitectonică și de artă pe care ne-a lăsat-o Grecia. Devizul prevedea o cheltuială de peste zece miliarde de lire. Și atenienii, oricât erau ei de iubitori de frumos, nu se simțeau dispuși să cheltuiască atât. E caracteristică pentru Pericle stratagema folosită ca să-i convingă. „Bine”, a spus el resemnat, „atunci fiți de acord să-l construiesc eu pe propria mea cheltuială. Adică să scriu pe fronton, în loc de Atena, numele meu, Pericle.” Și invidia, la un loc cu emulația, au reușit să obțină ceea ce îi refuzase zgârcenia.

Deși trecea drept un frigid, și poate că era chiar, și Pericle, ca toți oamenii stăpâniți de ambiții politice, a trebuit să plătească într-o zi tribut celei mai omenești dintre toate slăbiciunile – amorul – și să-și piardă capul pentru o femeie. Lucrul era puțin cam neplăcut, din două motive: mai întâi, pentru că omul era deja însurat și, până atunci, se dovedise cel mai virtuos dintre soți; iar al doilea, pentru că femeia de care se îndrăgostise era o străină, cu un trecut și cu o poziție oarecum discutabile. Aristofan, limba cea mai otrăvită a Atenei, zicea că Aspasia era o fostă curtezană din Milet, unde patronase o casă de moravuri dubioase. Nu deținem elemente, nici care să confirme, dar nici care să dezmință acest lucru. Oricum însă, odată venită la Atena, ea a deschis aici o școală care nu diferea cu mult de cea înființată la Lesbos de Safo. Aspasia nu scria poezii, dar era o intelectuală care lupta pentru emanciparea femeii, voind s-o sustragă gineceului și s-o facă părtaşă la viața publică, egală în drepuri cu bărbatul.

Sunt lucruri care astăzi ne lasă indiferenți, dar care, pe atunci, păreau de-a dreptul revoluționare. Aspasia a avut o mare influență asupra obiceiurilor ateniene, creînd acel prototip de „hetairă” care mai târziu a devenit un lucru obișnuit în oraș.

Nu știm dacă era frumoasă. Lăudătorii ei ne vorbesc de „glasul său de argint”, de „părul său de aur” și de „piciorul

cambrat”: însușiri care pot aparține foarte bine și unei femei urâte. Dar farmec trebuia să aveau, pentru că toți sunt de acord în a-i lăuda arta de a conversa și manierele. Unii spun că, atunci când a cunoscut-o Pericle, ea era iubita lui Socrate, care, fiind prea puțin amator de femei, i-a cedat-o cu plăcere și i-a rămas în continuare prieten. E sigur că salonul ei era frecventat de cele mai distinse persoane din Atena. Aici veneau Euripide, Alcibiade, Fidias. Ea se pricepea atât de bine să-i întrețină pe toți încât Socrate a recunoscut, poate exagerând puțin, că de la ea a învățat arta de a purta o discuție.

Sigur că mai mult astfel de însușiri intelectuale decât cele fizice l-au atras pe Olimpian care, de astă dată, nu a mai rezistat tentației de a coborî pe pământ și de a se comporta ca orice muritor obișnuit. Se pare că, simțindu-se bine, s-a hotărât să observe că, în acel moment, nevastă-sa era ceva mai puțin virtuoasă decât el. Și, în loc să i-o reproșeze, foarte drăguț, i-a propus divorțul, pe care ea l-a acceptat. Și, așa, a condus-o la el acasă pe Aspasia care, devenită astfel „prima doamnă a țării”, a deschis un salon și, între o conversație și alta, i-a mai dăruit lui Pericle și un fiu. Dar, vai, Pericle era autorul legii care interzicea legitimizarea și acordarea cetățeniei copiilor rezultați din uniuni cu străinii. Acum îi căzuse el însuși victimă, și a fost una plină de demnitate.

Se pare că Aspasia l-a făcut fericit dar, din punct de vedere politic, nu i-a purtat noroc. Progresiști în Parlament, atenienii în familie erau conservatori. și nu s-au împăcat cu exemplul acestui *autokrator* care își trata concubina de la egal la egal, îi săruta mâna și o făcea copărtășă la viața și preocupările sale. Devenind din ce în ce mai izolat, Pericle a început să piardă legătura cu masele și cu poporul, care l-a acuzat de snobism și a început să nu se mai uite la el cu simpatie.

Au continuat totuși, mulți ani, să-i dea votul și să-l confirme pe postul suprem de conducător. El a căzut, putem s-o spunem, o dată cu Atena, atunci când s-a sfârșit primatul pe care el însuși, printr-o politică înțeleaptă, internă și externă, l-a conferit orașului.

Acest primat luminos și scurt ca un meteorit se confundă cu cci al Greciei, a cărei civilizație a atins împlinirea și înflorirea pentru un timp ceva mai lung de trei generații. Pericle a avut fericirea să contemple, aproape în întregime, acest minunat curcubeu și să-i dea numele său. Și, oricât de înduioșătoare i-a fost, până la urmă, soarta, în ingratitudinea oamenilor și în durere, ea a reprezentat, totuși, destinul cel mai frumos ce poate fi hărăzit vreodată unui om.

20

BĂTĂLIA DRAHMEI

Probabil că la originea extraordinarei bogății a Atenei a fost însăși sărăcia ei. Locuitorii Aticii nu și-ar fi putut alege drept patrie un colțișor de lume mai steril, mai arid și mai sărac. Din cele vreo două sute de mii de hectare de pământ, o întreagă jumătate nici măcar azi, cu toate mijloacele tehnice moderne, nu e bună de cultivat. Cealaltă jumătate cere și eroism și minuni ca să se poată stoarce din ea produsele specifice pământului sărac: vinul, uleiul și smochinele. Nici chiar marile lucrări de asanare și de irigație, întreprinse mai apoi de Pisistrate, nu au permis obținerea unor recolte de grâu care să sature mai mult de un sfert din populație; iar lipsa de pășuni a împiedicat dezvoltarea păstoritului.

Atenienii au făcut din nevoie o virtute și, nițeluș ca și toscanii cu două mii de ani mai târziu (cu care mult mai seamănă și în bine și în rău), au învățat să-și exploateze la maximum slabele lor resurse și să le administreze cu chibzuință. Pare un lucru de necrezut, însă civilizația, înțeleasă ca simț al măsurii și al armoniei, al echilibrului și al gândirii limpezi, a avut întotdeauna ca fertilizant sărăcia pământului și zgârcenia individului, care găsește în ele un stimulent pentru inițiativele sale. Neavând ca produs de bază decât uleiul, atenienii au născocit îndată tot ce puteau să le ofere acesta, ca aliment, chimicale și combustibil. Popoarele s-ar putea grupa în două categorii: cele care merg pe ulei și cele care merg pe unt. Și nu există nici o îndoială că civilizația s-a născut o dată cu cele dintâi.

Condiționat de această sărăcie, regimul alimentar al atenianului era sobru, ceea ce și explică sănătatea lui perfectă și succesele sale sportive. Cine se ia după poveștile lui Homer, cum că gustarea lui obișnuită de dimineață o constituia o capră friptă, se înșală. La Atena, doar bogații, din când în când, consumă carne. Și, dacă peștele sărat e ceva mai comun, cel proaspăt reprezintă o delicatessă rară și de preț. Țăranii nu cunosc decât legumele: linte, bobul, mazărea, ceapa, varza și usturoiul. Numai în zilele de sărbătoare ei sucesc gâtul unui pui și fac o prăjitură cu ouă și miere; pentru că toți sunt crescători de păsări și apicultori. Dar chiar și orășeanul obișnuit nu e prea departe de acest regim. Iar Hipocrat, primul medic laic, exclamă scandalizat: „Să mai zici că sunt oameni care mănâncă de două ori pe zi, și consideră astă ceva normal!”

Cumva mai bine funcționa industria extractivă. Prima a fost cea a sării, care pentru un timp oarecare a constituit moneda de schimb; și e foarte adevărat că se spunea, atunci când o marfă era lăudată: „Își merită sarea”. Cărbunele, atenienii nu l-au căutat niciodată: care cărbune, de altfel, nici nu exista. Drept combustibil foloseau numai lemnul; și asta a fost nenorocirea lor, pentru că au distrus într-o clipită puținele păduri din jur. Și deja Pericle a găsit o Atenă plină numai de stânci, depinzând, în privința lemnului, de import. Geologii săi au scormonit pământul ca să extragă din el argint, fier, cositor, zinc și marmură. Chiar atunci când Pericle a luat puterea, Atena se afla în prada unei „febre a argintului”, datorită unui filon bogat descoperit la Laurium. Întreg subsolul aparținea statului care, totuși, nu gestiona direct minele, ci le dădea în arendă unor exploatare. Aceștia plăteau o anumită sumă anuală, plus un procent asupra produsului. Și foloseau munca sclavilor. Dintre aceștia existau, în secolul al cincilea, cam zece-douăzeci de mii ocupați, în condiții de neimaginat, cu o astfel de muncă. Întreprinzătorii îi închiriau de la patronii de sclavi, cu o sută de lire pe zi de fiecare. Și bineînțeles, cu o asemenea plată, profiturile erau enorme. La primul bilanț al lui Pericle, minele reprezentau unul din cele mai mari aducătoare de venituri statului: circa două sute cincizeci de milioane de lire.

Prelucrarea minereului era primitivă: dar se cunoșteau deja cuptorul de topit, filtrul și spălătul. Rezultatele trebuie să fi fost apreciabile, pentru că monedele de argint, de exemplu, aveau până la nouăzeci și cinci la sută metal pur; iar artizanatul atenian a fost unul dintre cele mai prețuite pentru perfecțiunea produselor sale. De pildă, cine făcea săbii nu făcea scuturi, și invers, pentru că fiecare dintre aceste specialități era monopolul unei anumite corporații de armurieri. Sigur că nu se putea vorbi de adevărate complexe industriale, ci de o cale lactee de ateliere, fiecare dorind să-și păstreze propria-i independență, cu sclavi pe post de utilaje. Toți cetățenii mai de vază ai Atenei erau un pic industriași, în măsura în care fiecare poseda un atelier sau mai multe: chiar și Pericle și Demostene erau astfel de proprietari. Și lucrul acesta și-a avut importanța sa, deoarece o populație cu profil precumpănitor industrial sfârșește întotdeauna prin a face o politică diferită de cea a unei populații cu caracter agricol. Până una alta, ca prim lucru, ea trebuia să acorde prioritate problemelor comerțului și finanțelor. Pentru a echilibra importul de produse alimentare, atenienii au trebuit să aibă grijă de exportul de produse gata fabricate, și deci de o producție destul de bogată. Iată de ce civilizația ateniană a fost cu precădere orășenească. Dacă ar fi trebuit să se dimensioneze doar proporțional cu resursele Aticii, Atena ar fi rămas nu mai mult decât un târg. Pentru a ajunge capitală, nu-i rămăsese decât să-și dezvolte la maximum meșteșugăritul industrial, asigurându-i și piețe de desfacere. Dar acestea nu se puteau găsi pe pământul elen, din cauza dificultăților de transport. Atenienii nu au fost mari constructori de drumuri, ca romanii. N-au construit decât, o dată și prost, o șosea, Via Sacra, până la Eleusis dar, văzând că profiturile nu compensează costurile, nici măcar nu au pavat-o. Pe pământul înnoroit, carele trase de boi se împotmoleau. Și din acest motiv, în Grecia nu s-au dezvoltat nici serviciile poștale, nici industria hotelieră.

Așa că nu le rămânea decât marea. Atena și Pireul au fost un Milano cu Genova la zece kilometri. Și, după Salamina, a ajuns stăpâna Mediteranei de răsărit. Flota sa număra nave de peste două sute de tone, cu viteze de chiar cincisprezece

kilometri pe oră, cu sclavi la rame și cu vele în vânt. Erau cargouri, dar transportau și călători. Aceștia plăteau după greutatea la cântar a fiecăruia și a bagajului său personal; pentru că erau considerați ca niște saci cu cartofi. Trebuiau să aibă cu sine provizii pentru drum, și nu li se oferea nici măcar un scaun. Dar, în general, tarifele erau scăzute: cu cinci sute de lire puteai să mergi până în Egipt.

Lucrul cel mai greu de aranjat era sistemul monetar și bancar; și, aici, Atena a înțeles ceea ce italienii n-or să înțeleagă niciodată: că singura modalitate de a fi pungaș e să nu fii niciodată. În timp ce toate celelalte state practicau șmecheria meschină a devalorizării, ea a practicat un lucru cinstit, care nu era nici în obiceiul și nici în morala atenienilor săi, dând drahmei o valoare stabilă, așa cum e azi cu francul elvețian și cu dolarul american, și făcând astfel din ea o monedă internațională de schimb. O drahmă era făcută din șase oboli, care valorau cam o sută de lire unul, și conținea o anumită cantitate de argint, rămasă mereu neschimbată. În orice țară, ca să faci afaceri cu altă monedă, exista riscul s-o sfârșești cum au sfârșit-o economiștii noștri cu Bonurile de Tezaur; cu drahma, însă, puteai să stai liniștit: în toate țările lumii, puterea ei de cumpărare valora cât o baniță de grâu.

Fiind din metal, nu era ușor transportabilă. Și, tocmai de aceea, au luat naștere băncile, a căror poveste ne permite să măsurăm ipocrizia atenienilor și infinitatea de resurse pe care le aveau ei. Împrumutul cu dobândă era considerat un lucru imoral și, timp de câteva secole, l-au obligat pe cel care făcea economii să-și păstreze banii la ciorap. După aceea au observat că acești bani se sustrăgeau circuitului productiv. Și atunci, continuând totuși să interzică băncile, au fost de acord ca economiile să fie depuse în biserici. Înțelegeți de ce: o dată ce omul își încredința banii zeiței Pallas Athena, de exemplu, din punct de vedere moral i-a pus bine. Iar în ceea ce o privea pe zeiță, ea era liberă să facă ce voia cu acești bani: chiar să-i dea cu împrumut unui credincios, cu obligația de a-i fi restituiți, inclusiv o mică dobândă. Și nu-i mai puțin adevărat că, atunci când Atena a propus altor state constituirea unui fond comun, adică a unei bănci internaționale, cine credeți că a fost numit președinte? Apollo din Delfi.

Cui își depunea capitalul în instituțiile lor, acești zei bancheri îi dădeau o dobândă de doi sau trei la sută. Dar, cui venea să ceară împrumut, îi pretindeau o dobândă de până la douăzeci de procente. Temistocle, care câștigase în războaiele cu perșii nu numai tresele de generalisim, ci și cam trei sute de milioane de lire, și nu știa unde să le pună, pare să fi fost primul care s-a adresat unui particular din Corint, un oarecare Filostefanos, care i-a garantat un cinci la sută. Când s-a aflat acest lucru la Atena, oamenii nu s-au alarmat prea mult pentru că un general strânsese o avere atât de uriașă, cât pentru faptul că acest capital ieșea din țară. Și, atunci, s-a permis existența unor agenți de schimb valutar care, după numele tejghelei unde serveau, au luat numele de *trapeziți*. Aceștia, încet-încet, s-au transformat în bancheri adevărați. Printre ei, faimoși și atotputernici au devenit Arhestratos și Antistene, Rothschildzii Atenei. Astfel a făcut explozie *boom*-ul comercial, garantat de supremația navală, de stabilitatea monedei și de sistemul bancar. Acum Atena nu-și mai exportă doar mărfurile pentru a-și plăti produsele alimentare. Armatorii ei sunt înzestrați cu vehiculul destinat mișcării întregii activități comerciale din Mediterana, iar bancherii săi furnizează drahme pentru toate tranzacțiile. La Pireu se închiriază tot felul de vase de transport, fac escală toate mărfurile și se opresc toți călătorii. Iată de ce orice persoană și orice lucru devin ai casei. „Aici găsești”, spune Isocrate, „tot ceea ce e imposibil de găsit în altă parte.” Se calculează că, numai cu o taxă de cinci la sută pe închirierea de vase, statul încasează cinci sute de milioane de lire pe an.

Dar efectele nu erau numai economice, ci și morale și spirituale. Pentru că tocmai această vocație de mare centru internațional a făcut din Atena orașul cel mai cosmopolit și cel mai puțin provincial din Grecia, ba chiar din lume. Și asta i-o datorează ea sărăciei colțișorului de țară în care Tezeu și alți întemeietori au rostuit micul popor al Aticii.

21

LUPTA SOCIALĂ

Lucrul cel mai grozav e că, în această Atenă de negustori, unde toată ziua răsună corul maiurilor și al ciocanelor, oraș care adoră până într-atâta banul că instalează în biserici bănci și-i face directorii lor pe zei, cetățeanul disprețuiește munca și o consideră o înjosire a demnității umane.

Dar, oricât de controversate și de puțin demne de luat în seamă sunt statisticile vremii, nu există nici o îndoială că acești cetățeni constituiau doar o minoritate neînsemnată față de masa întregii populații. După Demetrios Faler, din cei cinci sute de mii de locuitori, ei nu depășeau douăzeci de mii. Însă cine știe cum își făcuse el socotelile? Adevărul e că, luați în mare, cetățeni erau foarte puțini și că, socotind inactivitatea ca pe cea mai nobilă activitate și cea dintâi condiție de progres spiritual și cultural, munca o lăsau să rămână monopolul celorlalte trei categorii sociale: metecii, libertii și sclavii.

Prin meteci (care literalmente înseamnă „colocitari”) atenienii înțelegeau ceea ce înțeleg azi englezii prin *aliens*, cei care, neavând norocul să se fi născut la Atena, s-au stabilit aici. Dar, deși liberi, nu aveau drepturi politice. Ei formau o clasă de mijloc, tipică, de meșteșugari, negustori, samsari, intermediari și profesioniști, mai ales de origine medio-orientală. Legea ateniană îi trata cam de sus. Erau excluși de la antrepriza minelor, ocupație prea comodă și prea remuneratorie ca să fie lăsată altora decât indigenilor; li se interzicea să cumpere pământ și să contracteze căsătorii cu cetățenii, dar erau obligați

la serviciul militar și plăteau impozit. Însă, în materie de comerț, aportul lor fiind necesar și prețios, erau protejați, recunoscându-li-se legalitatea profesiei și validitatea contractelor.

Cam aproape în aceleași condiții se găseau și libertii, adică sclavii și fiii de sclavi care reușiseră să-și câștige libertatea. Căile ca să-și atingă această țintă erau diferite. Unora din ei libertatea le-o acorda stăpânul, drept răsplată pentru bună purtare; altora le-o procurau, pe bază de sunători, rudele și prietenii liberi, care reușeau să strângă bani, așa cum, printre altele, a fost și cazul lui Platon; multora le-o acorda statul, ca să facă din ei soldați, atunci când recrutările nu mai aveau efect; și mai existau și din aceia care și-o cumpărau singuri, din economiile făcute obol cu obol.

În ciuda acestui tratament discriminatoriu la care erau supuși, metecii și libertii iubeau Atena, o considerau patria lor și erau mândri de ea. Ba mai mult, ei au fost aceia care i-au creat structura și forța. Din rândurile lor s-au ridicat marii medici, marii ingineri, marii filozofi, marii dramaturgi, marii artiști; și chiar și alții mai mici. Atenianul care, fidel vocației sale de inactivitate, căuta un bun administrator, un bun maestru, un bun croitor, un bun medic de familie etc., îl găsea printre aceștia. Și, de altfel, la un moment dat toate finanțele Atenei erau controlate de doi din ei, Pasione și Formione care, mărinind și dezvoltând banca lui Arhestratos și Antistene, s-au văzut stăpânii unui oraș care le nega cetățenia.

Singurii adevărați dezmoșteniți erau sclavii, care probabil că nu însumau patru sute de mii, cum zice Demetrios, dar sute de mii o depășeau cu siguranță. Aproape toți erau prizonieri de război sau rămășițe de prin închisori. La țară existau puțini, pentru că un țăran cu greu și-i putea procura la asemenea prețuri: pe piața din Delos, care era cea mai importantă și unde erau expuși goi, un sclav robust costa până la o jumătate de milion. Și apoi, spre deosebire de cum se proceda la Roma, unde stăpânul avea chiar dreptul să-l ucidă, la Atena sclavul se bucura de o oarecare protecție din partea legii. Dacă îl ucideai, ajungeai

la tribunal, acuzat de crimă. Iar dacă îl exploatai prea rău, îl vedeai că fuge și se ascunde într-un templu, de unde nu mai puteai să-l scoți, și trebuia să-l vinzi la un preț de lichidare.

În afara celor care ajungeau într-o mină, unde munceau zece ore pe zi și, mai curând sau mai târziu, crăpau sub vreo surpătură, soarta lor, în general, nu era atât de neagră. Pe mulți îi angaja statul, ca personal de serviciu – portari, curieri, intendenți –, cu lefuri mici, cu libertate de mișcare și dreptul la o locuință. Alții pătrundeau în familiile unor persoane particulare, ca bucătari, oameni de serviciu, sau chiar ca secretari ori bibliotecari; și ajungeau să fie considerați membri de familie. Oricum, trebuie să recunoaștem că foarte civilizata Atenă a practicat o sclavie de o manieră mai umană, deși nu și-a făcut din ea o problemă de conștiință, așa cum și-au pus-o unii filozofi. Socrate n-a vrut s-o discute. Iar Platon considera condamabil faptul ca grecii să aibă ca sclavi tot greci. Îl contrazic, pentru că și el fusese unul. El înțelegea că era drept și normal ca străinii să fie aserviți cetățenilor. Cât despre Aristotel, acesta a susținut o teorie vag marxistă, scriind că sclavia nu era nici morală, nici imorală, ci doar o necesitate impusă de un regim capitalist care nu suferise nici o revoluție industrială. „Mașinile vor fi acelea”, spunea el, „și nu legile, care îi vor elibera pe sclavi, făcându-i inutili.”

Nu există nici o îndoială că, atunci când a venit la putere Pericle, regimul atenian era unul capitalist. Proprietatea asupra pământului care, pe vremea aheilor, aparținuse „ginții”, devenise acum individuală. Băncile, marile societăți de navigație, industria erau private. Statului nu-i aparținea decât subsolul, și nici pe acesta nu-l gestiona direct. Dar trebuie să adăugăm neapărat că problemele sociale priveau doar o minoritate, aceea a cetățenilor; nici măcar politicienilor celor mai radicali nu le trecea prin minte să-i includă aici pe meteci și pe liberi.

Între cetățeni, decalajele economice nu erau prea mari. În afară de Temistocle, a cărui situație era considerată chiar scandaloasă, și care trebuise să fugă pentru a-și pune la adăpost

și pielea și averea, alți miliardari nu mai existau. Marile patrimonii, de care se vorbea cu un amestec de invidie și de admirație, erau acelea ale lui Callias și Nicias, socotite cam la cinci sute de milioane de lire. Poate că la originea luptei de clasă din Atena se afla mai mult un conflict de idei și de morală decât unul de interese. Să-l luăm de exemplu pe Alcibiade, care avea să fie unul din protagoniștii acestui conflict. El aparținea aristocrației moșierești, în mijlocul căreia trecea drept bogat, pentru că poseda douăzeci de hectare care, într-o Atică deja fărâmițată în mici proprietăți de pământ, erau considerate o latifundie. Venit de la o căsuță de țară, pe care el o numea pompos „castel”, dar care nu era nimic mai mult decât o gospodărie rurală, unde taică-său își ara singur cu boii ogorul, ajuns la oraș, a simțit toată bogăția celor de aceeași vârstă cu el, vilele lor confortabile și hainele lor la modă, ca pe o lipsă de respect față de persoana sa. El afișează un profund dispreț (adesea meritat) față de acești îmbogățiți și față de democrația lor; ține să arate că se deosebește de ei, adăugându-și pe cartea de vizită și numele tatălui, alături de al său, așa cum fac astăzi unii când își aplică un „de” la numele de familie. Dar, de fapt, acest mic baron rural aspiră și el să se îmbogățească, impulsivat și de nevastă, care și ea vrea o blană de vizon și un palat la oraș; în agora el nu contează nimic, dar în casă zumzăie ca un tăun.

Acum, la dispoziția acestor nobili săraci, democrația nu a mai lăsat decât un singur teren pe care să-l exploateze politic: cetățenii aparținând claselor sărace. Teoretic, aceștia ar fi țărani, pe care zgârcenia pământului și puținătatea averii îi condamnă la o mizerie endemică. Dar ei sunt puțin receptivi la ideile revoluționare. Și apoi, chiar dacă sunt și ei de drept membri ai adunării, din lipsă de mijloace de comunicație vin la oraș rareori. Și tocmai asta pune limite precise și restrânse democrației ateniene. Protagonii acesteia sunt doar treizeci-patruzeci de mii de cetățeni, dintr-un total de trei-patru sute de mii de locuitori. Dar, dintre ei, o bună jumătate, cei din afară orașului, sunt excluși din cauza dificultăților de transport. Deci,

toate se fac de către cei cincisprezece sau douăzeci de mii de oameni care locuiesc între zidurile cetății, se cunosc între ei, se văd în fiecare zi și își spun pe nume. Iată de ce experimentul democratic atenian a atins în istorie un nivel atât de înalt și se detașează atât de clar.

Vlăstarele unei aristocrații sărăcite își caută partizanii printre nemulțumiții unei democrații capitaliste, care favorizează doar clasele de sus și de mijloc. E lesne de înțeles cine sunt acești oameni: toți aceia care, într-un regim de liberă concurență, rămân în urmă. Și sunt destui: e de ajuns să te uiți la salariile muncitorilor și la lefurile funcționarilor. Acum e greu să calculăm puterea de cumpărare a drahmei. Dar, din socotelile pe care le fac cei mai acreditați specialiști, unei familii de patru persoane îi trebuiau circa o sută de drahme pe lună ca să trăiască așa cum se trăiește azi cu o sută de mii de lire. Ei bine, salariul unui meseriaș și leafa unui mic slujbaș nu depășeau treizeci.

De aici, revendicările și „nevoile sociale” asupra cărora insistă aristocrația decăzută. Ea nu le interpretează, așa cum face azi socialismul, cerând naționalizarea; ea le interpretează reclamând anularea datoriilor, distribuirea gratuită de grâu și participarea tuturor la binefacerile industriei și comerțului. Este vorba doar de cetățeni, se înțelege. De meteci și de liberiți, ca să nu mai vorbim de sclavi, nu se interesează nimeni. Aristofan aduce pe scenă o „contesă cu vederi de stânga”, care propovăduiește un fel de comunism aristocratic, cerând distribuirea către cetățeni, în părți egale, a câștigurilor muncii colective. „Dar munca cine o face?” o întreabă Blepiros. „Sclavii, se înțelege”, răspunde doamna.

Aceștia sunt termenii în care se duce la Atena lupta de clasă, cu un partid democratic aproape asemănător aceluia care, până mai ieri, a fost partidul radical francez. Partid format din clasele mijlocii, interesate, e adevărat, de progres, dar cu multă moderație, și manipulat de o extremă dreaptă și de una stângă, reacționare, legate între ele, așa cum se întâmplă mereu, printr-o alianță de tip totalitar. Totuși, să nu exagerăm: această luptă de clasă, deși neîmpăcată și plină de polemici în Parlament, în

Comiții și în saloane, a fost întotdeauna temperată de o teamă care îi strângea laolaltă pe cei treizeci sau patruzeci de mii de cetățeni: teama de a nu fi la un moment dat copleșiți de cei două-trei sute de mii de meteci, liberi și sclavi, deasupra cărora intenționa să se mențină firava lor minoritate.

Și totuși, acești marxiști atenieni, cu blazoane și steme pe cărțile lor de vizită, au fost oameni care au inventat steagul sub care, de atunci și până în ziua de azi, vor milita toți comuniștii din toate timpurile: steagul roșu. El nu are, deci, o origine proletară, așa cum se crede, ci una aristocratică.

22

UN TEOFIL OARECARE

Nu se poate spune cu precizie dacă politica ateniană a favorizat sau nu creșterea demografică. În privința asta, ea a fost întotdeauna contradictorie. Exista multă înțelegere, atât în legile civile cât și în cele bisericești, chiar pentru adoptarea de copii de către cuplurile care nu-i puteau avea. Dar, în mod obișnuit, infanticidul era aprobat și practicat împotriva copiilor cu malformații, în timp ce codul medical al lui Hipocrat interzicea avortul. În concluzie, e de presupus că statul lăsa mână liberă inițiativei private, așa că, în legătură cu soarta nou-născutului, totul depindea de părinți. Dacă aceștia erau oameni cu fire ceva mai afectuoasă, iar copilul era băiat, și bine făcut, atunci el avea multe șanse să fie acceptat. Altfel, risca să fie aruncat afară pe ușă.

Odată trecut acest greu examen, după zece zile de la naștere puiul de om era primit în sânul familiei, cu un ceremonial în cadrul căruia primea diverse cadouri, printre care și un nume. Dar, spre deosebire de micuții romani, care primeau imediat trei (cel propriu, cel de familie și cel al „gînții” sau al dinastiei), el primea doar unul singur: ceea ce dovedește cât de individualistă era societatea greacă și cât de puțin contau legăturile de rudenie.

Hai să luăm, de exemplu, pe un Teofil oarecare, din clasa de mijloc. L-am numit așa pentru că tot așa se numea și bunicul său. Și, dacă era cazul, ca să-l deosebească de alți Teofili din oraș sau din cartier aveau să-i spună Teofil al lui Kimon, care era și numele tatălui, sau Teofil din Pireu, cartierul unde se

născuse. O dată cu numele, el primea și dreptul de viață, în sensul că, din acel moment, nu mai putea fi azvârlit pe ușă afară: trebuia păstrat, hrănit și educat. Sigur că și îndeplinirea acestor obligații depindea de caracterul părinților și de posibilitățile lor economice. Însuși Temistocle, care fusese cel mai puternic și mai despotic om din Atena, spunea că adevăratul stăpân al orașului era fiul său, pentru că el îi porunceamamei sale, iar ea, la rândul ei, îi porunceasoțului; ceea ce demonstrează că, odată atașați de copii, atenienii, ca niște buni meridionali ce erau, deveneau foarte afectuoși, ca și italienii noștri de azi.

Casa în care s-a născut Teofil nu era cine știe ce. Pe dinafară doar un zid spoit cu var, fără ferestre, cu o ușă mică, prevăzută cu un ochi ce dădea într-o uliță nepavată. Era construită din cărămidă și avea un singur nivel. Chiar și după ce Alcibiade a încurajat luxul și fastul, puțini au fost cetățenii care și-au mărit locuința și și-au înconjurat-o cu un portic: se temeau prea mult să nu trezească invidia vecinilor, să nu-i tenteze pe hoți, sau să nu li se pretindă *tributaria*. Și apoi, nici clima nu favoriza prea mult chiar așa o dragoste pentru locuință; grecii o considerau doar ceva mai mult decât un simplu dormitor.

În mijloc se afla curtea, pe care numai cei avuți o înconjurau cu un portic, și unde se strângea familia ca să ia masa sau să se roage. În curte dădeau toate încăperile, prevăzute cu puține decorațiuni sau mobilă: câteva scaune, o masă, un pat. De încălzire nu prea era nevoie. Când trebuia, asta se făcea cu ajutorul unor vase de aramă conținând jeratic. Pentru luminat erau prevăzute pe pereți niște inele în care se introduceau făclii.

Teofil creștea mai ales în curte, adică în aer liber, în tovărășia femeilor, jucându-se cu frățiorii sau cu surioarele. Jucăriile lui preferate erau bilele de pământ ars, păpușelele, soldățeii de stofă, cărucioarele de lemn. Seara era trimis curând la culcare, în „gineceu”, adică în camera femeilor. Așa se scurgeau, adesea, multe zile, fără ca el să-și vadă tatăl, care plecase de dimineață, devreme la lucru sau să discute politică în piață. Mai mult decât în mijlocul familiei, acesta își petrecea zilele în „confrerie”, adică la *club* (existau vreo cincizeci la

Atena), și nu întotdeauna veneala masă. Era un tată mai puțin pedant și mai puțin autoritar decât cel roman. Nu-și educa personal fiul și, când acesta atingea vârsta de șase ani, îl trimitea să învețe la o școală particulară, unde îl ducea de mână, în fiecare dimineață, un „pedagog”. Acesta, spre deosebire de ceea ce se crede azi, nu era învățătorul, ci un sclav sau un servitor care îl însoțea doar. În ciuda sugestiilor date de Platon, statul atenian nu a vrut să-și asume monopolul unei școli, pe care a lăsat-o inițiativei particulare. De stat, au fost înființate numai „palestrele” și „gimnaziile”, unde se făcea gimnastică, pentru că, evident, pe stat îl interesau mai mult mușchii cetățeanului decât mintea lui.

Teofil rămânea *pais*, adică băiat, și mergea la școală până la vârsta de paisprezece sau șaisprezece ani, învățând să citească, să scrie, să socotească și să cânte din liră. Nu avea un pupitru, ci doar un scaun; și-și ținea pe genunchi și cartea, și caietul, și tocul cu călimara. Totuși orele pe care le petrecea aici în clasă erau puține, în comparație cu cele pe care trebuia să le petreacă în palestră; deoarece la Atena nu se considera că este educat cine nu putea să alerge suta de metri în mai puțin de douăsprezece secunde, să înoate, să lupte, să arunce discul și sulița. Abia după aceste studii medii, dacă voia, Teofil se putea specializa în retorică, științe, filozofie sau istorie, la cursurile unor docenți particulari, care îi împărtășeau astfel de cunoștințe, așezați sub un copac sau plimbându-se în jurul palestreii. Și costau o mulțime de bani.

La optsprezece ani, Teofil devenea *efeb*, își făcea armata și, ca să se pregătească în ale războiului, în administrație și în politică, se înscria la o *nomadelfia*, unde locuia, dormea și lua masa împreună cu ceilalți colegi ai săi; cu ei discuta legile comunității și, dacă se distingea, intra să facă parte din guvernul care se afla la conducere. După ce trecea un an de asemenea antrenament, el jura credință patriei, adică Atenei, în fața Consiliului celor Cinci Sute, cu un ceremonial plin de fast; și pleca apoi să-și facă serviciul militar în cazarmă. Din acest moment, el era deja un cetățean cu drepturi depline, avea un

fotoliu gratuit la teatru, se afla în primul rând la procesiunile închinare Pallas-Athenei, tot oraşul îl privea cu simpatie, pentru că era tânăr şi frumos, şi îl aplauda atunci când alerga împreună cu alţi efebi la ştafeta Pireu-Atena, şi trecea coechipierului său făclia.

Când termina serviciul militar, Teofil împlinise douăzeci şi unu de ani şi nu mai era *efeb*, ci *aner*, adică bărbat; avea dreptul să-şi întemeieze propria sa familie, şi era protagonist al vieţii publice din oraşul său. Nu că semăna chiar cu o statuie de Fidias, dar, în general, era un exemplar frumos, de înălţime medie, mai puţin voinic, dar mai armonios clădit decât un roman. Şi, pe când tatăl său purta părul foarte lung şi barbă, Teofil îl purta scurt, pentru că, din cincisprezece în cincisprezece zile, se ducea să se tundă la un frizer, al cărui salon devenise deja un loc de întâlnire şi o officină unde se trăncănea despre politică şi despre alte mondenităţi. Cel puţin aşa zice Teofrast, şi ne demonstrează că oamenii sânt mereu aceiaşi.

Teofil nu prea avea mult de-a face cu apa; dar asta şi pentru faptul că dispunea de prea puţină în oraşul acela înconjurat de lanţuri muntoase carstice, unde ea a lăsat întotdeauna de dorit. În loc să se spele dimineata, se ungea cu ulei şi folosea unul din sutele de parfumuri a căror fabricaţie constituia una din cele mai prospere industrii ale Atenei. (Iar Socrate, care era un mare nespălat, strâmba din nas şi protesta când îl întâlnea.) În schimb, regimul alimentar, sobru şi sec, lungile partide de înot în bazin şi în mare, viaţa petrecută aproape tot timpul în aer liber – deoarece în aer liber se aflau şi bisericile şi teatrele – făceau foarte puţin necesar spălatul. Poseda o singură îmbrăcăminte, pentru orice anotimp, *chiton*-ul, care era un fel de tunică de lână. Taică-său o avea albă. Dar Teofil şi-o vopsise în roşu. Pălărie nu purta: era convins că l-ar fi încărunţit şi i-ar fi rărit părul înainte de vreme. Şi, de obicei, ca încălţăminte folosea nişte sandale, schimbându-le cu ghete adevărate sau de-a dreptul cu cizme doar dacă făcea drumuri mai lungi, ca pelerinajul la Dodona sau la Epidaur. Ținea mult la inele şi, în

general, purta destule, chiar dacă nu-l concura în exhibiționism pe Aristotel, care își încărca degetele de nu se mai vedeau deloc. Își putea cheltui fără probleme banii, pentru că locuința îl costa puțin. El nu prea era legat de casă, așa cum nici taică-său nu fusese. Acolo se născuse, dar crescuse în ea numai până la șase ani, deoarece apoi toată educația sa se desăvârșise în școală, în cazarmă și în piață. El aparținea mult mai mult orașului decât familiei. Din această cauză și moralitatea lui avea mai puține probleme decât aceea a romanului.

Teofil era primitor, deși mai puțin decât Kimon, pentru că, pe atunci, pe străzi siguranța era mai mare. Și, totuși, pe musafiri îi numea *paraziți*, cum se chemau cândva și preoții care își însușeau ofrandele de grâu aduse de credincioși zeilor. Și găsea că e foarte normal, ba chiar demn de laudă, să mintă: păi, nu este Ulise, unul din eroii săi preferați, cel mai neobrăzat mincinos din istorie? Ca să vinzi drept bune niște măsline stricate și să înșeli la cântar era pentru el ceva absolut normal; ba avea să-l învețe și pe fiul său această artă de a-i „proști” pe alții. Moralitatea lui era aceea a regelui Agesilau care, atunci când i s-a propus să-i trădeze pe cei din Teba, a răspuns: „Și crezi că o să țină?” Pentru că dacă ținea, atunci era admisă și trădarea. Când pleca la război, Teofil găsea că era foarte logic să-și ucidă cu lovituri de spadă dușmanul rănit și să-i ia armele și portofelul, să jefuiască orașul cucerit și să violeze femeile.

Ca bun meridional, Teofil nu iubea natura. Distrugea și plante și animale, contribuind cu propriile sale mâini la sărăcia și la ariditatea pământului; și, în concluzie, semăna prea puțin cu acel exemplar de înțelepciune olimpiacă pe care și l-au imaginat Goethe și Winkelmann*. Era șiret și fâșneț; avusese grijă să-și ascută mai mult inteligența decât caracterul, prefera să fie un pungaș strălucit decât un gentleman mediocru. Credea în logică, dar mai mult ca armă cu care să-i păcălească pe alții, decât ca mijloc de a-și explica rostul vieții pe pământ. Predica

* Johan Joachim Winkelmann (1717-1768), arheolog german, primul care a studiat cu metode științifice monumentele Antichității.

selfcontrol -ul, dar nu-l practica, fiindcă era mereu stăpânit de alte pasiuni: gloria, amorul, puterea, banul, și chiar învățătura. Îi plăcea noul, și de aceea îi iubea pe tineri mai mult decât îi respecta pe bătrâni. Idealul său de viață nu era deloc seninătatea, așa cum s-a spus, ci o abundență de putere care să-i permită o existență plină; vreau să spun una plină de experiențe, și bune și rele.

În sfârșit, exista în el tot ce trebuia ca, în decurs de un secol, să facă din Atena capitala lumii și cea mai decăzută dintre comunități.

23

O NIKE OARECARE

În afara celor care aparțin legendei – Elena, Clitemnestra, Penelopa etc. –, singurele femei ce și-au câștigat un loc în istoria greacă propriu-zisă au fost *hetairele*, ceva între gheișele japoneze și cocotele pariziene de azi. S-o lăsăm pe cea mai faimoasă, pe Aspasia, care, ca iubită a lui Pericle, a ajuns de-a dreptul „prima doamnă” a Atenei, și care cu salonul ei intelectual a dictat legea. Căci și numele multor altora a ajuns până la noi, transmise de poeți, memorialiști și filozofi care le-au fost destul de intimi; iar ele, departe de a se jena, se lăudau chiar cu asta. Frine l-a inspirat pe Praxitele care o iubea cu disperare. Ea a rămas celebră nu numai prin frumusețe, ci și prin abilitatea cu care și-o administra. Nu se arăta în public decât acoperită cu văluri. Și numai de două ori pe an, de sărbătoarea de la Eleusis și de ziua lui Poseidon, se ducea să se scalde complet goală în mare, când toată Atena își dădea întâlnire pe plajă ca s-o admire. Era o grozavă găselniță publicitară, care i-a permis să-și păstreze ridicat tariful. Într-atât de ridicat, încât un client, după ce a plătit-o, a denunțat-o. Trebuie să fi fost un proces senzațional, urmărit cu sufletul la gură de toată populația. Frine a fost apărată de Hiperide, un Giovanni Porzio* al timpului, care o frecventa. S-a mărginit doar să smulgă rochia de pe ea, ca să arate juriului ce se ascundea dedesubt. Jurații au privit-o (au privit-o, credem, mult timp), apoi au achitat-o.

* Giovanni Porzio (1873-1962), avocat și om politic napoletan, fost vicepreședinte în guvernul De Gasperi.

Talentul de a se descurca bine l-a avut și Clepsidra, pe care o numeau așa pentru că se oferea cu ora și, când timpul se consuma, nu accepta prelungiri; cum a fost și cu Gnatena, care și-a investit în fiică-sa toate economiile și, după ce a făcut din ea cea mai renumită maestră a vremii, o închiria cu o jumătate de milion pe noapte. Dar, cu toate astea, să nu credem cumva că hetairele erau numai niște animale de plăceri, care urmăreau doar să facă bani. Sau, cel puțin, plăcerea n-o ofereau doar cu trupul lor, la preț ridicat. Ele erau singurele femei culte din Atena. Și tocmai din acest motiv, deși legea le nega drepturile civile și le excludea din templu, în afară de cel al patroanei lor, Afrodita, ele erau frecventate pe față de cele mai importante personaje ale politicii și ale culturii; și, adesea, ținute ca în palmă. Platon, când se plictisea de filozofie, pleca să se distindă alături de Arheanassa; iar Epicur recunoștea că datora o bună parte a teoriilor sale despre plăcere Danaei și Leontiei, care îi furnizaseră cele mai elocvente probe practice. Sofocle a avut o îndelungată legătură cu Teorida și, când a împlinit optzeci de ani, a început o alta cu Arhippa.

Atunci când marele Miron, bătrân și căzut în mintea copiilor, a primit-o pe Laide ca model în atelierul său, și-a pierdut capul și i-a oferit tot ce avea, numai să rămână cu el peste noapte. Și, deoarece ea a refuzat, a doua zi sărmanul și-a ras barba, și-a vopsit părul, s-a îmbrăcat cu un chiton purpuriu și și-a dat pe față cu carmin. „Prietene”, i-a spus Laide, „nu spera să obții azi ceea ce i-am refuzat ieri lui taică-tău.” Era o femeie atât de extraordinară, și nu numai prin frumusețe, încât multe orașe își disputau cinstea de a-i fi fost locul nașterii (dar se pare că era din Corint). Ea a refuzat propunerile urâtului și bogatului Demostene, cerându-i, ca să-l accepte, cinci milioane; dar i se dăruia gratis pârlitului de Aristip, pentru simplul motiv că-i plăcea filozofia lui. A murit săracă, după ce și-a cheltuit toți banii pentru întreținerea bisericilor, în care nu avea voie să intre, și pentru a-și ajuta prietenii căzuți în mizerie. Iar Atena a răsplătit-o, făcându-i niște funeralii spectaculoase, cum nu avusese până atunci nici cel mai mare om de stat sau cel mai

norocos general. De altfel, chiar și Frine a avut aceeași pasiune a binefacerilor și, printre altele, propusese Tebei, orașul său natal, să-i reconstruiască toate zidurile, dacă i se permitea să-și scrie numele pe ele. Teba i-a răspuns că asta este o problemă de demnitate. Și cu demnitatea a rămas, dar fără ziduri.

Hetairele nu trebuie confundate cu *pornai*, care erau niște prostituate comune. Acestea trăiau în bordeluri răspândite prin tot orașul, dar îngrămădite mai ales în Pireu, cartier portuar, pentru că, de când lumea, marinarii au fost cea mai bună clientelă a unor asemenea locuri deochete. Ele erau, aproape toate, femei din Orient, cu tinerețe scurtă, cu trupuri leneșe și somnolente, care își suportau degradarea fără să se revolte, lăsându-se exploatate de impresarele lor, codoașe bătrâne, patroane ale unor astfel de case. Numai acelea care izbuteau să învețe ceva maniere și să cânte din flaut își mai îmbunătățeau situația, devenind *aleutride*. Se pare că însăși Aspasia provenea de aici, însă cazul ei a fost ceva unic.

Dar, oricum, nu de la aceste femei publice – că erau ele *pornai*, *aleutride* sau *hetaire* – o să ne apucăm să reconstituim acum condiția femeii ateniene, care, curios, chiar în epoca celei mai mari străluciri a rămas într-o situație de subordonare și de inferioritate. Hai să luăm cazul unei Nike oarecare, născută într-o familie din clasa mijlocie. Ea a întâmpinat, înainte de a fi acceptată, mai multe primejdii decât fratele său Teofil: sexul ei o făcea mai puțin utilă și, deci, mai puțin acceptabilă. „La naiba, e o fată: ce-o să facem cu ea?” Acesta era obișnuitul bine-ai-venit pe care i-l ura nou-născutei tatăl.

Ea creștea în casă, în curte și în gineceu, unde nu primea, propriu-zis, nici o educație. Mama o învăța doar economia gospodăriei, și asta pentru că, în afară de gătit mâncare și de țesut lână, nici ea singură nu știa mai mult. Aspasia a încercat să organizeze cursuri de litere și filozofie pentru tinerele fete. Dar cine le frecventa trebuia să înfrunte scandalul; și inițiativa ei a avut puține adepti.

Nike creștea în casă, pentru că nu era frumoasă. Un sedentarism atavic o înzestrăse cu picioare scurte, șolduri largi

și cu sânii ușor căzuți. Era brunetă, dar se vopsea ca să pară blondă, deoarece, ca mai toți bărbații din Sud, și grecii aveau o predilecție pentru culorile din Nord. Se spăla și ea puțin; iar în loc de săpun, se folosea de uleiuri și de parfumuri. Își făcea buzele cu carmin și-și dădea pe față cu cremă și cu pudră; încerca să pară mai înaltă, purtând tocuri de rigoare, pe care își păstra cu greu echilibrul; își strângea sânii într-o rețea de panglici și sutiene. Plutarh povestește că, atunci când s-a răspândit la Milet o epidemie de sinucideri, guvernul a încercat să-i pună stavilă ordonând pur și simplu ca trupurile victimelor să fie expuse goale în public. Și cochetăria a reușit să facă ce nu putuse instinctul de conservare.

Nike, odată devenită fetișcană, purta un peplum de lână albă sau colorată; dar aceasta era singura opțiune ce i se permitea; și, pentru că era obligată să stea în casă, nu putea nici măcar să-și aleagă băiatul care îi plăcea; trebuia să aștepte ca tata să cadă de acord cu celălalt tată, ca să aranjeze căsătoria. Și, cum Nike făcea parte din burghezia de mijloc, ceva zestre avea și ea, ceea ce ușura mult lucrurile. Zestrea aceasta rămânea întotdeauna proprietatea ei personală, și de aceea, încă și pentru acest motiv, soțul atenian nu divorța bucuros. Dar dragostea avea prea puțin de a face cu asemenea căsătorii, care erau hotărâte de părinți pe criterii exclusiv economice, deseori chiar și fără știrea celor doi direct interesați. În general, exista o mare diferență de vârstă între soți, pentru că celibatarul atenian își putea petrece serile printre pornai, aleutride și hetaire, și nu se grăbea deloc la însurătoare. Biata Nike, dacă avea noroc, se mărita la șaisprezece ani cu un bărbat de treizeci sau de patruzeci. Nunta, precedată de puține zile de logodnă, avea loc la fată acasă. Și, deși ceremoniei i se imprima un caracter religios, se prevedea, printre altele, și o „baie de purificare”. Cununia avea un caracter laic, întrucât nici un preot nu participa, ca atare, la ea; mireasa, acoperită cu un văl, era urcată de soț într-un car urmat de lăutari, și transportată acasă la el, unde capul familiei o primea ca pe o „nouă supusă a zeilor casei” (pentru că fiecare familie îi avea pe ai săi proprii, atâția

de câți putea dispune). La intrare, pentru a simula răpirea, mirele o lua pe mireasă în brațe și o ducea în dormitor; iar afară, la ușă, rămăneau oaspeții care cântau în gura mare, tot timpul, cântece de nuntă, până în clipa când apărea soțul și anunța că faptul s-a consumat.

Nike trebuia să fie o soție fidelă. Dacă se întâmpla să nu fie, bărbatul ei căpăta numele de „încornorat” (fiindcă grecii și nu napoletanii au inventat vorba asta), și avea dreptul s-o alunge din casă, ba chiar legea putea impune în acest caz și uxoricidul. Dar grecii au fost în privința asta indulgenți, și de obicei se mulțumeau cu întreaga dotă sau numai o parte din ea, ca reparații la onoarea ultragiată. Soțului, însă, îi era permis să aibă o țiitoare. Iar teoreticianul acestui obicei a fost Demostene, care spunea că un bărbat, ca să se simtă bine, trebuie să aibă o soție cu care să-și petreacă nopțile și să aibă copii; o țiitoare cu care să-și petreacă ziua și să converseze; și o curtezană cu care să se mențină în formă. Dar ce loc mai ocupa munca într-o zi astfel împărțită? Asta Demostene nu ne-a spus-o.

De fapt Nike, părăsind gineceul patern, trecea în cel conjugal, și acolo rămânea osândită, pentru că legea îi interzicea chiar și sportul și teatrul. Situația ei a regresat mult față de cea din vremurile eroice când pentru o femeie izbucnea un război și Homer îi închina capitole întregi în poemele sale. Da, pe atunci nu trebuia să-l cumperi pe bărbat cu zestre, ci bărbatul trebuia s-o cumpere pe ea, plătind-o cu oi și cu porci. În civilizația ahee și chiar și în cele heraclidă și dorică, femeia era protagonistă. Și tocmai asta ne confirmă originea nordică a acestor cuceritori. De fapt, acolo unde ei au rămas stăpâni, cum a fost în Sparta, femeia se bucura de o cu totul altă poziție, și o vedem concurând dezbrăcată pe stadioane, ca să le permită tinerilor s-o aleagă pe cea mai bine făcută, pe cea mai calificată „producătoare” de progenituri zdrene.

Herodot, ca să explice de ce atenienii mâncau la bucatărie, în loc să ia masa cu soții în sufragerie, povestește că atenienii, ori de câte ori plecau pe vremuri să cucerească vreo insulă și să întemeieze acolo o colonie, omorau toți bărbații și se

căsătoreau cu văduvele și cu orfanele. Acestea, care erau de sânge carian, adică mediu-oriental, jurau să nu stea niciodată la masă cu bărbații lor. Așa o fi. Atena, ostilă nordicilor dorienți, și izolată între munți, avea legături, aproape exclusiv, cu Egiptul, cu Persia și cu Asia Mică; cetățenii ei se încurcau cu femei din aceste țări. Leneșă și ignorantă, Nike era o femeie de harem. Ea îl vedea rar pe foarte civilizat și modernistul ei soț, care venea acasă numai ca să doarmă și, când venea, nu-i povestea nimic, nu-i făcea curte, iar în agora și la bărbier despre ea vorbea numai atât cât să repete, ca Plutarh și ca Tucidide, că „numele unei femei de treabă trebuie să rămână neștiut, ca și chipul ei”. Lucru care l-ar fi înfuriat rău de tot pe Homer.

24

ARTIȘTII

După unele calcule, asupra exactității cărora avem totuși multe îndoieli, Pericle a cheltuit nu mai puțin de treizeci de miliarde de lire pentru a face din Atena nu numai politicește, ci și din punct de vedere arhitectonic primul oraș al Greciei. Ținând seama de cât de puțin numerar exista pe vremea aceea, putem să ne închipuim ușor ce prosperitate, ce *boom*, cum am spune noi azi, a provocat această circulație a banului.

Atenienii, reîntorși acasă după Salamina, își găsiseră capitala pe jumătate distrusă de perși. Deci, reconstrucția era ceva necesar. Una din cauzele care le-au permis să nu se mărginească doar la o simplă cârpeală, așa cum ar fi vrut cei mai zgârciți dintre guvernanți, a fost descoperirea unor cariere de marmură minunată, roșcată, pe coastele Pentelicului, un munte a cărui vecinătate apropiată reducea și eforturile, și costurile de transport. Dar acestei motivații materiale mai venea să i se adauge încă ceva: maturitatea la care tocmai atunci ajunsese geniul grec, și nu numai la Atena, ca metodă, școală și stil. „Jur pe toți zeii”, spunea un personaj al lui Xenofon, „că n-aș da Frumosul pentru toată puterea regelui perșilor.” Era sentimentul dominant al grecilor din acea vreme.

Ei nu și l-au prea manifestat în pictură, care întotdeauna a rămas aici o artă minoră, nepotrivită cu concepțiile lor geometrice și raționale despre armonie. Cu un secol mai înainte, pictura a fost un monopol meșteșugăresc al olarilor, cu caracter decorativ. Acum, însă, se elaborase o tehnică mai avansată, se

descoperiseră pânza, tempera și fresca. Publicul a început să-i simtă gustul, și diverși demnitari au sponsorizat-o. Atenienii i-au comandat lui Polignot din Tasos reprezentarea *Jefuirii Troiei* și a lui *Ulise în Infern*, precum și alte diverse episoade din Homer. Succesul pictorului este confirmat de înalta recompensă ce i s-a acordat: cetățenia.

În anul 470 înainte de Christos, Delfi și Corintul au instituit primele Cvadrienale, ca azi la Veneția, care se țineau cu ocazia Jocurilor istmice. Și primul câștigător al concursului a fost Panenos, inventatorul „portretului”. În *Lupta de la Maraton*, protagoniștii erau ușor de recunoscut; și această asemănare cu ei i-a impresionat într-atât pe membrii juriului, încât n-au mai văzut și defectele frescei. Panenos cunoștea tot atât de puțină perspectivă cât și ceilalți. Așeza toate figurile în același plan și, în loc să le facă mai mici, ca să marcheze profunzimea, el le ascundea picioarele în spatele denivelărilor de teren.

E curios că, în vreme ce geometria făcea progrese atât de categorice și de repezi, pictorii profitaseră prea puțin de ele. Numai Agatarhos, scenograful lui Eschil și al lui Sofocle, a înțeles jocul de umbre și de lumini, despre care Anaxagora și Democrit publicaseră niște tratate, și a inventat clarobscurul. Dar cu adevărat maestru a devenit Apollodor, pe care l-au și botezat de fapt *skiagrâfos*, adică pictor de umbre, despre care Pliniu spune cu respect că a fost „primul care a reprezentat lucrurile așa cum apar ele în realitate”.

Într-o zi, la o cvadrienală, s-a prezentat un personaj ciudat, cu șevalet, pensule și vopsele, înfășurat într-o tunică de preț, pe care era brodat cu aur numele purtătorului: Zeuxis din Heracleea. Agatarhos l-a provocat să improvizeze pe loc o frescă, pentru a vedea care din ei doi pictează mai bine. Zeuxis i-a răspuns: „Sigur că tu, care poți semna orice mângălitură. Eu semnătura mea o rezerv numai pentru capodopere”. Plin de atâta modestie, el și-a prezentat lucrările, însă *hors concours*, pentru că, zicea, nu există destui bani cu care să li se aprecieze valoarea. El și-a oferit lucrările guvernului, miniștrilor și deputaților.

Nu deținem elemente ca să putem aprecia dacă picturile sale erau la înălțimea părerii pe care singur o avea despre ele. Dar

suntem obligați să constatăm că, încă de pe atunci, primul lucru pe care trebuia să-l faci ca să capeți importanță era să ți-o achorzi singur, și încă multă. Atenienii l-au invitat pe Zeuxis să rămână la ei, l-au rugat chiar, când au văzut că șovăie, și au declarat că venirea lui constituia un „eveniment”. Dar el nu i-a crezut. Vorbea de sus, picta de sus, își trata cu condescendență rivalii, și a vrut chiar să-l ignore pe cel mai ilustru dintre ei, pe Parrasios din Efes. Acesta se autoprocldamase „prințul picturii”, purta pe cap o coroană de aur și, când era bolnav, îi ruga pe doctori să-l vindece, pentru că, spunea el, „Arta nu va putea suporta lovitura dispariției mele”.

Lupta pentru întâietate între acești doi umflați ajunsese la cuțite; și ne-ar fi plăcut să-i cunoaștem mai bine amănuntele. Dar bănuim că Parrasios se purta dur numai ca să-l caricaturizeze pe Zeuxis și să-și bată joc de el. Pentru că noi nu reușim să împăcăm o astfel de atitudine cu obișnuita sa cordialitate zgomotoasă, cu anecdotele pe care le spunea și cu faptul că picta lejer, cântând, fluierând și glumind cu copiii de care era tot timpul înconjurat. Era acuzat că achiziționează sclavi pentru a-i tortura și a le studia pe viu strâmbăturile atunci când erau biciuiți. Dar se poate să fi fost doar bârfe răspândite de Zeuxis.

Până la urmă, cei doi rivali au acceptat să se înfrunte în fața unei comisii, care trebuia să decidă care dintre ei doi era mai talentat. Zeuxis a expus o „natură moartă” care reprezenta niște ciorchini de struguri. Erau atât de reali, încât un stol de păsări s-au și repezit să le ciugulească boabele. Judecătorii au scos exclamații pline de uimire; iar autorul, sigur de victorie, l-a invitat pe Parrasios să ridice pânza de pe tabloul său. Dar pânza aceea era și ea pictată, așa că Zeuxis, foarte cavalier, s-a declarat învins și i-a lăsat mai norocosului său rival Atena, ca să se retragă la Crotona, unde i s-a comandat o *Elena* pentru templul zeiței Hera. Pictorul a acceptat, cu condiția ca într-o zi să defileze goale cele mai frumoase cinci tinere, ca să-și aleagă un model mai potrivit. Guvernul a fost de acord, și domnișoarele de familie bună s-au înghesuit, dând din coate, ca să obțină așa mare cinste. Și se mai spune că cinematograful și concursurile de „Miss” au corupt moravurile! Ultima frescă a lui Zeuxis a

fost un atlet; pe fundalul ei pictorul a scris că posteritatea mai ușor avea să-l critice decât să-l înțeleagă. Și, cu această ultimă manifestare de modestie, și-a încheiat cariera.

Totuși, nimeni nu crede că, pe vremea lui Pericle, pictura a atins un nivel prea ridicat. Noi, să ne înțelegem, vorbim de ea din auzite, pentru că nu ne-a rămas nimic care să ne permită să ne facem despre ea o părere.

Știm însă cu certitudine că nu prin ea s-a exprimat geniul grec, neîncrezător în culoare, pentru că era străin de orice romantism, și îndrăgostit doar de linie și de simetrie. De fapt, la greci, pictura a pus accentul numai pe desen, cu care mintea se împacă mai ușor. Și ea a fost considerată un fel de surogat sau de rudă săracă a sculpturii. Ca s-o țină în viață, a trebuit ca statele și guvernele să prevadă premii și comenzi pentru ea. Dar nici un particular nu s-a arătat dispus să-i fie mecena sau cumpărător. Grecii, în general, și atenienii, în special, nu erau zgârciți, sau cel puțin nu mai mult decât alții. Dar, când aveau bani de cheltuit pentru înfrumusețarea locuinței, preferau să-i dea pe statui decât pe tablouri.

Și, din această cauză, sculptura s-a născut legată de locuința omului, personală, mai mult ca proporție decât ca dimensiune, fără nimic aulic, solemn sau forțat, și, deci, sinceră. Ea nu era concepută pentru muzee, ci pentru mormântul familiei sau pentru salon. Și, de fapt, chiar motivele sale de inspirație sunt modeste și domestice. Pe o piatră de mormânt, un copil se joacă voios cu o minge, un vânător se odihnește cu câinele la picioarele sale, o tânără introduce amfora în apa fântânii.

În secolul al șaselea, sunt puține operele care să depășească valoarea unei lucrări meșteșugărești, iar tehnica este încă rudimentară. Dar în secolul al cincilea, saltul devine uriaș. În timp ce Zeuxis și Parrasios mai pictau cu penele lor figuri imobile, țepene, și toate coagulate într-un singur plan, deja cei mai umili dăltuitori din Atena descoperiseră perspectiva și considerau ca pe un punct de onoare faptul de a-și reprezenta modelul numai în mișcare. Socrate, ca fiu al unuia dintre acești cioplitori, făcând parte din categoria lor, se abătea zilnic pe la

atelierelor de sculptură și-i sfătuia: „Numai modelând după natură poți face statui vii. Așa cum diversele atitudini ale noastre provoacă în corp multe jocuri ale mușchilor, unii contractându-se, alții destinzându-se, doar dacă surprinzi astfel de momente veți reuși să dați viață statuiilor voastre.”

Acești meșteșugari lucrau cu tot felul de materiale: de la lemn la teracotă, la os, la fildeș, la aur, bronz și argint. Dar din clipa când au descoperit cariera de la Pentelic, au preferat marmura. Bronzul, care fusese până atunci materialul cel mai obișnuit, pentru că prezenta garanția duratei, comporta și mari dificultăți tehnice la topit. Ca și azi, era nevoie de plastilină, de ceară, de metal și de un cuptor. Era un procedeu îndelungat și cu mare cheltuială. În schimb, marmura putea fi lucrată direct, cu mâna liberă, pe blocul de piatră, fără să-ți bați prea mult capul cu probleme tehnice. Folosind o simplă daltă, artistul avea imediat sentimentul că „toarnă materia în forme”, cum spunea Aristotel.

Se reprezentau de toate: zei și animale, bărbați și femei, dar mai ales atleți care, în țara aceea de „microbiști”, erau foarte populari și se pretau cel mai bine la studierea „mușchilor în acțiune”. În timp ce bronzul era de regulă obligatoriu pentru subiectele religioase și mitologice, marmura, acea minunată marmură de Pentelic, cu vine feruginoase care, în timp, se aprindeau cu reflexe de aur, a devenit pentru totdeauna materia primă a marii sculpturi ateniene.

25

FIDIAS PE PARTENON

Una din cele mai crâncene bătălii pe care a trebuit s-o dea Pericle în Parlament a fost, așa cum am mai spus, cea a reconstruirii Acropolei, încă din epoca miceniană centru și bastion al orașului. Perșii o distruseseră și pe aceasta, transformând palatele și bisericile ei într-un maldăr de ruine.

Primul care, după Salamina, s-a apucat să facă ceva, a fost, cu obișnuita sa grandomanie, Temistocle. Dar după căderea lui, lucrările, care abia începuseră, au fost abandonate din două motive: mai întâi de toate pentru că erau prea costisitoare, și apoi pentru că ele prevedeau înălțarea unui templu zeiței Atena, protectoarea orașului, care înainte de jaf își avusese locul în altă parte. Partidul oligarhic, tradiționalist și bigot, spunea că Atena s-ar supăra dacă i s-ar schimba domiciliul. Iar atenienii, care, cu toate ideile lor progresiste, mai erau și superstițioși, au crezut-o.

Pericle, însă, nu a ținut seamă de așa ceva. Și, după o dezbatere memorabilă în Parlament, a respins ambele obiecțiuni, dând „undă verde” lucrărilor, pe care le-a încredințat lui Ictinos și Callicrates, sub conducerea lui Fidias.

Fidias venise în anul acela la Atena, chemat de către *autokrator*. Fiu de pictor, fusese el însuși pictor, lucrase în atelierul lui Polignot din Tasos, marele maestru de la începutul secolului, și de la el învățase să vadă în stil mare. Polignot nu picta tablouri, ci pereți; iar frescele sale erau pline de personaje. *Ulise în Infern, Jefuirea Troiei, Troienele* constituiau niște

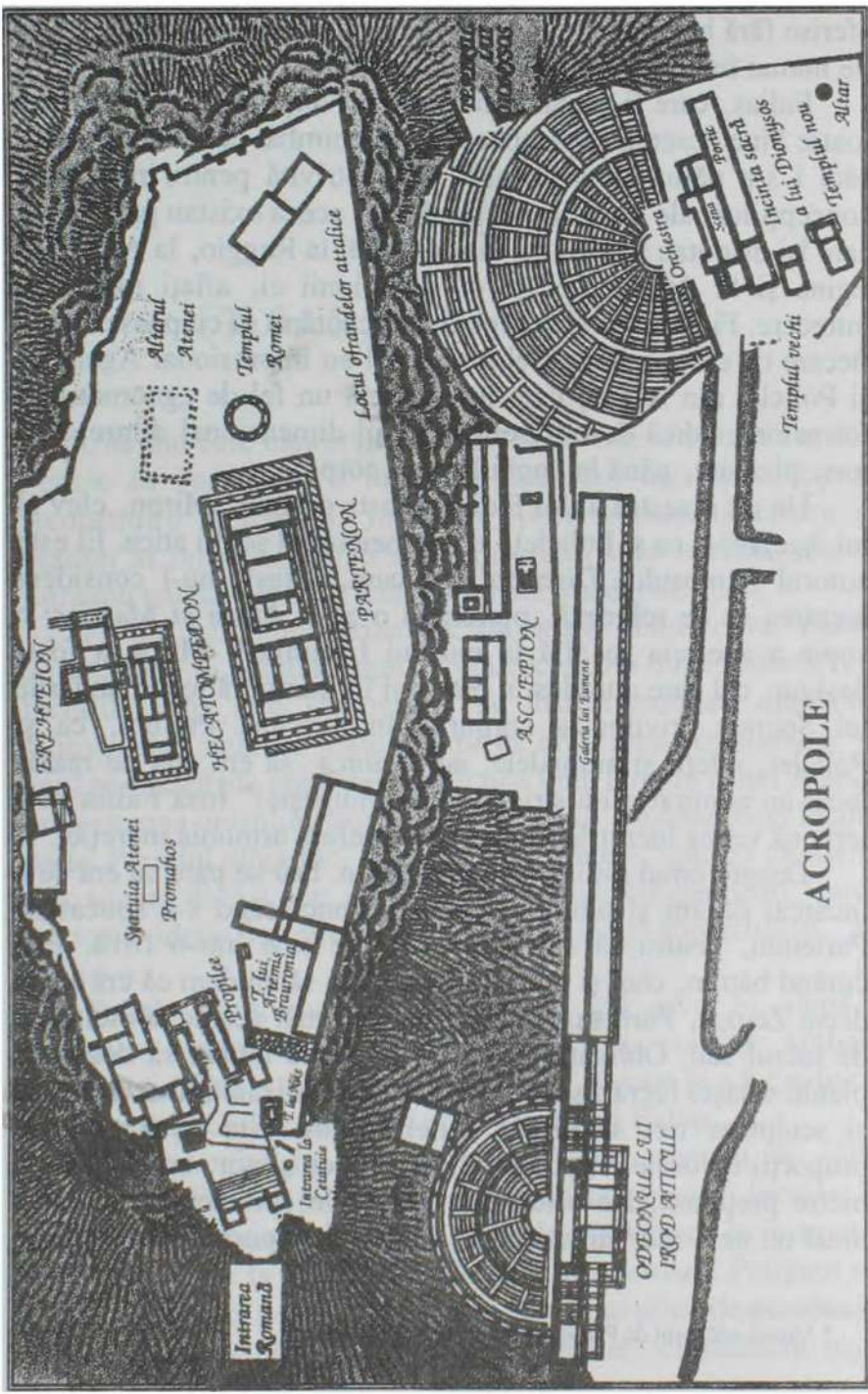
adevărate filme care stârniseră admirația întregii Grecii. El le oferise fără bani guvernelor diferitelor orașe, mulțumindu-se să fie numai întreținut de acestea ca un prinț.

Fidias, care îi semăna în multe privințe, după ce învățase foarte bine desenul și perspectiva, a schimbat penelul cu dalta, căci i s-a părut lui o unealtă mai potrivită pentru realizarea concepțiilor sale grandioase. În vremea aceea existau patru școli care își disputau întâietatea în sculptură: la Reggio, la Argos, la Egina și la Atena, fiecare cu campionii ei, aflați mereu în întrecere. Fidias le-a vizitat pe toate, căutând să ciupească de la fiecare ce era mai bun. Cel mai tare l-au impresionat Ageladas și Policlet din Argos, care inventaseră un fel de „geometrie a formelor”, adică descifraseră raportul dimensional dintre cap, tors, picioare, până la unghiile unui corp.

Un alt maestru al lui Fidias a fost, desigur, Miron, elev al lui Ageladas, ca și Policlet, și întemeietor al școlii atice. El este autorul faimosului *Discobol*, pe care, totuși, nu-l considera lucrarea sa de referință, preferând o alta: *Atena și Marsias*; o copie a acesteia se află la muzeul Laterano*. Miron a fost, desigur, cel care a tradus în bronz și în marmură recomandările lui Socrate privitor la corpurile în mișcare. Prefera, ca și Policlet, atletii și animalele; iar *Juninca* sa era atât de reală, încât un admirator i-a strigat: „Hai, mugește!” Însă Fidias nu-i ierta că vedea lucrurile în mic și că prefera armonia măreției.

Despre omul Fidias știm prea puțin. Dar se pare că era deja încărcat de ani și plin de deziluzii atunci când s-a apucat de Partenon, pentru că s-a reprezentat pe sine într-o friză, mai curând bătrân, chel și trist. Totul ne face să credem că era altfel decât Zeuxis, Parrasios și Policlet, un artist veșnic nemulțumit de lucrul său. Obligația asumată de el era numai să deseneze planul uriașei lucrări și să-i urmărească realizarea. Dar a vrut să și sculpteze trei statui ale zeiței, dintre care două erau de proporții colosale, iar cealaltă, din fildeș și aur, era bătută cu pietre prețioase. Ne este imposibil să le apreciem, pentru că nouă nu ne-a mai rămas nimic; însă contemporanii au prețuit-o

* Muzeu adăpostit de Palazzo Lateranense din Roma.

ACROPOLE

Intrarea Romană

Intrarea la Cetăţie

Templul lui Artemis Brauronia

Statuia Atenei Promachos

ERECHEEION

TEMPLETON

Altarul Atenei

Templul Romei

PARTEION

Locul ofrandelor attalice

ASCLEPION

Galéria lui Lameze

ODEONUL LUI PRQD ATICUL

Orchestra

Scena

Portic

Incinta sacră

o lui Dionysos

Templul nou

Altar

Templul vechi

pe cea mai mică, *Atena din Lemnos*; asta ne face să credem că ceea ce l-a trădat pe Fidias a fost aproape întotdeauna mania sa pentru grandoare.

Trebuie să fi fost un solitar și un ursuz, deoarece este singura mare personalitate a Atenei despre care nu s-a aflat nimic, nici din memorialistică și nici din scrierile vremii. Singura știre certă este aceea a incriminării sale în furtul aurului și al fildeşului care îi fuseseră încredințate pentru executarea statuii. Sigur că lovitura fusese îndreptată mai mult asupra lui Pericle decât împotriva sa; dar adevărul e că Fidias nu a putut justifica lipsa și a fost condamnat. Celebritatea lui, însă, era deja atât de mare, încât sentința a provocat scandal; iar guvernul din Olimpia s-a oferit să acopere pierderea suferită de Atena, numai să-l lase liber pe sculptor. I-au și comandat apoi executarea statuii lui Zeus pentru imensul templu din acel oraș.

Fidias, în afară de libertate, a obținut, în fine, și spațiul pe care și-l dorea. Deși l-a prezentat pe regele zeilor așezat pe tron, l-a făcut înalt de peste douăzeci de metri, și s-a folosit din nou de aur și de fildeș. Când l-au văzut, în ziua inaugurării, cei din Olimpia au spus: „Sperăm să nu se ridice în picioare, că, atunci, adio tavan!” Dar opera – din care, cu părere de rău, nu ne-a mai rămas nimic, în afara câtorva fragmente de soclu – a fost unanim considerată una din cele șapte minuni ale lumii, cum se spunea pe atunci. Fidias, pentru prima oară satisfăcut, în sfârșit, i-a solicitat lui Zeus un semn că e mulțumit. Și Zeus, se povestește, a slobozit asupra templului un fulger; ceea ce a fost un mod cam ciudat de a-și arăta mulțumirea. Însă Paulus Emilius și Dion Hrisostomul, care au avut ocazia să-l vadă, spun că era vorba de o capodoperă.

Fidias a sfârșit-o prost. Unii spun că, după Olimpia, el s-a înapoiat la Atena, unde l-au băgat la închisoare și l-au lăsat acolo până a murit. Alții spun că ar fi emigrat în Elida unde, nu se știe de ce, a fost condamnat la pedeapsa capitală. Ceva în firea lui trebuie că îl făcea să fie ostil oamenilor, pentru că nimeni nu-l iubea. Și, totuși, el nu numai că a fost un mare sculptor, ci și un foarte mare maestru care, în afara faptului că a creat un nou stil, a înființat totodată și o școală și a transmis

regulile ei unor elevi ca Agorahritos și Alcamene, continuatori ai „clasicului”.

Dar am cam luat-o aici înaintea vremii, și trebuie să ne întoarcem la cea a lui Pericle, când acesta, stăpân pe situație, ilnic, înainte de a se duce la Aspasia, urca sus pe Acropole, ca să vadă cum progresau lucrările conduse de Fidias. Se începuse pe flancul sud-estic al dealului, acolo unde Callicrates inițiasse construirea *Odeion*-ului, un fel de sală de concert, foarte modernă, având o formă conică. Atenienii au văzut imediat că duce cu capul lui Pericle, tot în formă de pară, și imediat câteva guri din opoziție l-au botezat și pe acesta *odeion*. Dar, în afară de lucrarea de mai sus, mai erau deja avansate lucrările la cara de marmură, flancată de două rânduri de statui, în timp ce înesicle înălța în vârf coloanele dorice, care au căpătat mai târziu denumirea de *propilee*, sau anteportă.

Nu vrem să facem aici descrierea acestui monument: este vorba arheologiei și a istoriei artelor s-o facă. El, așa cum toată lumea știe, se numește Partenon de la *ton parthenon*, care înseamnă „al fecioarelor”. Dar, pe atunci, această denumire o purta numai cămăruța preoteselor zeiței, construită într-un colțșor din aripa de apus; și nu înțelegem de ce, cu timpul, s-a ajuns să i se dea acest nume întregului complex.

Bineînțeles că, împreună cu Pericle, urcau să-l viziteze și prietenii săi personali, dintre care unii îi erau chiar adversari politici: Socrate cu suita sa de elevi, printre care Alcibiade și Criton, ca și fostul său maestru Anaxagora, care de acolo de sus cruta cerul ca să observe relațiile spațiale dintre stele și planete, în loc să privească statuile și capitellurile; Parmenide cu pupilul său Zenon, veșnicul opozant; Sofocle, Euripide, Aristofan: toți personalități destinate să lase urme în istoria umanității, oameni în care întâlneai, în Atena lui Pericle, câte un exemplar la fiecare colț de stradă. Foarte puțini, însă, erau născuți acolo. Dar faptul că au fost îndemnați să vină în acest loc, pentru a găsi un teren propice operelor și ideilor lor, dovedește cât de importantă era Atena și la ce grad de dezvoltare ajunsese.

În același moment în care pe Acropole se desăvârșea Partenonul, capodopera cea mai reușită a genului artistic grec,

În tot restul acestui mic oraș de numai două sute de mii de locuitori, dintre care treizeci sau patruzeci de mii erau cetățeni, se puneau bazele tuturor școlilor filozofice și se pregăteau temele viitorului conflict dintre credință și rațiune.

Taina extraordinarei înfloriri intelectuale a Atenei acestui secol de aur se afla tocmai aici: în legăturile strânse dintre protagoniștii ei, închiși în spațiul îngust al zidurilor cetății, grupați în agora și în saloanele hetairelor; în intensă participare a tuturor la viața publică și în capacitatea de a răspunde prompt, ca un ecou, la toate mișcările politice și culturale; dar și în libertatea pe care democrația lui Pericle a știut s-o garanteze circulației ideilor. Un gând al lui Empedocle, un sofism al lui Pitagora, un *bon-mot* al lui Gorgias, o insolență a lui Ermip treceau imediat din gură în gură, făcând ocolul orașului, răsunând în Parlament și ajungând până la Sofocle, ca să inspire conflictul unei noi drame de ale sale.

Cine știe dacă atenienii și-au dat vreodată seama de uriașul privilegiu pe care l-au avut, de a se naște în momentul acela la Atena? Poate că nu. Oamenii nu știu decât să aprecieze și să măsoare norocul altora. Niciodată pe al lor propriu.

26

REVOLUȚIA FILOZOFILOR

Ceea ce, de fapt, a făcut ca Atena să fie patria filozofiei nu a fost un destin firesc, datorat superiorității geniului fiilor săi; a fost caracterul ei grandios și cosmopolit, care o făcea receptivă la idei, o făcea mai zeloasă și mai înțelegătoare decât celelalte cetăți grecești. Până la Socrate, filozofia i-au adus-o imigranții. Dar, în timp ce Sparta o interzicea, nevăzând în ea altceva decât „o incitare la neînțelegeri și la diatribe inutile”, Atena a deschis cu entuziasm porțile pentru oamenii de cultură, i-a primit în case și în saloane, i-a hrănit, și pe mulți i-a cinstit cu darul suprem al cetățeniei. Nu știm dacă asta a ajutat-o să trăiască mai bine. Dar i-a permis oricum să supraviețuiască în amintirea oamenilor, care văd azi strâns la un loc într-un nume, Atena, tot ce poate simboliza geniul de necontestat al vechii Grecii.

Vehiculul acestei contaminări cu filozofie au fost *sofiștii*, cuvânt căruia timpul i-a împrumutat o semnificație de dispreț aproape, dar care, la origine, voia să spună „maestri ai înțelepciunii”. L-a inventat și și l-a atribuit Protagora, când a venit din patria sa, Abdera, la Atena, ca să înființeze aici o școală. Se pare că, pentru a fi admiși, tinerii trebuiau să plătească zece mii de drahme, cam șase milioane de lire de-ale noastre. Și probabil că ceva din antipatia cu care au fost înconjurați până la urmă sofiștii să se fi datorat și acestor prețuri exorbitante. Dar adevăratul motiv a fost altul: abuzul de argumente înșelătoare, chițibușurile dialectice, pe scurt, tot ceea ce mai târziu a fost numit cu dispreț „sofism”, păcat în care foarte repede au căzut sofiștii.

Protagora nu a comis niciodată această greșeală. Însuși Platon, care avusese destul timp să-l cunoască și nu-l putea suferi, dar care a înregistrat dialogurile lui cu Socrate, recunoaște că, dintre aceștia doi, Protagora era acela care discuta cu mai multă obiectivitate și măsură; și că Socrate, când era cazul, se refugia în sofisme. Diogene Laerțiu merge și mai departe, afirmând că Protagora a fost acela care a inventat așa-zisa metodă socratică. Oricum însă, nu rămâne nici o îndoială că lui Protagora trebuie să-i datorăm relativismul filozofic legat de problema cunoașterii.

Până atunci, ceea ce ocupase mințile grecilor a fost chestiunea originii lucrurilor. Și e foarte adevărat că aproape toate cărțile lor se intitulau *Despre natură*, propunându-și să clarifice cum s-a născut lumea și după ce legi se conducea ea. Protagora, însă, s-a gândit să cerceteze și prin ce mijloace putea omul să-și dea seama de realitate, și până unde putea s-o cunoască. Dar a trebuit să se mulțumească numai cu puținul pe care i-l permiteau percepțiile senzoriale: văzul, auzul, pipăitul, mirosul. Sigur că omul nu putea merge prea departe cu aceste instrumente imprecise și înșelătoare. Și, tocmai de aceea, trebuia să renunțe la descoperirea așa-ziselor „adevăruri eterne”, pe care le urmărea Heraclit, adevăruri valabile pentru toți, în toate timpurile și în toate împrejurările; acum trebuia să se mulțumească doar cu ce avea valoare într-un anumit moment și într-o anumită împrejurare, și să admită implicit că acest adevăr putea să nu însemne nimic pentru altcineva, și nici pentru el însuși în alte momente și în alte ocazii.

Noi ne dăm foarte bine seama cât scandal și câtă agitație a putut să provoace asupra oamenilor sărmani și asupra autorității constituite această învățătură, în timp ce, în saloanele intelectualilor, ea trezea numai entuziasm. Era o scuturătură dată acelor „principii” pe care, la fel ca toate celelalte societăți din orice timp, și Atena se sprijinea, și care nu pot fi niciodată puse în discuție fără să provoace un seism. Oare binele, răul și însuși Dumnezeu nu erau decât niște adevăruri întâmplătoare și subiective, cărora oricine avea dreptul să le opună altele, cu totul diferite?

Într-o conferință ținută în fața unui public de liber-cugetători, printre care se găsea și tânărul Euripide, care n-avea s-o mai uite niciodată, Protagora a răspuns: da. Și atunci, guvernul l-a alungat, i-a confiscat cărțile și i le-a ars în piața publică. Maestrul a plecat în Sicilia; și se pare că în timpul călătoriei a pierit într-un naufragiu. Dar lăsase o puternică amintire în mintea tuturor acelor care îl cunoscuseră personal. Elevii săi fuseseră numeroși, pentru că, dacă e adevărat că el pretindea șase milioane de la bogați, tot atât de adevărat este că îi învăța pe gratis pe toți aceia care jurau la templu, în fața lui Dumnezeu, că erau nevoiași; ciudată comportare pentru un om care afirma că nu crede în Dumnezeu. Dar, de fapt, el aruncase în societatea ateniană o sămânță: sămânța îndoielii.

I-a luat locul un diplomat, unul Gorgias, trimis la Atena ca ambasador din partea orașului sicilian Leontini, ca să ceară ajutor împotriva Siracuzei. Gorgias fusese elevul lui Empedocle, dar metoda și profundul său scepticism erau sofiste și se rezumau la astfel de enunțuri de bază: nu există nimic în afară de ceea ce putem percepe cu simțurile noastre; chiar dacă mai există și altceva, noi nu vom reuși să-l percepem. Și, admitând că vom reuși să-l percepem, nu vom reuși să-l comunicăm și altora.

Gorgias s-a strecurat bine, deoarece, ca fin diplomat, a știut întotdeauna să se oprească acolo unde intrau în discuție zeii. Și, în fond, a avut dreptate. Pentru că e normal să ai neplăceri atunci când afirmi niște adevăruri eterne, mai curând decât atunci când le negi. Simțurile în care avusese atâta încredere l-au răsplătit, copleșindu-l cu toate plăcerile ce ți le pot ele oferi până la vârsta de o sută opt ani. Gorgias s-a plimbat prin toată Grecia, ținând conferințe și fiind invitat la ospete în cele mai bogate case. Se apropia de optzeci atunci când, la Jocurile olimpice din anul 408 înainte de Christos, a obținut un imens succes cu o grozavă alocuțiune, prin care i-a invitat pe greci, deja aflați într-o luptă fratricidă, să facă pace și să se unească împotriva puterii renăscându-se a perșilor. Iar înainte să moară, a avut înțelepciunea de a-și cheltui toată averea.

Pe urmele acestor doi mari sofști, au răsărit și o droaie de alții mai mititei, printre care, așa cum se întâmplă mereu,

existau și buni și răi; dar cei răi îi depășeau pe cei buni. Ei au stimulat spiritul dialectic, i-au obișnuit pe atenieni să gândească după scheme logice, și au contribuit foarte mult la formarea unei limbi exacte, supunând și substantivul și adjectivul unui examen riguros. Iar o dată cu ei, pe lângă poezie s-a născut și proza greacă. Și probabil că fără acești oameni, Socrate însuși nu ar fi ajuns acela care a fost; sau ar fi trebuit să muncească mai mult. Dar, totuși, nu ne îndoim că ei au fost aceia care, chiar dacă nu au provocat-o, cel puțin au grăbit dezintegrarea societății. Non-conformiștii sunt întotdeauna aceia care fac mai mult rău decât bine, care neagă numai de dragul de a nega, și-și fac din asta o glorie. Clubul Diavolului, pe care în anii aceia l-au întemeiat niște intelectuali *à la page*, ca să se ghiftuiască tocmai în zilele sacre în care calendarul porunea să se țină post, ne supără chiar și pe noi, care nu am crezut niciodată în zeii greci. Este un fel de a sfida tradiția și superstiția, un lucru mult mai prostesc decât să le respecti. Și, mai ales, asta condamnă Socrate la sofști, deși învățase și el multe lucruri de la ei.

Cum am mai spus, acești sofști, mai mult decât niște descoperitori, au fost niște popularizatori a ceea ce elabora gândirea greacă. Pe vremea aceea nu exista o presă și nici academii care să asigure contacte și să permită schimburi de idei între diversele școli. Grecia nu avea o unitate geografică. Geniul ei se risipea printr-o puzderie de orașe și de stătuțe, care se întindeau din Asia Mică până pe coastele orientale ale Italiei. Cel mai mare serviciu pe care i l-au făcut sofștii a fost tocmai acela de a extrage nectarul din toate florile și de a-l aduce la Atena, ca să-l topească într-un creuzet comun. Momentul era bine ales, pentru că tocmai atunci se puneau bazele marelui conflict al filozofiei, care și azi mai durează fără posibilitatea de a fi soluționat: acela dintre idealism și materialism.

Cel dintâi s-a născut la Elea, pe țărmurile italiene, și s-a întruchipat în Parmenide. Despre el se cunoaște doar puținul pe care ni l-a lăsat Diogene Laerțiu, cum că a fost elevul lui Xenofon, întemeietorul școlii eleate. Acesta era un personaj ciudat și neliniștit care, născut la Colofon, și-a petrecut întreaga viață emigrând, fiindcă peste tot pe unde mergea, cu sarcasmele

și cu mușcăturile sale nu trezea decât ostilitate. Avea el ce avea cu toată lumea, dar mai ales cu contemporanul său Pitagora, pe care îl acuza de impotență și de isterie. Nu-i lăsa în pace nici pe morți. Despre Hesiod și Homer spunea: „Panegiriștii ăștia ai furtului, ai adulterului și ai escrocheriei”, ceea ce de fapt nu părea să fie tocmai fals. Dar se vede că bârfa este un elixir de viață lungă pentru că, exersând-o mereu la adresa tuturor, Xenofon a trăit peste o sută de ani.

Parmenide nu a împărtășit ura maestrului său împotriva lui Pitagora. L-a studiat și i-a acceptat unele învățături, în domeniul astronomiei mai ales. Dar interese mai multe avea el în lumea pământenilor, decât să-și piardă timpul rătăcind în aceea a stelelor. Din însărcinarea guvernului de la Eleea, a redactat un cod de legi. Iar filozofiei i s-a dedicat doar așa, ca să-și treacă timpul, închinându-i, cum se obișnuia pe atunci, și un poem pe care, pentru variație, l-a intitulat tot *Despre Natură*, și din care nu ne-au mai rămas decât vreo două sute de versuri. El a desființat teza lui Heraclit, conform căreia „totul curge” și realitatea constă tocmai în această curgere și transformare a lucrurilor. După Parmenide, „totul stă pe loc”, deci schimbarea nu este decât o iluzie provocată de propriile noastre simțuri. Nimic nu „începe”, nimic nu „devine”, nimic „nu se sfârșește”. Singura realitate este *existența*, care stă și ea pe loc, pentru că, dacă presupunem că se deplasează de acolo unde e, acolo unde nu e, ar trebui să admitem și prezența unui spațiu gol care, fiind un vid, înseamnă că nu există; întrucât, prin definiție, existența umple ea singură orice spațiu. Ea se mai identifică și cu Gândirea, pentru că nu te poți gândi decât la ceea ce există și, invers, nu poate să existe decât ceva la care te gândești.

Mă rog, toate astea sunt deja prea grele pentru noi. Și poate că le-ar fi rămas definitiv de neînțeles chiar și contemporanilor, dacă Zenon, cel mai inteligent învățăcel al lui Parmenide, nu le-ar fi vulgarizat într-o carte de paradoxuri, dintre care vreo zece au ajuns și până la noi. Iată câteva. O săgeată care zboară, în realitate stă pe loc în aer, pentru că, în fiecare clipă a cursei sale aparente, ea ocupă un punct fix în spațiu: deci parabola descrisă de ea nu este decât o amăgire a simțurilor noastre.

Alergătorul cel mai iute nu poate s-o întrecă pe o broască țestoasă, pentru că atunci când o ajunge, ea deja și-a schimbat locul. De fapt, un corp, ca să se deplaseze din punctul A în punctul B, trebuie să treacă pe la jumătatea acestei distanțe, care este punctul C. Ca să ajungă în C, trebuie să parcurgă și jumătatea acestei distanțe, care e punctul D, și așa la infinit. Acum, deoarece infinitul pretinde o infinitate de mișcări, este imposibil să parcurgi o astfel de distanță într-un timp definit.

Nu suntem chiar siguri de tot că Parmenide, dacă ar fi auzit-o, ar fi aprobat modul de a demonstra valabilitatea acestei teorii a elevului său. Dar trebuie să fi fost de acord că această metodă tare i-a mai amuzat pe grecii în mijlocul cărora venise Zenon să predea. Socrate nu l-a putut suporta, și i-a criticat cu asprime dialectica chițibușărească. Dar a imitat-o. Poate că singurul care nu a căzut în propriile sale capcane a fost Zenon însuși, care, când a ajuns bătrân, i-a luat în răs pe toți cei care îl luaseră în serios. Acest sceptic a avut, când a revenit la Eleea, un sfârșit stoic. L-au arestat pe motive politice și l-au torturat. A murit frumos, fără să se plece și să se plângă.

Indirect, i-a fost dat unui elev de al său să provoace primul asalt al materialismului contra idealismului lui Parmenide. Către anul 453, venise la Eleea, din Milet, un anume Leucip, care trebuie să fi auzit despre Pitagora, sau poate că fusese chiar la vreo școală de a elevilor săi. El nu a rămas deloc convins de teoria aceea despre o existență omniprezentă și imobilă, care se indentifică cu Gândirea. Și, plecat la Abdera, unde a înființat o școală proprie, a dezvoltat în schimb conceptul „nonexistenței”, adică al vidului. După el, creația nu este, de fapt, decât o combinație de vid și atomi care se învârt vertiginos în spațiu și se combină între ei, dând naștere formelor sau lucrurilor. Chiar ceea ce numim noi suflet nu este decât o combinație de atomi. Ei sunt aceia care formează substanța oricărui lucru, până și a gândirii. Deci, totul nu e decât materie.

Dar această concepție materialistă a fost dezvoltată încă și mai bine de prietenul și adeptul său Democrit, care îi frecventa cursurile la Abdera. El aparținea unei mari familii din burghezia negustorească; și tatăl său, când a murit, i-a lăsat o sută de

talanți, cam patru sute de milioane de lire. Democrit i-a folosit ca să-și finanțeze o mare călătorie, care trebuie că a durat mai mulți ani și l-a purtat prin Egipt, Etiopia, India și Persia. Era un om iscoditor și conștiincios, care voia să vadă totul singur și nu se lăsa afectat de nici un fel de șovinism sau regionalism. „Patria unui om care gândește este lumea”, spunea el. „Și este mult mai important să cucerești un adevăr decât un tron.” O pudoare de aristocrat l-a împiedicat să-și răspândească propriile teorii, să instituie o școală și chiar să provoace dezbatere, așa cum se obișnuia în acele vremi. Chiar când n-a mai avut nici o centimă, în loc să-și exploateze propria-i cultură, și-a redus pretențiile; și la Atena chiar, unde se stabilise fără să-i frecventeze pe ceilalți filozofi și saloanele unde aceștia se strâneau, era ocupat numai cu scrisul. Diogene Laerțiu spune că a redactat tratate de medicină, de astronomie, de matematică, muzică, psihoterapie, fizică, anatomie etc. Sigur că era un enciclopedist, înzestrat cu un stil limpede și exact, care, în ochii lui Francis Bacon*, a și apărut ca cel mai mare gânditor din Antichitate, superior chiar lui Aristotel și lui Platon. O singură dată, numai, s-a hotărât să apară în public, în fața concetățenilor săi din Abdera, unde se înapoiasse bătrân, ca să le citească o lucrare intitulată *Lumea mare*. Acesta era un fel de compendiu al tuturor cunoștințelor sale. Și Laerțiu povestește că impresia făcută a fost atât de mare, încât statul a decis să-i restituie cei o sută de talanți cheltuiți ca să le acumuleze: un exemplu pe care îl propunem fără ezitare și guvernanților noștri.

Se pare că Democrit, practicând preceptele igienice pe care le-a propovăduit, a trăit până la nouăzeci de ani; și unii spun că până la o sută nouă chiar. După spusele lui Laerțiu, într-o zi și-a dat seama că va muri, și i-a spus asta surorii sale. Dar ea i-ar fi răspuns că nu putea s-o facă chiar în ziua aceea pentru că, fiind sărbătoarea Tesmoforiei, ea trebuia să se ducă la templu. Democrit a asigurat-o că poate să se ducă liniștită. Era suficient să vină în fiecare dimineață să-i aducă puțină miere. Ea

* Francis Bacon (1561-1626), filozof, scriitor și om de știință englez.

s-a conformat. Iar el, introducându-și în nări puțină miere și respirându-i parfumul, a reușit să-și prelungească zilele până când serbările au luat sfârșit. Atunci a spus: „Iată, acum chiar că pot să plec”. Și a plecat fără pic de suferință, regretat de tot poporul care l-a întovărășit în masă la cimitir.

Democrit ajunsese la concluziile sale materialiste plecând de la premisele idealiste ale lui Parmenide. Și el neagă simțurile ca instrument al cunoașterii, spunând că acestea ne permit să percepem numai „însușirile secundare” ale lucrurilor: forma, culoarea, gustul, temperatura etc. Toate acestea ne fac să ne formăm o părere. Dar adevărul ne scapă. Acesta este constituit doar de o *necesitate*, de neînțeles pentru noi, care dirijează combinațiile dintre atomi, singura realitate a creației. Ei sunt ceea ce sunt, adică veșnici; atomii vechi nu mor, iar alții noi nu se nasc. Ceea ce se schimbă sunt numai combinațiile dintre ei, pe care noi adeseori le atribuim *întâmplării*, acest cuvânt inventat de propria noastră ignoranță, ce nu ne permite să înțelegem *necesitatea* care a impus aceste combinații. Chiar și în om totul este făcut din atomi; deși cei care constituie așa-zisul „suflet” conțin un material deosebit, mai nobil decât cel care alcătuiește trupul.

Din această teorie gnoseologică, adică privitoare la modul cum cunoaștem lucrurile, Democrit a derivat și una „etică”, adică o regulă morală. A spus că omul trebuie să se mulțumească doar cu fericirea modestă pe care i-o poate oferi strânsa sa dependență de materie. Simțurile nu-i ajung ca să-și procure una mai deplină, așa cum nu-i folosesc nici ca să înțeleagă lumea. Omul poate doar să-și caute seninătatea într-o existență ordonată și moderată, pentru că binele și răul trebuie să le găsim în noi, nu să așteptăm să ne vină din afară.

Acum, în această luptă care și azi mai durează între cei care, ca și Parmenide, negau, în numele sufletului și al ideii, materia și simțurile, și aceia care, ca Democrit, reduceau la materie chiar și ideea și sufletul, s-a interpus, cu pretenția de a-i împăca, acela care a fost poate cel mai pitoresc și mai turbulent dintre filozofii tuturor timpurilor: Empedocle.

Se nascuse la Agrigento, dintr-o familie de crescători de cai de curse. Tatăl său, îngrijorat poate de caracterul recalcitrant și cutezător al băiatului, l-a trimis la școală la pitagoricieni, care, pe urmele Maestrului, organizaseră cam peste tot colegii celebre pentru severitatea disciplinei. Empedocle, cu impetuositatea lui înnăscută, s-a avântat în filozofie, s-a entuziasmat de teoria transmigrării sufletului și a descoperit curând în el însuși pe acela al unui pește, pentru că înota foarte bine, pe acela al unei păsări, pentru că fugea ca săgeata și, în sfârșit, pe acela al unui zeu. „Din ce înălțimi, din ce fericiri cerești am coborât pe acest pământ mizerabil, ca să mă amestec aici cu toți bipezii vulgari!”, exclama el indignat. Dar, incapabil să păstreze în el disprețul, a împărtășit această suferință a sa și unor persoane din afara colegiului, lucru strict interzis de regulamentele pitagoricienilor, care l-au dat afară.

Empedocle nu s-a înapoiat acasă. Convins acum de originea sa divină, a pornit să colinde lumea, încălțat cu sandale aurite, cu o haină de purpură pe umeri și cu o coroană de lauri pe cap, făcând pe medicul și pe prezicătorul. Zicea că fratele său Apollo îi dictează rețetele și prezicerile. Și poate că o credea chiar și el. Zăceau într-ânsul ceva din Cagliostro, magul napoletan, și ceva din Leonardo da Vinci. I-a dat lecții de oratorie și lui Gorgias, care a dovedit apoi că a profitat în mod strălucit de ele. S-a improvizat inginer pentru asanarea bălții de la Selino. A pus la cale o revoltă la Agrigento, a condus-o la victorie și, desființând dictatura, a instaurat democrația. Ca să-și mai treacă vremea, scria poezii atât de perfecte, că a trezit mai târziu admirația lui Aristotel și a lui Cicero. Dar, mai ales, se considera un filozof căruia îi revenea misiunea de a-l împăca pe Parmenide cu Democrit; sufletul cu simțurile; ideile cu materia. Și a încercat-o, inventând legea după care se conduc combinațiile între atomi și disocierea dintre ei: dragostea și ura.

După Empedocle, elementele se asociază între ele din dragoste și se disociază din ură. Este un proces alternativ, care merge înainte la infinit. Și, dacă simțurile nu ne permit să-l înțelegem bine, ele ne pun totuși pe drumul cel bun, ca s-o

putem face. Nu trebuie să credem orbește în ele, dar nici nu trebuie să le disprețuim.

În concluzie, din cele patru sau cinci mii de cuvinte care ne-au rămas în total de la Empedocle, ajungem la constatarea că el a fost mai mare ca inginer, ca rebel, ca poet și, sigur, ca aventurier de înaltă clasă decât ca filozof. Poate că de vină a fost și exuberanța care nu i-a permis să se încadreze într-o școală și să se limiteze la ea. O curiozitate devoratoare și stările sale schimbătoare de spirit l-au dus la eclectism și nu i-au lăsat timp să dezvolte, de la A la Z, o teorie ca lumea. Dar, deși gânditor mediocru și cu idei încâlcite, el a fost, în schimb, un personaj ieșit din comun, și a rămas așa până la bătrânețe, când a lepădat sandalele de aur, chitonul de purpură și coronița de lauri pentru ca, desculț ca un franciscan, să se preschimbe într-un fel de călugăr, care invita lumea să se purifice înainte de reîncarnarea ce avea să vină, renunțând la căsătorie și, tot ca și Pitagora, la mâncarea de bob. Cine o mai ști de ce erau atât de porniți grecii împotriva acestei legume domestice!

În privința sfârșitului său, există două versiuni. Conform celei mai acreditate, când atenienii au asediat Siracuză, Empedocle i-a sărit orașului în apărare, spre marea ciudă a cetății Agrigento, care o ura pe rivală, și care l-a pedepsit atunci, exilându-l la Megara, unde a și murit. Dar, după Diogene Laerțiu, care nu se putea mulțumi cu un sfârșit atât de banal, Empedocle ar fi dispărut în chip misterios, în timpul unei serbări organizate pentru celebrarea unei minuni făcute de el, atunci când a înviat o moartă; mai târziu, i s-au găsit doar chiloții pe marginea craterului vulcanului Etna, unde precis că se aruncase, ca să nu mai rămână din el nici o urmă și să se confirme astfel originea sa divină. Din nefericire, desuul acela banal, readus la suprafață de o erupție, l-a trădat: zeii nu poartă chiloți.

27

SOCRATE

„Mulțumesc lui Dumnezeu”, scria Platon, „că m-am născut grec, și nu barbar; bărbat, și nu femeie; liber, și nu sclav. Dar, mai ales, îi mulțumesc lui Dumnezeu că m-am născut în veacul lui Socrate.”

Socrate este, mai înainte de toate, unul din cazurile rarissime de modestie premiată. Premiată nu de către contemporani, care l-au mai condamnat și la moarte, ci de generațiile următoare ce i-au recunoscut nemurirea operelor pe care el nu le-a scris, dar pe care elevii săi și-au luat sarcina s-o facă. Foiau în jurul lui, de toate vârstele, de toate condițiile sociale și de toate opiniile; de la aristocraticul și turbulentul Alcibiade, până la nobilul și seriosul Platon; de la Critias, reacționarul, la Antistene, socialistul, și la Aristip, anarhistul. Fiecare din aceștia l-a văzut și l-a descris pe Maestru în felul său. Și Diogene Laerțiu povestește că, atunci când Socrate a citit descrierea pe care i-o făcuse Platon, a exclamat: „Dumnezeule, ce de minciuni a mai turnat și tinerelul ăsta despre mine!”

O credem, în primul rând pentru că nimeni – nici măcar Socrate, care a încercat atât de mult s-o facă – nu reușește să se vadă pe sine însuși, sau cel puțin să se vadă așa cum îl văd alții; și apoi, pentru că orice portretist îi atribuie personajului său nu numai ceea ce acesta a făcut și a spus, ci și ceea ce ar fi putut face și spune despre sine însuși. Cu siguranță că Brennus* nu a

* Brennus, conducător celt legendar, despre care se spune că i-ar fi învins pe romani la Allia și ar fi ocupat Roma în 387 î.d.Ch.

rostit vorbe: „*Vae victis*”, și din cauză că nu știa latinește. Dar aceste vorbe se potrivesc bine în gura lui, și-l caracterizează. Biografiile reușite sunt construite cu anecdote, în cea mai mare parte false. Important este ca din aceste falsuri să iasă la iveală o ființă adevărată.

Socrate, care privea mult înăuntrul său, dar vorbea puțin despre sine, s-a autodefinit ca „un tăun”. Și, în sensul cel mai nobil al cuvântului, așa a și fost, deoarece, cu această patimă a sa de a privi în adâncul sufletelor și al lucrurilor, nu a lăsat pe nimeni în pace. Cum se spune azi, „el venea de jos”. Tatăl său fusese un sculptor modest, poate ceva mai mult decât un simplu dăltuitor, deși mai târziu i-au fost atribuite, nu se știe pe ce bază, cele trei grații care se înalță la intrarea în Partenon. Dar fiul, cu toate că în timpul liber i-a continuat meșteșugul încercând din când în când să modeleze în marmură sau în piatră, se simțea tot mai apropiat de mamă, care fusese de meserie moașă. „Pentru că”, spune el, pe jumătate în glumă, pe jumătate în serios, „și eu i-am ajutat pe alții să nască; nu copii, ci idei.”

De altfel, toată viața asta i-a și fost vocația și singura activitate. Ne este ușor să presupunem că părinții săi nu prea erau bucuroși de așa ceva. Ei luau drept o trândăvie ce nu promitea nimic bun această îndărătnicie a sa față de școală și de muncă, și atracția sa nestăpânită pentru umblatul prin piețe și pe străzi, ca să asculte ce spun oamenii, să-i întrebe și să-i stârneasă la discuții. Sigur că nu acesta era cel mai bun mod de a-și face o situație.

Însă adevărul e că la o situație Socrate nici nu prea ținea. Bogat nu era, dar nici chiar sărac de tot, pentru că, după moartea tatălui, moștenise casa și șaptezeci de mine* – cam patru milioane de lire –, pe care le-a încredințat prietenului său Criton, ca să le investească în ceva. Se gândea să trăiască doar din venitul lor, pentru că pretenții prea mari nu avea. Aristossenos din Tarent povestește că l-ar fi auzit pe tatăl său, care îl cunoscuse pe Socrate personal, spunând că acesta era un bețivan ignorant, plin de datorii și vicii. De fapt, singura

* Mină – monedă greacă de 100 drahme.

educație de care avusese parte a fost cea militară și sportivă. Chemat sub arme, în Războiul peloponesiac, se dovedise un bun ostaș, rezistent, disciplinat și curajos. În bătălia de la Potideea, el i-a salvat lui Alcibiade viața, dar n-a spus nimănui, ca să nu compromită decorația ce-i fusese acordată tânărului său prieten. Iar la Delos, contra spartanilor care erau doar niște soldășoi greu de stăpânit, a fost ultimul dintre atenieni care s-a retras. Trebuie că avea într-însul stofă de *grogard** sau de vânător de munte. Și chiar bustul care îl reprezintă la muzeul Termelor din Roma ne face să avem această impresie despre el.

Sigur că nu era frumos, cel puțin în sensul grec al cuvântului. Nasul mare și gros, buzele cărnoase, fruntea greoaie și maxilarul puternic; toate ne duc cu gândul la o ascendență țărănească. Nerușinatul de Alcibiade îi spunea râzând: „Dragă Socrate, nu poți să spui că fața ta nu seamănă cu aceea a unui satir.” Dar Maestrul nu se supăra, și îi răspundea: „Ai dreptate; și, în plus, mai am și burtă. Trebuie să mă apuc de dans, ca să-i mai reduc din proporții.”

I-a fost foarte ușor tatălui lui Aristossenos să vadă în Socrate un zdrențăros, judecând doar după aspectul său atât de neglijent și după atât de puțină atenție acordată propriei sale persoane. Și vara, și iarna, umbla îmbrăcat cu același chiton, pătat și cârpit. Trăgea la măsca destul de des și cu plăcere. Iar Xantipa, nevastă-sa, zicea că nici nu se prea spăla.

Această Xantipa a trecut în legendă drept personificarea nevestei certărețe și cicălitoare, pretențioasă și sufocantă. Și e normal să fie așa, deoarece biografia, ba chiar biografiile lui Socrate au fost scrise de prietenii și discipolii săi, care o detestau; iar ea, la rândul său, îi detesta pe ei, pentru că i-l luau pe bărbat de acasă. De fapt, el nici nu se prea îngrijea de ai săi. Nu le dădea nici un ban, pentru că nici nu câștiga nimic; și de acasă lipsea zile și nopți. Biata femeie ajunsese să fie atât de disperată, încât l-a și acuzat că își neglijează obligațiile și l-a dat în judecată. Socrate, în loc să se apere pe sine, a apărât-o tot pe

* Grogard – denumire populară dată soldaților din vechea gardă a lui Napoleon.

ea. Și nu numai în fața instanței, ci chiar și în fața discipolilor indignați; zicea că, în calitate de nevastă, ea avea perfectă dreptate, și că era o femeie de treabă, care ar fi meritat un soț mai bun. Dar, după ce a fost achitat, și-a reluat liniștit obiceiurile extradomestice, și nu chiar întotdeauna nevinovate. Pentru că nu se mărginea doar să frecventeze salonul intelectual al Aspasiei, ci și casa Teodatei, cea mai cunoscută prostituată din Atena.

Toți îl iubeau, pentru că era mereu bine dispus, nu se supăra de nimic, și exprima cele mai subtile lucruri în cele mai simple cuvinte. Când trecea pe stradă, urmat de alaiul său de discipoli, toți vânzătorii și negustorii îl salutau amical. El se oprea înaintea vitrinelor și exclama uimit: „Ia te uită de câte lucruri are azi lumea nevoie!” Chiar și familiile mai cu pretenții la care era invitat să ia masa erau obișnuite să-l vadă desculț, pentru că printre lucrurile pe care el nu prea simțea nevoia să le aibă era și încălțăminte.

Nu se știe pe la ce școli umblase; poate că pe la nici una. Și nu m-aș mira dacă s-ar descoperi că nu știa nici măcar să scrie. Iar pentru că a fost un sedentar de felul său, nici nu prea călătorise; toată cultura lui trebuie să fi fost exclusiv rezultatul meditațiilor și conversațiilor cu intelectualii timpului. Platon ne-a relatat întâlnirile sale cu Hippias, cu Parmenide, cu Protagora și cu mulți alți filozofi din epoca aceea. Probabil însă că ele nici nu au avut loc. Se pare că Socrate l-a cunoscut personal numai pe Zenon, din a cărui dialectică a prins ceva. Cât despre Anaxagora, care precis că l-a influențat, cu el a avut indirect contacte, prin Arhelaos din Milet, care a fost elevul lui Anaxagora și învățătorul lui Socrate.

De altfel, metoda pe care a practicat-o Socrate exclude consultarea cărților. El își propusese două probleme de bază, pe care azi nici o bibliotecă nu ne poate ajuta să le rezolvăm: ce este binele? și care este regimul politic cel mai potrivit de urmat? Sistemul său de a preda atrăgea prin aceea că, în loc să se urce la catedră, ca să împărtășească și altora ideile sale, el declara că nu are nici una și-i ruga pe ceilalți să-l ajute să le găsească.

„Eu”, spunea el, „mă consider cel mai știutor dintre oameni, pentru că știu că nu știu nimic.” Și de la această premisă, care era totodată și modestă și lipsită de modestie, pleca în fiecare zi la cucerirea vreunui adevăr, punând întrebări în loc să dea răspunsuri. Asculta cu răbdare ce-i spuneau alții, apoi începea să-și expună obiecțiile: „Tu, Criton, care vorbești de virtute, ce înțelegi prin acest cuvânt?” Socrate era mereu neobosit în a pretinde idei precise și formulări clare. „Asta ce este?” era întrebarea sa preferată, indiferent despre ce se vorbea. Și orice definiție o trecea prin ciurul ironiei sale, ca să-i demonstreze netemeinicia sau lipsa de relevanță. Era exact un „tăun” incorigibil, născut să zdruncine toată încrederea ascultătorilor, care adesea se enervau și se răzvrăteau: „Pe Zeus”, urla Hippias, „e foarte ușor să ironizezi răspunsurile altora, fără să dai tu unul. Eu refuz să-ți spun ce înțeleg prin dreptate, dacă nu-mi spui tu mai întâi ce crezi despre ea!” Și Aristofan a satirizat mai târziu într-o comedie, *Norii*, ceea ce numea el „prăvălia gândirii”, unde, după părerea lui, se învăța numai arta paradoxului, prezentându-l pe un elev de-al lui Socrate care își bătea tatăl. Acesta își susținea legitimitatea gestului, spunând că l-a făcut ca să plătească o datorie contractată atunci când îl bătuse odată taică-său. „Datoriile sunt datorii. Trebuie să dai înapoi tot ce ai primit.”

Platon povestește că, într-o zi, Socrate s-a hotărât să inverseze rolurile, și să răspundă, în loc să întrebe. Apoi a recunoscut, spunând: „Aveți dreptate când mă acuzați că provoc îndoieli în loc să vă ofer adevăruri. Dar ce vreți? Sunt copilul unei moașe: sunt obișnuit să moșesc, nu să nasc.”

Vom povesti mai târziu cum și de ce l-au condamnat la moarte. Se spune că, în parte, de vină a fost și Aristofan cu comedia aceea a lui satirică. Ne vine greu s-o credem, pentru că Socrate a fost condamnat după douăzeci și patru de ani de la premiera piesei. Și, totuși, motivele care figurau în verdict au fost acelea care au inspirat comedia lui Aristofan. Socrate, ca să inventeze filozofia, al cărei tată adevărat a fost, a avut nevoie să afirme dreptul la dubiu, adică să zdruncine toate credințele. Nu

suntem deloc de părere că el ar fi avut ca țintă doar, și mai ales, democrația. Credem că el a supus criticii, cu care era obișnuit, și democrația. În „atelierul” său s-au născut: un idealist ca Platon, un logician ca Aristotel, un sceptic ca Euclid, un epicurean *avant la lettre* ca Aristip, un aventurier în politică precum Alcibiade, până și un general și profesor de istorie cum era Xenofon. E normal ca într-un laborator atât de vast să se ivească și animozități față de regimul democratic care i-a făcut posibilă existența și activitatea.

Socrate, recunoscând în clipa morții că democrația avea dreptul să-l ucidă, a făcut prin asta o mărturisire de credință democratică. Dar, deocamdată, să-l lăsăm să trăiască, să se plimbe și să vorbească pe străzile și prin piața Atenei sale.

28

ANAXAGORA ȘI „ȘTIINȚIFICO - FANTASTICUL“

Când Anaxagora a venit, în anul 480 înainte de Christos, de la Clazomene, locul său de baștină, la Atena, ca invitat al amiralului Xantip, care îl alesese să-i fie instructor fiului său Pericle, abia avea douăzeci de ani; și poate că a rămas puțin deziluzionat, nu de oraș, care trebuie să-i fi părut minunat, ci de starea de înapoiere în care se găseau științele sau, mai bine zis, de dezechilibrul lor.

În realitate, la Atena, ca de altfel în toată Grecia, până în momentul acela progresase numai geometria; și nu ca instrument de realizări practice, ci ca pretext de speculații abstracte. Atenienii nu recurgeau la ea ca să construiască poduri și apeducte, de care nu au avut niciodată nevoie, ci doar ca să se distreze de deducțiile ei logice. De fapt, nu inginerii s-au ocupat cu ea, ci filozofii, în special cei proveniți din școala lui Pitagora; iar problema care îi atrăgea cel mai mult a fost cvadratura cercului.

În schimb, matematica rămăsese la „bețișoare”; și nu e o simplă vorbă: un bețișor era 1; două bețișoare erau 2. Pentru zece și multipli se foloseau inițialele cuvintelor: d=*deka*, h=*hekato*, etc. Mintea grecească nu l-a inventat niciodată pe zero, cel mai necesar număr dintre toate. Persoane care vorbeau cu mare competență despre „fenomen” și despre „numen”, atunci când era vorba să facă o adunare cât de cât elementară sau o împărțire trebuiau să se folosească de o culegere de formule,

pentru că singuri nu reușeau să le facă; iar dacă interveneau și fracțiile, chiar că renunțau. Numai cu greu au învățat, de la egipteni, să calculeze cu zecile, și de la Babilon, cu duzina. Iar pași înainte în această direcție grecii singuri nu au făcut.

Un alt domeniu în care știința se afla la începuturi a fost astronomia; și, ca să ne dăm seama de asta, e suficient să vedem cum au alcătuit ei calendarul. Deja fiecare oraș îl avea pe al său, și dată începutul anului după cum îi venea la socoteală. Ba difereau chiar și numele lunilor, pentru că nici măcar în privința asta atâtea state grecești nu reușiseră să se pună de acord. Atena rămăsese aproximativ la sistemul lui Solon, care împărțise anul în douăsprezece luni a treizeci de zile fiecare. Și, cum în felul ăsta la sfârșitul anului lipseau cinci zile, din doi în doi ani se mai adăuga o a treisprezecea lună, pentru recuperare. Însă după sistemul acesta apărea o lună în plus. Atunci anul a fost reîmpărțit în luni de treizeci și de treizeci și una de zile, alternativ. Iar pentru a elimina micul surplus care intervenea astfel, s-a luat hotărârea ca, din opt în opt ani, să se sară peste o lună.

Cauza acestei înapoieri, în afară de alergiile atenienilor la matematici, zăcea în superstițiile de care ei, în cuvinte, își băteau joc, dar care, de fapt, îi stăpâneau. În toate societățile și în toate timpurile, astronomia a fost primul dușman al genezei, oricum și oricine ar fi revelat-o. Și, în special în Grecia veche, geneza își băga nasul chiar în arborele genealogic al individului, înrudindu-l cu vreun zeu sau cu vreo zeiță oarecare. Acum, la Teba, Filolaos pitagoricianul putea foarte bine să afirme că Pământul nu era centrul universului, ci doar o planetă ca toate celelalte care se învârtea în jurul unui „foc central”: nu exista nimeni care să-i priceapă teoria, și poate nici să stea să i-o asculte; nici măcar preoții. În schimb, la Atena, toată lumea și-ar fi dat seama de implicații și l-ar fi întrebat pe autor cum făcea el atunci să-l împace pe Zeus cu toată această teorie cosmogonică. Însuși Pericle nu avusese curajul să abolească legile care interziceau astronomia, ca fiind contrară religiei.

Nu știm dacă Anaxagora a frecventat ceva școli. Dar, interesat cum era mai mult de problemele cerului decât de cele

ale Pământului, precis că acceptase aceste idei noi despre cer, care pluteau ca un polen în atmosfera întregii Grecii; Democrit din Abdera spunea că și Calea Lactee nu era decât o pulbere fină de stele, iar Empedocle, la Agrigento, insinua că, pentru a ajunge pe Pământ, lumina stelelor avea nevoie de ceva timp. Parmenide din Elea avansa multe îndoieli în privința formei plate a Pământului, ba chiar înclina să creadă că acesta era rotund; iar Enopide, la Chios, prevăzuse oblicitatea elipsei.

Să ne înțelegem: nu erau decât presupuneri, aproape întotdeauna formulate vag și împănate cu cele mai trăsnete afirmații. Și avem bănuiala că valoarea lor științifică a fost exagerată de către istoricii moderni. Ca să devină niște adevărate descoperiri, ele au trebuit să aștepte apariția acelor instrumente de calcul pe care oamenii le-au elaborat în următorii două mii de ani, și care i-au permis lui Copernic și lui Galileu să le așeze pe baze experimentale. Pentru moment, toți acești astronomi care colindau Grecia privind în sus nu erau decât niște visători geniali, doar cu o imaginație bogată, care emiteau idei fără să le sprijine pe nici o dovadă, cât de mică.

Așa a fost și Anaxagora. Și dacă, pe de o parte, își merită titlul de „părinte al astronomiei”, pe de alta i se cuvine și acela de inventatorul „științifico-fantasticului” numai pentru deducțiile sale, atunci când a afirmat că și celelalte planete, ca și Pământul, sunt locuite de ființe omenești, cu totul și cu totul asemănătoare nouă; și că își fac și ele locuințe și înaltă orașe, ca și noi. Și, tot ca și noi, își ară ogorul cu boii.

Era un om ciudat, cu capul în nori și vorbăreț, care își neglijase averea de dragul stelelor și numai de ele vorbea. El pornea de la conceptul că nu este nevoie să invoci ceva supranatural pentru a explica naturalul. Cosmosul, spunea el, a luat naștere dintr-un haos, datorită unui vârtej care, prin forța sa centrifugă, a separat cele patru elemente fundamentale: focul, aerul, apa și pământul, din combinarea cărora apar formele organice. Ca urmare, din pământ s-au desprins bucăți de stâncă și bolovani care, absorbiți de un eter incandescent, ardeau acum în spațiu și deveneau stele. Cea mai mare dintre ele era soarele. Zicea Anaxagora, mai mare de patru sau de cinci ori decât

Peloponesul. Atâta timp cât se mișcă, aceste stele rămân în aer. Când se opresc pe loc, ele cad pe pământ și devin meteoriți. Și luna e la fel. Ea este steaua cea mai apropiată de Pământ și, din când în când, se așază între acesta și soare, provocând eclipsele.

Pământul se învâртеște, învelit într-o pătură de aer, a cărui rarefiere și îngroșare au drept consecință căldura solară și vânturile. Pentru acele vremuri era o frumoasă descoperire, numai că Anaxagora a șubrezit-o puțin adăugând că fulgerul se datorează frecării dintre nori, în timp ce tunetul e provocat de ciocnirea dintre ei. În ceea ce privește viața, aceasta este oferită de către aceleași elemente tuturor ființelor vii, care se diferențiază între ele numai prin cantitatea acestor elemente și prin relațiile dintre ele. Omul s-a dezvoltat mai bine decât toate ființele, pentru că poziția sa în două picioare i-a lăsat – și e cazul s-o spunem și noi – mâinile libere, adică i le-a scutit de obligația locomoției.

După cum se vede, sistemul lui Anaxagora e un fel de mâncare cu multe ingrediente unde, dacă vrei, îi găsești amestecați și pe Galileu și pe Darwin, ba încă și ceva desene animate și filme despre marțieni. Dar, în ceea ce privește legile Atenei, sistemul avea un mic defect: acela că nu pomenea niciodată de Zeus; ca și cum, în toată această evoluție, el n-a avut deloc ce căuta. Anaxagora, atunci când a vrut să publice totul într-o carte, pe care a intitulat-o tot *Despre natură*, și-a dat seama de greșală, și a introdus în ea, ca părinte al vârtejului dătător de viață universului, un *nous*, adică o minte pe care, în fața juraților, ar fi putut-o face să treacă drept Tatăl ceresc. O pomenea mereu, chiar atât de mult în discuțiile sale, încât atenienii, ca să-l ia la vale, îl botezaseră *Nous*, și în felul ăsta îl interpelau când trecea pe stradă: „Salut, *Nous*! Cum o să fie vremea mâine, *Nous*?”

Poate că *Nous* ar fi dus-o nesupărat de nimeni, dacă n-ar fi fost amicul lui Pericle și musafir nedespărțit al salonului Aspasiei: un privilegiu, care, în democrația aceea plină de intrigi, se plătea scump. Într-o zi, în timpul unui sacrificiu, s-a întâmplat să le pice în mână augurilor un berbec cu un singur corn. Preoții care oficiau ceremonia au văzut în asta ceva

supranatural. Iar Anaxagora, care cu supranaturalul nu se prea împăca, i-a făcut de râs în fața întregului popor, decapitând animalul și demonstrând că acel unic corn crescuse așa doar pentru că berbecul avea creierul dezvoltat anormal, în mijlocul frunții și nu pe laturi.

Cleon, adversarul lui Pericle, a văzut în asta un bun prilej ca să-și atragă de partea sa clerul ridiculizat, insinuând că faimosul *nous* nu era decât o scuză inventată de filozof ca să facă ceva contrabandă de erezie fără să plătească vamă. Anaxagora a fost acuzat de sacrilegiu în fața unui adevărat tribunal al Inchiziției, care s-a apucat să-i purice cartea, deși toți oamenii culți din Atena erau entuziasmați de ea și o considerau o capodoperă științifică a secolului. Numele de *Nous*, cu care îl botezaseră în ultimul moment, avea prea puțin de-a face cu ea. Acolo era scris negru pe alb că soarele, considerat de către religia oficială un zeu, nu era decât o masă de pietre încinse.

La cele ce au urmat există două versiuni. După prima, Pericle, văzând că situația e disperată, l-a îndemnat pe bătrânul său maestru să fugă. După cea de-a doua, și-a închipuit că îl poate salva; l-a apărat în fața juraților și, când aceștia l-au condamnat, i-a organizat evadarea. Oricum, lucru sigur e că Anaxagora s-a refugiat la Lampsacos, în Helespont, și a trăit acolo până la șaptezeci și trei de ani, predând filozofia.

Când i se vorbea despre condamnarea sa, pronunțată de atenieni, el răspundea clătinând din cap: „Sărmanii, ei nu știu că natura i-a condamnat și pe ei.” Pericle, care îi făcuse atâta bine și atâta rău, i-a expediat subsidii pe sub mână până în ultima zi a vieții sale.

29

OLIMPIADELE

Numai o singură dată, la fiecare patru ani, grecii aceștia împărțiți în orașe-state, hărțuindu-se mereu între ei, se simțeau înfrățiți printr-o legătură de sânge. Iar această legătură le-o oferea sportul, cu ocazia Jocurilor de la Olimpia.

„Tot așa cum aerul este cel mai scump dintre elemente, aurul cea mai prețioasă comoară și lumina soarelui întrece în strălucire și-n căldură orice lucru, nu există biruință mai nobilă decât cea de la Olimpia”, scria Plutarh, incorrigibilul pasionat de sport.

La fel ca și celelalte orașe grecești, și Olimpia își avea originea sa de legendă, care se împletea cu povestea aheilor. Primul care a ales-o ca teren de întreceri a fost Saturn care, de tânăr încă, spune mitologia, a bătut numeroase recorduri; iar la bătrânețe a fost provocat de fiul său, Zeus, care voia să-l facă să abdice; și, bineînțeles, a reușit. Apoi a fost rândul lui Apollo, care a făcut din Olimpia un ring pentru întrecerile sale de pugilat. Și, în sfârșit, tot aici Pelops a câștigat, cu ajutorul lui Mirtil și ignorând *fair-play*-ul, cursa de care, mâna Hippodamiei și tronul lui Enomau.

Locul era potrivit pentru a se organiza aici sediul unor mari concursuri sportive naționale: rocile aride ale Ahaiei îl adăposteau, la nord, de vânturile de miazănoapte; la sud, stânca Massenia îl proteja de sirocco. Aici ajungea doar blânda și sărata briză a mării care, de jos din câmpie, îi făcea ochi dulci. Ziua festivalului era anunțată de mesageri sacri care se răspândeau

prin toată Grecia, creînd o atmosferă de sărbătoare. Mii și mii de pasionați de prin toate colțurile țării porneau în marș pe cele șapte drumuri care duceau acolo; cel principal era Calea Olimpică, o șosea flancată de copaci. Ea se strecura printre temple, statui, morminte și brazde de flori, de la Argos până la râul Alfeu. Puteai să întâlnești aici deputați atenieni de stînga ținându-se de braț cu generali spartani, până și grupuri de filozofi împăcați între ei. Pentru că, în afară de oamenii simpli, aici își dădea întâlnire toată lumea bună elenă, uitând pentru câteva zile de vendete și de părueli. Orașele trimiteau solii fastuoase de personalități înveșmântate elegant, care se cercetau cu privirea, ca să vadă care purta o uniformă mai frumoasă, o centură mai șic, un panas mai colorat. Și mai existau și multe femei, ca la concursurile hipice, care, mai mult decît să vadă, veneau să fie văzute, pentru că regulamentul nu le dădea voie să ia parte la întreceri. A existat odată un singur caz de încălcare a acestuia, cazul Ferenikei din Rodos, care, fiind fata unui mare campion de lupte și mama altuia, trecea drept descendentă a lui Heracle. Dragostea ei de mamă a împins-o să se travestească în antrenor și să se strecoare cu un grup de atleți pe stadion, ca să asiste la meciul fiului său. Dar apoi, înfocarea ei de suporter a trădat-o. Repezindu-se, cu părul despletit, spre ringul unde fiul ei îl pusese la pămînt pe adversar, deghizarea n-a mai rezistat și ea a fost recunoscută. Legea era clară: femeia prinsă în greșală trebuia să fie condamnată la moarte. Se spune însă că, în favoarea Ferenikei, a coborât din cer, ca martor, însuși Heracle, care era campion mondial și care a recunoscut-o ca pe progenitura sa. Acuzata a fost achitată. Dar, pentru a împiedica pe viitor repetarea cazului, s-a stabilit de atunci ca toți atleții și antrenorii să se prezinte goi la întreceri.

La marele stadion, unde erau locuri pe bănci pentru patruzeci de mii de spectatori, programul începea în zorii zilei, cu defilarea unui cortegiu care intra în arenă pe sub un pasaj. Îl precedau cei zece helanòdici, delegați care reprezentau diferitele state. Ei erau organizatorii serbărilor; îmbrăcați în haine de purpură, făceau un tur de pistă, după care luau loc în tribuna centrală, în mijlocul membrilor corpului diplomatic în

ținută de gală și al deputaților și străinilor de rang înalt. Dimensiunile pistei fuseseră stabilite de însuși Heracle: două sute unsprezece metri lungime pe treizeci și doi lățime. Prima întrecere era cea mai simplă, dar și cea mai populară și mai așteptată: alergarea de două sute de metri plat. Aclamații asurzitoare izbucneau în public. Și, odată, când cursa a fost câștigată de un atlet din Argos, acesta, în loc să se oprească la finis, a continuat să alerge în același ritm până la el în oraș, ca să-și anunțe succesul: aproape o sută de kilometri și doi munți străbătuți într-o singură zi.

Urma apoi o cursă dublă, adică de patru sute de metri plat; în sfârșit, *dolico* sau cursa de fond: paisprezece kilometri; să cazi, pur și simplu, lat. După aceea se trecea la atletica grea, cu luptători pe care urmașii, luându-se după niște statui, i-au sărbătorit întotdeauna ca pe niște exemplare de autentică frumusețe și eleganță. De fapt, însă, nu era chiar așa. Istoria ne-a transmis numele unui campion, Milone, care, urcându-se pe ring cu un aer îngâmfat, primul lucru pe care îl făcea pentru a impresiona publicul și adversarii era să-și lege o sfoară în jurul gâtului și s-o strângă până la sufocare. Dar nu se sufoca. Sub presiunea venelor, umflate din cauza efortului, sfoara se rupea, iar spectatorii leșinau de admirație. Pur și simplu, nu era vorba decât de niște brute sălbatice, și atâta tot. Un altul, Croton, vrând să smulgă un arbore, și-a prins mâna într-o crăpătură a trunchiului și, astfel imobilizat, l-au mâncat lupii. Un al treilea, Polidam, încercând prostește să sprijine o stâncă, a fost zdrobit sub ea.

Urma pugilatul, care nu avea cum să fie deloc o dezmierdare. Pe pugilistul Stratofon un epigramist anonim l-a apostrofat astfel: „O, Stratofon, Ulise a fost recunoscut de câinele său Argo, după douăzeci de ani de absență de acasă. Dar tu, numai după patru ore de bumbăceală, ai să vezi ce primire o să-ți faci, la întoarcere, câinele. Nici măcar el n-o să te recunoască.” Homer vorbește de-a dreptul despre „oase pisate”; și poate că, în vremurile acelea sălbatice, o fi fost adevărat. Și „Luptătorul” din Dresda”, aparținând secolului al cincilea,

poartă un fel de „bandaje” la mâini, care l-ar îngrozi chiar și pe Joe Louis*: mânuși întărite cu țințe și cu plăci de plumb.

Cele dintâi Olimpiade se terminau aici. După aceea, o dată cu trecerea anilor și cu succesele obținute, s-au mai adăugat la probe și cursele de cai, pe hipodrom. Pausanias, care a mai apucat să le vadă, spune că pista măsura șapte sute șaptezeci de metri, și că demonul cailor, Terasip, o făcea să fie foarte primejdioasă, pândind la turnante. Dar, ce Terasip! Periculos era întreg traseul cursei, ca și Palio** de la Siena; și aproape întotdeauna existau morți. Odată, din patruzeci de concurenți, unul singur a mai ajuns la finish. Dar cârlanilor victorioși, ca aceia ai lui Kimon și ai lui Feidolas, li se ridicau statui.

După hipism, se revenea la stadion pentru pentatlon, cea mai „distinsă” și mai complexă dintre probe. Ca să fii admis la această întrecere, trebuia să fii cetățean, să faci parte din societatea bună și să ai „o comportare frumoasă față de oameni și de zei”. Marele public venea la acest spectacol numai pentru plăcerea de a-i „apostrofa” pe domnișorii concurenți. Întrecerea era o combinație din mai multe probe: sărituri, aruncarea discului, aruncarea suliței, alergări și lupte. „Este solicitat tot corpul, și sînt încercate toate forțele: eleganță și robustețe”, spunea Aristotel, care era un mare pasionat al pentatlonului.

Dar serbările de la Olimpia nu se mărgineau numai la întrecerile sportive, care constituiau doar un pretext. În jurul stadionului se improviza un fel de Luna-Park enorm: trageri la țință, sibile la preț redus, mâncători de foc, înghițitori de săbii, femei-tun, vânzători de nuga cu migdale. Iar pentru cei cu gusturi mai rafinate, existau teatre, clovnerii, colțișoare foarte discrete cu hetaire de lux și lumină roșie, săli de conferințe și săli pentru spectacole de avangardă. Și deoarece perioada serbărilor cădea înspre mai și iunie, nopțile erau scurte și călduroase, iar doamnele puteau să-și expună decolteurile, fără teamă că or să răcească. Prin preajma lor îi puteai întâlni pe

* Joe Louis (n. 1914), boxer american, figură remarcabilă a pugilatului american. A cucerit titlul mondial la categoria grea în 1937 și și l-a apărat timp de 12 ani.

** Palio di Siena, întrecere ecvestră tradițională, nu lipsită de primejdii, care are loc pe străzile orașului Siena, bianual, la 2 iulie și 16 august.

Temistocle și pe Anaxagora, pe Socrate și pe Gorgias, cel puțin la vreo inaugurare de expoziție de pictură sau de sculptură.

Din cauza serbărilor care se celebrau aici, Olimpia era numită și „orașul sfânt”. Însă nu tot ce se făcea aici cu acest prilej era și sfânt. Chiar și zeii, personal, realizau aici frumoase afaceri cu oracolele lor: și, având scuza acestui soi de armistițiu, oamenii politici își țeseau intrigile și-și făceau propaganda. Menandru a rezumat în cinci cuvinte toate aceste festivități: „înghesuală, afaceri, saltimbanci, cheflii și hoți”. Și, totuși, lumea întreagă le acorda atâta importanță, încât anul când au fost inaugurate – 776 înainte de Christos – a fost socotit ca dată sigură a începuturilor istoriei grecești. Alexandru cel Mare considera Olimpia drept capitala Greciei; iar tatăl său, Filip, cu toată firea sa de om insuportabil, a plătit fără să crâcnească o amendă pentru că soldații săi îi deranjaseră pe pelerinii veniți aici, considerați de lege drept persoane sacre. Și din pricina armistițiului de la Olimpia a fost lăsat singur bietul Leonida, cu cei trei sute ai săi, la Termopile, unde le-au și rămas la toți oasele. „Pe zei”, a exclamat odată, plin de admirație, un soldat persan, adresându-se generalului său, „ce neam de oameni mai sunt și grecii ăștia care, în loc să-și apere țara, stau la Olimpia ca să-și apere doar onoarea?” În realitate, deși oficial nu existau premii, toți atleții fiind considerați „amatori”, învingătorii se îmbogățeau cu cadouri pe sub mână, oferite de orașele respective și erau făcuți pe loc generali; sculptori și poeți, ca Simonide și Pindar, primeau plată ca să-i laude în versuri, să-i toarne în marmură, în bronz, și uneori chiar în aur. În concluzie, și pe atunci înfloreau „starurile”.

Olimpia a atins apogeul în secolul al șaselea înainte de Christos, când scriitorii au început să povestească istoria țării lor, socotind anii de la data Olimpiadelor, fiecare din ele purtând numele învingătorului cursei simple de viteză. În anul 582, au mai fost inaugurate și alte jocuri: Panelenicele, la Delfi, în cinstea lui Apollo; și Istmicele, la Corint, în cinstea lui Poseidon. În anul 576 au fost inițiate și cele de la Nemeea, în cinstea lui Zeus.

Iar Olimpia a trebuit să împartă cu ele propriul său monopol sportiv, înăugurând, toate împreună, o „perioadă” de patru ani. Așa cum cicliștii de azi au, ca cea mai înaltă aspirație a lor, câștigarea, în același an, a Turului Italiei și a Turului Franței, și atleții aspirau la titlul de campion la toate cele patru întreceri din perioada respectivă.

Deși în urma decăderii și a corupției cu „bacșișuri” și „șperțuri” s-a compromis, Olimpia a rămas totuși, încă peste o mie de ani, adică din 776 înainte de Christos până la 426 după Christos, tot capitala sportului. Cel care a distrus, cu ostașii săi, până și edificiul stadionului, transformându-l în tripou, a fost Teodosiu II. Și deși la Olimpia nu mai exista nimic legat de sport, gestul său a fost considerat un sacrilegiu.

Am uitat să spunem un lucru: că „maratonul” nu s-a numărat printre numeroasele probe care se disputau în Grecia. Infanteristul Fedippide, care a alergat douăzeci de mile pentru a duce vestea izbânzii de la Maraton și apoi a sucombat la Atena, a fost singurul campion mondial care n-a câștigat nici un premiu, despre care presa n-a scris nimic, pe care nu l-a imortalizat nici o statuie, și care nu a botezat cu numele său nici o Olimpiadă, nici măcar vreo probă athletică.

30

TEATRUL

În Grecia, teatrul s-a născut pe jumătate sacru, pe jumătate pornografic. Și e normal să fie așa, dată fiind originea sa, atribuită de Aristotel procesiunilor ce aveau loc cu ocazia serbărilor lui Dionysos. Acesta era un zeu deosebit de nerușinat care, în loc de lumânări și rugăciuni, le cerea credincioșilor săi simboluri falice și ditirambi întru celebrarea sexului. Primii actori ai teatrului grec au fost tocmai practicanții acestui cult. Ei se prezentau travestiți în satiri, cu o coadă de capră cusută pe fund, și cu alte garnituri de piele roșie, pe care pudoarea ne oprește să vi le descriem.

În realitate, ceea ce nouă azi ni se pare obscen, în ochii grecilor de atunci apărea ca ceva plin de respect religios față de forțele magice ale fecundității și procreării, garanți ai continuității vieții. Cu această ocazie avea loc un fel de moratoriu la decență, când fiecare, bătrân sau tânăr, bărbat sau femeie, avea dreptul să-i calce acesteia preceptele. Și e tocmai motivul pentru care comedia greacă a rămas întotdeauna încărcată de indecențe. Ele aveau un caracter ritual; ba, mai mult decât un drept, reprezentau o obligație pentru autor.

Nu la Atena, ci la Siracuză a avut loc în secolul al șaselea cea dintâi reprezentație propriu-zisă; opera unui oarecare Susarion, căruia i-a venit ideea să fragmenteze în dialoguri monologurile satirilor, făcând din ele ceea ce am numi noi azi niște scheciuri vulgare și grosolan de aluzive. Inovația a plăcut și a fost adoptată și de patria-mamă. Aici s-au înființat companii

pentru „turnee” și „trupe de amatori” cu caracter stabil. În acest fel de spectacole, recitățile aveau un rol redus: totul era mai mult mimat și cântat, iar intriga, aproape întotdeauna cu subiect religios și mitologic, era jucată cu picioarele; adică se desfășura prin dansuri aluzive.

Caracterul liturgic al acestui teatru, în realitate un fel de „oratoriu”, era confirmat de statuia lui Dionysos, care ocupa un loc în loja de onoare și căruia, înainte de începerea spectacolului, i se jertfea o capră. Localul în care se desfășura piesa era fie templul însuși, fie un spațiu care, cu această ocazie, se bucura de o imunitate totală. De aceea, orice fel de delict ce ar fi avut loc aici era considerat un sacrilegiu, și pedepsit imediat cu moartea. Cel puțin la începuturi, aproape sigur că acțiunea îl avea ca protagonist pe zeu însuși, ale cărui isprăvi trebuiau laudate. Apoi s-a permis să fie împrumutați din mitologie și alți eroi, de preferință cei mai nefericiți. În toate acestea era și puținică magie. Grecii, reprezentând întâmplări cât mai triste, intenționau să-l roage pe Dionysos să-i ferească în viață de așa ceva. Poate că tragedia greacă s-a născut dintr-un fel de înaltă invocație, cu iz poetic.

În tot secolul al șaselea, spectacolul a avut un caracter coregrafic, încredințat nu atât vocii actorilor, cât picioarelor și mimicii dansatorilor. Unul din aceștia, Tespi din Icaria, un orașel din provincia Megara, simțindu-se probabil mai priceput decât ceilalți, a inventat „personajul”, separându-l de dansatori și contrapunându-l acestora; deschidea astfel calea elementului de bază al dramei: „conflictul”. Invenția a provocat scandal și a fost criticată mai ales de Solon, care a condamnat-o ca imorală. Era o acuzație care, de atunci și până în zilele noastre, nu a încetat să fie auzită împotriva oricărui inovator. Ea poartă deci un blazon foarte vechi. Tepsi a trebuit să fugă din Atena, unde își înălțase corturile, dar s-a înapoiat o dată cu Pisistrate care, da, era el un dictator, însă unul mai puțin reacționar și mai puțin bigot decât democraticul său văr și predecesor; și, de la el, în loc de condamnare, Tepsi a primit un premiu literar. Toate acestea se petreceau doar cu cincizeci de ani înaintea apariției lui Eschil. Ceea ce dovedește cu câtă impetuositate, chiar și în

materie de teatru, au trecut grecii de la Evul Mediu la Renaștere, și cu câtă repeziciune li s-a înflăcărat geniul.

Dacă stăm să credem tot ceea ce ne povestește Suidas, precipitarea acestui proces a avut la bază un accident. În anul 500 înainte de Christos, pe când se prezenta o lucrare a lui Pratina într-un local rudimentar, o galerie de lemn s-a prăbușit, rănind câțiva spectatori și provocând panică printre toți ceilalți. Poporul, care începuse să prindă gustul acestui gen de petreceri, a susținut că venise timpul ca ele să fie adăpostite în localuri mai ca lumea și mai sigure. Astfel, a luat naștere primul teatru, bineînțeles dedicat lui Dionysos, într-o aripă a Acropolei. Dar nu este același cu cel care ni se arată nouă turiștilor azi, refăcut în veacul al patrulea și cu adăugirile succesive din cel de al doilea și cel de al treilea veac după Christos. Dar tot din piatră era și acela; și a servit drept model tuturor celorlalte orașe grecești, inclusiv Siracuzei și Taorminei.

Arhitecții care l-au construit trebuie să fi avut mult simț al panoramicii, deoarece i-au dat o formă de amfiteatru, cu fața spre Imet și spre mare, capabil să primească o mie cinci sute de spectatori. Evident, drept tavan avea cerul liber, care la Atena este minunat. Locurile nu aveau spătare, cu excepția celor rezervate preoților lui Dionysos, chiar în fața avanscenei, care se chema *orchestra*. Aceasta era destinată corpului de balet al dansatorilor și corului. În spatele ei, venea scena propriu-zisă, din lemn, demontabilă, ca să poată fi adaptată cu ușurință. Grecii nu erau prea pretențioși în materie de regie și de decor: un Visconti sau un Strehler la ei nu ar fi ajuns niciodată mari. Grecii se mulțumeau cu un interior de templu sau de palat, sumar schițat; și au trebuit să-l aștepte pe Agatarcos din Samos ca să folosească fundaluri cu perspectivă, care să le ofere iluzia spațiului. Totuși, au aplicat și ei, deși mai rudimentar, tehnica „separării imaginii”, împingând în față, atunci când o cerea acțiunea, o platformă de lemn pe roți, care prezenta, într-un *tableau vivant* aluziv, ceea ce se presupunea că avea loc în afara scenei. De exemplu, toate scenele de violență, interzise prin lege, erau amintite în felul acesta. Mai târziu, Euripide a inventat, sau poate a perfecționat numai, „mașina”, o macara cu

care, atunci când acțiunea părea să fi ajuns la un punct mort, zeul sau eroul care îl reprezenta pe protagonist cobora din cer și, printr-un miracol, rezolva încurcătura.

La Atena, „stagiunea teatrală” era limitată la carnavalul lui Dionysos și nu aparținea inițiativei private. Deja cu câteva luni înainte de „premieră”, o copie a textului era prezentată la guvern, care îl selecționa pe cel ce i se părea mai bun. Acum trebuia găsit un *corego*, conducător de cor; acesta era, în același timp, și sponsorul și impresarul și regizorul spectacolului. Fiecare din cele zece triburi în care erau împărțiți cetățenii îl desemna pe cel mai potrivit, după averea și bunul său gust. Toți autorii ar fi vrut să-l aibă pe Nicias, sponsorul democrat-creștin, cu idei bigote, dar cu punga grasă, care într-o dramă pretindea multe osanale, dar era și gata să le răsplătească, montând baletе fastuoase, cu costume bogate.

I se spunea *corego*, pentru că nu trebuie să se creadă că după Tespi corul a dispărut. Acesta a trebuit doar să accepte concurența personajului, dar a rămas, totuși, elementul cel mai important al spectacolului; era compus din cincisprezece cântăreți și dansatori, toți bărbați instruiți și conduși chiar de *corego*. Autorul compunea pentru ei și muzica. Singurul instrument era flautul, și servea numai ca să sublinieze cuvintele vorbite, imitându-le intonația. Încercarea făcută de Timoteos din Milet de a acorda un rol major muzicii, încredințând-o unei lire cu unsprezece coarde, nu a avut succes; și nu a lipsit mult să-l coste chiar viața pe autor. Publicul atenian voia să cunoască „faptele”. Și asta a înlesnit afirmarea unor mari actori, care nu erau mai mult decât niște histrioni îngâmfați. Departe de a fi desconsiderați, ca cei de la Roma, ei se bucurau aici de multe privilegii: scutire de serviciu militar, de exemplu, și liberă trecere printre linii în vreme de război. Acești actori se numeau *ipocriți*, dar cuvântul nu însemna ceea ce înseamnă azi în graiul nostru, ci „replicanți”, pentru că dădeau replici corului. Și erau organizați într-o corporație pelenică, numită a „artiștilor dionisiaci”, care alimenta cronicile de scandaluri.

După spusele lui Lucian, machiajul lor era monstruos, iar declamația zgomotoasă, dacă ne gândim la condițiile de

acustică și de vizibilitate ale acestor imense teatre în aer liber, care nu permiteau mimică și tonalități nuanțate. Era nevoie să se recurgă la măști caricaturale și la supradimensionarea personajelor cu ajutorul unor tocuri înalte și al unor capete suprapuse. Numai atunci când Aristofan l-a adus în scenă pe Socrate în *Norii*, interpretul nu a mai avut nevoie să caricaturizeze nimic. Socrate era el însuși, ca fizionomie, -o caricatură.

Dar adevăratul spectacol îl forma publicul, foarte asemănător cu cel japonez de la *Kabuki*. Intrarea era cu plată, dar cine nu avea doi oboli pentru bilet îl primea gratis de la guvern. Aici se venea la teatru cu toată familia, cu tot neamul și cu gloata. La intrare, se făcea separarea pe sexe; iar curtezanelor le era afectat un loc aparte. Spectacolul ținea o zi întreagă, din zori și până în apusul soarelui; pe scenă se prezentau cinci genuri de piese: de obicei, trei tragedii, o comedie satirică și un monolog. Așa că trebuia să înfrunți această, să zicem, Olimpiadă având subzistența pregătită: merinde, băuturi, perne, zaruri, cuvinte încrucișate. Era o mulțime fluidă, plângăreață, certăreață, care mânca, ciocnea pahare, se mișca din loc în loc, pentru a se întâlni unii cu alții, și-și manifesta liber părerile. Izbucneau aplauze, plesneau zeflemelele, ba zburau chiar și smochine și roșii. Eschin a fost aproape bătut cu pietre; Eschil abia a scăpat să nu fie linșat, pentru că publicul l-a bănuț că a dezvăluit în lucrarea sa un mister de la Eleusis; un compozitor se lăuda că și-a construit o casă din cărămizile cu care s-a aruncat în el; și când Frinicos și-a prezentat *Căderea Miletului*, atenienii au fost atât de afectați, încât guvernul l-a amendat pe autor cu o sută de drahme pentru „cruzime mentală”. Interpreții personajelor negative sau antipatice își riscau oricând pielea; pe când ceilalți, ai personajelor simpatice, erau aclamați și primiți cu strigătul de: „uite-i pe ai noștri!”

Dar de unde se poate vedea mai bine caracterul atenienilor este felul în care aveau loc concursurile. Drepturile de autor fiind necunoscute, acesta primea ca plată un premiu care, pentru cele trei tragedii, consta dintr-o capră, iar pentru comedie dintr-un coș cu smochine. Premiul era atribuit de către zece

judcători, aleși dintre spectatori. Fiecare cetățean, când se termina reprezentația, își dădea părerea în scris, pe o tăbliță; și toate tăblițele se strângeau într-o urnă. Apoi *arhonte*le extrăgea, la noroc, cinci din ele și citea răspunsul. Astfel, nu se știa niciodată care dintre cei zece erau cei cinci judecători care acordau premiul. Să nu fi avut atenienii atâta încredere unul în celălalt? Aproape ca și italienii noștri de azi.

Platon a scris mai târziu că, deși erau astfel feriți de „aranjamente” din partea autorilor, acești judecători nu erau deloc feriți de intimidări și de sugestii din partea publicului. Și a deplâns această „teatrocratie”, împărțitoare de bacșișuri care răsplătesc cu o capră *Orestia* și cu un coș de smochine *Norii*. I se părea un lucru scandalos.

31

„CEI TREI MARI “ AI TRAGEDIEI

„Aici odihnește Eschil, pentru a cărui vitejie sunt chezași codrii Maratonului și perșii, cei cu părul lung, care i-au cunoscut-o bine”.

Acesta este epitaful pe care el însuși, Eschil, l-a dedicat propriului său mormânt, cu puțin timp înainte de a muri. Este limpede că el nu a acordat mare importanță meritelor sale de dramaturg, ci a preferat să le sublinieze pe cele câștigate în luptă, ca soldat, de parcă numai acestea singure puteau să-l impună recunoștinței și admirației urmașilor.

Eschil, mai înainte de a fi un incomparabil artist, a fost și un adevărat și exemplar cetățean. Și cel dintâi premiu și l-a câștigat nu pe scenă, ci în luptă unde, împreună cu cei doi frați ai săi, a săvârșit asemenea acte de eroism, încât guvernul a comandat unui pictor să le immortalizeze într-un tablou. În teatru debutase cu nouă ani mai devreme, în 499 înainte de Christos, la vârsta de douăzeci și șase de ani. S-a impus de îndată atenției publicului și criticii. Dar, când războiul contra lui Darius a bătut la porțile Atenei, și-a schimbat pana cu spada și nu s-a mai înapoiat acasă decât după obținerea victoriei. Nimeni nu putea mai mult decât el, care participase la lupte, să-și exprime atât de puternic bucuria și mândria față de acest sfârșit de război și să le fie interpret. Pentru sărbătorirea triumfului asupra perșilor, statul a finanțat spectacole dionisiace nemaivăzute până atunci, și totul ne face să credem că Eschil a luat parte la organizarea

lor. În anul 484 a câștigat cel dintâi premiu. Patru ani mai târziu, perșii au revenit, cu Xerxe, să-și ia revanșa. Eschil, om de patruzeci și cinci de ani și poet laureat, ar fi putut să se eschiveze. Dar nu; el și-a părăsit din nou pana pentru a pune mâna pe spadă și, la Artemisio, Salamina și Plateea, s-a bătut cu entuziasmul unui tânăr de douăzeci de ani. În anul 479 și-a reluat activitatea de dramaturg, câștigând cu regularitate în fiecare an premiul întâi, până în 468, când a trebuit să-l cedeze unui tânăr de douăzeci și șase de ani, pe nume Sofocle. A revenit în anul următor. Dar apoi a fost din nou învins, până în 458, când a obținut trîmful cu *Orestia*. Totuși a înțeles că Sofocle avea să-i ia locul și, poate tocmai din acest motiv, a emigrat la Siracuză, unde mai fusese și altădată, și unde Hieron i-a acordat mari onoruri. A murit aici la șaptezeci și doi de ani; spune lumea că din pricina unui vultur care, zburând pe deasupra lui cu o broască țestoasă în gheare, a scăpat-o drept pe capul său chel, pe care l-a confundat cu un bolovan. Atena a vrut să-i cunoscă și tragediile compuse în Sicilia și i-a conferit postum premiul întâi.

Lui Eschil i se datorează mai întâi o mare reformă tehnică în teatru: introducerea pe scenă a altui actor pe lângă cel propus de Tespi. Și, ca urmare, cântul dionisiac s-a transformat definitiv din oratoriu în dramă. Dar și mai importantă a fost tema aleasă de el, rămasă de atunci o regulă de bază în tot teatrul care i-a urmat: lupta omului contra destinului, adică a individului contra societății, a gândirii libere contra tradiției. În cele șaptezeci (sau nouăzeci) de tragedii ale sale, Eschil acordă victoria cu regularitate destinului, societății și tradiției. Și nu este vorba aici de ipocrizie, pentru că însăși viața sa a fost un exemplu de supunere spontană în fața acestor valori. Dar în cele șapte lucrări care au ajuns până la noi, și mai ales în *Prometeu*, se întrezărește simpatia autorului pentru rebelul condamnat de zei.

Această simpatie trebuie să fi fost împărtășită și de publicul care, pe cât se vede, a primit rău *Orestia*, considerându-i prea bigote concluziile, și i-a fluierat pe judecătorii care au premiat-o.

Dar Eschil era de bună credință atunci când punea în gura protagoniștilor săi niște tirade moralizatoare, ce îi încarcă de multe ori dialogurile și-i împotmolesc acțiunea; el avea stofă de quaker și de călugăr predicator. Iar la mai mult de două mii de ani după aceea, filozoful german Schlegel, care în multe privințe îi semăna, spunea că *Prometeu* nu este „o” tragedie, ci „tragedia”.

Părintele aceluia care i-a urmat la favorurile atenienilor ne este prea puțin cunoscut, dar sigur că două lucruri le-a izbutit în viață: meseria și renumele băiatului. Era armurier la Colona, o suburbie a Atenei, așa că războaiele cu perșii, care îi sărăceau aproape pe toți concetățenii săi, pe el l-au îmbogățit și i-au permis să-i lase o frumoasă moștenire odraslei, care se numea Sofocle, adică „înțeleptul și onoratul”.

La un astfel de nume frumos și la o astfel de avere, Sofocle mai venea și el cu restul: era arătos, sănătos ca un atlet perfect și excelent muzicant. Mai înainte de a se face cunoscut ca dramaturg, el devine popular ca mare jucător de volei și cântăreț din harpă: iar după victoria de la Salamina, a fost însărcinat să conducă un balet, format din tineri goi, aleși printre cei mai frumoși din Atena, pentru a celebra triumful. De altfel, în afară de teatru, el a făcut și o splendidă carieră politică: Pericle l-a numit ministru de Finanțe și, în anul 440, i-a conferit tresele de general la comanda unei brigăzi în campania contra orașului Samos. Trebuie să credem totuși că, în calitate de strateg, mare lucru n-a prea făcut, deoarece însuși *autokrator* -ul a spus că îl preferă ca dramaturg.

Lui Sofocle i-a plăcut viața *à la grecque*, adică bucurându-se de toate plăcerile pe care i le oferea ea. Venit pe lume în epoca fericită a Atenei, a profitat din plin de ea, așa cum i-o permiteau averea, sănătatea și apetitul de găman. Iubea banii, a administrat cu pricepere ce i-a lăsat taică-său, ba a mai câștigat și singur destui. Cu zeii se purta frumos, le adresa rugăciuni și le aducea, cu mare regularitate, sacrificii. În schimb, însă, le-a cerut permisiunea să-și înșele nevasta și să-i frecventeze pe cei mai dubioși tineri din Atena. S-a „normalizat” abia la bătrânețe,

când a început să fie galant și cu femeile, și s-a îndrăgostit de o curtezană, una Teorida, care l-a mai pricopsit și cu un bastard. Fiul legitim, Iofonte, temându-se ca nu cumva să-l dezmoștenească tatăl său în favoarea fratelui, l-a citat pe bătrân în tribunal ca să-l pună sub interdicție pe motiv de ramolism. Acesta s-a mărginit doar să citească judecătorilor o scenă din tragedia pe care tocmai o scrisese atunci: *Edip la Colona*. Iar judecătorii nu numai că l-au achitat, dar l-au însoțit și până acasă, în semn de respect.

Avea aproape nouăzeci de ani, în 406, când a murit. *La belle époque* a Atenei se terminase, iar spartanii asediau orașul. Printre oamenii din popor se spunea că Dionysos, zeul teatrului, îi apăruse în vis lui Lisandru, regele Spartei, și-i ceruse să acorde un permis de liberă trecere peste linii prietenilor lui Sofocle, care voiau să transporte mortul la Decelea, pentru a fi îngropat în mormântul familiei. Fantezii, se înțelege. Dar care dovedesc de câtă popularitate se bucura acest personaj extraordinar.

A scris o sută treisprezece tragedii; și nu s-a mărginit doar să le pună în scenă: a jucat chiar și ca actor, și a continuat s-o facă atâta vreme cât l-a ținut vocea. Cu el, personajele deveniseră trei, iar corul își pierde tot mai mult din importanță. Era o evoluție tehnică firească; însă la ea a contribuit mult și o înclinație a lui Sofocle către psihologie. Spre deosebire de Eschil, care era cu totul pentru „teză”, Sofocle pleda pentru „caractere”. Omul îl interesa mai mult decât Ideea; și în asta constă, mai ales, modernismul său.

Cele șapte lucrări care ne-au mai rămas de la el ne arată că acest cel mai norocos dintre oameni, spiritual, veșnic vesel în viața de toate zilele, dimpotrivă, în poezie era pesimist. Socotea, la fel ca și Solon, că pentru om cel mai mare noroc este să nu se nască, sau să moară încă din leagăn. Dar exprima aceste gânduri într-un stil atât de viguros, de senin și de categoric, încât ne face să ne îndoim de sinceritatea lor. Era un „clasic”, în sensul cel mai adevărat al cuvântului. Ca tehnică teatrală, țesătura de intrigi din piesele sale era perfectă. Iar personajele

care îi dădeau viață, în loc să țină predici, ca la Eschil, tindeau să ne demonstreze ceva. „Eu le înfățișez așa cum trebuie să fie”, spunea el. „Așa cum sunt ni le prezintă Euripide.”

Euripide, acest tânăr rival al marelui Sofocle, se născuse la Salamina; se spune că tocmai în ziua când a avut loc faimoasa bătălie. Părinții săi fugiseră din Fila; erau oameni aparținând bunei clase de mijloc, deși Aristofan insinua că maică-sa vindea flori în piață. Copilul a crescut cu patima filozofiei, a studiat cu Prodicos și cu Anaxagora, și a legat o atât de strânsă prietenie cu Socrate, că a fost acuzat mai târziu că l-ar fi pus pe acesta să-i scrie dramele. Ceea ce este fals, desigur.

Cum a ajuns scriitor de teatru nu se știe. Dar după cele optsprezece lucrări care ne-au rămas dintr-un total de șaptezeci, câte îi sunt atribuite, reiese clar că pe Euripide îl interesa prea puțin teatrul, pe care îl considera doar un mijloc de a-și expune tezele filozofice. Aristotel are dreptate când afirmă că, din punct de vedere al tehnicii dramatice, el reprezintă, față de Eschil și de Sofocle, un pas înapoi. În loc să dezvolte acțiunea, el trimitea un mesager pe scenă ca s-o rezume sub formă de prolog, încredințând corului lungi discursuri pedagogice; iar când itele se încurcau, cobora din tavan un zeu care, printr-un miracol, le rezolva pe toate. Expediente ridicole, de teatralist deficitar, care i-ar fi atras teribile fluierături, dacă nu le-ar fi compensat cu simțul său de fin psiholog și n-ar fi reușit să-și prezinte eroii, poate chiar fără să vrea, ca pe niște personaje adevărate. Electra, Medeea și Ifigenia sunt cele mai reale caractere ale tragediei grecești. Și la asta trebuie să mai adăugăm și forța polemică a argumentelor sale la marile întrebări ce se puneau conștiinței contemporanilor. Exista în Euripide un Shaw de proporții gigantice, care lupta pentru o nouă ordine socială și morală; în fiecare dramă a sa se făcea tam-tam contra tradiției. El conducea cu abilitate această cruciadă, conștient de riscurile pe care și le asuma, pentru că Atena de atunci nu era Anglia de azi. Așa, spre exemplu, ca să demoleze unele tendințe religioase, se prefăce că le ridică în slăvi, dar o face în așa fel, încât să le dovedească tocmai absurditatea. Din când în când,

întrerupe un raționament periculos în gura vreunui personaj, ca să dea posibilitatea corului să înalțe un imn lui Dionysios, cu scopul de a liniști cenzura și de a potoli eventualele proteste ale ascultătorilor bigoți. Dar adesea îi scapă fraze ca: „O, Doamne, admitând că ești, pentru că despre Tine știu doar din auzite...”, care stârneau furtună în staluri. Și când, în *Hippolit*, l-a făcut pe erou să spună: „Da, limba mea a jurat, dar sufleteul mi-a rămas liber”, alienienii, care erau foarte obișnuiți cu sperjurul, dar nu acceptau să-l audă spus, au vrut să-l linșeze. Atunci autorul a trebuit să se prezinte pe scenă ca să-i calmeze, cerându-le să aibă răbdare și să aștepte: Hippolit urma să fie pedepsit pentru astfel de vorbe nelegiuite.

La Luvru se află un bust al lui Euripide, care ni-l înfățișează bărbos, grav și melancolic, corespunzând cu descrierea pe care ne-au lăsat-o prietenii săi. Ei ni-l prezintă ca pe un tip taciturn, mai degrabă un mizantrop, mare pasionat și devorator de cărți. Polemica lui modernistă îi atrăsese ostilitatea conformiștilor; conservatorii îl urau, iar Aristofan l-a criticat fără menajamente în trei din comediiile sale satirice. Și, totuși, ce semn mai bun de educație cetățenească decât faptul că cei doi se întâlneau în *agora*, sau la cafenea, și se purtau ca cei mai buni amici de pe lume. Judecătorii au îndrăznit doar de cinci ori să-i acorde premiul întâi. Cât despre spectatori, aceștia se indignau sau se prefăceau că se indignează. Și, totuși, la premierele sale nu mai găseai, să-l plătești cu aur, un loc liber.

În anul 410 i-au intentat proces pentru imoralitate și sacrilegiu. Iar printre martorii acuzării a apărut și nevastă-sa, care, zicea ea, nu-i putea ierta pacifismul manifestat atunci când Atena se afla înțeleștată, pe viață și pe moarte, în războiul cu Sparta. Ca document al acuzării a fost prezentat și discursul lui Hippolit al său. Dar acuzatul a fost achitat. Însă primirea pe care au făcut-o, după aceea, noii sale drame, *Troienele*, i-a dat de înțeles că devenise deja un străin în propria-i țară. La invitația regelui Arhelau, s-a mutat la Pella, capitala Macedoniei. Și acolo a murit, spun grecii, sfâșiat de niște câini care îi răzbunau pe zeii ofensați.

Socrate spusese că, pentru o dramă a lui Euripide, n-ar fi ezitat să meargă pe jos până la Pireu: ceea ce pentru un puturos ca el era un mare sacrificiu. Și Plutarh povestește că, atunci când siracuzanii au luat prizonier tot corpul expediționar atenian, le-au cruțat viața și i-au eliberat pe soldații care știau să recite vreo scenă din Euripide. După Goethe, nici măcar Shakespeare nu-l egalează. Este adevărat că el a fost primul dramaturg „de intenție” pe care l-a avut lumea, și acela care a adus pe scenă, îmbrăcat în veșmânt de tragedie, marele conflict al tuturor timpurilor: cel dintre dogmă și gândirea liberă.

32

ARISTOFAN ȘI SATIRA POLITICĂ

Dacă citești tragediile grecești, înțelegi foarte bine de ce publicul, după ce văzuse la rând trei într-o zi, simțea nevoia să mai vadă și o comedie înainte de a merge la culcare. Ele nu-i acordau spectatorului nici un răgaz și-l țineau încordat și plin de suspans de la prima până la ultima scenă. O împărțire riguroasă a acțiunii le interzicea dramaturgilor să recurgă la ingredientele hazoase ale comediografilor.

Poate că aceștia din urmă, fără existența democrației, nu s-ar mai fi născut niciodată, deoarece comedia greacă a fost, dintr-odată și din primul moment, o piesă de moravuri, care avea nevoie de libertatea de a critica. Epicarmos, Cratinos și Eupolis, pionierii ei, s-au folosit de teatru așa cum ne folosim noi azi de gazetărie: ca să atace, să muște și să parodieze partide, oameni și idei. Și, cu toate acestea, calul lor de bătaie a fost democrația, cu marele ei șef, Pericle, căruia îi datorau de fapt existența.

Ne este destul de greu să explicăm această contradicție. Comediografii din Atena nu erau cătuși de puțin anti-democratici. Erau doar niște scriitori în căutare de succes. Iar succesul, chiar și pe atunci, se obținea numai prin non-conformism; adică să critici ordinea constituită. Or, această ordine constituită fiind democratică, sigur că tonul comediilor avea să fie conservator, aristocratic. Era singurul mod de a face opoziție, care și el, la rândul său, era un mod ca oricare altul de a-și exercita un drept perfect democratic.

Numai Aristofan ar putea să fie considerat un adevărat reacționar, pentru că el credea în ceea ce spunea. Era, de altfel, vlăstarul unei familii de moșieri nobili, și dovedea asta prin însuși modul său de viață. El s-a ținut, cu un aer distant, departe de lumea din *café-society* și de cercurile intelectuale ale Atenei, dovedind că simte probabil o simpatie sinceră pentru Sparta, chiar și atunci când între cele două cetăți a izbucnit războiul. Pentru că dacă s-ar fi născut în alt regim, ar fi ajuns un poet al naturii, așa cum ne demonstrează puținele și fragmentatele versuri, de înaltă inspirație și stil desăvârșit, care au ajuns până la noi.

Avea stofă de gentilom de țară, cult și distins. Dar, fiind născut în anul 450 înainte de Christos, s-a trezit de foarte tânăr într-o democrație care nu mai era aceea a rafinamentului Pericle, ci aceea a vulgarului Cleon, tăbăcarul. Ea i-a zgândărit toana polemică și l-a îndemnat să încerce teatrul. În lipsa gazetelor, acesta era singurul teren pe care se mai putea porni o luptă de idei, de moralitate și de moravuri. Și nu cu tragedii legate de un trecut ce-și dicta singur propriile teme, ci cu comedia care îi permitea să înfrunte prezentul.

Ea aproape că se născuse o dată cu Aristofan. Căci abia în anul 470 guvernul îi permisesese lui Epicarmos, venit din Sicilia, să-și reprezinte piesele indigeste, satirico-filozofice. Tradiția dionisiacă a procesiunilor falice, de care era legat tot teatrul, permitea o comedie plină de obscenități. Dar urmașii lui Epicarmos au abuzat în așa măsură de ele încât, în anul 440 a trebuit promulgată o lege care să le interzică. Dimpotrivă, contra satirei politice nu s-a întreprins nimic. Cratinos a putut să-l atace pe Pericle în termenii cei mai grosolani și mai vulgari; iar Ferecrate să laude tradițiile aristocrației, în ciuda progresului democratic.

Dintre toți, cel mai cunoscut în momentul acela era Eupolis cu care, încă de la început, Aristofan a legat o strânsă prietenie și a realizat o fructuoasă colaborare. Dar, după puțină vreme, s-au certat și, deși au continuat să profeseze aceleași idei față de regim, deseori întrerupeau acest fel de polemică, pentru a se ataca reciproc și a se ridiculiza în scrierile lor. Totuși, în ciuda

acestor precursori, căroră Aristofan a avut uneori bunăvoința să le adreseze frumoase elogii, comedia mai era considerată, încă, un apendice al tragediei, acceptată doar din motive de bani. Erau numai niște comicării fără cap și coadă, fără nici un subiect, fără personaje, care rezistau doar prin caraghioslăcuri și strâmbături.

Aristofan a lovit imediat drept la țintă, atacându-l chiar pe Cleon, stăpânul de serviciu; și a făcut-o în așa fel încât nici un actor n-a mai avut curajul să joace rolul. A trebuit să apară pe scenă autorul însuși, personificându-l pe strateg, care a asistat impasibil în stal la propria-i luare în zeflema; a aplaudat-o, apoi l-a pus sub acuzare pe autor și i-a aplicat o amendă. Ceea ce ne face să credem că mârlanul de Cleon a fost, la urma urmelor, mai puțin mârlan decât se spunea. Comediograful, după ce a plătit amenda, a mai scris încă o piesă care îl aducea în scenă pe același personaj și îl trata, de data asta, încă mai rău decât în cea precedentă. Mulțimea, în delir, l-a ovaționat. Iar printre cei care îl aplaudau era de astă dată și Cleon. Democrația Atenei se afla în mâna unor oameni care știau să se poarte cu ea. Și nimeni n-a dovedit-o mai bine decât însuși Aristofan, care își propusese s-o denigreze.

O altă țintă urmărită de acest personaj curios era și raționalismul laic al noilor școli filozofice, pe care el le considera răspunzătoare de declinul religiei. Și sigur că, pentru a le servi și lor porția, Aristofan i-a adus pe scenă pe sofisti: pe Anaxagora și pe propriul său amic, Socrate, care s-a trezit parodiat rău de tot, dar care a continuat, totuși, să-i rămână mai departe prieten.

Pentru că asta era latura frumoasă a Atenei și dovada înaltului său grad de civilizație; că se întâlneau unii cu alții, discutau, petreceau împreună, se ironizau în public, dar rămăneau mai departe prieteni. În *Norii* există de toate pentru toți. Sărmanul Socrate, caricaturizat sub înfățișarea „negustorului de gândire”, a ieșit de aici teribil de șifonat.

Cea de a treia victimă a lui Aristofan a fost, bineînțeles, Euripide. Îl ura într-atâta, încât a continuat să-l aducă pe scenă sub înfățișarea celor mai meschine și mai ridicole personaje,

chiar și după ce a murit (*Broaștele*). Lovind în el, intenționa să lovească, mai ales, în progres și în feminism, idei pe care se sprijineau concepțiile utopice ale unei societăți egalitare și de care s-a luat tare în *Păsările*; a fost, credem, cea mai izbutită lucrare a sa, poate și pentru că era singura care nu închidea ușa în nas poeziei și, pe ici pe colo, mai destindea cu ea publicul.

Aristofan este un ghem de contradicții. Are aerul unui susținător al virtuții, pe care o apără, însă, cu limbajul celui mai înrăit păcătos, descriind viciile cu atâta competență și cu atâta satisfacție, că ne face să ne gândim la modul cum a ajuns să le cunoască. Limbajul său obscen nu are de ce să-l invidieze pe cel al lui Cratinos.

El apără religia, dar asta nu-l împiedică să pună în scenă o parodie a Misterelor eleusine, cam cum ar fi s-o facem noi astăzi cu Sfânta Liturghie, și să-l ridiculizeze pe însuși Dionysos, zeul teatrului, și să insinueze că Zeus nu este în Olimp altceva decât patronul unei case de toleranță. Ca să facă niște rechizitorii moraliste, el nu șovăie să se folosească de cele mai imorale arme, cum sunt calomnia și defăimarea.

Fără îndoială că acest bărbat extrem de inteligent devine un obtuz în fața celor pe care îi urăște și în fața ideilor pe care nu le acceptă. În diatribele sale împotriva lui Pericle și a poporului, el coboară deseori la nivelul celor mai discreditați pamfletari, de tipul lui Ermip. Ranchiuna îi întunecă și simțul, și rostul măsurii. Foarte rar zâmbește. Rânjește aproape întotdeauna. În locul unui simț al umorului, el posedă un sarcasm adesea vulgar. La el, țesătura dramatică este doar o serie de simple pretexte. Citindu-l, ai impresia că s-a apucat de scris fără să știe unde vrea să ajungă și că el singur caută, pe dibuite, să descopere intriga unei acțiuni, așa cum un miop, când se trezește dimineața, își caută ochelarii pe noptieră. Personajele sale sunt schematice, caricaturale, ca toate personajele scrierilor cu teză, unde se preferă problemele, și nu oamenii.

Dar, în ciuda acestor grave rezerve, trebuie să recunoaștem că n-o să înțelegem nimic din Atena dacă nu-l citim pe Aristofan: este cel mai mare elogiu ce i se poate aduce unui scriitor. Din paginile sale ne apar limpezi moravurile și viața

oraşului, ideile în circulaţie, viciile de care se suferea, modele care se succedau, şi dialogurile din cafenele şi din piaţă, care se găsesc aici păstrate exact aşa cum au fost. Aristofan este, la un loc, un Dickens şi un Longanesi ai Atenei: un amestec de grandoare, de mitocănie şi mizerie, de angajament civic şi de flecăreală, de idealism şi de ticăloşie.

O dată cu el, comedia a încetat să mai fie sora săracă şi post-scriptumul obişnuit al tragediei, pentru a se înălţa la demnitatea unei expresii de artă independentă. De fapt, şi guvernul a fost de acord ca o zi din serbările lui Dionysos să-i fie exclusiv dedicată. Însă abuzurile şi licenţele pe care şi le-au permis autorii au fost atât de multe, încât au necesitat instituirea unei cenzuri care, ca întotdeauna, s-a dovedit catastrofală. Comedia de satiră politică a murit înaintea lui Aristofan, cel care a inventat-o şi care, în ultimii ani ai vieţii, a regretat poate că a folosit-o împotriva regimului politic ce i-o îngăduise, decedat şi el acum.

Libertatea este unul din acele lucruri pe care le preţuim doar atunci când le-am pierdut. Aristofan, care a dispărut în anul 385, a sfârşit prin a scrie comedioare sentimentale. Te amuză prea puţin lectura lor, pentru că îţi dai seama că nici el nu s-a amuzat prea mult să le scrie.

33

POEȚII ȘI ISTORICII

La prima vedere, ne poate surprinde faptul că, alături de această uimitoare înflorire a filozofiei, a teatrului, a sculpturii și a arhitecturii, epoca lui Pericle nu se poate lăuda cu una tot atât de bogată a poeziei. Dar există și aici explicații. Democrația, distrugând monarhiile și principate, distrusese și mecenatul, care este marele fertilizant al poeziei. Poezia se naște întotdeauna curteană și de palat, așa cum a fost cea a lui Homer. Democrația este burgheză; ea îl așază în locul seniorului războinic și romantic pe orășeanul negustor și calculat, interesat mai mult de jocul inteligenței decât de invențiile imaginației. Conflictul de idei devine predominant, îl smulge și pe poet din vraja contemplației solitare și-l obligă să se dea de partea cuiva, adică să se facă aparătorul unei teze sau al alteia. De fapt, nu poezia lipsește în Atena lui Pericle. Aproape toți scriu în versuri. Dar o fac în slujba ideilor, pentru filozofie sau pentru teatru. Și sigur că teatrul, filozofia și ideile au de câștigat: Poezia plătește.

Cel mai mare reprezentant al ei este Pindar, născut către sfârșitul secolului al șaselea înainte de Christos (se pare că în 522), veac saturat de poezie cu adevărat bună. Se născuse la Teba, oraș ce se bucura de faima pe care o are astăzi Cuneo, și pe care, ca și Cuneo, nu o merita. Pindar avea un unchi muzicant, care l-a trimis să studieze, pe cheltuiala lui, compoziția, cu maeștrii Lasos și Agatocle din Atena. Băiatului i-au folosit aceste studii ca să scoată din jocul cuvintelor toate armoniile posibile. Concetățenii săi spun că, odată, Pindar a

adormit pe câmp și că un roi de albine, tot bâzâindu-l, i-au picurat în gură miere. Ori poate el însuși și-o fi inventat povestea: modestia n-a fost punctul său forte. A concurat de cinci ori pentru premiul întâi de poezie, cu concetățeană și maestra sa Corrina, care tot de atâtea ori l-a învins. Se pare că, în ochii judecătorilor care formau comisia, ea dispunea de anumite argumente pe care bietul Pindar nu le avea și care cu poezia se învecinau prea puțin. Înfrângerea l-a făcut să-și piardă orice brumă de galanterie. A spus că „în comparație cu o scroafă ca ea, el se simte ca un vultur”. Pentru că, atunci când este în joc vreun premiu, poezii se folosesc și ei de proză; și încă ce proză!

Dar revanșa și-a luat-o repede, deoarece de peste tot i-au venit comenzi: de la guverne străine, de la tirani ca Hieron al Siracuzei, până chiar și de la regi ca Alexandru al Macedoniei (străbunicul celui Mare). Așa că atunci când, la vârsta de 45 de ani, s-a înapoiat acasă, era acoperit de glorie și de bani. Îi obținuse însă cu sudoarea frunții, pentru că faimoasele sale ode, care îți par ușoare și fluide atunci când le citești, l-au costat un nesfârșit efort ca să le scrie. El le compunea o dată cu muzica, din care regretăm că nu ne-a rămas nimic; erau făcute să fie cântate de un cor pe care el însuși îl dirija. Pindar era de fapt un „textier”, dar unul de foarte înalt nivel: mare meșter al metricii, plin de metafore, alambicat și, de fapt, rece în entuziasmul său aparent. A trăit până la optzeci de ani, ferindu-se cu multă grijă să-și lege soarta de marile evenimente pe care, de regulă, le cânta. Când a izbucnit războiul cu perșii, a fost pentru neutralitatea Tebei, aceasta incluzând-o și pe a sa personală. Apoi, când războiul s-a terminat, i-a adresat Atenei un zgomotos omagiu, numind-o „cetatea renăscută și ocrotită de zei, bogată și încununată cu flori, călăuză și apărătoare a întregii Elade”. Pentru o astfel de schimbare de opinie, Teba i-a aplicat o amendă de zece mii de drahme, cam șase milioane de lire. Dar, drept recunoștință, Atena a fost aceea care a suportat-o. A murit în anul 442 când, trimițând un mesager în Egipt, ca să-l întrebe pe zeul Amon care era cel mai bun lucru în viață, acesta i-a răspuns: „Moartea”. Atena i-a ridicat un monument. Și când,

la un secol și jumătate după aceea, Alexandru cel Mare a vrut să pedepsească Teba pentru că se revoltase, a ordonat soldaților s-o incendieze în întregime, mai puțin casa lui Pindar. Care, de fapt, mai există și azi.

Mare lucru nu e de spus despre poezia lui Pindar și a celorlalți contemporani ai săi mai mărunți. Toată literatura epocii lui Pericle este angajată, adică funcțională. Chiar și în proză, singurii care străluceau erau „retorii”, adică meșterii în discursuri, cel mai mare dintre ei, fiind desigur Gorgias, și, bineînțeles, istoricii care tot niște esciști politici erau. Progresele repezi pe care le-au făcut grecii în această direcție sunt ilustrate de faptul că între Herodot și Tucidide nu se scurseseră decât cincizeci de ani, care parcă fuseseră cel puțin cinci sute. Herodot a scris istoria ca pe o expunere de fapte, fără s-o separe de legendă și de mit. Știa multe, deoarece, aparținând unei familii înstărite din Halicarnas, călătorise destul; dar, în loc să cearnă lucrurile cu un ochi critic, le-a trântit grămadă pe toate într-un talmeș-balmeș care nu avea nimic dintr-o istorie universală, în afară de această pretenție lipsită de modestie. Evenimentele sunt amestecate la grămadă cu miracole și cu profeții; iar Heracle este descris ca un personaj real, întocmai ca Pisistrate. Toate astea îi conferă desigur lui Herodot un farmec de prospețime și de naivitate. Îl poți citi cu plăcere; numai că e bine să te ferești să-l crezi.

Tucidide, care a început să mânuie până la cincizeci de ani, după ce a lăsat-o Herodot, pare să aparțină unei cu totul alte epoci. Se simte că între ei doi au existat sofistii, și că s-a format pe atunci un fel de iluminism, care apropie atât de ciudat secolul al cincilea atenian de cel de-al optsprezecelea francez.

Tucidide se născuse în anul 460 înainte de Christos, dintr-un tată proprietar de mine și o mamă aparținând unei mari familii trace. Aceasta i-a permis să se bucure de o excelentă instruire la o școală costisitoare a unor sofști renumiți, de la care s-a adăpat cu un puternic scepticism. Pasiunea sa a fost politica. Și, de fapt, primele sale scrieri au reprezentat un jurnal al unor evenimente la care fusese martor. A scăpat ca prin minune de epidemia din anul 430, care nu-l ocolise. Și, șase ani

mai târziu, îl găsim ca amiral într-o expediție pe mare în ajutorul orașului Anfipoli, asediat de spartani. Insuccesul l-a plătit cu exilul, iar nouă ne-a oferit plăcerea unei *Istории a războiului peloponesiac*, care probabil că n-ar mai fi fost scrisă dacă el ar fi rămas în patrie să facă politică.

Redactarea și-o începe exact acolo unde o lăsase Herodot. Dar ce diferență de stil! La Tucidide, stilul este limpede ca cerul Aticii, fără digresiuni, fără divagații. Faptele și personajele sunt văzute cu un ochi critic, reprezentate așa cum au fost ele, fără prejudecăți moralizatoare. E drept, nimeni nu poate să spună dacă portretele făcute de el lui Pericle, Nicias, Alcibiade sunt reale. Dar par să fie; și asta e de ajuns ca el să facă istoria mare. Tucidide nu cade niciodată în vreuna din acele inexactități pe care cititorul poate să le „pigulească”. Mâna lui de scriitor operează atât de ușor, încât nici n-o simți. El nu emite judecăți. Face să se vadă lucrul bun și lucrul rău din nararea faptelor. Simpatiile și antipatiile sale nu reies de nicăieri; ceea ce este un lucru destul de rar la un exilat politic. Are o singură slăbiciune: aceea de a pune în gura eroilor săi vorbe elegante, așa cum are obiceiul să și scrie, dar nu s-o și facă. Însă mărturisește singur că e doar un truc la care recurge ca să învioreze narațiunea și s-o facă mai cuprinzătoare, mai dramatică. De fapt, toate personajele sale au același stil: pe al său. Uneori mai exagerează, totuși, ca atunci când îi atribuie lui Pericle un *Discurs funebru* la măreția pierdută a Atenei. Vai, dar Plutarh e de față, și ne spune că Pericle nu a lăsat nimic scris și că nici măcar fragmente orale nu ne-au fost transmise. Și-l credem, pentru că elocința lui Pericle nu a umblat niciodată după paradoxuri, după expresii de ținut minte și după fraze de decor care să merite să nu le uiți.

Tucidide este un priceput reconstructor de acțiuni. Dar dincolo de politică nu vede nimic: nici factorii economici, nici curente de gândire, nici schimbarea moravurilor. În paginile sale nu găsești nici o statistică, nu întâlnești numele nici unui filozof. Nu își arată chipul nici un zeu, nici o femeie, nici chiar Aspasia, care, totuși, a însemnat ceva în viața și în cariera lui Pericle.

Există în el un amestec de Tacit și de Guicciardini* dar mai mult din cel de-al doilea decât din cel dintâi. Ca și Guicciardini, cu istoria el și-a cheltuit toate ambițiile sale politice; și a făcut-o pe același ton rece și dezamăgit, cu același pesimism, privind la răutatea și prostia funciară a oamenilor. El nu recunoaște existența nici unei Providențe și neagă până și ideea de progres. După el, omenirea e sortită să nu învețe nimic din istorie și să repete mereu, cu fiecare generație, aceleași greșeli, aceleași nedreptăți, aceleași bestialități. Mărturisim că ne vedem puși în încurcătură: cum să-l contrazicem?

Nu numai că ne-a oferit un tablou al oamenilor și al evenimentelor din vremea sa, dar Tucidide ne mai furnizează și documentul maturității în gândire și în expresie la care ajunsese Atena. Proza sa este un model desăvârșit de concizie, valoare și echilibru perfect. Folosește o limbă minunat vorbită, așa cum sunt toate limbile care au atins perfecțiunea. Nimic aulic, nimic pompos, ci doar un stil nobil, tocmai pentru că nici nu-ți dai seama că există un „stil”.

Dar Tucidide, elev al sofistilor, ne mai demonstrează încă ceva: că deja scepticismul câștigase partida. Grecii îi alungaseră pe zei din Olimp și instalau în locul lor Rațiunea. Acum el nu mai credea în nimic, nici măcar în utilitatea scrisului său.

*Francesco Guicciardini (1483-1540), istoric italian, autor al unei istorii a Italiei între 1492-1534.

34

DE LA ASCLEPIOS LA HIPOCRAT

O, Asclepios, doritule, zeu aşteptat, cum aş putea eu oare să intru în templul tău, fără ca tu însuşi să mă conduci în el? O, zeu chemat, care întreci în strălucire frumuseţea pământului primăvara! Iată, aceasta este rugăciunea lui Diofant. Mântuieşte-mă, o, zeu salvator. Vindecă-mă de guta mea, că tu singur poţi s-o faci, o, prea milostiv zeu, tu, tu singurul pe pământ şi în cer. O, zeu prea înţelept, zeu al tuturor minunilor. datorită ţie eu sunt vindecat, o, zeu sfânt, zeu binecuvântat, datorită ţie, datorită ţie, Diofant de acum n-o să mai umble ca un rac, ci va avea un picior sănătos, aşa cum ai voit-o tu.

Aceasta este doar una din numeroasele inscripţii care se pot citi şi astăzi pe multe stele ale templului din Epidaur, unde veneau toţi bolnavii din Grecia ca să fie vindecaţi de Asclepios, zeul medicinei. Amestecul acesta de sanctuar, spital, casă de sănătate şi de bazar trebuie că reprezenta tot timpul anului un ciudat spectacol. Mulţimi de schilozi, de orbi, de epileptici îl luau cu asalt, dând foarte mare bătaie de cap, ca să le poată disciplina, funcţionarilor, portarilor şi făclierilor care, pe jumătate preoţi, pe jumătate infirmieri, îl reprezentau pe Asclepios şi-i patronau miracolele.

Pelerinii se strâneau pe sub porticurile ionice, luîngi de şaptezeci şi patru de metri, care înconjurau templul, cu toate bagajele lor destul de voluminoase probabil, pentru că fiecare trebuia să se îngrijească singur de hrană şi de aşternut. Clinica îţi pune la dispoziţie, ca să nu te lase sub cerul liber, doar zidurile

dormitorului, aflat la etajul de sus, purtând numele de *abaton*. Pacienții, după o noapte petrecută unii dormind, alții rugându-se, erau conduși la fântână pentru a face baie; și sigur că precauția asta nu era inutilă: grecii se spălau rar, chiar și când erau sănătoși. Închipuiți-vă ce se întâmpla când erau bolnavi. Numai după ce își dădeau jos, cât mai bine, jegul și murdăria, erau primiți, pentru rugăciune și ofrandă, în templul propriu-zis. Asclepios era un medic cinstit: achitarea notei de plată o lăsa la aprecierea clientului, și o pretindea numai în caz de vindecare. Pentru a suda un femur rupt, se mulțumea cu un cocoșel. Dar pentru săraci lucra chiar și pe gratis, așa cum o dovedește o inscripție de pe o altă stelă, unde se vorbește despre un biet țăran care, neputând să ofere mai mult decât un pumn de oscioare, a fost vindecat totuși.

Nu știm exact în ce constau procedurile. E sigur că apele jucau aici un rol însemnat, deoarece zona abunda în cele termale. Un alt ingredient folosit erau și ierburile. Dar, mai ales, se punea bază pe sugestie; o realizau nenumărate rugăciuni și ceremonii spectaculoase pentru alungarea răului. Poate că se recurgea și la hipnoză; iar în unele cazuri chiar și la anestezie, realizată nu se știe cum. Pentru că din inscripții rezultă că Asclepios nu era doar un clinician, ci și chirurg. De fapt, ele nu vorbesc decât de buți deschise cu cuțitul, de tumori eliminate, de clavicule sudate, de picioare strâmbe, îndreptate trecând peste ele cu carul. Cazul cel mai faimos dintre toate a fost acela al unei femei care, vrând să scape de tenie, pentru că în momentul acela Asclepios era ocupat, s-a adresat fiului acestuia, care, având, ca și tatăl, pasiunea chirurgiei, i-a desprins de la gât capul și, cu mâna, a scotocit prin stomac după vierme. L-a găsit și i l-a scos. Dar apoi n-a mai știut să așeze la loc capul pe bustul nenorocitei; așa că a trebuit să încredințeze cele două fragmente tatălui care, după o chelfăneală administrată nepricelistului băiat, le-a așezat la loc împreună. Acest lucru stă scris pe o stelă.

* Lourdes – loc de pelerinaj celebru, în Hautes Pyrénées, consacrat Fecioarei Maria.

Sigur că sacerdoții care, în numele lui Asclepios, reușeau asemenea isprăvi, trebuie să fi fost niște șmecheri patentati. Și, totuși, nu e imposibil ca ei să fi posedat și ceva cunoștințe de medicină; oricum, însă, au avut, în practicarea cultului lui Asclepios, o comportare umană și cordială față de bolnavi. În acest mare Lourdes* de la Epidaur, zeul se mulțumea doar cu o capelă simplă, unde își avea statuia însoțită de cele două animale preferate: câinele și șarpele. Restul era destinat găzduirii pelerinilor și timpului petrecut de ei acolo, cu numeroase palestre și piscine.

De către acest zeu săritor și puțin cam șarlatan, dar de treabă, sau mai bine zis, de către preoții săi a fost monopolizată medicina greacă până în veacul al cincilea. Abia pe vremea lui Pericle a apărut cea laică, așezată, sau cel puțin pretinzând că este, pe baze raționale, excluzând religia și miracolele. Dar la Atena, această inovație a venit de afară, din Asia Mică și din Sicilia, unde se înființaseră primele școli laice.

Adevăratul lor întemeietor a fost Hipocrat, deși se pare că, înainte de el, a mai existat la Crotona și un altul, Alcmeon, format la școala lui Pitagora, căruia i se atribuie descoperirea trompelor lui Eustache și a nervului optic. Dar despre el nu știm mai nimic, în timp ce Hipocrat a devenit o figură istorică. Era din Coos, unde în fiecare an alergau mii de bolnavi ca să se îmbăieze în apele sale termale. Oamenii aceștia constituiau un excelent obiect de studiu pentru tânărul Hipocrat, fiul unui „vraci” și elev al altuia, Erodicos din Selimbria. El a început prin a compila o lucrare care deschidea drumul stabilirii, pe bază de experiențe, a diagnosticelor. Scrierile sale au fost strânse apoi într-un *Corpus Hippocraticum*, din care lui Hipocrat probabil că nu-i aparținea decât o mică parte, restul fiind contribuția elevilor și urmașilor săi. Și aici se găsesc de toate, la grămadă: anatomie, fiziologie, presupuneri, deducții, sfaturi, cercetări și un uriaș număr de absurdități. Cu toate acestea, el a constituit, pentru o perioadă de peste o mie cinci sute de ani, textul de bază al practicii medicale.

Hipocrat trebuie să fi avut și ceva neplăceri cu Biserica, pentru că, începând prin a afirma valoarea terapeutică a

rugăciunii, s-a apucat repede să demonteze ideea originii celeste a bolilor, încercând să le atribuie acestora cauze naturale. Se pare însă că prea mult n-a contat ca practician, pentru că importanța pulsului nu a înțeles-o: febra o aprecia doar prin atingere cu mâna, și nici nu-l asculta pe pacient. Însă din punct de vedere științific și didactic, a fost cu siguranță primul care a separat medicina de religie, preferând s-o ancoreze în filozofie; dar, din păcate, aceasta nu era mai puțin primejdioasă. Era prieten cu Democrit, care îi lansase o provocare de viață lungă. A câștigat filozoful, depășind suta de ani, în timp ce medicul a atins doar optzeci și trei.

Corpul, spunea Hipocrate, este alcătuit din patru elemente: sângele, mucozitățile, bila galbenă și bila neagră. Bolile provin dintr-un exces sau dintr-o lipsă a unora din ele. Cura trebuie să constea dintr-o reechilibrare, și deci, mai mult decât pe medicamente, să se bazeze pe dietă. E mai bine să previi decât să vindec.

Nu se poate spune că anatomia și fiziologia au făcut, sub conducerea lui Hipocrate, cine știe ce progrese. Numai Biserica avea material de studiu, cu fragmentele sale de animale sacrificate pentru auspicii. Cât despre chirurgie, ea a rămas monopolul unor profesioniști, care o practicau cam la nime-reală, dar mai ales al acelor care o practicau în armată, pe timp de război. Lui, însă, îi datorăm bazele medicinei ca știință autonomă, precum și organizarea ei. Înainte de Hipocrate, în așteptarea unei minuni, se mergea la Epidaur. Caracter mai laic nu aveau decât vreo câțiva vraci ambulănți, care se deplasau din oraș în oraș, și căroră, pentru a-și exercita meseria, statul nu le pretindea titluri universitare. Erau printre ei și multe femei, pentru că numai ele le puteau îngriji pe suratele lor. Un oarecare Democede își câștigase ceva faimă, umplându-se și de bani. Dar profesiunea asta mirosea a șarlatanie și era desconsiderată.

Hipocrate i-a conferit mai multă demnitate, ridicând-o la rangul de sacerdoțiu, printr-un jurământ care îi obliga pe adepți, nu numai s-o exercite după știință și conștiință, dar chiar să păstreze cu rigurozitate o ținută exterioară, spălându-se des și având o atitudine corectă, care să inspire încredere pacientului.

Cu el, pentru prima oară medicii s-au organizat într-o breaslă, au devenit stabili, au înființat *iatreia*, cabinete de consultație, și au inițiat congrese, unde fiecare își aducea contribuția propriilor sale experiențe și descoperiri.

Maestrul practica puțin. De altfel, el era tot timpul plecat pentru consulturi speciale. Era chemat chiar și de Perdicas al Macedoniei și de Artaxerxe al Persiei. L-a invitat, în anul 430 înainte de Christos, Atena, când a avut loc o epidemie de tifos exantematic. Nu știm ce fel de tratament o fi prescris el atunci și cu ce rezultate. Hypocrat avea modul său de a diagnostica și de a pronostica, folosind din plin expresii bombastico-științifice, care trezeau respect, chiar dacă nu-l vindeau pe bolnav. Era celebru prin aforismele sale, ca: „Arta e lungă, dar timpul zboară”, care îi lăsa pe pacienți cu reumatismele și cu migrenele lor, dar îi umpleau de admirație.

Propria sa sănătate i-a fost și cea mai bună reclamă pentru terapeutica practică. La optzeci de ani, mai colinda încă orașele și țările, oaspete al celor mai bune case, dar întotdeauna respectând un orar și un regim din cele mai riguroase. Să mănânci puțin, să umbli mult, să dormi pe tare și să te scoli o dată cu păsările; și tot cu ele să te și culci. Asta era regula sa de viață.

A fost un fel de Frugoni*. Mai mult decât să pună bazele unei științe, el a servit de exemplu tuturor acelor care, de atunci și până azi, au stat în slujba ei.

* Francesco Fulvio Frugoni (1620-1686), scriitor, dramaturg și critic italian.

35

PROCESUL ASPASIEI

Formal, Pericle a rămas *strategos autokrator* până în anul 428 înainte de Christos, când a murit. De fapt, el fusese deja de trei ani „scos la pensie”, adică din 432, când i s-a intentat Aspasiiei procesul a cărui țintă a fost în realitate el însuși. O *grande affaire* politică și mondenă a vremii, cu protagoniști de cel mai înalt și mai nobil nivel, însă cu aspecte sordide și urâte.

Atacul l-au declanșat conservatorii, care deja mai încercaseră să-l lovească pe Pericle, defăimându-i și incriminându-i prietenii și colaboratorii cei mai apropiați. Fidias fusese acuzat de însușirea, pe ascuns, a unei cantități de aur destinată decorării uriașei statui a Atenei, și fusese condamnat. Anaxagora, atacat ca eretic, a fugit ca să scape de un proces de al cărui rezultat nu era deloc sigur și pe care însuși Pericle voia să-l evite. Până când, devenind îndrăzneți în urma acestui succes, conservatorii au citat-o în tribunal pe Aspasia, acuzând-o de impietate.

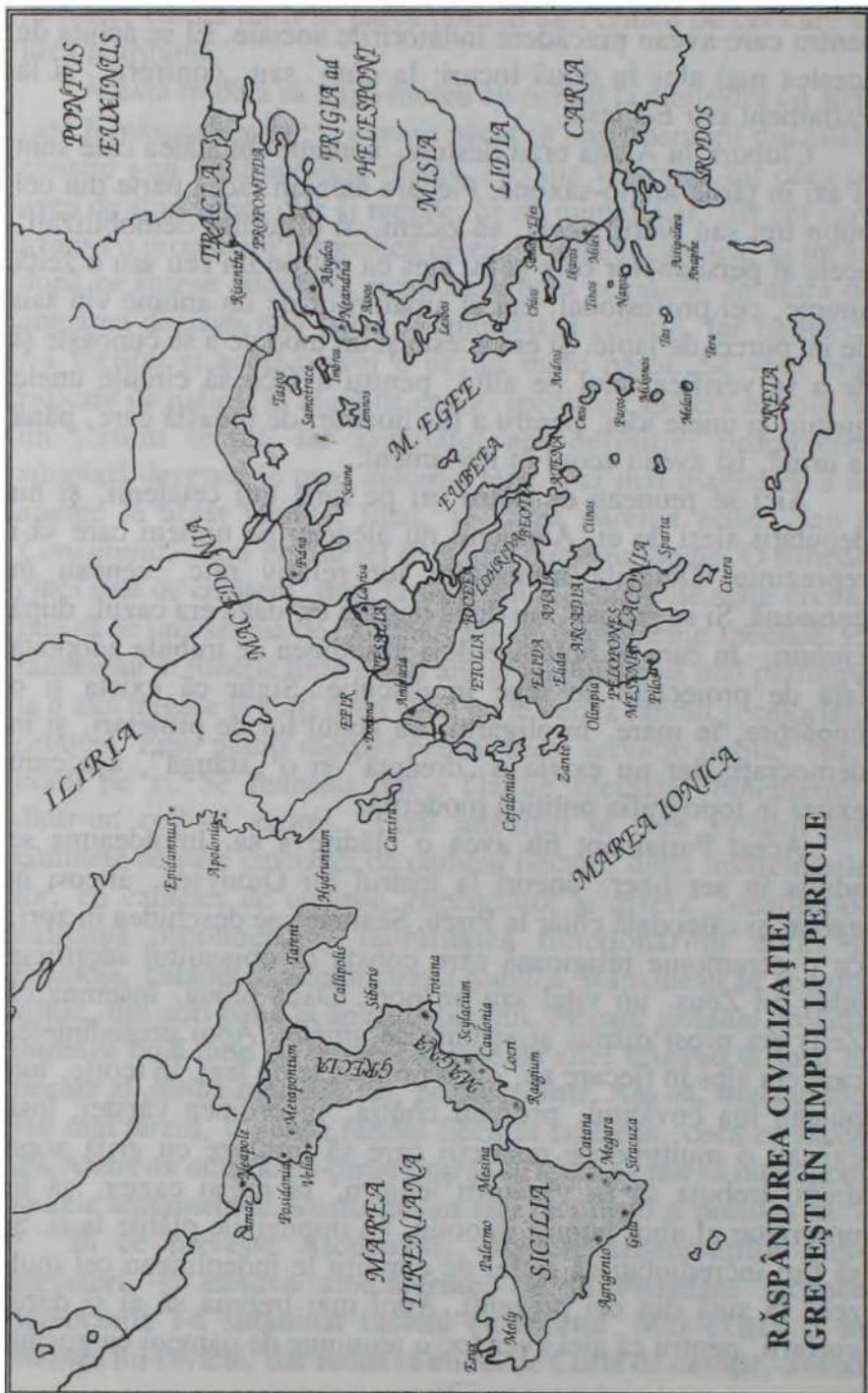
A fost ca și cum ai deschide o gură de canal, atâtea mizerii s-au revărsat sub formă de scrisori și de pamflete. Cei mai murdari pamfletari ai vremii, conduși de Ermip, s-au luat la întrecere în a lansa tot felul de calomnii infamante asupra „primei doamne a țării”, înfățișând-o ca pe o vulgară proxenetă care făcuse din Pericle ceea ce făcuse Dejanira din Heracle, nu tocmai îmbrăcându-l cu o cămașă de foc, ci slăbindu-l și degradându-l, în orgii cu droguri și cu „magie neagră”. Datorită acestei femei, spuneau ei, casa *autokrator*-ului devenise un

bordel, unde Aspasia le atrăgea pe doamnele din înalta societate și pe fiicele lor minore, pentru a le oferi amantului ei ramolit, ca să-l șantajeze după aceea.

Nimic din toate acestea nu au fost dovedite în tribunalul compus din o mie cinci sute de jurați. În apărarea acuzatei a vorbit însuși Pericle, al cărui glas era întrerupt deseori de suspine. Poate că erau provocate nu atât de primejdia care o păștea pe ființa iubită de el mai mult decât orice pe lume, cât de spectacolul ingratitudinii, al josniciei, al invidiei oarbe, al complexelor de inferioritate de care dădea în acel moment dovadă societatea ateniană împotriva unui bărbat căruia îi datora, dacă nu totul, oricum destul de mult. Și poate că singurul motiv pentru care el s-a izolat de atunci încolo a fost că această experiență îi distrusese încrederea în democrație, făcându-o să i se pară nimic altceva decât un incubator de josnice instincte omenești.

Dar, chiar și din punct de vedere politic, în afară de cel moral, procesul acesta este instructiv, pentru că ne arată limitele între care s-a situat ceea ce în mod greșit s-a chemat „dictatura lui Pericle” și ne limpezește esența ei. Vă imaginați un proces al Clarettei Petacci în plin fascism? Sau al Evei Braun în plin nazism? Bineînțeles că *strategul autocrator* nu era un *Duce* și nici un *Führer*, iar regimul său nu semăna cu nici unul din militarismele polițienești moderne.

Ca să înțelegem ceva de aici, trebuie să ne gândim întotdeauna la cele trei lucruri fundamentale care au condiționat evenimentul: un număr restrâns de cetățeni, ce nu depășea treizeci de mii de votanți, din care jumătate, cei de la țară, așa cum am mai spus, nu puteau să voteze din imposibilitatea de a se deplasa; conștiința acestor cetățeni că ei constituiau o minoritate privilegiată într-un oraș de peste două sute de mii de locuitori; și directa lor participare la treburile politice ale statului, dată fiind slaba idee pe care și-o făceau despre legăturile de familie. În timp ce un italian din ziua de azi este, mai întâi și-ntâi, un tată, un soț, un fiu etc., adică un om convins de îndatoririle sale față de familie, pentru care poate deveni chiar dezertor în vreme de război, sau hoț în timp de pace,

**RĂSPÂNDIREA CIVILIZAȚIEI
GRECEȘTI ÎN TIMPUL LUI PERICLE**

tenianul din vremea aceea era mai întâi de toate un cetățean entru care aveau precădere îndatoririle sociale. El se achita de ceeaa mai ales în două locuri: la *club* sau „confrerie” și la 'arlament sau *Ecclesia*.

Cluburi la Atena erau destule, aproape tot atâtea câte sunt i azi în țările anglo-saxone. Fiecare atenian făcea parte din cel puțin trei sau patru: acela, să zicem, al ofițerilor demobilizați, acela al persoanelor care și-au ales ca patron un zeu sau o zeiță anume, cel profesional, cel al amatorilor de un anumit vin sau le un purcel de lapte. Și era acesta și un mod de a se cunoaște și le a se verifica unul pe altul, pentru a face să circule unele gusturi și unele idei, pentru a lua hotărări de breaslă care, până a urmă, își aveau ecoul în Parlament.

Aici se reuneau de patru ori pe lună toți cetățenii, și nu deputații aleși de ei. Atenienii nu alegeau pe nimeni care să-i reprezinte. Datorită numărului lor relativ mic, veneau în persoană. Și se grupau, nu după partide ci, dacă era cazul, după *cluburi*, în care se hotărâse deja atitudinea ce trebuia adoptată față de proiectele de lege în discuție. Sigur că exista și o împărțire, în mare, în oligarhi, cu alaiul lor de proletari, și în democrați; dar nu exista o „dreaptă” și o „stângă”, așa cum există în topografia politică modernă.

Acest Parlament nu avea o clădire a sa. Întotdeauna se aduna în aer liber, uneori la teatrul lui Dionysos, alteori în *agora*, și câteodată chiar la Pireu. Sesiunea se deschidea în zori, cu o ceremonie religioasă care consta în obişnuitul sacrificiu adus lui Zeus, un vițel sau un porc. Dacă ploua, însemna că Zeus era prost dispus și şedința se amâna. Apoi preşedintele, care era ales în fiecare an, citea proiectele de legi. În teorie, toți puteau lua cuvântul, pro sau contra, în ordinea vârstei; însă existau o mulțime de restricții care să limiteze cu grijă acest drept: trebuia să fii căsătorit legitim, să nu ai cazier, să fii proprietar al unor bunuri imobile, cu impozitele plătite la zi. Și să fim încredințați că astfel de condiții le îndeplineau cel mult zece la sută din cei prezenți. Apoi mai trebuia să ai și darul vorbirii, pentru că aici avea loc o reuniune de oameni cu gusturi

rafinat, căroră nu li se părea normal să-l critice pe cel care se urca la tribună.

Acesta trebuia să tragă mereu cu ochiul la clepsidra cu apă, care îi măsura timpul; și e mare păcat că parlamentarii din zilele noastre i-au uitat acesteia rostul. Trebuia să spună tot ceea ce avea de spus bine, clar și repede. Și nu numai atât, dar cel care avansa o propunere răspundea de ea, în sensul că dacă, la un an după ce fusese adoptată, rezultatele erau negative, în afară de anularea deciziei mai putea fi amendat și autorul. Iar faptul că s-a pierdut și acest obicei e un alt mare păcat. Se vota prin ridicare de mâini, în afară de cazuri speciale când era nevoie de un scrutin secret. Iar rezultatul era definitiv: propunerea adoptată devenea în mod automat lege. Dar mai înainte de a se ajunge la acest rezultat final, se cerea părerea *bulei* sau a *Consiliului*, care era un fel de Curte constituțională. O formau cinci sute de cetățeni, trași la sorți din registrele de stare civilă, fără să se țină seama de calificări sau de competențe speciale. Ei rămâneau în funcție timp de un an, și nu puteau să mai participe la o altă tragere la sorți până când nu le venea rândul și celorlalți cetățeni. Erau plătiți modest pentru acest serviciu public: cinci oboli pe zi. Se reuneau într-o clădire specială, *buleuteriul*, dintr-un colț al *agorei*. Erau împărțiți în zece *pritanii* sau comitete de câte cincizeci de oameni fiecare, după însărcinările lor, cu caracter de control, cuprinzător și divers: constituționalitatea propunerilor, moralitatea funcționarilor civili și religioși, balanța și administrația publică. Rămâneau în ședință zilnic, din zori până la apusul soarelui. Fiecare *pritanie* prezida întreaga *bulă* timp de treizeci și șase de zile, trăgând la sorți în fiecare zi, dintre membrii săi, pe președinte. Așa că, mai curând sau mai târziu, îi venea rândul fiecărui cetățean, ceea ce făcea din Atena un oraș de ex-președinți și ne ajută pe noi să înțelegem marele atașament al acestui popor față de orașul și politica sa.

În ce privește Areopagul, citadela aristocraților conservatori, și cândva atotputernic, de la Pisistrate încoace democrația l-a subminat încetul cu încetul. Mai exista și în vremea lui Pericle, dar redus la un fel de Curte de casație, având

doar competența să se pronunțe asupra delictelor ce comportau pedeapsa capitală. Puterea legislativă era acum un monopol total al *Ecclesiei* și al *bulei*. Cea executivă era exercitată de nouă *arhonți* care, de la Solon, compuneau ministerul. Teoretic, și aceștia erau trași la sorți din lista cetățenilor. De fapt, „sortilor” li se dirija cu multă pricepere mâna. Cel ieșit la sorți trebuia să-și dovedească mai întâi ascendența ateniană, din partea ambilor părinți; că și-a îndeplinit toate obligațiile de ostaș și de contribuabil; respectul față de zei; viața exemplară, asupra căreia erau admise tot felul de insinuări și asupra căreia foarte puțini trebuie să fi fost dispuși să accepte întrebări. Apoi trebuia trecut în fața *bulei* un fel de examen psihotehnic, numit *dohimasia*, care constata nivelul intelectual al candidatului; și, aici, e ușor să ne dăm seama ce soi de „aranjamente” se mai puteau face.

Arhontelee rămânea în funcție vreme de un an, timp în care trebuia să ceară *Ecclesiei* cel puțin de nouă ori votul de încredere. Când termenul expira, toată activitatea sa era supusă unei critici din partea *bulei*, al cărei verdict putea să meargă de la realegere până la condamnarea la moarte. Dacă nu se întâmpla nici una nici cealaltă, arhontelee era „jubilat” (scos la pensie) în Areopag, unde rămânea, ca să spunem așa, senator pe viață, dar fără atribuții.

Dintre cei nouă arhonți, formal cel mai important era *basileul*, care literalmente însemna rege, dar care, de fapt, corespundea „papei” din ziua de azi, dacă ne gândim că atribuțiile sale erau doar religioase. Pe hârtie, el deținea cea mai înaltă funcție în stat. În realitate, însă, în această împărțire plină de suspiciuni, care urmărea să-i excludă pe toți, puterea stătea în mâna arhontelui militar, numit *strategos autokrator*, care era comandant suprem al forțelor armate. Dar, pentru că Atena nu era un stat militarist, cu o armată permanentă, iar recrutarea se făcea în *nomadelfii* și nu în cazărmi, fără uniforme, unde recrutul învăța nu numai să asculte, ci să se și conducă singur și să-și apere cu gelozie drepturile și libertatea de cetățean, nu exista primejdia ca *autokratorul* să poată face din ea un instrument al vreunui *pronunciamento* de sistem sud-american.

Deci, aceasta a fost funcția către care a ținut~imediat Pericle, făcând să fie ales anual, din 467 în continuare. Dar, datorită faptului că trebuia de fiecare dată să aibă o majoritate în *Ecclesia* și apoi să suporte o anchetă din partea *bulei*, e clar că puterea sa era mai mult aceea a unui rege constituțional decât a unui dictator. Și ceea ce i-a permis să și-o exercite în sens extensiv, atribuindu-și-o puțin câte puțin și pe cea de ministru de externe și de finanțe, a fost numai dibăcia sa personală. Atena, ca mare putere navală, avea nevoie de o diplomatie în stil mare; și atenienii, găsind că Pericle se pricepea s-o facă bine, i-au lăsat-o în arendă. Totuși, trebuia să supună *Ecclesiei* orice hotărâre luată. Mai bănuitori au fost atenienii în privința administrării finanțelor, pentru că li se părea că Pericle era cam risipitor. Și, așa cum v-am spus, cu Partenonul i-au făcut mii de șicane.

Dar cifrele sunt cifre. Balanța statului înregistra, atunci când Pericle a fost ales pentru prima oară, un venit global de un miliard și jumătate de lire anual. Când s-a retras, în ciuda tuturor cheltuielilor făcute pentru lucrări publice, venitul se ridicase la treizeci și cinci de miliarde.

Pe scurt, secretul lui Pericle, acela care i-a adus alegerea ca *autokrator* timp de patruzeci de ani, a fost numai succesul său; succes datorat excelentelor sale calități de om de stat și de gospodar. A abuzat atât de puțin de acest lucru, încât, la sfârșitul carierei sale fără pată, a trebuit să suporte procesul Aspasiei, în care adevăratul inculpat era el însuși, și să implore plângând mila publică în fața a o mie de jurați.

Dacă îl dezonoarează pe cineva acest proces, nu pe Pericle și nici pe Aspasia nu-i dezonoarează, ci pe atenieni.

Partea a patra
**SFÂRȘITUL
UNEI EPOCI**

36

RĂZBOIUL PELOPONESIAC

Dacă stăm să ne luăm după gurile rele ale vremii, ruina Atenei Pericle a provocat-o, atunci când a început ostilitățile cu Megara, pentru că niște megarezi o prejudiciasera odată pe Aspasia, răpindu-i câteva fete din casa ei de plăceri. Chiar și pe vremurile acelea, lumea se distra interpretând istoria după nasul Cleopatrei.

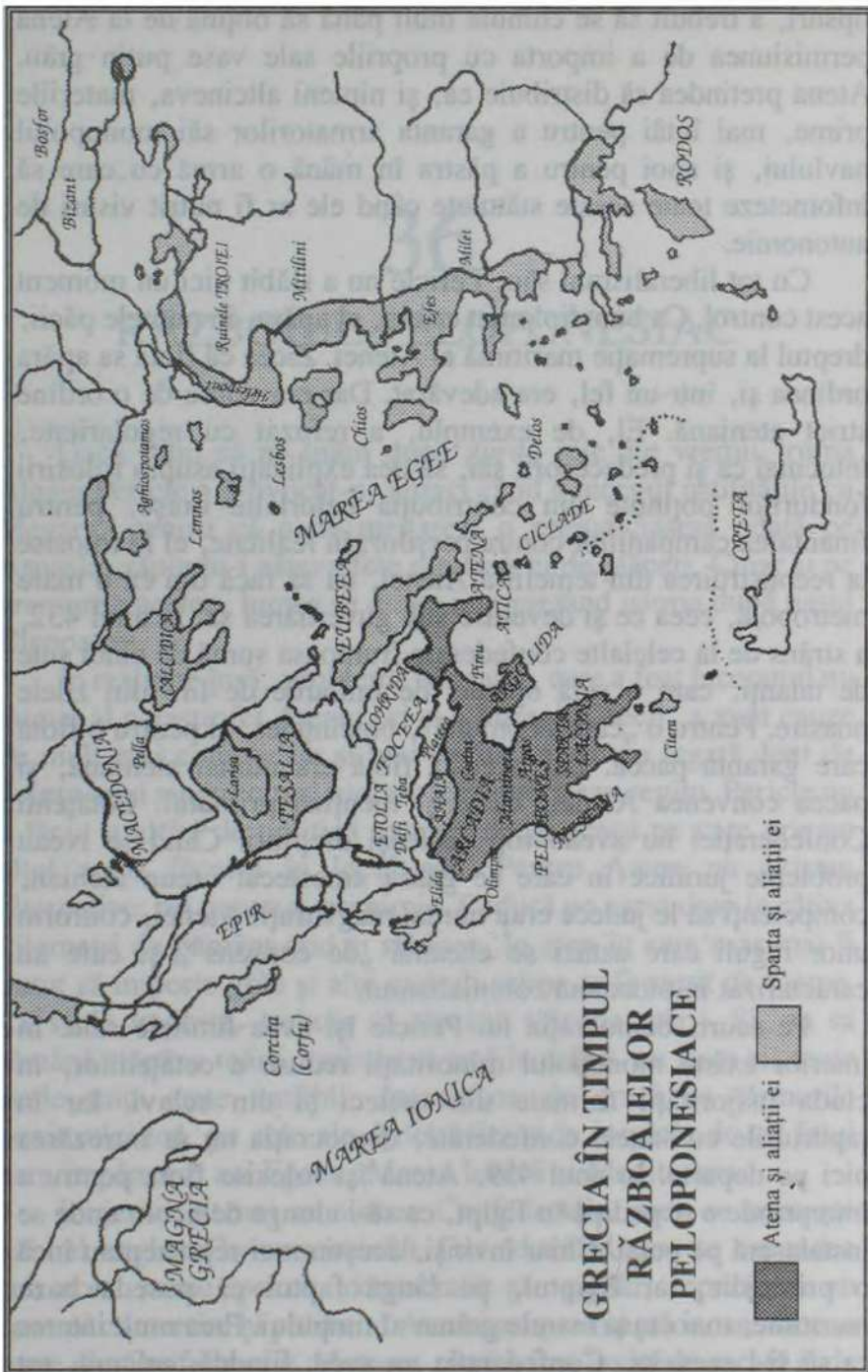
În realitate însă, problema Megarei, care a fost începutul nu numai al catastrofei Atenei, ci și a întregii Grecii, a avut cauze cu mult mai complicate și mai vechi; ea nu era legată doar de voința unui singur om și nici a unui guvern sau regim. Pericle nu a făcut o altfel de politică externă decât aceea pe care oricare altul ar fi făcut-o în locul său. Pentru Atena nu existau alternative: ori puterea, ori nimic. Redusă pe uscat doar la câțiva kilometri de pământ arid și stâncos, în ziua în care n-ar mai fi putut să importe grâu și alte materii prime ar fi murit de foame. Ca să le importe, trebuia să rămână stăpâna mării. Și, ca să rămână stăpâna mării, trebuia să țină în mână, cu flota ei, toate acele mici state amfibii, întemeiate de greci pe țărmurile peninsulei lor, pe cele ale Asiei Mici și în insulele de tot felul care împânzesc azi Egeea, Marea Ionică și Mediterana.

Imperiul Atenei se numea Confederație, cum se numește azi cel englez *Commonwealth*. Dar adevărul care se ascundea sub acest nume ipocrit, democratic și egalitar, reprezenta un control comercial și politic al Atenei asupra orașelor care făceau parte din Confederație. Metone, când a fost lovită de secetă și de

lipsuri, a trebuit să se chinuie mult până să obțină de la Atena permisiunea de a importa cu propriile sale vase puțin grâu. Atena pretindea să distribuie ea, și nimeni altcineva, materiile prime, mai întâi pentru a garanta armatorilor săi monopolul navlului, și apoi pentru a păstra în mână o armă cu care să înfometeze toate aceste stătuțe când ele ar fi nutrit visuri de autonomie.

Cu tot liberalismul său, Pericle nu a slăbit nici un moment acest control. Ca bun diplomat ce era, el apăra, în numele păcii, dreptul la supremație maritimă al Atenei. Zicea că flota sa apăra ordinea și, într-un fel, era adevărat. Dar era vorba de o ordine strict ateniană. El, de exemplu, a refuzat cu regularitate, întocmai ca și predecesorii săi, să dea explicații asupra folosirii fondurilor obținute din contribuția celorlalte orașe, pentru finanțarea campaniilor contra perșilor: în realitate, el le folosisese la reconstruirea din temelii a Atenei, ca să facă din ea o mare metropolă, ceea ce și devenise sub guvernarea sa. În anul 432, a strâns de la celelalte confederate frumoasa sumă de cinci sute de talanți, cam o sută optzeci de miliarde de lire din zilele noastre. Pentru o „cauză comună”, bineînțeles, și pentru o flotă care garanta pacea. Dar această flotă era numai ateniană, și pacea convenea Atenei, ca să-și mențină primatul. Cetățenii Confederației nu aveau toți aceleași drepturi. Când se iveau probleme juridice în care se găsea amestecat vreun atenian, competenți să le judece erau numai magistrații Atenei, conform unor reguli care astăzi se cheamă „de consens”, și care au caracterizat întotdeauna colonialismul.

Pe scurt, democrația lui Pericle își avea limitele sale. În interior exista monopolul minorității reduse a cetățenilor, în ciuda majorității formate din meteci și din sclavi. Iar în raporturile cu statele confederate, democrația nu se întrezărea nici pe departe. În anul 459, Atena își folosisese flota pentru a întreprinde o expediție în Egipt, ca să-i alunge de acolo unde se instalaseră pe perși. Chiar învinși, aceștia mai reprezentau încă o primejdie; iar Egiptul, pe lângă faptul că poseda baze maritime, mai era și marele grânar al timpului. Prea mult interes ca să și-l anexeze, Confederația nu avea; fiindcă, oricum, tot

punea ea Atena mâna pe grâu. Dar a trebuit să finanțeze expediția, care a dat greș.

Nemulțumirile, care deja cloceau de mult față de stăpânul arrogant, au izbucnit la Egina, apoi în Eubeea și, în sfârșit, la Samos. Iar flota, care avea rostul să susțină „cauza comună”, deci și a acestor trei state ce se sleiau s-o poată finanța, n-a servit decât să le zdrobească tot pe ele, sub violența unei represiuni.

Represiunile nu au reprezentat niciodată un semn de tărie, ci de slăbiciune. Și așa le-a considerat și Sparta pe cele ale Atenei. Acolo, între munții ei, Sparta, un mare oraș cosmopolit, nu avea o literatură, nu posedea saloane, nu avea universități, dar avea cazărmi, unde își instruiseră tot timpul soldații cu o disciplină de *kamikaze*, ca pe vremea lui Licurg. Și poziția ei geografică, în interiorul Peloponesului, și compoziția rasială a cetățenilor săi, toți de neam doric, deci agresori, deloc amestecați cu băștinașii rămași în situația de servi și excluși de la orice participare la treburile statului, toate acestea făcuseră din Sparta bastionul unui conservatorism aristocratic și moșieresc. Oamenii săi politici nu aveau strălucirea celor atenieni; dar posedau, în schimb, firea calculată a țăranului și simțul realist al situației. Atunci când au fost solicitați de către emisarii statelor vasale ale Atenei și ai celor care se temeau să nu devină, să ia conducerea în războiul de eliberare contra puternicului rival, în mod oficial au declinat oferta, dar pe ascuns s-au apucat să țesea rețeaua unei coaliții.

Pericle și-a dat seama de asta și s-a întrebat dacă nu era probabil cazul să-și recâștige simpatiile pierdute, stabilind alte legături cu Confederația, pe baze ceva mai corecte și mai democratice. Însă, fie că a ajuns singur la concluzia că era imposibil s-o facă fără să renunțe la supremația navală, fie că prevedea că ar fi putut să-și piardă „scaunul”, dacă venea cu astfel de propuneri în fața Adunării, adevărul e că a preferat riscul unei înăspriri a situației. Planul său era simplu: să retragă, în caz de război, toată populația Aticii și toată armata între zidurile cetății și să se mărginească doar la apărarea ei și a portului: supremația pe mare i-ar fi permis o rezistență fără

sfârșit. Totuși a căutat să evite conflictul propunând ceea ce am numi noi azi o conferință panelenică „la vârf”, din care urmau să facă parte reprezentanții tuturor statelor grecești, în vederea găsirii unei soluții pacifiste a problemei în cauză.

Sparta considera că o aderare ar fi echivalat cu o recunoaștere a supremației Atenei; și a declinat oferta. A fost ca și cum America ar propune azi o conferință mondială și Rusia ar refuza-o, sau viceversa. Exemplul Spartei le-a făcut să fie îndrăznețe și pe celelalte state, care au imitat-o. Și acest fiasco a constituit încă un pas spre conflictul căruia deja îi fuseseră create premisele. Acum era vorba să se știe cine, dintre Atena și Sparta, avea să aibă puterea de a unifica Grecia. Atenienii erau un popor ionic și mediteranean, reprezentau democrația, burghezia, comerțul, industria, arta și cultura; Sparta era o aristocrație dorică și nordică, de moșieri conservatori, totalitari și grosolani. La aceste motive de război, Tucidide a mai adăugat și un altul: plictiseala pe care pacea, care durase prea mult, i-o inspira, mai ales acum, noii generații, inexpertă și tulburentă. Și chiar că această teză a lui Tucidide nu e de lepădat.

Cel dintâi pretext l-a furnizat, în anul 435 înainte de Christos, Corcira, cu o insurecție împotriva Corintului, a cărei colonie era. Ea a cerut să intre în Confederația ateniană, cu alte cuvinte a cerut ajutorul flotei sale care, de altfel, a ridicat imediat ancora și s-a ciocnit cu cea a Corintului, sosită și ea pentru a restabili *status quo*-ul. Rezultatul a fost incert și nu a rezolvat nimic. Trei ani după aceea, Potideea a făcut exact invers: colonie a Atenei, ea s-a răsculat și a cerut ajutorul Corintului. Pericle a trimis împotriva ei o armată care a asediat-o doi ani de zile fără să reușească s-o învingă. Acest dublu insucces a constituit o mare lovitură dată prestigiului Atenei; pentru că, atunci când vrei să comanzi, trebuie să dovedești că ai și puterea s-o faci. Megara rebelă s-a simțit încurajată și s-a dat de partea Corintului, care și el la rândul lui s-a adresat Spartei. Atena a impus Megarei blocada, ca s-o înfometeze; Sparta a protestat. Atena a răspuns că e gata să-și retragă sancțiunile, dacă Sparta acceptă un tratat comercial cu Confederația, ceea ce însemna să facă parte din *Commonwealth*. Era o propunere provocatoare, la

care Sparta a reacționat cu o contrapropunere, tot atât de provocatoare: că e dispusă să accepte, dacă și Atena acceptă deplina independență a statelor grecești, adică dacă renunță la primatul ei imperialist. Pericle n-a ezitat nici o clipă să refuze, deși știa bine că acest „nu” însemna război.

Alinierea de forțe era clară: de o parte Atena, împreună cu perfizii săi confederați din Ionia, Egeea și Asia Mică, ținută strâns de către flotă; de cealaltă parte Sparta, cu tot Peloponesul (în afară de neutra Argos) și Corintul, Beoția, Megara, ținute la un loc de către armată. Pericle și-a pus imediat în aplicare planul. Și-a chemat trupele în interiorul cetății și a abandonat Atica în mâinile dușmanului, care a prădat-o; apoi și-a trimis navele să creeze dezordine pe țărmurile Peloponesului. Marea îi aparținea, deci aprovizionările erau sigure: se punea problema așteptării ca frontul inamic să se dezintegreze.

Și poate că asta chiar că s-ar fi întâmplat, dacă îmbulzeala din Atena nu ar fi provocat o epidemie de tifos exantematic virulent, care a decimat și armata și populația. Așa cum se întâmplă întotdeauna în asemenea cazuri, atenienii, în loc să caute microbul, l-au căutat pe responsabil; și evident că l-au identificat în Pericle. Acesta, deja lovit în urma procesului Aspasiiei, vedea cum, datorită războiului, creștea numărul dușmanilor săi, și de dreapta, și de stânga. Printre cei din stânga, cel mai înverșunat era Cleon, un argăsitor de piei, grosolan, demagog și obraznic. El l-a acuzat pe Pericle de delapidare de bani publici. Și, cum Pericle efectiv nu putea să dea socoteală de folosirea „fondurilor secrete” la cumpărarea oamenilor de stat spartani, a fost demis și amendat, tocmai atunci când epidemia îi ucidea și sora și pe cei doi fii legitimi ai săi. Este adevărat că, regretând apoi ce făcuseră, atenienii l-au chemat îndată la putere; ba mai mult, acceptând și o derogare de la legea impusă chiar de el, i-au acordat cetățenia și fiului avut cu Aspasia. Dar bărbatul acesta era acum, din punct de vedere moral, un om sfârșit; și, la puțin timp după aceea, a ajuns tot așa și din punct de vedere fizic. Trist epilog al unei glorioase cariere.

Locul i l-a luat Cleon, antiteza sa umană. Aristotel spune că se urca la tribună în cămașă și se adresa mulțimii folosind un

limbaj vulgar și colorat, de neam prost. A fost însă un bun general. I-a învins pe spartani la Sfacteria, le-a respins propunerile de pace, a înăbușit cu o violență nemaîntâlnită revoltele confederațiilor și, până la urmă, a murit bătându-se ca un leu cu eroul spartan Brasidas.

Războiul acesta, care bântuia cu putere de aproape zece ani, semănase în toată Grecia ruina, fără să ducă la nici un rezultat. Amenințată de o revoltă a sclavilor, Sparta a cerut pace. Atena, ținând până la urmă seamă de părerea aristocraților, a fost de acord. Dintre aceștia, un oarecare Nicias a semnat în anul 421 tratatul ce i-a și purtat numele. Înțelegerea prevedea nu doar o pace de cincizeci de ani, ci și o colaborare între cele două state, în cazul când într-unul dintre ele s-ar fi răsculat sclavii. Marii inamici găseau între ei înțelegere, menținând nedreptățile sociale.

37

ALCIBIADE

Poate că această pace, chiar dacă nu avea să dureze cincizeci de ani, cum intenționaseră semnatarii ei, ar fi ținut, totuși, mai mult de șase, dacă n-ar fi purtat numele lui Nicias.

Acesta era vlăstarul unei familii de viță nobilă și, ca toți colegii săi din partidul conservator, dezaprobase vehement războiul contra Spartei, oraș în care toți reacționarii greci vedeau un model demn de urmat. Dar era încă și unul din pușinii aristocrați bogați. Mai mult chiar, pe cât se pare, averea sa, ca și cea a lui Callias, era una din cele mai substanțiale din Atena: se ridica la o jumătate de miliard de lire, constând aproape în întregime din sclavi, pe care îi închiria întreprinzătorilor minieri.

Acest gen de afaceri, care nouă ni se pare odios, dar care pe vremea aceea era considerat normal, nu-l împiedica deloc pe Nicias să treacă drept un om pios, foarte cucernic față de zei, pentru că nu trecea o zi să nu facă ceva. Azi dedica o statuie Atenei, mâine ceva din averea sa lui Dionysos, finanțând în cinstea lui, ca sponsor, cele mai somptuoase spectacole. Pentru orice acțiune, cât de mică, el îl consulta întotdeauna pe zeul respectiv și-i răspundea cu un costisitor *ex-voto*. Nu ieșea niciodată din casă cu piciorul stâng. Scria cuvinte magice pe pereții locuinței sale, ca s-o apere de incendii. În zilele nefaste (să zicem marțea și vinerea) nu întreprindea nimic. Ca să se tundă, aștepta să fie lună plină. Când zborul păsărilor indica vreo nenorocire, rostea o formulă de descântec și o repeta de douăzeci și șapte de ori. Organiza și plătea din propriu-i buzunar

procesiuni închinare secerișului. Dacă auzea vreun șoarece chițăind, ieșea din Senat. Își astupa urechile la orice cuvânt care suna funest. Pentru fiecare mort din familie – și, fiind foarte veche, trebuie că număra destui – organiza o ceremonie aparte, pomenindu-le fiecăruia din ei numele la fiecare îmbucătură: câți morți, atâtea înghițituri; câte moarte, atâtea sorbituri. Ba mai mult chiar, lua masa având în față o tăbliță pe care se aflau scrise numele tuturor strămoșilor, ca să nu-l uite pe nici unul; și, pe măsură ce îl onora pe fiecare, îl tăia de pe listă cu creta. Râgăia în semn de omagiu și mai comanda un rând. După care, ca un bun democrat-creștin ce era, mai dădea cu chirie încă o turmă de sclavi și mai câștiga încă un fleac de câteva milioane.

Ca să-l combată pe un asemenea om plin de bani, căruia urmările dezastruoase ale războiului, întotdeauna nedorit de el, ajunseseră să-i fie de folos, adversarul său Alcibiade, aristocrat și el, nu avea decât un singur mijloc la îndemână: să-și însușească ideologia lui Pericle la conducerea belicosului partid democrat, și să încerce discreditarea activității de destindere – ceea ce am numi noi azi „spiritul de la Monaco” – a partidului conservator.

Alcibiade bani nu avea. Și nici măcar nu se putea lăuda că era iubit de zei, față de care nu manifesta nici un fel de respect. În schimb, însă, avea un blazon: frumusețe fizică, spirit, curaj și insolență. Copil al unei verișoare a lui Pericle, crescuse în casa acestuia care, sedus de exuberanță și de farmecul băiatului, încercase să-i canalizeze însușirile și să-l îndrume spre ceva bun. Degeaba. Egocentric și extrovertit, Alcibiade nu-și alegea mijloacele pentru a face carieră. Sigur că, mai mult din ambiție decât din patriotism, la Potideea se bătușe ca un erou contra spartanilor, și mai apoi la Delos, deși unii spuneau că adevăratul autor al isprăvilor de arme care i se atribuiseră a fost Socrate. Acesta îl iubea cu o dragoste de o asemenea natură, că e mai bine să tăcem.

Alcibiade făcea parte din grupul de tineri intelectuali pe care Maestrul îi instruia în arta subtilă a raționamentului; dar deseori dispărea, ca să umble după prostituate și derbedei de o faimă îndoielnică; și atunci, povestește Plutarh, Socrate își

pierdea capul și începea să-l caute ca pe un sclav fugar. Alcibiade venea apoi acasă, plângea pocăit, poate prefăcut, la pieptul bătrânului sofist, care îl ierta imediat; dar, după aceea, urma o nouă boacăna. Într-o zi, l-a întâlnit pe Hipponahos, unul din cei mai bogați conservatori, și l-a palmuit, pentru că așa pariasse el cu cineva. A doua zi, s-a dus la bogătaș acasă, s-a dezbrăcat gol pușcă și s-a aruncat la picioarele ofensatului, cerându-i să-l biciuiască drept pedeapsă. Bietul om, în loc să-i ardă vreo câteva vergi, i-a dat fata în căsătorie, pe Hipparete, cea mai grozavă partidă din toată Atena, cu o zestre de douăzeci de talanți. Alcibiade i-a cheltuit repede pe toți, pe un palat și pe niște grajduri de cai de curse cu care, la derby-ul din Olimpia, a câștigat premiile unu, doi și patru.

Atenienii erau nebuni după el. Au adoptat, ca în Anglia, moftul bâlbâielii, pentru că și el se bâlbâia ușor, și s-au lăsat furați de moda unui anume gen de încălțări, numai pentru că le lansase el. Având întotdeauna nevoie de bani pentru luxul său nebunesc, îi accepta chiar și de la cele mai cunoscute hetaire. Și, ca să demonstreze că nu-i rezistă nici o femeie, și-a gravat pe scutul său de aur un Eros cu fulgerul în mână. Printre alte lucruri, a vrut să aibă și o mică flotă de trireme, a sa proprie. Și într-o triremă și-a făcut o *garçonnière flottante*, cu un echipaj format din muzicanți. Într-o zi, Hipparete a fugit de acasă și l-a citat în instanță, cerând divorțul. El a venit la proces și, chiar în prezența judecătorilor, a răpit-o. Biata de ea a acceptat situația de femeie înșelată, a suportat în tăcere umilințele la care el o supunea și, în scurtă vreme, a și murit de inimă rea.

Acest personaj extraordinar și turbulent, violator de legi și de femei, cuceritor nu numai de inimi, ci și de mase de alegători, era un ațățător la război, deoarece războiul reprezenta un drum mai scurt pentru realizarea ambițiilor sale; iar pacea o detesta, chiar și numai pentru că purta numele lui Nicias. Nici chiar când a fost ales arhonte, Constituția nu-i permitea să denunțe tratatul. Dar el, deși formal îl respecta, s-a apucat să instige pe ascuns la o coaliție împotriva Spartei, coaliție pe care Atena, fără să ia parte la ea, a înarmat-o; dar a fost bătut rău la Mantinea, în anul 418. Puțin după aceea, a trimis la Melos

flota, pentru că orașul se răsculase, și i-a condamnat la moarte pe toți bărbații adulți, i-a deportat ca sclavi pe copii și pe femei și a atribuit averile lor unui număr de cinci sute de coloni atenieni. Partidul democrat, împreună cu clasele industriale și comerciale care îl susțineau și-l finanțau, începea să ridice capul și a făcut din el unul din cei zece generali care dețineau comanda forțelor armate. Plutarh spune că, aflând această veste, Timon, un bătrân mizantrop care îi ura pe oameni și se bucura de răul lor, își freca mâinile foarte fericit.

Punând la bătaie toată diplomația lui sucită, Alcibiade s-a apucat să-i convingă pe atenieni că unicul mod de a-și câștiga prestigiul pierdut și de a reconstrui un Imperiu era să cucerească Sicilia. Și i s-a oferit un bun pretext. Orașul ionic Leontini trimisese, ca ambasador la Atena, pe Gorgias, ca să ceară ajutor împotriva doricei Siracuză, care voia să-l anexeze. Nicias a implorat Adunarea să respingă propunerea. Alcibiade a tăcut, fiind sigur că va primi comanda expediției, și a obținut aprobarea.

Dar întâmplarea și-a vârât codița. În vreme ce se făceau pregătirile, au fost mutilate în mod barbar statuile lui Hermes. S-a ordonat o anchetă pentru descoperirea vinovatului unei asemenea profanări. Și bănuielile au căzut pe însuși Alcibiade, care probabil că nu avea nici un fel de amestec, fiind doar victima unei mașinații a conservatorilor, doritori să evite războiul. El a cerut să aibă loc un proces. Dar, până când acesta să se țină, comanda expediției i-a fost încredințată lui Nicias, tocmai omul care nu o dorea.

Nicias mai fusese general și în campania împotriva Corintului. Câștigase bătălia. Dar, în timp ce se înapoia la Atena, și-a adus aminte că lăsase neîngropați doi ostași de ai săi, și se înapoiasse ca să ceară umil permisiunea de la învinși să-i înmormânteze pe cei doi. Atena râsese puțin de un astfel de bigotism, însă, după ofensa adusă lui Hermes, credea că generalul ei este un om iubit de zei. Și de aceea l-a ales pe el.

Nicias, ca de obicei, mai înainte de a accepta, a consultat oracolul și a trimis soli până în Egipt, ca să-l întrebe pe Amon, care a răspuns: da. Oftând, și prea puțin convins, comandantul

bigot a dat semnalul plecării. În ultima clipă și-a adus aminte că erau Plinteriile, zile nefaste, cum ar fi o zi de vineri 17; dar era prea târziu ca să se mai revoce ordinul. Vestea că niște corbi ciuguleau statuia Atenei – alt semn rău – a sfârșit prin a-l face atât de nervos încât, în aceeași zi, a ieșit pentru prima oară din casă cu piciorul stâng. Ca să recâștige bunăvoința cerului, i-a obligat pe ostași să-și petreacă toate acele săptămâni pe corăbii în post și rugăciuni. Când au debarcat pe coasta Siciliei, erau toți demoralizați și slăbiți. Siracuza s-a dovedit imediat greu de cucerit. Iar asupra asediatorilor s-a înverșunat și cerul, descărcând peste ei niște ploi torențiale. Nicias își petrecea timpul rugându-se la zei, care i-au răspuns cu o epidemie. Până la urmă, îngrozit, a hotărât să abandoneze totul și să-și reîmbarce soldații. Dar tocmai în momentul acela a avut loc o eclipsă de lună, pe care augurii au interpretat-o drept o poruncă a cerului de a amâna plecarea cu „de trei ori nouă zile”, adică în total douăzeci și șapte.

Până la urmă, siracuzanii, înțelegând cu cine aveau de-a face, au ieșit într-o noapte, au atacat flota ateniană și i-au dat foc. Generalul bigot s-a bătut ca un viteaz. A fost însă prins viu de către siracuzani și, împreună cu ceilalți captivi, a fost imediat executat. Excepție au făcut – așa cum am mai spus – doar cei care puteau să recite pe dinafară ceva din Euripide.

Întocmai ca și bravii nemți, dorienii din Siracuza erau și ei tot atât de pasionați după sânge și după artă; și se foloseau cu ușurință și de spânzurătoare, și de „sentiment”.

38

MAREA TRĂDARE

O dată cu întreaga flotă, Atena pierduse pe plaja siciliană aproape toată armata sa, adică jumătate din cetățenii ei de sex bărbătesc. Și cum o nenorocire nu vine niciodată singură, la aceasta s-a mai adăugat și o alta: dezertarea lui Alcibiade care, ca să scape de proces, se refugiasse la Sparta și se pusese în slujba ei. Iar Alcibiade era unul din acei bărbați care, pentru cine îi are, constituie o primejdie; și un dezastru pentru cine îi are împotrivă.

Tucidide îi atribuia fugarului aceste cuvinte, atunci când s-a prezentat înaintea oligarhilor spartani: „Nimeni nu știe mai bine decât mine, care am trăit acolo și le-am fost victimă, ce este democrația ateniană. Nu mă faceți să-mi bat gura de pomană, vorbindu-vă despre o prostie atât de bine cunoscută.” Cuvintele au plăcut, desigur, reacționarilor, dar nu le-au micșorat îndoiala. Alcibiade, este adevărat, era și el un aristocrat, dar condusese un partid democrat și ațâțător la război. Ca să-și atragă încrederea spartanilor, el a început să-i imite pe stoici și pe puritani. Cel care, până atunci, fusese arbitru elegant și al rafinementelor, și-a aruncat ghețele ca să umble desculț pe străzi, cu o tunică grosolană pe el, s-a hrănit cu ceapă și a început să se scalde și iarna în apele înghețate ale Eurotasului. Ura pe care o nutrea împotriva Atenei era atât de mare, încât nici un sacrificiu nu i se părea exagerat; numai să se poată răzbuna. A reușit astfel să-i convingă pe spartani să ocupe Decelea, de unde Atena își procura argintul.

Din păcate, chiar murdar și prost îmbrăcat, el rămânea un băiat frumos; iar manierele sale păreau să fie irezistibile pentru femei, mai ales pentru spartanele care nu erau obișnuite cu așa ceva. Regina s-a îndrăgostit de el și, când regele Agis s-a înapoiat de pe teren, unde făcuse mari manevre, a găsit acasă un sugar despre care știa că nu era al său. Ca să se scuze, Alcibiade a declarat că nu putuse rezista tentației de a contribui cu sângele său la continuitatea dinastiei unui tron atât de glorios ca cel al Spartei; a socotit însă că era mai prudent să se îmbarce ca ofițer de marină pe o flotă ce pornea spre Asia. Odată debarcat, prietenii l-au sfătuit să schimbe aerul. Flota era de fapt urmărită de un individ care avea ordinul să-l elimine pe Alcibiade. Acesta abia a avut timp să evite pumnalul și, la Sardes, s-a alăturat amiralului persan Tissaferne căruia, așa ca să mai schimbe, i-a oferit serviciile sale împotriva Spartei.

Să-l lăsăm, pentru moment, prins în rețeaua încurcată a triplului său joc, și să revenim la Atena, aflată acum pe marginea prăpastiei. Orașul era total izolat, deoarece și cei mai credincioși sateliți ai săi treceau acum de partea dușmanului. Eubeea nu mai trimitea grâu și nu mai exista nici o flotă care s-o oblige s-o facă. Spartanii, ocupând Decelea, în afară de minele de argint, puseseră stăpânire și pe sclavii care le exploatau și care se înrolaseră acum în armata lor. În plus, începuseră deja și tratative cu perșii în vederea distrugerii inamicului comun arogant și promițându-se acestora arhipelagul ionic. Era marea trădare. Grecii îi chemau în ajutor pe barbari, ca să-i distrugă pe ceilalți greci.

În interior domnea haosul. Partidul conservator, acuzându-l pe cel democrat că a dorit un război dezastruos, a organizat o revoltă, a pus mâna pe putere și a încredințat-o unui Consiliu al celor Patru Sute. A asasinat vreo câțiva capi ai opoziției și a înspăimântat-o pe aceasta în așa hal, încât Adunarea, deși în majoritate încă democrată, a votat „puteri depline”, adică a renunțat la ale sale.

Dar, după revoluție, a venit lovitura de stat. Câțiva dintre aceiași conservatori, conduși de Teramene, i-au trimis acasă pe cei Patru Sute, i-au înlocuit cu un Consiliu al celor Cinci Mii și

au încercat să creeze o „sacră alianță” cu democrația, pentru formarea unui guvern de salvare națională. Și aceasta putea fi o soluție, dacă nu intervenea un fel de „insurecție à la Kronstadt” a marinarilor aparținând flotei; aceștia au anunțat că, dacă nu se instaurează imediat un guvern democrat, în port nu mai intră nici un bob de grâu, ceea ce însemna foametea. Teramene a trimis mesageri la Sparta: Atena era de acord să-și deschidă porțile în fața armatei sale, dacă ea venea să-i aducă alimente și să-i sprijine regimul. Dar spartanii, ca de obicei, au mai pierdut ceva timp până să se hotărască; populația Atenei, înfometată, s-a răsculat; oligarhii au fugit, iar democrația a revenit la putere pentru a organiza o rezistență la sânge.

Nimic nu poate să ne dea mai bine măsura disperării la care ajunsese orașul, decât adoptarea hotărârii de a-l rechemă, în fruntea rămășițelor de forțe, pe Alcibiade care, nemulțumit de a fi trădat doar Atena pentru Sparta, apoi Sparta pentru Persia, țesuse intrigi și cu Teramene. În anul 410 el a revenit în patrie, ca și cum până atunci o servise cu credință, a luat conducerea flotei și, timp de trei ani, le-a administrat spartanilor o serie zdravănă de înfrângeri. Atena a răsuflat ușurată, a mâncat și a exultat, dar a uitat să plătească marinarilor solda. Cu dezinvoltura care îl caracteriza, Alcibiade s-a hotărât să procedeze după capul său. A lăsat lui Antioh, locotenentul său, comanda flotei, cu ordinul să nu părăsească portul orice s-ar întâmpla, și a pornit-o cu puține ambarcații spre Caria, ca s-o prade și să facă bani. Însă Antioh, care era un carierist, a văzut aici un bun prilej să-și demonstreze talentele; a pornit contra flotei spartane comandate de Lisandru, și a pierdut-o pe a sa, o dată cu viața. De data asta, Alcibiade n-a avut nici o vină. Dar, în calitate de mare amiral, a fost făcut răspunzător și de acest – al câtelea? – dezastru, definitiv. A fugit în Bitinia.

La Atena s-au luat ultimele măsuri. Toate statuile de aur și de argint, ale indiferent căror zeități, au fost topite, pentru a se finanța organizarea unei noi flote, care a fost încredințată conducerii a zece amirali. Dintre aceștia, unul era fiul lui Pericle și al Aspasiei. Ei au luat contact cu escadra spartană lângă insulele Arginuse (406 î.Chr.) și au învins-o; dar au pierdut apoi

într-o furtună douăzeci și cinci de vase. Cei opt comandanți care scăpaseră au fost trimiși în fața tribunalului; iar ca judecător a fost numit Socrate. Acesta s-a pronunțat pentru achitare. Dar n-a fost ascultat. Cei opt amirali au fost executați. Puțin după aceea, autorii condamnării au fost și ei, la rândul lor, condamnați la moarte. Însă acum răul fusese făcut. Amiralii uciși au trebuit să fie înlocuiți cu alții, mai puțin valoroși, care au căutat să se revanșeze contra lui Lisandru la Aghiospotamos, lângă Lampsacos, unde, în acel moment, se refugiase Alcibiade. De sus, din vârful dealului, el văzuse că vasele ateniene erau prost grupate, și s-a repezit să-și ajute compatrioții. Aceștia l-au primit cu ostilitate și l-au luat la goană, făcându-l, tocmai acum, trădător, când chiar că nu era. A doua zi, trădătorul a trebuit să asiste neputincios la dezastrul ultimei flote ateniene, care a pierdut în confruntare două sute de nave, reușind să salveze numai opt din toate. Lisandru, care cunoștea trecutul lui Alcibiade, a trimis un asasin ca să-l ucidă. Alcibiade a căutat refugiu la generalul persan Farnabace. Dar acum el devenise un Quisling* și nu mai găsea protectori care să-l creadă. Farnabace i-a pus la dispoziție un castel și o curtezană, dar și o echipă de body-guarzi înarmați, în realitate doar niște asasini care, după câțva timp, l-au ucis. Astfel, la numai patruzeci și șase de ani, și-a sfârșit viața și cariera cel mai faimos, cel mai sclipitor și cel mai ignobil trădător despre care ne vorbește istoria.

Nici Atena nu i-a supraviețuit prea mult. Lisandru a supus-o, cu flota sa, unei blocade și, timp de trei luni de zile, a lăsat-o să moară de foame. Ca să le acorde supraviețuitorilor iertarea, le-a impus următoarele condiții: dărâmarea zidurilor, rechemarea la putere a conservatorilor fugiți și ajutor oferit Spartei în orice război purtat de aceasta în viitor.

Era anul 404 înainte de Christos când s-au înapoiat oligarhii, cum am spune noi azi, „pe vârful baionetelor dușmane”, conduși de Teramene și de Critias care, pentru a

* Vidkun Quisling (1887-1945), politician norvegian, șef al guvernului pro-nazist norvegian din anul 1941. Executat la Oslo.

guverna oraşul, au organizat Consiliul celor Treizeci. Şi au avut loc represalii total lipsite de omenie. În afară de cei care au fost asasinaţi, cinci mii de democraţi au trebuit să ia calea exilului. Au fost revocate toate libertăţile cetăţeneşti. Socrate, căruia i se interzisese să mai predea şi care a refuzat să se supună, a fost închis, deşi Critias îi fusese prieten şi elev.

Dar reacţiunile nu rezistă mult. În anul următor, fugarii democraţi au organizat, sub comanda lui Trasibul, o armată care a pornit la recucerirea Atenei. Critias a chemat populaţia la arme, dar aceasta n-a răspuns la chemare. Doar o mână de bandiţi, deja compromişi, i s-a alăturat într-o rezistenţă fără speranţă. Critias a fost învins şi omorât într-o luptă scurtă; iar Trasibul, revenit la Atena cu ai săi, a restabilit un guvern democratic care imediat s-a distins prin respectarea legalităţii şi prin blândeţea epurărilor. Au existat condamnări la exil, dar nici o pedeapsă capitală; iar loviţi au fost marii vinovaţi. Pentru toţi ceilalţi s-au acordat amnistii.

Sparta, care se obligase să susţină regimul oligarhic, s-a mulţumit să pretindă de la cel democrat doar o sută de talanţi, impuşi drept reparaţii de război. Şi întrucât i-a obţinut îndată, alte pretenţii nu a mai avut.

39

CONDAMNAREA LUI SOCRATE

De la această comportare tolerantă și înțeleaptă față de adversar, o singură excepție a făcut democrația restaurată: aceea împotriva unui bărbat care, fără îndoială, a fost cel mai mare dintre atenienii în viață, și care numai dușman nu era: Socrate.

Condamnarea lui Socrate rămâne una dintre cele mai mari taine ale Antichității. Maestrul septuagenar refuzase să dea ascultare celor Treizeci, și denunțase pseudo-guvernul lui Critias. Se situa deci în afara oricărei bănuieli de „colaboraționism”, cum se spune azi; și nici nu era susceptibil de „epurare”. De fapt, adversarii săi nici nu l-au incriminat pe plan politic, ci pe cel religios și moral. Acuzația care i se aducea, în anul 399, era de „impietate față de zei și de corupere a tineretului”. Juriul era format din o mie cinci sute de cetățeni. Iar pe locul care azi s-ar numi banca presei, se aflau, printre alții, în calitate de reporteri, Platon și Xenofon, ale căror dări de seamă rămân singurele mărturii despre proces.

A fost o „afacere Dreyfus” a vremii. Și, așa cum se întâmplă întotdeauna în asemenea cazuri, motivațiile dictate de ură personală au avut precădere asupra oricărui criteriu de dreptate. Dar, tocmai de aceea, procesul ne vorbește, mai bine decât orice carte, despre psihologia atenianului.

Dintre cei trei cetățeni care formulară acuzaarea, Anitos, Meletos și Licone, cel dintâi avea motive personale să-l urască pe Socrate, pentru că, atunci când a trebuit să plece în exil, fiul său refuzase să-l urmeze, ca să rămână la Atena cu Maestrul, la

care ținea foarte mult, și să înceapă o viață ușoară, ajungând până la urmă pe jumătate alcoolic. Anitos era un gentleman, un autentic democrat care, pentru ideile sale, suportase exilul și apoi, sub Trasibul, se bătuse ca un viteaz, salvând viața și averea multor oligarhi care îi căzuseră în mână. Dar, ca tată, era normal să nutrească un resentiment. Ceea ce surprinde e că acesta a fost în mare parte împărtășit și de ceilalți cetățeni, așa cum o dovedesc faptele.

Motivele imediate ale nepopularității lui Socrate erau, evident, de importanță secundară. I se reproșa că îi avusese elevi pe Alcibiade și pe Critias, foarte detestați la vremea aceea. Dar și unul și celălalt se despărțiseră foarte repede de Maestru, tocmai pentru că erau alergici la învățăturile lui. Și apoi, printre elevii lui Socrate fuseseră întotdeauna oameni de toate felurile. Cât despre ambiguitatea apucăturilor sale erotice, în Atena acelor vremuri așa ceva nu provocase niciodată scandal.

Dar erau cauze mai multe și mai adânci pentru care destui oameni lipsiți de conștiință îl detestau. Le pusese clar în lumină comedia lui Aristofan care, așa cum spune Platon, nu constituia deloc un text acuzator împotriva inculpatului, ci doar documenta motivele pentru care fusese el rău văzut. Socrate era, din fire, un aristocrat, dar nu în sensul banal și vulgar al apartenenței la o clasă și al acceptării prejudecăților acesteia, ci în sensul intelectual al cuvântului, singurul care contează. Era sărac, umbla îmbrăcat ca un rufos și nu-i putea reproșa nimeni nici cea mai mică incorectitudine față de statul democrat. Ba mai mult, fusese un excelent luptător la Amfipolis, Delos și Potideea. Se dovedise a fi un judecător drept în procesul amiralilor de la Arginuse. Se revoltase împotriva lui Critias, deși îi era prieten. Iar respectul față de legile țării, mai înainte de a-l predica în lucrarea sa *Criton*, l-a și practicat.

Dar, ca filozof, pretindea ca aceste legi să fie în ton cu justiția; și le ceruse elevilor săi să gândească bine și să aibă grijă ca acest lucru așa să fie. Pentru el, cetățean exemplar era acela care se supunea atunci când primea din partea autorității un ordin, dar care, mai înainte de a-l primi, și după executarea lui, îl discuta să vadă dacă era bun și dacă autoritatea îl formulase

cum trebuia. El nu ținea neapărat să-i cunoască rostul, dar își rezerva dreptul să-l cerceteze atent; și de aceea întreaga sa metodă o sprijinea pe întrebări. „*Ti esti?*” spunea el. „Asta ce este?” Căuta ideea de bază și încerca, prin inducție, să ajungă la ea. „Trebuie să-i recunoaștem”, spunea Aristotel, „două lucruri: discursurile sale inductive și definițiile sale.” Scopul urmărit de el era clar: să pregătească o clasă politică luminată, care să guverneze cu dreptate, după ce a învățat foarte bine ce este aceasta. El avea în minte o *noocrație*, adică un „guvern de înțelepți”, un fel de dictatură a competenței, care excludea ignoranța și superstițiile.

Toate acestea plebea nu le cunoștea, pentru că nu era în măsură să urmărească dialectica socratică. Dar le intuia. Și, instinctiv, îl ura pe Socrate și felul său subtil de a gândi, de la care se simțea exceptată. Aristofan, cu defetismul său grosolan *avant la lettre*, nu a fost decât interpretul acestui protest plebeu, care pretindea să-i opună lui Socrate un bun simț popular, dar unul însuflețit doar de obișnuitul venin ascuns al tuturor mediocrităților, împotriva celor elevați ca intelect. Noi nu trebuie să credem că Atena era formată exclusiv din filozofi luminați. Ca și în Florența veacului al șaisprezecelea și în Parisul celui de al optsprezecelea, oamenii de cultură constituiau o minoritate restrânsă, în mijlocul unei mase cu nivel scăzut.

Acum, majoritatea juraților și a publicului care îi influența, de la această masă își avea originea. Și, totuși, e de crezut că s-ar fi ajuns cu greu la o condamnare, dacă însuși Socrate n-ar fi contribuit singur la provocarea ei. Nu că a refuzat să se apere. A făcut-o; și chiar cu multă elocvență, deși nu era nevoie chiar de atâta pentru a respinge acuzațiile. A spus că, formal, i-a respectat întotdeauna pe zei. Era adevărat; și nimeni nu a putut să spună că, totuși, el nu credea în ei, pentru că pe vremea aceea nu se punea o astfel de problemă. În ce privește coruperea tineretului, i-a provocat pe toți să-i argumenteze că nu i-a sfătuit mereu pe tineri la temperanță, la pietate și la măsură. Dar, imediat după aceea, s-a avântat în cea mai orgolioasă și mai inoportună apologie a propriei sale persoane, proclamându-se însărcinat de zei cu misiunea de a descoperi adevărul.

Toți au înlemnit. Nu numai că astfel de cuvinte apăreau ca o sfidare adusă tribunalului, ci și pentru că sunau cu totul altfel în gura unui om ce se arătase întotdeauna modest și supus autocriticii. Jurații au încercat să-l oprească din acest drum periculos. Dar el nu i-a ascultat și a continuat până la sfârșit, cerând în cele din urmă nu doar să fie absolvit de acuzare, ci să fie proclamat chiar un binefăcător al poporului.

Conform procedurii ateniene, verdictele erau două. În cel dintâi se afirma sau se nega vina. În cel de-al doilea se stabilea pedeapsa, pentru care acuzatorul făcea o propunere, iar acuzatul o alta; iar tribunalul alegea după aceea între acestea două, fără să poată hotărî altceva. Ca urmare, atunci când acuzatorul cerea condamnarea la moarte, acuzatul cerea, să zicem, doi ani de închisoare, pentru a lăsa judecătorilor o alternativă; nu însă o recunoaștere. Dar Socrate, la propunerea de condamnare la moarte făcută de Meletos, a răspuns că dorea să fie găzduit în Pritaneu. Astfel, cu atitudinea trufașă care trebuie să-l fi costat desigur un mare efort, pentru că nu asta era firea lui, a enervat publicul, pe judecători și pe jurați. Dintre aceștia, șapte sute optzeci au votat pentru pedeapsa capitală, contra șapte sute douăzeci. Socrate mai putea propune o alternativă. La început a refuzat. Apoi s-a lăsat convins de rugămintile lui Platon și ale celorlalți amici, și s-a declarat dispus să plătească o amendă de treizeci de *mine*, pe care au fost de acord s-o achite. Jurații s-au mai reunit o dată. Erau speranțe ca să se poată evita catastrofa; și foarte emoționați erau toți, în afară de Socrate. Când s-au numărat voturile, în favoarea condamnării la moarte ele crescuseră cu optzeci.

Socrate a fost băgat în închisoare, unde li s-a permis discipolilor săi să vină să-l vadă. Lui Criton, care îi spunea: „Mori pe nedrept”, i-a răspuns: „Dar dacă n-aș muri, aș merita-o, totuși”. Lui Fedon, favoritul său pe atunci: „Păcat de bucele tale. Măine o să trebuiască să le tai, în semn de doliu.” N-a avut nici un fel de emoție nici atunci când a venit și Xantipa, în lacrimi, ținând copilul lor cel mai mic în brațe. Dar l-a rugat pe unul din amicii lui s-o conducă până acasă. Când a sosit momentul, a luat cucuta cu o mână sigură, s-a întins pe pat,

s-a acoperit cu un cearșaf și a așteptat astfel moartea, care l-a cuprins începând de la picioare, până ce s-a răspândit în tot corpul. În jurul său, elevii plângeau. Când a mai avut un fir de viață în el, i-a consolat: „De ce vă întristați? Voi nu știți că, încă din ziua când m-am născut, natura m-a condamnat la moarte? Mai bine acum, cu trupul sănătos, decât să mă ajungă mai târziu declinul.”

Poate că în aceste cuvinte ale sale stă și dezlegarea misterului? Socrate simțise că, sacrificându-și viața, avea să asigure misiunii sale triumful. Curajos cum era, nici măcar nu i s-a părut că ar fi mare sacrificiul. Având deja șaptezeci de ani, nu renunța la ceea ce știa de. În schimb, își asigura o bogată rezervă pentru viitor. Toți se înșelaseră în privința lui, fiind induși în eroare de lipsa lui de vanitate. Sub această modestie aparentă, clocoteau, însă, un orgoliu și o ambiție imense; dar mai ales o încredere puternică în valoarea a ceea ce el îi învățase pe oameni. Și acest lucru, prin acceptarea firească a morții, se ridică la nivelul unei profeții.

Fructele nu au întârziat să apară. Mortul abia fusese îngropat, când Atena s-a revoltat împotriva acelor care pronunțaseră condamnarea. Nimeni n-a mai vrut să le ofere celor trei acuzatori un tăciune ca să-și aprindă focul. Meletos a fost bătut cu pietre, Anitos, exilat. Este o soartă la care propunem să mediteze toți aceia care folosesc instinctele josnice ale poporului ca să comită față de cei mai buni o nedreptate.

40

EPAMINONDA

Acum, în această Grecie redusă ca dimensiuni, grevată de datorii și însângerată, doar trei orașe mai rămăseseră aproape pe același plan; și, dacă ele s-ar fi înțeles și ar fi colaborat, poate reușeau să găsească timp ca să se salveze pe ele însele și țara: Atena, Teba și Sparta. Dar Sparta avea acum convingerea că merita primatul, iar celelalte două nu înțelegeau să i-l recunoască.

Și chiar de tot nu greșeau, pentru că spartanii, acolo unde puteau să exercite acest primat, nu s-au dovedit deloc capabili s-o facă. Sateliții Atenei încă nu încetaseră să-și manifeste bucuria eliberării din vasalitate, că au și început să-i considere pe „eliberatori” mai odioși decât pe vechiul stăpân. Cel nou își instalase în fiecare din aceste state un guvernator de-al său, cu o jandarmerie spartană, a cărei misiune principală era să stoarcă din tezaurul public un tribut consistent pentru Sparta. Nici un guvern local nu se putea forma fără aprobarea ei, aprobare care era acordată numai reacționarilor.

Atena nu ajunsese niciodată până la o asemenea situație. Dar poate că nimeni n-ar fi regretat marile libertăți acordate de ea, dacă și Sparta, la rândul ei, ar fi instaurat o ordine demnă de respect. Și, de aici, e lesne de văzut ce efecte distrugătoare poate avea o disciplină excesivă. Guvernatorii care veneau să administreze coloniile (pentru că asta erau, nu altceva) fuseseră educați la ei acasă conform legilor severe ale lui Licurg, în „disprețul confortului și al tihnei”. La baza pedagogiei lor se

aflau frigul, foamea, renunțările, marșurile forțate și pedepsele. Și atâta vreme cât stăteau la ei acasă, supravegheați de-ai lor, într-o societate care nu permitea abateri, ei rămăseseră credincioși acestui fel de viață. Dar, de îndată ce au fost investiți cu puterea absolută în afara orașului și au luat contact cu populația care nu disprețuia deloc traiul bun și confortul, și-au dat imediat pantalonii jos, așa cum s-a întâmplat între anii 1940 și 1945 în Italia, mai întâi cu nemții, apoi cu mulți americani și englezi care, veniți la noi ca niște aprigi și autoritari moraliști, după tipicul rasei lor, s-au aclimatizat apoi în mare viteză. Nu există nimic mai ușor de corupt decât incoruptibilul. Puțin antrenat să reziste ispitei, atunci când cade în ea, nu mai cunoaște limite.

Asta a fost și soarta spartanilor în străinătate: hoți, tâlhari și destrăbălați. Și, de aici, nu numai prestigiul Spartei a ieșit șifonat, ci și sănătatea robustă a societății sale, în mijlocul căreia a luat deodată naștere febra aurului și a bogăției, până atunci reprimată de legi. Bogăția, spunea Aristotel, s-a concentrat doar în mâna claselor stăpânitoare, reduse ca număr de indivizi de pe urma războaielor interminabile, dar tot asupritoare și abuzive pentru masa perieciilor și a iloților, ajunși la cea mai neagră mizerie. Și tocmai pe această stare de lucruri periculoasă din interior s-a altoit un nou război în afară.

Persia trecea printr-un moment dificil. În anul 401, contra regelui Artaxerxe II se răsculase fratele său mai mic, Cyrus, care înrolase în oastea sa și un corp de vreo douăsprezece mii de mercenari spartani, sub comanda atenianului Xenofon, fost elev al lui Socrate. La Cunassa, Cyrus a fost pus pe fugă și ucis. Grecii, ca să nu-i împărtășească și ei soarta, au început acel faimos *anabasis* care, sub pana comandantului lor, a devenit apoi o foarte frumoasă istorisire. Urmăriți tot timpul de patrulele inamice și hărțuiți de o populație ostilă, fugarii au străbătut una din cele mai neospitaliere regiuni din lume ca să ajungă, de la malurile Tigrului și Eufratului, până la țărmul Mării Negre, cu constelația ei de orașe grecești, unde cei opt mii șase sute de supraviețuitori au fost primiți ca niște frați.

A fost un episod care a umplut de mândrie toată Grecia și l-a convins pe regele Spartei, Agesilau, că Persia era, da, un

mare imperiu, dar unul de lut (și nu se înșela deloc). „Ce vă face să credeți”, îi întreba el pe cei care îl îndemneau la prudență, „că marele Artaxerxe este mai puternic decât mine?” Și, fără să fie cătuși de puțin provocat, a pornit la război cu o mică armată. Să reținem bine faptul că această mică oaste, deși formată din spartani, care nu mai erau ce fuseseră ei odată, a înaintat ca în brânză, zdrobind unul după altul detașamentele trimise de Artaxerxe împotriva ei. Pentru că există un lucru ce ne va permite să le înțelegem mai bine pe multe altele. Atunci când marele rege și-a dat seama că nu se poate bizui pe trupele sale, care nu făceau doi bani, a început să trimită solii secrete, cu saci de aur, la Atena și la Teba, ca să le convingă să se răscoale împotriva lui Agesilau.

Cele două cetăți nu așteptau decât o astfel de ocazie. Au organizat o armată și au expediat-o la Coroneea, în timp ce flota ateniană se alătura celei persane. Însă Agesilau, întrerupându-și brusc înaintarea, s-a întors la Coroneea și l-a măturat pe inamic, într-o bătălie sângeroasă în câmp deschis. Dar amiralul atenian Conon a distrus la Cnidoș (394 î.Chr.) flota spartană; și, din acel moment, Sparta a dispărut definitiv ca putere maritimă.

Asta putea să însemne reînvierea celei ateniene. Dar Agesilau l-a imitat pe Artaxerxe, trimițând acestuia, în taină, mesageri care să-i ofere, în schimbul neutralității, toate orașele grecești din Asia. Și așa, regele persan, care era pe cale să-și piardă regatul, a ajuns să și-l mărească. El a impus, în anul 387, pacea de la Sardes, cunoscută și sub numele de „pacea regelui”, care făcea să dispară fructele de la Maraton. Toată Asia grecească, inclusiv Ciprul, a ajuns a lui. Atena a păstrat Lemnos, Imbros și Skyros. Iar Sparta a rămas cea mai mare putere pe uscat, dar marcată în ochii întregii Grecii cu stigmatul trădării; pentru că, să ne înțelegem bine, ea făcuse împotriva Atenei și Tebei exact ceea ce îi făcuseră și ei acestea două.

Ca de obicei, Sparta, care niciodată nu știuse să trateze cu străinii, iar de diplomatie era incapabilă, în loc să facă să-i fie uitată și iertată trădarea, n-a pierdut ocazia să le-o reamintească tuturor, comportându-se ca un jandarm al lui Artaxerxe și impunând guvernări oligarhice, chiar și în Beoția, feudă a Tebei.

Aici însă, un tânăr patriot, Pelopida, împreună cu șase prieteni ai săi, a urzit un complot și, într-o zi, i-au ucis pe miniștrii pro-spartani; au reinstaurat Confederația beotă, proclamându-l beotarh, adică președinte, pe Pelopida. Acesta a declarat război sfânt Spartei, a ordonat mobilizare generală și a încredințat comanda armatei uneia din cele mai extraordinare și mai complexe figuri ale Antichității: Epaminonda.

Epaminonda era homosexual; ca și Pelopida, de altfel. Și amorul, nu prietenia a fost legătura care i-a unit. Dar homosexualitatea, în Grecia acelor vremuri, nu era deloc sinonimă cu moleșeala și desfrâul. Despre foarte tânărul Epaminonda, progenitură a unei familii aristocrate și austere, se spunea că nu-l întrecea nimeni în cunoștințe și la vorbă. Era tipul clasic al „refulatlui”, plin de complexe. De mic își impusese o viață de ascet, controlată de o voință de fier și tulburată de crize religioase. Dacă s-ar fi născut cu patru secole mai târziu, Epaminonda ar fi ajuns probabil un martir creștin. Nu-i plăcea războiul; din contră, era „împotriva serviciului militar”. Și când i-au propus să ia comanda armatei, a răspuns: „Gândiți-vă bine. Fiindcă, dacă faceți din mine un general, eu am să fac din voi niște soldați; și, ca soldați ai mei, veți duce o viață foarte grea.” Însă Teba se afla atunci în prada unui delir patriotic, și toți s-au supus cu bucurie teribilei discipline instaurate de Epaminonda.

Cu meticulozitatea-i obișnuită, foarte tânărul general a studiat în amănunțime strategia și tactica spartană care, în scopul distrugerii liniilor inamice din centru, se bazau mereu pe același atac frontal. El nu avea decât șase mii de oameni ca să-i opună celor zece mii ai spartanilor, conduși în marș forțat spre Beoția de către regele Cleombrotos. Epaminonda și-a desfășurat mica sa oștire în câmpia Leuctrei. Dar, spre deosebire de inamic, a slăbit centrul, pentru a-și întări aripile, și în special pe cea dreaptă. Aici elementul de șoc era format din cei trei sute de tineri ai Companiei Sacre, homosexuali ca și el, organizați în cupluri, fiecare angajându-se să rămână până la moarte nu numai pe câmpul de bătaie, ci și lângă acela care îi era „camarad”.

Cu înverșunarea ei, această ciudată unitate a avut o importanță hotărâtoare pentru soarta bătăliei. Spartanii,

obișnuiți să forțeze pe centru, nu erau de fapt pregătiți pentru un atac de flanc. Flancurile lor au fost înfrânte. Și toată Grecia a rămas cu respirația tăiată, auzind că o armată până atunci imbatabilă fusese zdrobită de un inamic cu efective ceva cam peste jumătatea celor spartane, și căruia până atunci nu i se acordase nici un credit.

Succesul l-a îmbătat pe „cel ce refuza să facă serviciul militar”, Epaminonda, care împreună cu Pelopida au ajuns la convingerea că puteau oferi Tebei supremația la care Sparta și Atena trebuiau să renunțe. El a pătruns în Pelopones, a eliberat Messena, a întemeiat Megalopolis, ca să facă din el o fortăreață pentru arcadienii care nu se supuseseră niciodată spartanilor; a înaintat în Laconia, adică în chiar inima inamicului, lucru ce nu se mai petrecuse niciodată până atunci și care demonstra ce mai rămăsese acum din faimoșii luptători ai Spartei.

Și, din nou, ura și gelozia au împiedicat unificarea Greciei. Atena, care salutase cu bucurie, ca pe un sfârșit al supremației spartane, victoria tebană de la Leuctra, asista acum îngrijorată la afirmarea puterii tebane. Așa că s-a aliat cu vechiul ei dușman de moarte, lângă armata căruia și-a alăturat-o pe a sa, ca să-i bareze drumul lui Epaminonda. Bătălia a avut loc în anul 362 la Mantinee. Epaminonda a învins din nou, dar a fost ucis în luptă de către Grillos, fiul lui Xenofon. Și, o dată cu el, s-au risipit și visurile de hegemonie ale Tebei.

Nici una din cele trei mari cetăți grecești nu a avut forța să-și impună superioritatea; dar fiecare a avut-o pe aceea de a o împiedica pe a celeilalte. Ca și Europa în urma celui de-al doilea război mondial, după Leuctra și Mantinee Grecia a ajuns mai divizată și mai egoistă, mai lipsită de minte și mai slabă ca oricând.

41

DECĂDEREA *POLIS*-ULUI

După moartea lui Epaminonda și după efemera supremație a Tebei, Atena și-a făcut iluzii că o să-și poată recăpăta vechea poziție imperială. Își reclădise zidurile și, de bine de rău, rămăsese singura putere maritimă a Greciei. Foștii ei sateliți, acum când simțiseră pe propria lor piele din ce material erau făcuți așa-zișii „eliberatori”, aveau foarte multe rezerve în privința vechilor stăpâni; și războaiele îndelungate în care fuseseră amestecați îi învățaseră că singuri nu se puteau apăra.

Dar cartea cea mai mare pe care Atena știa să și-o păstreze în mână era drahma, rămasă chiar și după atâtea întâmplări aproape neschimbată. Guvernele ateniene, fie de dreapta, fie de stânga, aruncaseră totul fără rezerve în cazanul fierbinte al războiului. Se scufundaseră flote întregi, populația era înghesuită, toată Atica, adică toate resursele ei agricole, fusese dată peste cap și distrusă de invazii și de prădăciuni. Dar drahma se încăpățânaseră s-o apere și să nu o devalorizeze prin inflație. Cu ea încă se mai putea cumpăra o dublă de grâu; iar conținutul ei în argint rămăsese neschimbat. Sistemul bancar al Atenei era încă singurul sistem bine organizat. Și tot comerțul internațional al Mediteranei se baza pe această monedă.

Totuși, când au avut puțin răgaz, atenienii nu s-au gândit să refacă fermele și moșiile părăsite de țărani, fugiți la oraș de frica invadatorilor. De altfel, nici ei nu mai doreau să se întoarcă la țară, pentru că, din păcate, orășenizarea este întotdeauna ireversibilă. Pământurile de la țară au fost, deci, împărțite între

câteva familii bogate, aproape toate de industriași și de negustori, care le-au încredințat sclavilor să le lucreze. La propunerea lui Xenofon, guvernul a achiziționat o mulțime de sclavi. Se pare că a cumpărat vreo zece mii; și, închiriindu-i proprietarilor de pământ și exploatatorilor de mine, a reușit să echilibreze balanța.

Redeschiderea piețelor continentale și mediteraneene a găsit, deci, Atena foarte pregătită să satisfacă cererile de bunuri, diminuate ca număr din cauza războaielor. Dar, cum industria nu era pregătită să facă față acestei noi necesități, s-au dezvoltat numai comerțul și băncile. Acestea din urmă au deschis credite largi oamenilor cu inițiativă, ca să achiziționeze câte ceva din toate, acolo unde se mai găsea, și să distribuie bunuri, acolo unde era lipsă. În felul acesta, mulți particulari au devenit patroni de flote întregi, care tocmai cu astfel de treburi se ocupau. Ba mai mult, bancheri ca Pasion au devenit ei înșiși armatori, iar organizația lor atinsese o atât de mare eficiență, că orice chitanță semnată de ei era considerată de tribunal ca un document de netăgăduit.

În afară de această bunăstare economică, se pare că Atena cucerise și înțelepciunea, adică voința fermă de a nu mai cădea iar în greșelile care o costaseră atât după Pericle: Imperiul. Punând pe picioare o nouă Confederație, aceasta se angajase solemn să renunțe la orice anexări și cuceriri în afara Aticii. Și poate că era o promisiune făcută cu bună credință. Însă tentațiile au fost după aceea mai mari decât intențiile frumoase. Insula Samos și orașele macedonene Pidna, Potideea și Metona au trebuit să accepte, sub diverse pretexte, „colonii” ateniene care, încet, încet, au devenit stăpâne. Aliații au protestat și unii s-au retras din acest gen de NATO. E ciudat lucru să vedem cum nici măcar experiența nu servește uneori la nimic. Atena, vrând să-i supună pe sateliți cu forța, pierduse primul imperiu. Și acum recurgea la aceleași metode ca să-l obțină pe cel de-al doilea. Când Chios, Coos, Rodos și Bizanțul s-au retras, anunțând o revoltă „socială”, Atena a trimis împotriva lor o flotă sub comanda lui Timoteos și a lui Ificrate. Dar pentru că aceștia nu au avut chef să intre în luptă pe vreme de furtună, i-a rechemat și le-a intentat proces.

Cea de a doua Confederație a trăit, cu revolte și represii, până în anul 355 când, chiar și în ochii celor mai încăpățânați „staliniști” ai Atenei, apărea limpede că ea aducea mai multe necazuri decât avantaje. Singura hotărâre de luat era aceea de a o dizolva; și Confederația a adoptat această decizie imediat și de comun acord. După care, Atena s-a trezit și mai singură ca la început, într-o lume tot mai divizată și mai centrifugă. Așa cum se întâmplă întotdeauna în asemenea crize, când o comunitate încetează să-și mai înțeleagă misiunea și pierde controlul propriului său destin, încep să apară și să se dezlănțuie egoismele individuale și de grup. Vocabularul Atenei s-a îmbogățit cu trei noi cuvinte: *pleonexia*, care înseamnă mania inutilului; *chrematistike*, adică febra aurului; și *neoplutoi*, care corespunde „rechinilor” noștri de azi. Platon spunea că existau acum două Atene: cea a săracilor și cea a bogaților, aflate în război una cu alta. Iar Isocrate adăuga: „Bogații au devenit atât de antisociali, că ar prefera să-și arunce bunurile în mare în loc să cedeze o parte din ele săracilor care, în ceea ce îi privește, urăsc mai mult bogăția altora decât își compătimesc propria lor sărăcie.” Aristotel ne asigură că exista un *club* aristocratic al cărui membri se angajau sub jurământ să acționeze contra colectivității. Măsura colapsului economic și moral ne-o dă reforma fiscală care i-a împărțit pe contribuabili în o sută de *simmorii* unde, pentru fiecare din ele, doi capitaliști, considerați cei mai bogați, se obligau să vină cu bani pentru tot grupul; aceștia erau apoi liberi să-și scoată de la alții banii, după cum găseau ei de cuviință. Era o codificare a dezordinii și a abuzurilor. Evaziunile și corupția constituiau regula generală. Ca și cum un simț ascuns le anunța oamenilor iminența catastrofei, toți nu voiau decât să se bucure de viață, și atât. Dacă ne luăm după Teopompós, nu mai exista nici o singură familie care să stea în picioare; iar dezagregarea nu se limita doar la clasele de sus. Nici când au cucerit puterea, imediat după paranteza conservatoare, mica burghezie și proletariatul nu au oferit cetății guvernări și exemple mai bune. Populația, inclusiv cea de la țară, nu număra mai mult de douăzeci de mii de cetățeni. „Și ca să dai de unul mai ca lumea”, spunea Isocrate, „trebuia să mergi să-l cauți la cimitir”.

Ce să fi provocat, așa dintr-o dată, catastrofa unui popor care, până la generația precedentă, fusese cel mai viguros din lume?

Istoricii obișnuiesc să spună că au fost discordiile interne ale Greciei, cu războaiele care au urmat între Atena, Teba și Sparta și întreg alaiul lor de sateliți. Și, dintr-un punct de vedere pur mecanic, așa este. Dar nu putem să nu ne gândim că astfel de războaie intestinale, de când era Grecia Grecia, întotdeauna au existat, sub amenințarea aceleiași primejdii din afară: cea persană. Dar Grecia întotdeauna se salvase, continuând totuși să se sfâșie; ba, fapt și mai curios, n-a încetat nici să se dezvolte. Pe vremea lui Xerxe, Atena căzuse în mâna dușmanului. Și, cu toate acestea, numai la puține luni după aceea, flota sa îl urmărea pe inamic până la țărmurile Asiei Mici. Acuma, la numai jumătate de secol distanță, Persia ocupa doar câteva insule și nu dădea deloc semne că ar fi fost mai tare ca în trecut. Dar Grecia nu reacționa; se simțea pierdută și aștepta să fie răscumpărată și mântuită de un rege macedonean, pe care ea îl socotea străin. Prin urmare, trebuia să existe în acest mecanism ceva ce nu mai funcționa și nu-i dădea voie să-și revină.

Acest ceva era un lucru cam complicat, dar își găsisese explicația într-o expresie care tocmai atunci fusese lansată și începea să circule: *kosmòpolis*.

Tot sistemul politic, economic și spiritual al Greciei era bazat pe *polis*, adică pe orașul-stat, care presupunea o populație limitată, direct participantă la conducerea acestuia. *Polis*-ul nu cunoștea, nici chiar sub regim democratic, acel așa-zis „sistem reprezentativ”, când masa cetățenilor delegă o minoritate restrânsă care să facă legi și să controleze aplicarea lor de către un guvern. În *polis*, fiecare era în același timp și suveran și supus. Ca să spunem așa, toți cetățenii erau propriii lor deputați; și toți mergeau în Parlament să-și apere interesele. Fiecăruia dintre ei, după tragerea la sorți, îi venea, mai curând sau mai târziu, rândul să prezideze o *pritanie*. Această *pritanie* corespunde azi cumva unei secții a Consiliului de Stat. Aici se critica tare administrația.

Toate astea făceau din greci un popor de „diletanți”, în înțelesul cel mai nobil al cuvântului; adică în sensul că nimeni nu se putea ocupa doar de treburile sale proprii. Acuzația adusă de Demostene unuia care, după el, „neglija orașul”, vorbește de la sine. În *polis*, agnosticismul politic, cum i-am spune noi azi, era considerat, dacă nu o crimă, o imoralitate. De aici, o lipsă totală de „tehnicieni” sau de „experți”, dacă vrei. *Polis*-ul nu lăsa loc să se formeze așa ceva, obligându-i pe toți să se ocupe de toate, nepermițând nimănui să se specializeze în ceva. Istoricul german Treitschke* a scris odată că deosebirea dintre nemți și italieni e că cei dintâi „sunt” doctori, ingineri, ș.a.m.d., pe când ceilalți „fac” pe doctorii, pe inginerii etc.

Grecii vechi se aflau acum pe un astfel de drum, mult mai avansat decât italienii moderni, în sensul că își împingeau diletantismul până la niște consecințe extreme. În *polis*, cel puțin până la Xenofon, nu existau nici măcar oameni experți în războaie. Recruții erau instruiți nu în cazărmi, ci în *nomadelfii*, unde mai mult învățau cum să administreze treburile statului decât cum să lupte cu dușmanul; iar Statul Major nu era unul „activ”; chiar și generalii și amiralii erau „de rezervă”, și li se atribuia comanda în funcție de demnitatea politică pe care o dețineau în acel moment. *Autarhia polis*-ului nu era numai o chestiune pur economică, ci și una umană și spirituală, ceea ce crea individului un sentiment de autosuficiență personală.

Fiecare era propriul său comandant, propriul său ostaș, propriul său legiutor, jandarm, medic, preot și propriul său filozof. Tocmai aici, în această complexitate a individului, rezidă valoarea și farmecul civilizației grecești; așa cum avea să se întâmple mai târziu și cu Renașterea italiană.

Homer numea *areté* această caracteristică a compatrioților săi, și o considera principala lor virtute. Dar omul din Occident, căruia grecii i-au fost primii, și poate cei mai mari reprezentanți, poartă în el un stimulent ce, după o cucerire, nu-i

* Heinrich Treitschke (1834-96), istoric german, autor al unei remarcabile istorii a Germaniei sec. XIX.

permite să stea pe loc: este stimulenta progresului, care îl îndeamnă să caute, să afle, să acționeze mai bine și mai mult. Ne ajunge doar un exemplu. În prima bătălie navală contra persilor, aceea care a avut loc în apele Ladei, triremele lente și leneșe ale atenienilor au aplicat tactica cea mai simplistă: aceea de a năvăli peste vasele inamice și de a le izbi cu ciocul. Era și logic: echipajele lor erau formate din oameni care se aflau poate pentru prima oară pe mare, iar ofițerii lor erau bărbați care până atunci fuseseră avocați sau negustori. Ei se pricepeau la administrația publică, pentru că luau parte la ea, dar nu erau, bineînțeles, specialiști în războaie și nici măcar în navigație.

Dar în bătălia de la Artemisio, deja lucrurile se schimbaseră. Aici navele ateniene s-au prefăcut că se aventurează contra celor persane, ca să le izbească; dar, în ultima clipă, virau și le atingeau lateral numai, smulgând din mâinile vâslașilor inamici toate ramele, astfel că vasele lor rămâneau la discreția adversarului. O astfel de manevră pretindea din partea ofițerilor și a echipajului multă abilitate și o bună experiență. Era deci clar că Atena, stimulată de primejdii, își formase acum niște „profesioniști” care se dedicau, în mod exclusiv, activității pe mare și nu mai semănau, nici vorbă, cu vechiul cetățean al *polis*-ului, priceput la toate și specializat în nimic.

Ceva asemănător s-a petrecut și cu armata de uscat în urma războiului peloponesiac, unde fusese pusă la încercări foarte dure. Când a luat comanda unui regiment în lupta împotriva spartanilor, Ificrate nu era general de carieră; era un magistrat care, până atunci, se ocupase doar de politică. Dar, vrând să facă lucrurile ca lumea, s-a apucat să studieze tactica infanteriei; și-a dat atunci seama că pedestrima ateniană era echipată cam greoi pentru un război în munți, și i-a transformat pe ai săi într-o unitate de „trupe ușoare”, cu care i-a administrat inamicului, mult mai bine înarmat, o frumoasă ciomăgeală.

Xenofon este fructul matur al acestei evoluții. Fostul elev al lui Socrate, care sub îndrumarea Maestrului se îndrepta către

areté, adică se pregătea să devină unul din acei bărbați compleți de care era plină Atena, capabil să discute de toate – istorie, filozofie, medicină, economie –, dar fără să aibă o profesiune precisă, iată-l că se transformă puțin câte puțin într-un ostaș de meserie, în fruntea unei trupe de „mercenari”, adică de soldați de meserie și ei.

Acest lucru și-a avut efectele sale, atât asupra mentalității, cât și asupra obiceiurilor grecești; ne-o dovedesc aventurile aceluiași Xenofon, pe care îl găsim la bătrânețe retras la Seliunte, lângă Olimpia, unde se pare că atenienii îl exilasera pentru colaboraționism cu cei Treizeci ai guvernului reacționar. Și, până aici, nimic ciudat. Dar puțin mai ciudat pare faptul că generalul își alesese locul surghiunului într-o provincie spartană, acasă adică la cel mai neîmpăcat dușman al patriei sale. Ba încă, pe lângă faptul că întreținea raporturi cordiale de prietenie cu regele Spartei, Agesilau, îi răsplătea acestuia ospitalitatea dându-i sfaturi de logistică, de strategie și de organizare militară, fără să aibă nici cea mai mică bănuială că asta ar fi putut să miroasă puțin a trădare.

Adevărul este că Xenofon, ca și mulți alți concetățeni de ai săi, nu mai respecta acum *polis*-ul și nici obligațiile de lealitate față de el. Tot așa cum, și în zilele noastre, câțiva savanți atomiști se consideră exceptați de la anumite servituți patriotice, și legați doar de o obligație profesională care le dă voie să-și schimbe cu dezinvoltură naționalitatea și stăpânul, nici Xenofon nu mai gândea ca un cetățean, ci ca un om cu o meserie, și numai de ea se simțea legat. Era un profesionist care se ducea să-l servească pe cel ce-l ajutase să-și facă mai bine meseria; atâta tot. O să spuneți: bine, dar și Alcibiade a făcut-o, punându-se în serviciul Spartei și apoi al Persiei. Este adevărat; dar pentru asta a fost condamnat la moarte ca trădător; și trădător se și simțea și se considera chiar el; și așa a și murit. Xenofon nici nu s-a gândit la asemenea lucru; și nimeni nu l-a acuzat că ar fi fost. În societatea ateniană se știa acum că un om de meserie se ducea acolo unde îl chema meseria lui. Avea doar obligația să

și-o facă bine. Adică îndatoririi de cetățean i se suprapunea aceea de „tehnician”.

Acum acești „tehnicienii” nu mai voiau să știe de *polis*-ul lor, cu granițe prea strâmte și cu posibilități limitate; de fapt, ei au fost aceia care au inventat cuvântul *kosmòpolis*, adică au avansat ideea unei lumi care să nu mai stea închisă între zidurile unei cetăți modeste, sufocată de o autarhie națională. Așa cum și azi mulți au distrus în ei mitul patriei pentru a-l înlocui cu eel al Europei, și mulți greci au început pe atunci să se gândească la Grecia, și nu la Atena, ori Teba ori Sparta, așa cum au și făcut-o până la urmă.

Ar fi fost un lucru excelent dacă Grecia s-ar fi constituit apoi ca atare. Dar, din păcate, nu s-a constituit; și, după decăderea *polis*-ului, au rămas doar niște efecte negative, care s-au concretizat, mai ales, în înstrăinarea cetățeanului de statul său și în dezlănțuirea egoismelor. S-a văzut asta cu deosebire în teatru, unde comediei politice a lui Aristofan, mărturie a interesului aprins al tuturor pentru problemele de stat, i s-a substituit o alta, de gust îndoielnic, cu probleme minore, de viață domestică și cu scene „neorealiste” (ce vechi sunt viciile oamenilor!), cu șmecherii negustorești, cu cămătari și cu soții necredincioase. Este o comedie în ton cu un public care nu se mai compune din „diletanți” civilizați, miniștri în timp de pace și generali sau amirali în timp de război, oratori în piața publică, fabricanți în ateliere, poeți sau filozofi în saloane, ca pe vremea lui Pericle; el se compune acum din „profesioniști”, mai mult sau mai puțin respectați, care își fac fiecare meseria, fără să aibă habar de altceva și, mai ales, fără să le pese câtuși de puțin de marile probleme de interes comun.

O impunea, pe de altă parte, noua organizare socială. Platon și Aristotel avuseseră motivele lor să afirme că în *polis* se guvernează ca lumea numai atunci când cetățenii săi sunt puțini la număr și se cunosc între ei. Dar asta, în *poleis*-urile grecești, nu se mai întâmpla. Și, în afară de numărul locuitorilor, și programul tehnic impunea o diviziune a muncii, mult mai

complexă, adică mult mai specializată. Un avocat, ca să cunoască legile pe care le făcuseră diversele orânduiri, trebuia să le studieze o zi întreagă, în detrimentul altor interese ale sale. Medicii, de la Hipocrat încoace, trebuiau să învețe mai multă anatomie decât filozofie. Pe scurt, progresul ucidea frumosul diletantism, care fusese caracteristica cea mai seducătoare a grecilor lui Pericle; iar diletantismul ducea *polis*-ul la groapă.

Iată ce nu mai funcționa în Grecia aceasta care se năștea din războaiele peloponesiace. Nu măcelurile de pe câmpul de luptă, nici invaziile, jafurile, flotele naufragiate sau economia la pământ erau cele care o situau la bunul plac al oricărui invadator. Era istovirea pilonului pe care ea își construise civilizația: orașul-stat, care acum nu se mai potrivea cu noile necesități ale societății.

42

DIONIS AL SIRACUZEI

Incapacitatea de a depăși limitele și schemele unui oraș-stat, adică de a alcătui o națiune adevărată, trebuie să fi fost, ca să spunem așa, consubstanțială cu poporul elen, pentru că aceeași incapacitate era proprie și Siracuzei, cea mai mare colonie grecească, ce părea că intenționează la un moment dat să ia, în lume, locul patriei-mame.

Așa cum am mai spus, grecii debarcaseră, înainte de apariția Romei, pe coastele Italiei, unde întemeiaseră mai multe orașe: Brindisi, Tarent, Sibaris, Crotona, Reggio, Napoli, Capua. Și e posibil ca, de pe aceste trambuline, să fi putut ajunge la grecizarea întregii peninsule, datorită gradului lor superior de cultură; dar numai dacă nu ar fi adus cu această cultură și prostul obicei de a trăi separați și de a se lua mereu la ceartă. Crotona a distrus Sibaris, Tarent a distrus Crotona. Pe scurt, o colaborare între aceste *poleis*-uri nu s-a realizat niciodată; și nici chiar atunci când au fost amenințate de un dușman comun, romanii, care au sfârșit prin a le înghiți până la urmă pe toate.

Cele mai importante colonii erau acelea din Sicilia, unde grecii începuseră să debarce încă din veacul al optulea, atrași de imensele bogății ale insulei. Azi e greu de crezut așa ceva; dar Sicilia era în Antichitate un paradis de păduri, de grâu și de livezi, căruia i se spunea „pământul Demetrei”, zeița abundenței. Pe vremea aceea, ea era locuită de puține grupuri de sicani, veniți din Spania, și de siculi, veniți din Italia. Apoi, pe

țărmlul occidental, se stabiliseră și fenicienii, care întemeiaseră Palermo. Dar erau colonii mici, ce nu se înțelegeau între ele și nu au opus vreo rezistență noilor veniți, grecii; aceștia, cu vitalitatea lor, s-au răspândit nu numai pe malul răsăritean, ci și pe cel meridional, unde au întemeiat Agrigento.

Pe scurt, Sicilia a reprezentat o adevărată efervescență de orașe, toate după modelul grecesc. Și, printre acestea, s-au evidențiat Leontini, Messina, Catania, Gela, dar mai ales Siracuza. Siracuza a fost întemeiată de corintieni, care i-au obligat pe siculi să se retragă în interior, unde s-au ocupat cu creșterea animalelor. Apoi au construit aici un port și, în jurul lui, o metropolă care, la începutul veacului al cincilea, ajunsese să aibă o jumătate de milion de locuitori. Marele realizator al acestei isprăvi a fost un tiran, Gelon, care, în urma unei revoluții democratice, a înlăturat vechiul regim aristocratic și a luat puterea. După cum vedeți, istoria este ceva monoton. Inteligența lui Gelon era invers proporțională cu scrupulele sale, în timp ce succesele i-au fost direct proporționale cu delictele care au urmat. Trebuie să recunoaștem că e foarte probabil ca toate coloniile grecești din Sicilia să fi putut fi ocupate de Cartagina, care trimisese acolo o flotă puternică, sub comanda unuia din numeroșii săi Hamilcari, dacă Gelon, prin violență și trădare, nu ar fi instituit acolo o conducere unică.

În același an, și unii spun că în aceeași zi, în care Temistocle își mână corăbiile împotriva lui Xerxe la Salamina, Gelon își conduce soldații împotriva lui Hamilcar la Himera, și-l bătea într-o memorabilă încheștare care a cedat supremației cartagineze doar Sicilia apuseană, lăsând-o pe cea răsăriteană în zona de influență grecească.

Pe toată durata secolului al patrulea înainte de Christos, Siracuza a continuat să se dezvolte, totuși, chiar și în mijlocul unor tulburări de politică internă, o continuă alternanță de scurte înseninări democratice cu lungi regimuri totalitare. Dionis a fost tiranul cel mai crud și cel mai luminat. Din ređuta sa bine păzită de la Ortigia, el a stăpânit orașul prin metode staliniste și criterii vag socialiste. La împărțirea pământurilor, de exemplu, nu făcea distincție între cetățeni și sclavi, atribuindu-le loturi și

unora și celorlalți, în mod imparțial. Iar când rezervele statului (care se confundau, bineînțeles, cu ale sale proprii) se goleau, atunci anunța că îi apăruse în vis Demetra, care cerea ca toate doamnele din Siracuza să vină să-și depună bijuteriile la templul zeiței. Și ele, bineînțeles, se grăbeau să le aducă pentru că, chiar dacă ar fi fost tentate să nu se supună poruncii cerești, le convingea ea poliția pământeană a lui Dionis s-o facă. După care, acesta lua cu „împrumut” de la Demetra odoarele.

Era un om ciudat, mort după tehnică și poezie. Ca să-i alunge pe cartaginezi din insulă, a trimis soli în toate orașele grecești să-i descopere pe specialiștii în mecanică; iar pe cei care refuzau să vină îi răpea. Inventarea catapulței l-a extaziat și l-a făcut să creadă că, având la dispoziție o astfel de armă, nimeni nu i-ar mai fi putut rezista. De aceea a și trimis un emisar la Cartagina, să-i ceară acesteia să părăsească Sicilia. Au urmat aproape treizeci de ani de războaie și de masacre cu totul inutile, pentru că, până la urmă, lucrurile au rămas ca la început: grecii, stăpâni pe Sicilia răsăriteană, și cartaginezii, pe cea apuseană. Dionis și-a propus atunci un program mai modest: să-i unifice sub comanda sa pe toți grecii din insulă și din peninsulă. A reușit, dar numai prin violență. Ca și Atena cu sateliții săi, la fel și Siracuza, cu supușii săi, s-a dovedit incapabilă să realizeze fuziunea; iar relațiile cu acești supuși au continuat să se bazeze doar pe forță. Când, de exemplu, a angajat tratative cu Reggio, Dionis s-a declarat gata să-i respecte drepturile dacă i se plătea o sumă grasă. Apoi, după ce a încasat-o, i-a vândut pe toți reggienii ca sclavi.

Și totuși, acest despot avea în el și trăsături umane și simpatice. Când filozoful pitagorician Fintias, condamnat de el la moarte, i-a cerut o permisie de o zi ca să plece acasă, afară din oraș, pentru a-și rezolva niște probleme, Dionis a fost de acord, cu condiția să i-l lase ostatec pe un prieten de-al său, Damon. Și când a văzut că acesta s-a prezentat, plin de încredere, iar apoi Fintias s-a înapoiat la timp, în loc să-l ucidă, a cerut foarte umil să-l accepte amândoi ca prieten, atât fusese de impresionat. Altă dată, l-a condamnat la muncă silnică, în mină, pe poetul Filoxene, care îi criticase versurile. După aceea

s-a căit, l-a rechemat și a dat un mare banchet în cinstea lui; la sfârșitul mesei, i-a mai citit lui Filoxene și alte versuri, invitându-l să le aprecieze. Filoxene s-a ridicat în picioare, a făcut un semn gărzilor și le-a spus: „Duceți-mă înapoi în mină.”

Pasiunea asta pentru poezie l-a costat pe Dionis, indirect, viața. El a continuat să scrie cu asiduitate versuri. În anul 367, o tragedie a sa a obținut premiul întâi la Atena. Tiranul care, datorită atotputerniciei sale, avea satisfacții cu duiumul, a fost atât de fericit când a obținut acest modest succes literar, încât l-a sărbătorit cu un banchet pantagruelic, la sfârșitul căruia l-a fulgerat apoplexia.

I-a urmat fiul său de douăzeci de ani, Dionis II, nu cu mult mai bogat decât taică-său în scrupule, dar mult mai sărac cu duhul. A avut însă doi sfetnici excelenți în unchiul său Dion și în istoricul Filistios. Cel dintâi l-a convins să-l aducă la curte pe Platon, al cărui mare admirator era, sigur fiind că tânărul suveran avea să se arate bucuros să-i realizeze planurile politice. Dionis a fost, într-adevăr, foarte impresionat de filozof, care l-a pus să studieze imediat matematica și geometria, ca introducere la adevărata înțelepciune. Tânărul era plin de bune intenții, iar Platon s-a amăgit singur crezând că o să facă din el instrumentul său. Dar, pe ascuns, fără să știe Maestrul, elevul bea, iar noaptea îi aducea la palat pe cei mai rău famați tineri din Siracuză.

Filistios a așteptat ca el să se plictisească de teoreme și de triumfiuri isoscele, apoi a început să-i șușotească la ureche că Platon nu era decât un emisar al Atenei care, neputând cuceri Siracuză cu armele lui Nicias, încerca s-o facă folosind geometria lui Euclid și complicitatea lui Dion.

Dionis a fost încântat s-o creadă și și-a alungat unchiul. Platon a protestat și, cum nu a obținut revocarea ordinului, a părăsit orașul, ca să se alăture la Atena sărmanului exilat. Acesta, după câțiva ani, s-a înapoiat în patrie în fruntea a opt sute de fugari și l-a răsturnat pe Dionis, care a fugit. Siracuzanii s-au bucurat. Dar, ca să împiedice înlocuirea unui tiran cu altul, i-au luat comanda lui Dion care, nu prea necăjit, s-a retras la Leontini. Dionis a reluat atacul și a învins forțele populare ale

Siracuzei care, disperată, a făcut din nou apel la Dion. Acesta a venit, a învins din nou, a proclamat o dictatură temporară, pentru a restabili ordinea în stat și, drept răsplată, a încasat o lovitură de cuțit, în numele „libertății“.

Dionis a redevenit stăpânul cetății, iar siracuzanii s-au adresat patriei-mame, Corintul, să vină să-i elibereze. În vremea aceea, la Corint trăia aproape în ilegalitate aristocratul Timoleon, care își ucisese fratele ca să-l împiedice să devină dictator. Blestemat de toată lumea, chiar și de maică-sa, Timoleon a înarmat o mână de oameni, în fruntea cărora a debarcat în Sicilia și, printr-o minunată strategie, a învins armata lui Dionis. Se spune că nu a avut nici un ostaș mort. Asta ne face să bănuim că minunea aceea de strategie trebuie să fi constat doar în faptul că inamicul o luase la sănătoasa, ori trecuse de partea lui. Tiranul însuși a fost capturat. Dar Timoleon, în loc să-l omoare, i-a dat ce mai avea prin buzunare, ca să-și plătească drumul până la Corint, unde, de fapt, Dionis și-a petrecut restul zilelor. Apoi și el însuși, Timoleon, s-a retras din viața publică, mărginindu-se să-și facă, din când în când, apariția printre siracuzani, ori de câte ori aceștia îl solicitau să le dea vreun sfat.

Când, în anul 337, a murit sărac și fără nici o funcție de răspundere, Siracuză l-a comemorat ca pe cel mai mare și mai nobil cetățean al ei. Datorită lui, orașul își căpătase, cel puțin pentru moment, libertatea. Dar, în schimb, începea să-și piardă repede vigoarea, aceea care îi permisesese să reziste victorios presiunii cartagineze.

43

FILIP ȘI DEMOSTENE

Probabil că cei mai mulți dintre greci ignorau până și existența unei provincii de-a lor aflată mai la nord, Macedonia, când, în anul 358 înainte de Christos, conform unui procedeu obișnuit în regiune și la curtea aceea, s-a urcat pe tron Filip; adică o serie de asasinate în familie. Orașele-stat din sud aveau puține relații cu rubedeniile lor din nord care, deși vorbeau aceeași limbă, sau aproape, nu avuseseră nici un poet, nici un filozof, nici un legiuitor.

Însă nici macedonenii, la rândul lor, nu simțiseră vreodată nevoia să se amestece în treburile și certurile Atenei, Tebei și Spartei. Erau niște triburi răzlețe de ciobani care duceau o viață pastorală în jurul unui boiernaș. Evoluția lor politică nu o imitase deloc pe cea a Greciei; ea rămăsese una medievală. Exista un rege, dar puterea lui era limitată la cei opt sute de vasali ai săi; fiecare din aceștia se simțea stăpân absolut în propria-i circumscripție și nu admitea interferențe. Ei nu se duceau decât rareori, și fără nici o plăcere, la Pella, capitala care, de fapt, rămăsese o aglomerare de colibe în jurul unei singure piețe: aceea a negustorilor. Regele, când avea de dat vreo hotărâre importantă, trebuia să-i consulte; și nu întotdeauna reușea să obțină un consens.

Totuși, noul suveran nu se arăta a fi, ca ceilalți predecesori ai săi, „făcut acasă” De copil, fusese trimis să studieze la Teba, unde se împrietenise cu rudele și cu amicii lui Epaminonda. Mult nu prea profitase el din lecțiile de filozofie și de retorică.

În schimb, le urmărise cu atenție pe cele de strategie pe care marele căpitan le împărtășea și armatei sale. Cu toate numeroasele lacune avute în cultură, când s-a înapoiat printre cetățenii de la Pella, aceștia l-au considerat un învățat. De fapt, el știa exact ceea ce ei, crescuți la munte și neavând cu cine să se compare, ignorau: și anume că Macedonia era un ținut semi-barbar, care trebuia să rupă izolarea sa de restul Greciei, și că modul cel mai bun ca s-o facă era să pună stăpânire pe ea. Dar asta se putea obține numai după realizarea unei conduceri unice, în mâna Macedoniei, adică după distrugerea sau ținerea în frâu a forțelor feudale și centrifuge ale boiernașilor locali.

A reușit, puțin prin forță, puțin prin șiretenie, că din amândouă avea cu grămada. Era un bărbat voinic, violent și arogant, luptător curajos, vânător neobosit, oricând gata să se îndrăgostească de o femeie frumoasă, tot atât de bine cât și de un tânăr arătos. În fiecare gest al său, chiar și în cele mai spontane, descopereai un substrat de șiretenie. Sigur că era simpatic; și el o știa și profita de asta. Chiar Demostene, adversarul său neîmpăcat, a exclamat uimit atunci când l-a cunoscut: „Ce om! De dragul puterii și succesului, și-a pierdut un ochi, are un umăr rupt, un picior și un braț damblagite. Și nu există încă nimeni aici care să-l îngenuncheze!”

Pentru prima oară, după venirea sa pe tron, „tovarășii regelui”, așa cum își spuneau cei opt sute de boiernași ca să-și afirme egalitatea cu el, au început să frecventeze Pella, unde Filip îi ispitea cu serbări, zaruri, femei și turniruri. Adesea juca și se lupta cu ei până noaptea târziu. Dar scopul său nu era numai acela de a-i distra și de a se distra și pe sine. Între o partidă de vânătoare și o beție, țesea planurile unui comandament unic, sub o nouă organizație militară, copiată după Epaminonda. Îi molipsea pe acești baroni refractari cu visurile sale de glorie și de cuceriri. Cu cine îi rezista rezolva problema, corupându-l sau uneori ucigându-l, măcar „din greșeală”, la vreo vânătoare sau la vreun turnir; chit că trebuia apoi să se arate îndurerat de asemenea pierdere, și să ordone niște funeralii regești. Acest bărbat cu maniere aspre și autoritare știa să mintă ca cel mai nerușinat ipocrit. Diplomația lui țintea departe și era lipsită de

orice scrupule. În câțiva ani, a pus pe picioare cea mai formidabilă mașină de război pe care, până la apariția legiunii romane, a cunoscut-o Antichitatea: falanga. Zid rigid format din șaisprezece rânduri de infanteriști, protejate pe flancuri de escadroane îndrăznețe de cavalerie, falanga nu număra decât zece mii de oameni. Dar, spre deosebire de ceilalți greci, aceștia erau oșteni duri, căliți pentru disciplină și sacrificiu de propria lor viață de ciobani.

Alegându-și cu dibăcie momentul, Filip a așteptat ca Atena să fie băgată până în gât în "războiul ei social", cu care a încheiat cea de a doua supremație a sa, ca să pună stăpânire dintr-o singură lovitură pe Amfipolis, Pidna și Potideea, districte miniere și baze ale comerțului atenian cu Asia. Iar la protestele Atenei a răspuns: „Cu o artă și cu o literatură ca ale voastre, de ce mai dați atâta importanță la asemenea fleacuri?” Puțin după aceea, alte două "fleacuri" i-au căzut în mână: Metona și Olint, adică tot aurul din Tracia și controlul asupra întregii Egee.

Era limpede acum unde voia să ajungă Filip. Adică, ar fi fost limpede, dacă grecii ar fi avut curajul s-o recunoască. Dar, încă o dată, în loc să se unească împotriva unei amenințări comune, au preferat să se bată între ei. Pentru o problemă de bani, atenienii și spartanii se coalizaseră împotriva ligii anfictionice dintre Beoția și Tesalia, care, învinsă, a făcut apel la Filip. Acesta a sărit imediat în ajutor; la Delfi a fost aclamat ca apărător al lui Apollo, patron al ligii și, cu multă grație, a acceptat să fie președinte de onoare al următoarelor Olimpiade, ceea ce însemna, oarecum, să candideze la suveranitate asupra întregii Grecii.

Până la urmă, Atena s-a trezit; dar a fost nevoie de oratoria lui Demostene ca s-o scoată din propria-i indolență. Pentru cine iubește libertatea este cam dureros să recunoască faptul că în Grecia ea și-a găsit ultimul apărător într-un asemenea om. Dar vremurile nu-i ofereau unul mai bun. Demostene era fiul unui armurier înstărit care, când a murit, i-a lăsat băiatului vreo cincizeci de milioane de lire, date în grija a trei curatorii. Aceștia le-au administrat atât de bine încât, atunci când Demostene, la

vârsta de douăzeci de ani, a încercat să le încaseze, n-a mai găsit nici un gologan. Și poate că din lecția asta a tras o învățătură și o morală.

Acela pe care destinul îl hărăzise să ajungă cel mai mare sau măcar cel mai celebru dintre toți oratorii nu era un vorbitor înnăscut. Era bâlbâit; și, pentru a se vindeca de această boală, se spune că obișnuia să vorbească ținând pietricele în gură și să declame urcând în fugă un deal. Dar nu a ajuns niciodată un improvizator. Deseori se închidea într-o peșteră, bărbierit numai pe jumătate de obraz, ca să evite tentația de a ieși în lume, și-și pregătea în scris rechizitoriile. Avea nevoie chiar de luni de zile; apoi le repeta în fața oglinzii, ca să le studieze toate efectele, chiar și ale mimicii. Ca să le realizeze, nu renunța nici la contorsiuni, nici la urlete sau grimase. Ascultătorul de rând se distra ca la teatru. Dar noi suntem de părerea lui Plutarh, care a definit aceste metode drept „ieftine, umilitoare și nedemne de un bărbat“. Supunem această judecată multor Demosteni mai mititei și contemporani cu noi.

Demostene debutase scriind „pledoarii“ pentru alții, adeseori pentru ambele părți în litigiu la același proces. Dar, după aceea, a devenit avocatul marelui bancher Formione și, nemaiavând nevoie de bani, s-a consacrat numai proceselor celebre, în apărarea clienților cu greutate, printre care se număra și ideea de Libertate.

O iubea oare cu adevărat, sau vedea aici doar pretextul de a-și fabrica o reputație mare și o carieră politică? El nu i-a răspuns niciodată adversarului său Hiperide, care l-a acuzat că apără contra lui Filip libertatea Atenei, ca s-o vândă apoi pe bani grei perșilor. Dacă nu era adevărat, era oricum verosimil, pentru că moralitatea acestui om avea multe lacune. „Nu-i nimic de făcut cu Demostene“, zicea un secretar al său. „Dacă întâlnește într-o noapte o curtezană sau un băiat frumos, mâine clientul așteaptă degeaba la tribunal.“ Dar era un atât de mare histrion, că apelurile sale la rezistență contra macedoneanului aveau accentul plin de foc al sincerității. Împotriva sa se afla ceea ce am numi noi azi „spiritul de la Monaco“, partidul păcii, condus de Focion și Eschin.

Focion era un gentleman cu obiceiuri stoice, care a doborât recordul lui Pericle, fiind ales *strategos* de patruzeci și cinci de ori la rând. Când vreun discurs de-al său era întrerupt de aplauze în Adunare, întreba surprins: „Am spus cumva vreo prostie?” Nici măcar Demostene nu a putut să-l acuze că a dorit, pentru ceva interese personale, un compromis cu Filip; a spus că îl dorea numai din prostie și din lașitate. Totul ne face să credem că Focion înțelegea prea bine planurile lui Filip. Dar mai înțelegea și că Grecia nu s-ar fi unit niciodată contra lui, iar Atena singură nu era de ajuns. Și, poate, spera totuși că unificarea avea să se facă, dar nu „contra”, ci „sub” Filip.

Neputându-l ataca personal, Demostene l-a atacat pe cel mai apropiat colaborator al său, pe Eschin, care îi era și inamic personal. Pretextul era nesperios. Cu câțiva ani înainte, un oarecare Ctesifon propusese Adunării să i se ofere lui Demostene o coroană ca răsplată pentru serviciile aduse cetății. Eschin îl acuzase pe Ctesifon de „ultragiul la Constituție”. Acum procesul, care se chema chiar „Asupra coroanei”, se susținea în tribunal; și Demostene era avocatul lui Ctesifon. A fost un proces nu mai puțin senzațional decât cel al Aspasiei; și Demostene și-a etalat aici tot ce avea mai bun și mai rău din repertoriul său: urlete, plânsete, râsete zgomotoase, sarcasme și tristeți. Și, deși nu avea dreptate, a câștigat. Eschin, condamnat la o amendă exorbitantă, a fugit la Rodos, unde se spune că Demostene, cât a trăit, a continuat să-i trimită bani.

Dar această izbândă judiciară a fost în același timp și una politică. Ea a demonstrat că partidul războiului stăpânea situația. Pentru prima oară în istoria ei, Atena, la îndemnul patriotic al lui Demostene, a deturnat fondurile alocate serbărilor, considerate intangibile, în favoarea organizării unei armate. În anul 338, ea s-a aliat cu cea a Tebei contra lui Filip, care le-a bătut ușor pe amândouă la Cheronea.

Oare să-și fi găsit, în sfârșit, Grecia stăpânul și unificatorul în regele celui mai barbar și mai sălbatic ținut al său?

44

ALEXANDRU

Filip s-a arătat mărinimos ca învingător. I-a eliberat pe cei două mii de prizonieri capturați și i-a trimis la Atena cu o solie de pace pe fiul său de optsprezece ani, Alexandru, care se acoperise de glorie ca general de cavalerie la Cheroneea, și pe cel mai priceput dintre locotenenții săi, Antipatru. *Diktat*-ul era extrem de generos: Filip cerea doar să fie recunoscut comandant suprem al tuturor forțelor militare grecești împotriva dușmanului comun, perșii. Atenienii, care se așteptau la ceva mai rău, l-au aclamat ca pe un nou Agamemnon. Și, la conferința de la Corint, toate statele care au trimis reprezentanți, minus Sparta, au acceptat să se unească într-o confederație la fel ca cea beotă, angajându-se să contribuie cu contingente militare și să renunțe la revolte.

Să-i fi împins la asta, cu adevărat, nevoia de înțelegere și de unitate? Poate că unii or fi simțit-o. Însă cei mai mulți sperau doar ca noul stăpân să plece cât mai repede în aventură și să nu se mai întoarcă. Filip, de fapt, o și pregătea când, între el și perși, au intervenit doi adversari neprevăzuți: nevastă-sa, Olimpia, și fiul său.

Olimpia era o prințesă aparținând tribului războinic al moloșilor din Epir. Spre deosebire de celelalte numeroase femei pe care le avusese Filip mai înainte, ea nu accepta jumătăți de măsură. La început, încercase el să experimenteze monogamia, dar, până la urmă, nu izbutise. Apetitul său era prea puternic pentru ca o singură femeie, chiar frumoasă și fierbinte ca Olimpia, să-l poată satisface. Ea, după ce i l-a născut pe

Alexandru, își căutase consolarea în cele mai nebunești rituri dionisiace. Într-o noapte, Filip a găsit-o în pat cu un șarpe lângă ea. Ea i-a spus că în el era întrupat Zeus-Amon, adevăratul tată al lui Alexandru. Filip n-a protestat. Oșteanul acesta cutezător, care nu avea teamă de nimeni, avea în schimb una grozavă de nevastă-sa. Dar a căutat compensație la o altă femeie, care să-l scutească de concurența neloială a zeilor. Când aceasta a rămas însărcinată, unul din generalii macedoneni, Attalos, a propus un toast pentru viitorul moștenitor „legitim“ (și a insistat asupra acestui cuvânt). Alexandru, furios, a aruncat cu o cupă în el, urlând: „Da' ce, eu ce sunt? Un bastard?“ Filip s-a năpustit cu spada în mână asupra fiului dar, beat cum era, s-a împiedicat și a căzut. „Ja uitați-vă la el“, l-a batjocorit Alexandru, „nici nu se ține bine pe picioare, și vrea să ajungă în inima Asiei!“

Câteva luni mai târziu, un alt general, Pausanias, a venit să ceară satisfacție pentru o insultă primită de la Attalos. Și, cum Filip nu i-a dat-o, i-a aplicat o lovitură de cuțit și l-a ucis. Nu știe nimeni dacă n-o fi fost instigat chiar de Alexandru sau de Olimpia; sau de amândoi. Oricum însă, testamentul n-a fost găsit. Iar Alexandru a fost aclamat de către soldații care îl adorau drept succesor. Abia împlinise douăzeci de ani.

Filip, care îl iubise de mic, cu o dragoste în care exista mult orgoliu, îi dăduse ca educatori pe cei mai buni trei maeștri ai vremii; pe principele molos Leonida, pentru mușchi; pe Lisimah, pentru literatură; și pe Aristotel, pentru filozofie. Elevul nu i-a dezamăgit. Era un băiat frumos, athletic, plin de elan și de candoare. A învățat pe dinafară *Iliada*, din care, de atunci, a purtat întotdeauna cu sine un exemplar, ca o carte de căpătâi, și l-a ales ca erou preferat pe Ahile, din care se spunea că ar fi descins însăși Olimpia. Lui Aristotel îi scria: „Visul meu, mai mult decât să-mi măresc puterea, este să-mi desăvârșesc cultura.“ Dar și lui Leonida, stoicul, îi dădea mari satisfacții cu măiestria sa de călăreț, scrimer și vânător. L-au invitat să concureze la Olimpiade. A răspuns cu mândrie: „Aș face-o, dacă și ceilalți concurenți ar fi regl.“ Dar când a văzut că nimeni nu putea să-l îmblânzească pe Bucefal, calul său, a venit în persoană, l-a încălecat, și nu s-a lăsat azvârlit jos din șa.

„Fiule“, a strigat atunci extaziat Filip, „Macedonia este prea mică pentru tine!“ Altădată, întâlnind un leu, l-a înfruntat înarmat doar cu un pumnal, într-o luptă de al cărei rezultat, a declarat un martor, „părea să depindă care din ei doi urma să fie rege“. De unde avea atâta energie nu se știe; pentru că era cumpătat și abstinent. Obișnuia să spună că un marș bun îi făcea poftă de mâncare pentru gustarea de dimineață; și o gustare ușoară, o bună poftă de mâncare pentru masa de prânz. Iar din acest motiv, spune Plutarh, avea o respirație plăcut mirositoare, ca și pielea sa.

Poate că, cel puțin în parte, această incredibilă forță vitală îi venea dintr-o înfrânare a instinctului sexual. Sentimental și emotiv, era gata să plângă ascultând o melodie (a cântat și la harpă, până când tatăl său a râs de el pentru asemenea slăbiciune; și de atunci n-a mai vrut să asculte decât marșuri militare). În probleme de dragoste, Alexandru era puritan. S-a căsătorit de mai multe ori, dar din rațiuni de stat. A avut și paranteze de homosexualitate. Dar puținul pe care l-a făcut l-a făcut întotdeauna pe ascuns, având complexul vinovăției; și era cuprins de mânie ori de câte ori i se aduceau acasă sau în cort tineri sau prostituate. Urișele comori ale afecțiunii sale le rezerva prietenilor și soldaților. Plutarh spune că era în stare să scrie, din nimic, lungi scrisori unor prieteni îndepărtați.

Era foarte superstițios și, din cauza asta, curtea sa pe care de fapt o reprezenta cortul era plină de astrologi și de prezicători, după răspunsurile cărora își alcătuia planurile de bătaie sau și le schimba. A fost el cu adevărat un mare general? Din punct de vedere strategic și tactic, nu reiese să fi adus vreo schimbare în criteriile lui Filip care fusese, într-adevăr, inventatorul unei arte militare noi. Ignora geografia; niciodată n-a vrut să consulte o hartă topografică, iar recunoașterile le făcea singur, poate chiar și pentru că spera să întâlnească vreun dușman sau vreo sălbăticiune cu care să se măsoare. Mai mult decât un mare căpitan, gen Hannibal sau Cezar, el era un foarte frumos comandant de unitate care, cu arma în mână, făcea inevitabile victoriile pregătite de statul major al lui Filip. Curajul său nu avea nevoie de stimulentele luptei. Odată, boțnav fiind,

i-a înmănat medicului care îi administra un purgativ o scrisoare anonimă, unde acesta era acuzat că e în slujba perșilor și că vrea să-l otrăvească. Apoi, fără să aștepte o dezmințire, a luat poțiunea. Într-o zi, pe când era băiat tânăr, se plângea colegilor săi: „Tata vrea să le facă singur pe toate, și nouă n-o să ne lase nimic important de făcut.” Era coșmarul său. Și totuși, când Filip a murit, nimic din ceea ce voise el să facă nu fusese făcut, așa cum a demonstrat-o părăsirea imediată a Confederației Corintului de către statele grecești. La Atena, Demostene a organizat serbări de mulțumire zeilor și a propus Adunării să fie decretat un premiu lui Pausanias, asasinul. Până și în Macedonia au avut loc comploturi pentru uciderea noului rege.

Alexandru, în ceea ce privește energia, nu a făcut să fie regretat tatăl său. Dintr-o singură mișcare, a demască și a nimicit o conjurație; apoi a pornit în marș contra statelor grecești care nici măcar nu au mai așteptat venirea lui și au și trimis la Corint reprezentanți să-l aclame ca general și să reînființeze Confederația. Alexandru s-a întors din drum, a invadat teritoriul României de azi, a înăbușit o rebeliune, a pătruns în Serbia, a desființat o armată iliră care se pregătea să-l atace, și a coborât în Grecia, unde se răspândise zvonul că ar fi murit și iarăși se stricase toată treaba. La Teba, garnizoana macedoneană fusese masacrată; iar la Atena Demostene își reorganizase, cu bani de la perși, partidul.

În Alexandru cruzimea și generozitatea alternau în mod egal. Teba a cunoscut-o pe cea dintâi: drept represalii, toate casele din oraș au fost rase la pământ, în afară de aceea a lui Pindar. Atena a făcut cunoștință cu cea de a doua. Alexandru, care avea o slăbiciune pentru ea, i-a iertat pe toți, chiar și pe cei care ar purta azi numele de „criminali de război”, în frunte cu Demostene. El avea față de acest oraș un complex de inferioritate, moștenire spirituală de pe urma studiilor sale de filozofie și de literatură. Odată, arătând cu degetul spre concetățenii săi, i-a întrebat pe doi prieteni care veniseră de la Atena să-l vadă: „Voi, care veniți de acolo, nu aveți impresia că vă găsiți aici printre sălbatici?” Și când mai târziu a plecat să lupte în Asia, a trimis de acolo la Atena după fiecare victorie

toate bogățiile de artă ce-i căzuseră în mână, ca să fie împodobită Acropole.

Sigur că și pentru a treia oară și cu aceeași sinceritate dintotdeauna, statele grecești au refăcut Confederația, sperând că, până la urmă, el avea să se decidă să plece în Orient. De aceea nici nu s-au zgârcit să-i pună la dispoziție douăzeci de mii de oameni, pe care el i-a pretins ca întăriri pe lângă cei zece mii de infanteriști și cinci mii de călăreți ai săi. Deci, el se pregătea, doar cu treizeci și cinci de mii de oameni, să înfrunte o armată a lui Darius, care număra un milion. Dar nici nu i-a luat cu el pe toți. I-a lăsat o treime lui Antipatru, în Grecia, pentru că înțelesese acum ce însemna fidelitatea. Și în anul 334 înainte de Christos, adică la doi ani după urcarea sa pe tron, a pornit-o în genul acela de cruciadă.

Să fie adevărat că el își propunea să unească Asia cu Europa într-un singur regat, pe care să-l contopească la un loc cu civilizația greacă? Alexandru este unul din personajele care au aprins cel mai mult imaginația biografilor și a romancierilor. Ei au sfârșit pe rând prin a-i atribui propriile lor idei și intenții. Aș vrea să-l avertizez pe cititor împotriva acestor arbitri. Alexandru nici nu știa ce era aia Asia, pentru simplul motiv că nimeni n-o știa pe vremea aceea. Și, chiar dacă ar fi știut-o, nu cred că și-ar fi propus s-o cucerească și s-o ia în stăpânire cu douăzeci și trei de mii de oameni. În momentul acela nu era chiar atât de nebun ca să conceapă un asemenea plan.

Eu cred că adevăratul său scop poate fi dedus din ceremonia cu care și-a sărbătorit prima etapă. În timp ce oamenii săi se imbarcau la Helespont pentru Abydos, el debarca la capul Sigeos unde în *Iliada* se spune că fusese înmormântat Ahile. Alexandru a acoperit cu flori locul considerat a fi mormântul eroului și a început să alerge gol în jurul lui, strigând: „Fericitule Ahile, care ai fost iubit de un prieten atât de credincios și cântat de un atât de mare poet!”

Asta este ceea ce l-a purtat pe Alexandru în Asia. Nu a fost nici un plan strategic și nici unul politic. A fost doar un vis de glorie pe care l-a urmărit timp de unsprezece ani, fără să se trezească din el.

45

„A FOST O GLORIE ADEVĂRATĂ?”

Victoriile lui Alexandru au fost fulgerătoare și au stârnit, incontestabil, admirația contemporanilor și a urmașilor. Dar noi nu știm dacă să le atribuim mai mult vitejiei sale sau totalei inconsistențe a perșilor, care nu câștigaseră niciodată vreo bătălie împotriva grecilor; nici chiar atunci când se aflau trei sute contra unu.

Un prim contingent al lor a fost învins pe râul Granic, unde Alexandru a scăpat de la moarte datorită locotenentului său Clito. Au fost eliberate toate orașele Ioniei; Damascul și Sidonul s-au predat; Tyrul, care voia să reziste, a fost efectiv distrus; Ierusalimul și-a deschis cuminte porțile. Traversând pustiul Sinai, cuceritorul a pătruns în Egipt; și primul lucru pe care l-a făcut a fost să se ducă în oaza Siwa, la templul lui Amon care, după spusele Olimpiei, îi era tată. Preoții l-au crezut, bineînțeles, și l-au încoronat faraon. Ca să-i răsplătească pentru atâta bunăvoință, Alexandru a dat ordin să se construiască în deltă un nou oraș, Alexandria, ale cărui planuri le-a conceput el însuși, lăsând ca ele să fie executate de arhitectul Dinocrate. Și și-a reluat marșul spre Asia.

Ciocnirea cu grosul trupelor lui Darius a avut loc la Arbela. Când a văzut acea mulțime de șase sute de mii de perși, Alexandru a avut un moment de ezitare. Dar soldații i-au strigat: „Înainte generale! Nu există vrăjmaș care să reziste la duhoarea de oaie pe care o ducem cu noi”. Nu știm dacă chiar duhoarea a împrăștiat oștirea aceea eterogenă și poliglotă. Dar înfrângerea

oricum a avut loc în deplină dezordine. Darius a fost ucis, pentru lașitate, de către propriii săi generali, iar capitala sa, Babilonul, s-a supus fără crâcnire lui Alexandru, care a găsit acolo un tezaur de cincizeci de mii de talanți cam două sute de miliarde de lire. I-a împărțit, în mod egal, cu soldații săi, cu casieria proprie și cu orașul Plateea, ca să răsplătească cetatea care rezistase perșilor, plină de curaj, în anul 480; a ordonat construirea neîntârziată a unor temple închinat zeilor din Orient, cărora le-a oferit bogate sacrificii și, într-o proclamație solemnă, a anunțat, plin de orgoliu, că poporul grec este definitiv eliberat de sub vasalitatea persană.

Obiectivele războiului fuseseră atinse, dar nu și cele ale lui Alexandru, care nici nu avea unele precise. El și-a reluat marșul spre Persepolis și, furios când a dat peste prizonierii greci cu picioarele și mâinile amputate, a dat ordin ca acel minunat oraș să fie distrus. Și apoi, înainte spre Sogdiana, Ariana, Bactriana și Buhara, unde l-a capturat pe ucigașul lui Darius. L-a legat de trunchiurile a doi copaci aplecați unul spre altul cu ajutorul unor frânghii. Astfel că, atunci când aceste corzi au fost tăiate, trunchiurile, revenind la poziția lor inițială, i-au sfâșiat trupul. Și iarăși, înainte peste Himalaia, către India, căci auzise despre Gange și a vrut să-l vadă. Regele Porus, care a încercat să i se opună, a fost învins.

Dar aici soldații au început să dea semne de neliniște. Unde voia să-i mai poarte, în marșul său nebunesc, regele lor, mii și mii de kilometri în inima unor țări necunoscute, despre care nimeni nu știa cât de întinse erau? Alexandru nu le putea da un răspuns, pentru că nici el nu știa; s-a retras plin de dispreț, ca și eroul său Ahile, în cort și, timp de trei zile, a refuzat să mai iasă de acolo. Apoi, cu inima îndoită, a cedat și s-a întors înapoi. Dar, într-o luptă, s-a trezit singur într-un orașel inamic, deoarece corzile cu ajutorul cărora escaladau soldații zidul se rupseseră. S-a bătut cu un leu până ce, rănit și plin de sânge, s-a prăbușit la pământ. Dar, tocmai în acel moment, au ajuns și ostașii, care se cățăraseră cu unghiile. În timp ce-l purtau spre cort, soldații îngenuncheau în calea sa și-i sărutau picioarele. Convins că îi recâștigase, după trei luni de convalescență regele

i-a condus pe Ind și a coborât de-a lungul fluviului până la Oceanul Indian. Aici a pregătit o flotă care, sub comanda lui Nearhos, i-a transportat acasă pe răniți și pe bolnavi. Cu cei rămași, a luat-o iar în susul fluviului croindu-și, prin pustiul Belucistanului, drumul de înapoiere.

Va trebui să ajungem la retragerea lui Napoleon din Rusia ca să găsim ceva asemănător cu un marș atât de dezastruos. Căldura și setea i-au ucis și i-au înnebunit mii de oameni. Ori de câte ori dădeau peste vreo băltoacă, ultimul care bea, după toți ostașii, era Alexandru. Dar ne întrebăm dacă mai avea mintea întreagă, admitând că a avut-o vreodată, atunci când a ajuns până la urmă la Suza, cu ce-i mai rămăsese după acest dezastru.

Aici, el și-a adunat ofițerii și le-a expus, în termeni care nu admiteau nici o replică, un program cam neclar de dominație a lumii, bazat pe uniuni matrimoniale. El avea să le ia în căsătorie simultan pe Statira, fiica lui Darius, și pe Parisati, fiica lui Artarxexe, reunind astfel cele două ramuri ale familiei regale persane. Iar ei, ofițerii, aveau să-l ajute luând, la rândul lor, și ordonând și subalternilor s-o facă, pe celelalte femei de neam ale țării, cu a căror zestre ar fi reușit să strângă douăzeci de mii de talanți, cam optzeci de miliarde de lire. În felul acesta, spunea el, după ce a consfințit pe câmpul de luptă uniunea dintre lumea greco-macedoneană cu cea orientală, avea să desăvârșească, în așternut, o legătură de sânge între civilizații.

Că au crezut-o sau nu, despărțiți timp de zece ani de familiile lor, războinicii aceia inculți și grosolani au găsit că e oricum plăcut să întemeieze alte familii cu femeile perșilor, care după toate cele mai erau și frumușele. Astfel, într-o noapte sărbătorească au fost celebrate marile nunți colective, pe care Alexandru le-a prezidat alături de cele două soții ale sale, îmbrăcat într-un costum de concepție proprie, pe care Plutarh îl descrie ca fiind jumătate macedonean, jumătate persan. Imediat după aceea, el și-a proclamat originea divină, ca fiu al lui Zeus-Amon; preoții din Babilon și din Siwa l-au recunoscut, statele grecești l-au acceptat, râzând în gura mare: și doar Olimpia, care inventase toată povestea și care trăia acum la Pella, a comentat cu reținere faptul: „Când o să termine odată băiatul ăsta să mă vorbească de rău și să mă facă soție adulteră?”

Nu s-a știut și nu se va ști niciodată dacă Alexandru a fost chiar atât de nebun ca să creadă într-un astfel de basm, sau dacă l-a înghițit doar din diplomație. Odată, lovit de o săgeată, le spusese prietenilor, arătându-le rana: „Vedeți? Este sânge, sânge de om, nu de zeu!” Și totuși, acum sta așezat pe un tron de aur, purta pe cap două coarne, simbolul lui Amon, și pretindea ca toată lumea să i se prosterne. Tânărul abstinent de odinioară se apucase acum de băut și, la beție, își pierdea mințile. Când Clito, care îi salvase viața, i-a spus că meritul marilor sale victorii i u-i revenea lui, ci lui Filip, care îi lăsase moștenire o mare armată (și era adevărat), într-o criză de nebunie l-a omorât. Un complot l-a făcut să devină bănuitor. Filotas, sub tortură, și-a denunțat tatăl, pe Parmenios, generalul pe care Alexandru îl prețuia cel mai mult. L-a condamnat la moarte chiar și pe el. Pajul Hermolaos, torturat și el, l-a denunțat drept complice pe nepotul lui Aristotel, Calistene, pe care regele îl luase cu dânsul ca scriitor memorialist al expediției sale. Acesta nu voise să se prosterne înaintea lui, spunând că toate isprăvile regelui aveau să ajungă într-o zi fapte istorice, nu pentru că le săvârșise Alexandru, ci pentru că le scrisese el, Calistene. Impertinentul a fost aruncat în închisoare, unde a și murit. O revoltă a izbucnit printre soldați, care au cerut să fie lăsați la vatră, „dat fiind că tu, Alexandre, ești un zeu, și zeii nu au nevoie de trupe”. La care Alexandru a răspuns indignat: „Hai, plecați. Că de acum înainte am să fiu regele acelorai ai căror învingători eu v-am făcut.” Soldații au izbucnit în lacrimi și și-au cerut iertare; iar el, prinzând curaj, i-a mai purtat încă spre noi cuceriri, în Arabia.

Dar, în momentul acela, a murit Hefestion, omul socotit de el un fel de Patrocle al său, pe care îl iubea cu o dragoste niciodată încercată pentru vreo femeie: atât de mult, încât atunci când soția lui Darius venise la el să facă act de supunere și îl confundase pe Hefestion cu regele însuși, acesta, zâmbind, i-a spus: „Nu face nimic, Hefestion este și Alexandru”. Moartea prietenului l-a zdruncinat nespus de mult. Pe medicul care nu reușise s-o evite l-a ucis; a refuzat patru zile la rând să mai mănânce; a ordonat funeralii bogate, pentru care a cheltuit patruzeci de miliarde de lire, a trimis la oracolul lui Amon să

ceară permisiunea de a-l venera pe sărmanul decedat ca pe un zeu și, bineînțeles, a primit imediat aprobarea; iar drept sacrificiu expiatoriu, a dat ordin să fie nimicit un întreg trib de perși.

Acum era clar că acest cuceritor, venit să grecizeze Orientul, se orientalizase și el în așa măsură încât devenise un adevărat satrap. Suferind tot mai mult de insomnii, căuta în vin surogatul acela de liniște care este beția. În fiecare noapte organiza cu generalii săi concursuri de rezistență. Odată a fost învins de Promahos, care înghițise trei litri de vin de stafide, foarte tare, și în trei zile a murit. Alexandru a vrut să bată recordul și a băut patru. A doua zi l-a cuprins o febră puternică. A vrut să mai bea. Din pat, când îl mai lăsa delirul, a continuat să împartă ordine guvernatorilor și generalilor. Apoi, în cea de a unsprezecea zi, a intrat în comă. Când a fost întrebat cui lasă puterea, a răspuns, suflând greu: „Celui mai bun”. Dar a uitat să spună cine era acela. Ne aflăm în anul 323 înainte de Christos. Și Alexandru trebuia să împlinească în zilele acelea cel de-al treizeci și unulea an al său de viață. Ne întrebăm ce ar mai fi făcut dacă ar fi avut timp? Scurta aventură a vieții sale fusese atât de intensă și atât de plină de isprăvi senzaționale, că înțelegem bine câte le-a sugerat ea biografilor săi. De aceea, eu cred că toate intențiile ce i s-au atribuit sunt lipsite de orice fundament. Ele nu pot fi legate de o idee politică, așa cum a fost cazul lui Filip; care știa foarte bine ce voia. Alexandru nu a urmărit un plan, ci doar o himeră; și, mai mult decât un făuritor, ne apare ca un sclav al destinului. Ceea ce ne impresionează la el este forța sa vitală, atât de tumultuoasă și de nestăvilită, încât s-a transformat singură în meteahnă. A fost un meteorit care, ca orice meteorit, a orbit cerul și s-a dezagregat în haos, fără să lase nimic real în urma sa.

Dar poate tocmai de aceea a interpretat și a încheiat în modul cel mai potrivit un ciclu de civilizație cum este cea greacă, pe care propriile ei forțe centrifuge o condamnaseră să moară prin dispersiune.

46

PLATON

În timp ce Alexandru își făcea iluzii că va cuceri lumea în numele civilizației grecești, această civilizație își împrăștiă ultimele scântei de lumină. Literatura lăncezea, preschimbată acum într-un produs de proastă calitate: oratoria, luată în arendă de un Demostene, un Eschin și alții ca ei. Tragedia murise și, în locul ei, o ducea greu o comedie burgheză, cu intrigi inspirate din adultere și din scumpirea vieții. Sculptura mai producea încă lucrări valoroase, cu Praxitele, Scopas și Lisip. Știința, din lipsă de noi experimente și descoperiri, se dedicase clasificării didactice a celor existente deja. Însă filozofia atingea acum zenitul.

Era moștenirea lui Socrate, de la a cărei școală luase câte puțin din toate. Printre continuatorii săi, poate cel mai superficial, dar și cel mai pitoresc și mai popular, a fost Aristip, un escroc elegant și neobosit plimbăreț. Hedonismul n-a fost pentru el doar o teorie, ci și un mod de viață. Tot ceea ce facem, spunea el, o facem pentru a ne procura plăcere, chiar și atunci când ne sacrificăm viața pentru un zeu sau pentru un prieten. Așa-zisa noastră „înțelepciune” ne minte. Singurele lucruri care ne spun adevărul sunt simțurile; iar filozofia ne servește doar ca să ni le rafinăm.

Aristip era un bărbat frumos, cu purtări alese și cu o conversație fermecătoare, care nu a avut nevoie să muncească pentru a-și câștiga existența. Într-o zi, naufragiat în apele Rodosului, i-a încântat într-atât pe salvatorii săi că, după ce l-au

îmbrăcat și l-au hrănit, i-au mai deschis și o școală, pe cheltuiala lor. „Vedeți, copii”, a spus el în prelegerea inaugurală, „părinții voștri ar trebui să vă ofere numai ceea ce se poate salva dintr-un naufragiu.” Când se afla la strâmtoare, se ducea în vizită la Xenofon, la Scillos, sau chiar la Corint, la celebra hetairă Laide, care își exploata clienții: și lui Demostene, pentru o singură noapte de dragoste îi ceruse cinci milioane. Pentru Aristip, însă, avea o slăbiciune, și-l primea în casă pe gratis. Fusesse chiar și la Siracuza, la Dionis, care l-a scuipat odată în obraz; „Bah”, a făcut Aristip ștergându-se, „un pescar o să se ude mai mult ca să prindă un pește mai mic decât un rege.” Tiranul îl obliga să-i sărute picioarele. Aristip se scuza față de prieteni, spunând: „Nu e vina mea dacă picioarele sunt la el partea cea mai nobilă a trupului.” Bani n-a avut niciodată, dar toată lumea îl iubea pentru generozitatea cu care îi cheltuia pe ai altora. Și, când a murit, a spus că lasă totul Virtuții; dar se referea doar la fiică-sa, care chiar așa se și numea (*Aretè*), și care a transcris, în patruzeci de cărți, plăcuta filozofie a tatălui ce și-a meritat titlul de „Lumina Eladei”.

Un alt învățat ciudat era și Diogene, șef de școală a cinicilor, cum erau ei numiți la Kinosarges, unde aveau un gimnaziu al lor. Îl întemeiasse Antistene, elevul lui Socrate care, uitându-se odată la el, îi spusese: „Antistene, prin găurile din îmbrăcămintea ta îți văd deșertăciunea.” Așa și era. Antistene își concentrase tot orgoliul său imens într-o atitudine umilă. El însuși de origine modestă, organizase această școală pentru săraci și, la început, refuzase să-l înscrie și pe Diogene pentru că era bancher, deși unul falit. S-a decis să-l primească numai după ce l-a văzut că doarme pe jos printre cerșetori și umblă cerșind și el pe străzi.

Diogene a fost, probabil, acela care s-a comportat exact așa cum a și propovăduit. Afirmând că omul nu e decât un animal, își făcea, ca și animalele, nevoile în public, refuzând să se supună legilor; și nu s-a considerat cetățean al nici unei țări. A fost cel dintâi care a folosit, pentru sine, termenul de cosmopolit. Cu ocazia uneia din călătoriile sale, l-au capturat niște pirați care l-au vândut ca sclav unuia Xenias din Corint.

Acesta l-a întrebat ce știe să facă. „Să-i educ pe oameni”, a răspuns Diogene. Xenias i-a încredințat copiii; și apoi treptat și propriile sale afaceri. Îl numea „geniul bun al casei”.

Și în Diogene, ca și în Antistene și în ceilalți profesioniști ai umilinței, zăcea o ambiție fără margini. Ținea foarte mult la marea sa faimă de dialectician spiritual și tăios. Odată, zărind o femeie prosternată înaintea unei imagini sacre, i-a spus: „Ia vezi, cu atâția zei care circulă pe aici, s-ar putea să fie unul la spatele tău care să-ți vadă fundul.” Și e foarte cunoscut răspunsul dat lui Alexandru, atunci când acesta l-a poftit să-i ceară o favoare: „Dă-te la o parte, că-mi faci umbră.” După unele zvonuri, se zice că au murit în aceeași zi, și marele rege și filozoful sărac. Cel dintâi avea treizeci și unu de ani, cel de al doilea, nouăzeci.

Platon l-a cunoscut pe Antistene și a fost contaminat puțin de filozofia lui cinică, așa cum o arată în *Republica* sa, unde visa la un stat comunist, bazat pe legile naturii. Dar era un gânditor prea mare și prea profund ca să se oprească aici. Provenea dintr-o familie nobilă și veche, care se spunea că se trage din zeul mării, Poseidon, și din pământeanul Solon. Mama sa era sora lui Carmide și nepoata lui Critias, șeful opoziției aristocrate și al guvernului reacționar al celor Treizeci. Numele său adevărat era Aristocle, ceea ce înseamnă „excelent și renumit”. Mai târziu i s-a spus Platon, adică „spătosul”, din cauza umerilor săi largi și a corpului athletic.

De fapt, și era un mare sportiv, de repetate ori decorat în război. Dar la vârsta de douăzeci de ani l-a cunoscut pe Socrate; și la școala acestuia a devenit un autentic intelectual. A fost, poate, cel mai silitor elev al Maestrului, pe care l-a iubit cu pasiune, așa cum îi era de altfel și firea. Din motive familiale, s-a văzut amestecat în marile evenimente care au urmat morții lui Pericle: teroarea oligarhică a lui Critias și a lui Carmide, sfârșitul acestora, restaurarea democrației, procesul și condamnarea lui Socrate. Toate astea l-au zdruncinat și au făcut din el un fugar. S-a refugiat mai întâi la Megara, la Euclid; apoi la Cirene și, în fine, în Egipt, unde și-a căutat liniștea și uitarea în matematică și teologie. S-a înapoiat la Atena în 395, dar a

fugit iar, ca să studieze la Tarent filozofia lui Pitagora, iar aici l-a cunoscut pe Dion, care l-a invitat la Siracuză și l-a prezentat lui Dionis. Tiranul, care suferea de un complex de inferioritate în fața intelectualilor și nu reușea să-i agreeze decât jignindu-i, a crezut că-l poate trata și pe el ca și pe Aristip; și într-o zi i-a spus: „Vorbești ca un prost”. „Și tu ca un arogant”, i-a răspuns Platon. Dionis l-a arestat și l-a vândut ca sclav.

Un oarecare Anniceris din Cirene a vrut să plătească cele trei mii de drahme pentru răscumpărare și n-a acceptat să-i fie restituite de prietenii lui Platon, care strânseseră între timp banii. Astfel că, folosind acest capital, el a pus bazele *academiei*. Aceasta n-a fost cea dintâi universitate din Europa, așa cum au spus unii. Fuseseră înființate, deja, cea a lui Pitagora de la Crotona și cea a lui Isocrate de la Atena. Dar a fost desigur un mare pas înainte spre organizarea învățământului modern. Pamfletarii vremii ne vorbesc de ea așa cum se vorbește azi de Eton, ca despre incubatorul multor snobisme și sofisticării. Elevii umblau îmbrăcați cu pelerine elegante și aveau un fel al lor propriu de a se purta, de a vorbi și de a ține în mână bastonul. Nu plăteau taxe. Dar, întrucât erau selecționați doar dintre familiile cele mai bogate (Platon era pe față un tăgăduitor al democrației), exista la ei obiceiul să facă donații substanțiale.

Pe frontonul porții sta scris: „*Medeis ageometretos eisito*”, care ar însemna cam așa: „Prezentați geometria la intrare.” Trebuie să fi fost o amintire de la Pitagora. Geometria juca efectiv un rol însemnat în învățătură, împreună cu matematicile, legea, muzica și etica. Platon era ajutat de asistenți care predau prin diverse metode: conferințe, dialoguri, dezbateri publice. Erau admise și femeile: Platon s-a dovedit un feminist convins. Temele erau, de exemplu: „A se căuta regulile care stăpânesc mișcarea aparent dezordonată a planetelor, comparându-le cu cele care guvernează acțiunile oamenilor.”

Unul din marii susținători cu bani ai academiei a fost Dionis II, care, de cum a luat locul tatălui său, i-a trimis, probabil la sugestia lui Dion, optzeci de talanți, cam trei sute de milioane de lire. Ceea ce ne ajută să înțelegem marea răbdare a lui Platon cu acest capricios suveran când a fost invitat de el la Siracuză.

Trebuie să fi fost un om de curaj filozoful, ca să se înapoieze în oraşul şi la fiul aceluia care îl făcuse să trăiască urâta aventură a vânzării sale ca sclav. Dar îl îndemna, poate, şi speranţa de a realiza acea republică ideală a Egalităţii în care credea cu tărie. Aceasta presupunea o guvernare autoritară în mâinile unui rege filozof. Dionis II nu era filozof, dar era rege; şi Platon spera ca, ajutat de Dion, să facă din el instrumentul instaurării unui stat gen Sparta, sceptic şi moral.

Lucrurile s-au sfârşit aşa cum era şi cazul. Intimidat de acest maestru faimos însufleţit de o credinţă mesianică, Dionis s-a apucat să studieze cu zel. Apoi s-a plictisit de atâta filozofie, i-a dat ascultare lui Filistios şi l-a alungat pe Dion. Platon a protestat şi, deoarece Dionis s-a ţinut tare, deşi l-a asigurat de încrederea, stima şi afecţiunea sa, filozoful şi-a dat demisia de la academia pe care o întemeiase la Siracuză şi a plecat după prietenul său, refugiat la Atena.

De acolo n-a mai plecat decât rareori. Şi se pare că a avut o bătrâneţe destul de fericită sau cel puţin senină. Şcoala îi ocupa tot timpul. Când nu predă, mergea la plimbare cu elevii săi, în mici grupuri, continuând să-i înveţe arta argumentaţiei. Platon era un candid, fără urmă de rigiditate sau de îngâmfare. Dimpotrivă, răspândea în jurul său multă căldură umană şi, în afară de expunerea unor idei măreţe, ştia să şi povestească o mulţime de anecdote amuzante şi, la fel ca oamenii foarte serioşi, avea mult simţ al umorului.

Într-o zi, unul din învăţăceii săi l-a rugat să-i fie naş la căsătorie. Cu toţi cei optzeci de ani ai săi, maestrul s-a dus, a luat parte la festivitate, a glumit cu tinerii până târziu noaptea, mâncând şi poate bând cam multicel. La un moment dat, în timp ce cheful continua, a simţit un fel de oboseală şi s-a retras într-un colţ ca să tragă un pui de somn.

A doua zi de dimineaţă l-au găsit ţeapăn. Trecuse, fără să-şi dea seama, de la somnul de moment la cel veşnic. Întreaga Atenă a venit să-l conducă la cimitir.

47

ARISTOTEL

Dintre elevii de la academie, cel care a suferit cel mai mult la moartea Maestrului a fost Aristotel, care, nemulțumit doar să poarte doliu, a ridicat în cinstea lui un altar. Dar să i-o fi sugerat numai afecțiunea sau, poate, și ceva de pe conștiință?

Venise la Atena de la Stagyra, o micuță colonie grecească din inima Traciei. Și el aparținea unei bune familii burgheze. Părintele său fusese medicul de casă al lui Amintas, tatăl lui Filip și bunicul lui Alexandru, la Pella. Și de acesta fusese inițiat în studii de medicină și de anatomie. Dar, cunoscându-l pe Platon, i s-a întâmplat ce i se întâmplase și lui Platon cu Socrate: vocația sa și-a schimbat drumul, fără ca totuși să-i schimbe și temperamentul.

Aristotel a rămas vreme de douăzeci de ani învățăcelul lui Platon; și e probabil ca primii ani să și-i fi petrecut fascinat de Maestru, care poseda ceea ce îi lipsea lui: poezia. Platon nu practica un sistem riguros științific, nici ca metodă de predare, nici ca doctrină. Mai mult decât un gânditor, era un artist care, cu toată mania lui de a-și încadra ideile într-o ordine geometrică și într-o ierarhie precisă, n-a reușit niciodată să-și învingă propria fire pasionată care îl făcea să-i contrazică pe alții. Îi plăcea matematica tocmai pentru că în ea găsea rigoarea care lui îi lipsea. Dar oricine vrea să-i studieze azi teoriile trebuie să le filtreze, ca pe grăunții de aur aluvionar, dintr-o proză înnoroită și încâlcită, plină de divagații literare și de lumini poetice. El singur recunoștea că e incapabil să scrie un „tratat“. Prefera „dialogurile“, pentru că se pretau mai ușor la improvizații și la

digresiuni. Chiar și ca memorialist, nu se pierdea în amănunte. Portretul pe care ni l-a lăsat despre Socrate este într-adevăr „real“, dar este o realitate obținută cu ajutorul anecdotelor care, însuși eroul lor a recunoscut-o, au fost pur și simplu inventate. Platon este un scriitor și, ca atare, își construiește personajele cu un simț viu al dramaticului, ce bineînțeles că se ciocnește cu realitatea. Este imposibil, dată fiind vasta ei întindere, să poți rezuma doctrina lui Platon. Dar ne este destul de ușor să vedem ce fel de om a fost. Nietzsche l-a numit un „pre-creștin“, pentru unele anticipații ale sale teologice și morale. A avut, evident, o religiozitate a sa, dar foarte confuză, în care, o dată cu conceptul de păcat și de purificare, se amestecă și ciudate idei pitagoriciene și orientale privind migrarea sufletului. În domeniul moral este, în gradul cel mai înalt, un puritan. Iar în politică e un totalitar care, dacă ar trăi în zilele noastre, ar primi „premiul Stalin“. Pretinde cenzura asupra presei, controlul statului asupra căsătoriei și educației, proclamă că disciplina e mai importantă decât libertatea de gândire, iar justiția mai necesară decât adevărul. Ultimele sale *Dialoguri* sunt descurajatoare: moștenitor al marii culturi ateniene, el proslăvește Sparta și e de acord cu marginalizarea la care a împins ea poezia, arta și însăși filozofia. Ca fel de a fi, consecvent amic și elev al lui Socrate, nu era rău.

Nimeni, poate, mai mult decât Aristotel n-a avut vreodată sentimentul exact al confuziei și al contradicțiilor în care cădea Platon, când, cu trecerea anilor, s-a obișnuit să-l considere cu un ochi detașat și critic. Nu înseamnă că nu i-a purtat mereu respect. Din contră, după cele spuse de Diogen Laerțiu, maestrul l-a considerat nu numai cel mai inteligent, dar și cel mai silitor dintre elevii săi. Și totuși, sub această docilitate aparentă el își pregătea deja câteva neconcordanțe.

Când a murit Platon, Aristotel a plecat la curtea lui Hermias, un mic tiran din Asia Mică pe a cărui fiică, Pitia, a luat-o în căsătorie. Și se pregătea să întemeieze aici o școală, sub auspiciile dictatorului care studiasse o dată cu el la academie, când perșii l-au ucis pe tiran și i-au copleșit țara. Aristotel a reușit să fugă la Lesbos, unde Pitia a murit după ce îi născuse o fetiță. Mai târziu, văduvul s-a recăsătorit sau, cel puțin, a

convieșuit cu Herpillis, o hetairă celebră a acelor vremi. Dai durerea pierderii Pitiei l-a chinuit toată viața și, când a murit, a cerut să fie înmormântat alături de ea: amănunt patetic, ce contrastează oarecum cu legenda unui om rigid și rece, numa creier și rațiune, incapabil de pasiuni și de sentimente. În anul 343, Filip, care îl cunoștea probabil ca fiu al medicului tatălu său, l-a chemat la Pella ca să-i încredințeze educația fiului său Alexandru. Și, dacă pentru filozof acest lucru a fost o mare cinste, a fost în schimb și începutul necazurilor sale. Alexandru a avut un cult pentru învățătorul său. În timpul vacanțelor îi trimitea scrisori pline de respect, aproape chiar pasionante, jurându-i că, atunci când va moșteni puterea, o va exercita numai în folosul culturii. Nu știm dacă și Aristotel o fi visat să facă din Alexandru ceea ce visase Platon să facă din Dionis II, un instrument al filozofiei sale. Credem că nu; era un om prea dezamăgit ca să se lase furat de asemenea iluzii. Cu toate astea, s-a achitat de obligație; și în așa mod, încât Filip, drept prețuire, l-a făcut guvernator la Stagyra: acolo unde opera sa a fost atât de prețuită, încât de atunci și până azi data numirii sale acolo a fost celebrată ca o zi de sărbătoare.

După ce și-a terminat misiunea și s-a înapoiat la Atena, a întemeiat acolo, la concurență cu academia, faimosul *liceu* care, spre deosebire de cealaltă, în întregime aristocratică, își recruta elevii din păturile de mijloc. Dar contrastul nu se oprea aici: el cuprindea și fondul și metoda de predare. Aristotel a pus accentul mai ales pe știință și cu aceste exigențe ale studiului științific și-a modelat criteriile.

Cu un simț foarte exact al diviziunii muncii, el și-a împărțit elevii în grupe, încredințând fiecareia din ele sarcini precise de studiu. Unii trebuiau să strângă și să catalogheze organele și obiceiurile animalelor; alții, caracteristicile și răspândirea plantelor; iar alții să alcătuiască o istorie a gândirii științifice. Fiul medicului moștenise de la tatăl său și din primele studii de anatomie de la Pella gustul noțiunii exacte a amănuntului concret. Gândirea lui nu opera cu lirisme iluminate și cu previziuni poetice, ca cea a lui Platon, ci cu inducții bazate pe fapte experimentale. *Organon*-ul său, care înseamnă „instrument“, este un document de pedanterie. Mai înainte de a

formula o teorie, Aristotel voia să se clarifice și asupra cuvintelor cu care avea s-o enunțe. Ne explică ce înseamnă „definiție“, „categorie“ etc. Pe scurt, el este adevăratul „profesor“.

Este foarte probabil ca el să nu fi trezit nici printre elevii săi, nici printre prieteni – dacă a avut – afecțiunea și simpatia pe care le inspira Platon. Era un om rezervat, aproape de nepătruns, un muncitor metodic, respectând programul ca orice birocrat. Diminețile zilelor sale, toate la fel, le dedica lecțiilor cu studenții obișnuiți. Dar nu le predă de la catedră, ci plimbându-se cu ei de-a lungul porticurilor – *peripatoi* – cu care era înconjurat liceul, și de la care a rămas exact numele metodei sale, *peripatetica*, adică „la plimbare“. La amiază, deschidea și publicului profan ușile; în fața lui ținea conferințe despre probleme mai elementare. Dar cel mai mult se ocupa de îngrijirea bibliotecii, de grădina zoologică și de muzeul natural. Ca să le organizeze, a beneficiat desigur de ajutorul financiar al lui Alexandru care, în plus, a dat poruncă tuturor vânzătorilor, pescarilor și exploratorilor să trimită la liceu tot ceea ce ei ar fi considerat că prezenta un interes științific.

În realitate, Aristotel era mai curând un om de știință care, prin inducție, ajunsese și la filozofie, plecând mai ales de la biologie.

El a fost cel dintâi care a încercat să clasifice speciile animale, împărțindu-le în „vertebrate“ și „nevertebrate“, să schițeze o teorie a genezei și să intuiască trăsăturile de caracter ereditare. El a ajuns la problemele filozofice ale sufletului trecând prin cele anatomice ale trupului. Și le-a făcut față cu aceeași scupulozitate de observator exact. Și-a construit sistemul filozofic, destinat să rămână un exemplu neîntrecut de „planificare“, sprijinindu-se numai pe o strângere impresionantă de date și de experiențe, cărora le-a închinat propria sa viață și pe cea a unei întregi generații de cercetători. Scria greu. Proza sa e rece, moartă, fără vigoarea dramatică a prozei lui Platon. Se repetă, se contrazice. Acest maestru al raționamentului gândește adesea greșit. Mai ales cade în greșeli grosolane atunci când are de-a face cu istoria, deoarece, crezând-o un fruct al logicii, nu reține motivele pasionale, care sunt de fapt cele ce o determină.

Dar asta nu înseamnă că opera sa nu a rămas cea mai măreață și mai bogată structură a minții omenești.

Despre viața lui personală nu se știe aproape nimic; poate pentru că nici n-a avut una în afara școlii. I se cunoaște doar o singură slăbiciune: aceea pentru inele, cu care își încărca degetele până nu i se mai vedeau. De politică nu s-a ocupat decât pe plan teoretic, propunând o *timocrație*, adică o combinație de aristocrație cu democrație, care să garanteze competențele și să reprime abuzul de libertăți, fără să cadă însă în tiranie. După cum se vede, era mult mai puțin radical decât Platon; și deci ni se pare greu să atribuim cauza dizgrației sale acestor doctrine.

Adevărul e că la Atena Aristotel nu era popular: poate și din cauza caracterului său auster și ursuz, dar în primul rând din cauza relațiilor sale cu stăpânul din Macedonia. În plus, mai exista și rivalitatea dintre liceu și academie, care îi crea antipatii.

După moartea lui Alexandru, Aristotel a fost acuzat de „impietate”. Era obișnuita scuză la care se recursese și contra lui Socrate. Din cărțile sale au fost extrase unele fraze care, luate izolat, puteau să sune ireverențios: procedeu care, de atunci și până azi, nu a fost niciodată abandonat. Printre altele, i-au reproșat și cinstirea pe care i-o adusese socrului său, Hermias, nu atât pentru că acesta devenise tiran, cât pentru că se născuse sclav.

Aristotel a înțeles că era inutil să se apere și a părăsit pe ascuns orașul. „Nu vreau”, a spus el, „ca Atena să se păteze cu un alt delict contra filozofiei.” Tribunalul l-a condamnat la moarte în contumacie; și poate că a cerut guvernului din Calcida, unde se refugiase la rudele sale din partea mamei, să-i fie extrădat. Oricum, însă, nu a avut loc nici un fel de incident diplomatic, pentru că Aristotel a murit pe neașteptate, nu se știe dacă datorită unei boli de stomac sau, ca și Socrate, datorită cucutei.

Trupul său a fost pus în groapă aproape în același timp cu cel al fostului său elev Alexandru.

Partea a cincea
ELENISMUL

48

DIADOHII

Cea mai mare parte a cronicarilor încheie istoria Greciei o dată cu moartea lui Alexandru. Și se înțelege de ce: pentru că din momentul acela, adică pe toată “perioada elenistă” ce se întinde până la cucerirea Greciei de către romani, ea devine greu de povestit din cauza vastelor orizonturi în care se pierde. Regele macedonean nu a cucerit lumea în marșul său incredibil până la Oceanul Indian, ci i-a rupt barierele, deschizând Orientului porțile spre inițiativa greacă, revărsată aici cu o impetuoșitate de torent. Greciei i-a lipsit întotdeauna capacitatea de coagulare națională. Dar acum, centrele către care gravita acest popor ciudat – Sparta, Corintul, Teba și, mai ales, Atena – n-au mai posedat forța centripetă care să se opună celei centrifuge. Și, așa cum în zilele noastre națiunile europene au abandonat Asiei și Americii rolul lor de protagoniste ale istoriei, și cetățile grecești de atunci au trebuit să cedeze acest rol regatelor periferice născute în urma moștenirii lui Alexandru.

Așa cum am mai spus, acesta murise fără să lase un succesor sau să desemneze unul. Deci, aceia care și-au împărțit efemerul și întinsul imperiu pe care mica armată macedoneană își plantase steagul au fost locotenenții săi, numiți *diadohi*. Lisimah a luat Tracia; Antigon, Asia Mică; Seleucos, Babilonul; Ptolomeu, Egiptul; și Antipatru, Macedonia cu Grecia. Ei au procedat la o astfel de împărțire fără să-i consulte măcar pe greci: și doar în numele lor, cei care îi furnizaseră numeroase contingente de soldați, realizase Alexandru marile sale cuceriri. Lucrul acesta dovedește exact cât de puțin mai contau acum aceste state.

Practic, ne este imposibil să urmărim evenimentele prin care au trecut marile regate greco-orientale care au luat naștere de-a lungul întregului arc al Mediteranei în acest fel. Ne vom mulțumi, deci, să le relatăm succint doar pe cele ale lui Antipatru și ale urmașilor săi, singurele care, până la apariția Romei, privesc direct Grecia și Europa.

Plutarh povestește că, atunci când vestea morții regelui a ajuns la Atena, mulțimile s-au revărsat pe străzi, cu ghirlande de flori, cântând imnuri de victorie, ca și cum ei ar fi fost aceia care l-au ucis. O delegație s-a grabit să-l găsească pe Demostene, gloriosul fugar, marea victimă a fascismului macedonean, care, în realitate, după ce fusese condamnat cu probe că încercase să intre în solda dușmanului, fusese lăsat să se refugieze într-un exil comod. După cum vedeți, istoria este monotonă, ca și mizeriile oamenilor care o fac. Demostene s-a înapoiat spumegând de furie și de oratorie refulată, a vorbit poporului în sărbătoare, propunând războiul de eliberare împotriva lui Antipatru opresorul; și a organizat, cu ajutorul celorlalte orașe din Pelopones, o armată pe care a asmuțit-o contra acestuia. Antipatru a desființat-o într-o bătălie de câteva minute.

Macedoneanul era un ostaș vechi și viteaz, care nu avea în fața civilizației și culturii Atenei complexe ale lui Filip și ale lui Alexandru. El a impus reparații grele orașului rebel, a instalat acolo o garnizoană macedoneană și a deportat, lipsindu-i de cetățenie, pe vreo douăsprezece mii de tulburători ai ordinii publice, printre care trebuie să se fi aflat și Demostene. Acesta a fugit la un templu din Calauria. Dar, când s-a văzut descoperit și înconjurat, a băut otravă.

După o asemenea lecție, atenienii au rămas câțeva vreme cuminți, sub guvernarea unui om de încredere al lui Antipatru; cum am spune noi azi, un Quisling: același gentleman, Focion, care, în asemenea împrejurări, a făcut și el ce a putut. Dar asta nu l-a scăpat de linșaj, când a murit Antipatru. Iar atenienii au avut și de astă dată convingerea că ei l-au ucis. Casandru, noul rege, a mai intervenit și el, deportând ceva oameni, instalând o nouă garnizoană și încredințând guvernarea altui Quisling,

întâmplător și acesta tot un bărbat exemplar prin cinstea și moderația sa: filozoful Demetrios Faler, elev al lui Aristotel.

Dar aici au intervenit niște complicații între diadohi care, evident, visau fiecare să reunească în propriile sale mâini imperiul lui Alexandru. Antigone, cel din Asia Mică, a crezut că ar avea această putere, dar a fost bătut de alianța celorlalți patru. Fiul său, Demetrios Poliorcetul, care înseamnă „cuceritorul de cetăți“, și-a limitat ambițiile numai la Grecia; i-a gonit de acolo pe macedoneni, a fost primit la Atena ca un eliberator, și s-a instalat în Partenon, transformându-l într-o garsonieră pentru amorurile sale de ambele sexe. Atenienii au considerat regimul său ca pe unul democratic și liberal; dar el era numai unul libertin. De fapt, Demetrios nu-i persecuta decât pe aceia care încercau să fugă de insistențele sale galante. Unul dintre ei, Damocles, ca să scape s-a aruncat într-un cazan cu apă în clocot, stârnind, mai mult decât admirația, uimirea concetățenilor săi, prea puțin obișnuiți cu asemenea exemple de pudoare și de ținută.

După doisprezece ani de orgii, Demetrios a reluat războiul împotriva Macedoniei. A învins-o, s-a proclamat regele ei, a trimis la Atena o altă garnizoană care a pus capăt intermezzoului democratic, și s-a aventurat într-o nouă serie de campanii. A început cu Ptolomeu al Egiptului, apoi a luptat contra Rodosului și, în sfârșit, contra lui Seleucos, pe care, după ce l-a învins și l-a capturat, l-a obligat să se sinucidă.

Peste acest haos, în anul 279 înainte de Christos s-a produs o invazie a galilor celți din Nord. Ei au parcurs Macedonia, care se găsea în plină revoluție și era deci lipsită de armată. Conduși de câțiva trădători greci care cunoșteau trecătorile, ei au străbătut Termopile, jefuind în drumul lor toate orașele și satele.

Apoi, respinși la Delfi de o armată recuperată cu greu, ei au cotropit Asia Mică, au masacrat populația și numai angajându-se să le plătească un tribut anual i-a convins Seleucos să se retragă mai spre nord, cam pe unde este azi Bulgaria.

Din fericire, în momentul acela Antigone II, supranumit Gonatas, fiul lui Poliorcet, reușea să înăbușe revolta din Macedonia și, în fruntea armatei sale, a măturat resturile invadatorilor. A fost un minunat suveran care, printre altele, a

avut și norocul să rămână pe tron treizeci și șapte de ani fără întrerupere, ani pe care și i-a trăit cu înțelepciune și cu discreție, exercitându-și cu mult tact puterea în toată Grecia. Însă Atena, cu ajutorul Egiptului, s-a răsculat. Gonatas, înfrângându-i ridicol de ușor trupele, nu s-a purtat aspru cu învinșii, ci s-a mulțumit doar să restabilească ordinea, instalând, pentru siguranță, o garnizoană la Pireu și o alta la Salamina.

În momentul acela, în toată peninsula se făceau încercări de adaptare la noua stare de lucruri și de găsimă a unui aranjament stabil, care să împacă ordinea cu libertatea. S-au format două ligi: cea etolă și cea ahee, în care fiecare din statele participante renunța la ceva din suveranitatea sa proprie în favoarea uneia colective, exercitată de un *strategos*, ales după toate regulile.

Era un efort nobil și înțelept de a depăși, în sfârșit, individualismul; dar de făcut îl făceau tot aceiași greci. În anul 245, strategul aheu Aratos, cu talentul său retoric, a convins tot Peloponesul să intre în ligă, cu excepția Spartei și a Elidei, care s-au ținut deoparte. Apoi, simțindu-se destul de puternic, a organizat o expediție-surpriză asupra Corintului; a alungat de acolo garnizoana macedoneană și, în fine, a dat lovitura și la Pireu, de unde macedonenii, căpătând un bacșiș, au plecat la treaba lor.

Pentru întreaga Grece era din nou o libertate adusă de străini, așa cum pe nedrept fusese considerată și Macedonia, care îi vorbea totuși limba și îi adoptase și civilizația. Dar celelalte state, nevăzând aici decât o supremație ahee, s-au strâns în jurul ligii etole, inclusiv izolaționistele Sparta și Elida. Și din nou a izbucnit un război fratricid. Macedonia ar fi putut profita de pe urma lui cu ușurință, dacă regentul său Antigon III, care aștepta majoratul fiului său vitreg Filip ca să-i cedeze tronul, ar fi vrut s-o facă.

Astfel, Grecia a continuat să mășăluiască între discordii interne și revolte sociale. Aceste revolte au molipsit până la urmă și Sparta, citadela conservatorismului, care părea să fie la adăpost de orice răsturnări ale ordinii publice.

Concentrarea bogățiilor în mâinile puține ale unor privilegiați se accentua din ce în ce mai mult. Cadastrul din anul 244 demonstrează că cele 250.000 de hectare erau monopolul a

doar o sută de proprietari. Și pentru că nu existau nici industrie și nici comerț, tot restul populației era format din indivizi care nu posedau nimic. O încercare de reformă a venit de la cei doi regi care, ca de obicei, își împărțeau puterea în anul 242: Agis și Leonida. Primul a propus o redistribuire a pământurilor după sistemul lui Licurg. Dar Leonida, sprijinit de latifundiari, a organizat un complot și l-a asasinat, dimpreună cu mama și cu bunica sa care, deși mari proprietărese, fuseseră de acord cu împărțirea pământurilor. A fost o tragedie a unor femei din vechea lume eroică. Fiica lui Leonida, Chilonide, a trecut de partea soțului ei, Cleombrotos, care fusese deja partizanul lui Agis, și l-a urmat de bunăvoie în exil.

Leonida și-a făcut greșit socotelile atunci când, din rațiuni de zestre, i-a dat-o de nevastă fiului său Cleomene pe văduva lui Agis. Cleomene, urcat pe tron alături de tatăl său, s-a îndrăgostit de-a binelea de nevastă-sa (se mai întâmplă câteodată și așa), i-a împărtășit ideile care erau acelea ale fostului soț, s-a răzvrătit contra lui Leonida și l-a gonit în exil. Cleombrotos a fost rechemat. Dar Chilonide, în loc să-l urmeze pe soțul învingător, s-a dus după taică-său.

Cleomene a realizat marea reformă, reactualizând ordinea semi-comunistă a lui Licurg. Apoi, considerându-se un făcător de dreptate, a dat fuga să elibereze tot proletariatul grec, care îl aștepta. Aratos a pornit contra lui cu o armată ahee și a fost învins. Toată burghezia greacă începuse să tremure de frică și a făcut apel la Antigon al Macedoniei, care a venit, a văzut și a învins, obligându-l pe Cleomene să se refugieze în Egipt.

Dar, odată lupta de clasă dezlănțuită, aceasta nu s-a mai oprit, complicându-se cu cea care se ducea deja pentru primatul politic și confundându-se cu ea. Chiar și la Sparta triumful lui Leonida a fost efemer. Trezit acum, proletariatul bieților iloți s-a ridicat și el și, din revoltă în represiune, n-a mai existat pace în Grecia până la venirea romanilor.

Uitam să vă spun că, atunci când Leonida a revenit pe tron, Chilonide nu l-a mai urmat la Sparta. A rămas în exil, să-l aștepte pe bărbatul său Cleombrotos care, de fapt, s-a și întâlnit cu ea.

49

NOUA CULTURĂ

Nu există nici o mărturie din care să rezulte că grecii epocii elenistice ar fi avut sentimentul că, o dată cu moartea lui Alexandru, începea și propria lor decădere. Dimpotrivă, bunăstarea materială l-a întărit pe acela al existenței unei viguroase renașteri. Venirea pe tronul Seleuciei și al Egiptului etc. a noii dinastii greco-macedonene a deschis piețele acestor țări cărora le lipseau cam de toate. Niciodată comerțul mediteranean nu fusese mai înfloritor.

Îndelungata ucenicie făcută încă de pe vremea lui Pericle i-a adus pe bancherii din Atena într-o situație privilegiată. Ei și-au instalat în noile capitale sucursalele și au monopolizat toate tranzacțiile acestora. Unul din bancheri, Antimene, a organizat la Rodos prima societate de asigurări care, la început, se ocupa doar cu fuga sclavilor, dar apoi s-a extins și asupra naufragiilor și pirateriei. Cota era de opt la sută. Bogățiile găsite în țările învinse și la satrapi, puse masiv în circulație, au provocat o spirală inflaționistă cu care salariile erau incapabile să mai țină pasul, deși pe la sfârșitul secolului al treilea luase naștere un fel de "scară rulantă". Încet-încet, distanțele economice care acum îi separau pe cetățenii săraci de sclavi s-au micșorat într-atât, încât unii cu alții se confundau într-un proletariat mizerabil și anonim. Recensământul făcut de Demetrios Faler la Atena în anul 310 înainte de Christos prezenta aceste cifre incredibile: douăzeci de mii de cetățeni, zece mii de meteci, patru sute de mii de sclavi. Aproape cam în același timp, la Milet, dacă ne

luăm după inscripțiile de pe morminte, o sută de familii aveau în medie o sută optsprezece copii. În Eritreea, doar o familie din douăzeci avea doi copii. Să nu mai vorbim de un cuplu cu două fete: dacă nu amândouă, cel puțin una din ele era „expusă”, adică azvârlită afară pe ușă să moară de frig.

Această gravă criză de natalitate era în principal o consecință a satelor golite acum aproape în întregime de populație. Satele, neputându-se apăra, erau tot mai supuse devastărilor în timp de război. Și apoi, prețurile produselor agricole deveniseră antieconomice acum, când grâul adus din Egipt era mult mai ieftin. Tăierea pădurilor completa restul, mai ales în Atica, ale cărei dealuri, spunea Platon, semănau cu oasele unei hârci. Minele din Laurium, acum când argintul era importat la un preț mai convenabil din Spania, fuseseră abandonate; iar cele de aur din Tracia erau în mâinile macedonenilor.

Atunci, din ce trăiau grecii? În primul rând, din meșteșugărit și din comerț. Ba încă depindeau de acesta din urmă în asemenea măsură, încât multe state, pentru a se feri de capriciile și de nesiguranța inițiativei private, au naționalizat principalele industrii, așa cum a făcut Miletul cu cea textilă, Priene cu salinele, Rodos și Cnidos cu vesela de preț. Dar „vocea întâi a veniturilor” o reprezentau, ca și azi, „câștigurile” emigranților care, în cea mai mare parte, nu erau niște amărâți, deși așa plecaseră de acasă, ci niște Nearhos și Onassis, proprietari de flote și de bănci.

Aceștia erau cuceritorii lumii noi, deschisă inițiativei lor de către armata lui Alexandru. Noile state care luau formă aveau nevoie de tehnicieni; și numai bătrâna Grece putea să li-i furnizeze. Un mic agent de schimb sosit la Bizanț primea sarcina să organizeze Banca de Stat. Un modest întreprinzător maritim, chiar cu puțină practică de navlu, primea comanda unei flote. Acești oameni câștigau mult, furau tot atâta și-și asigurau o bătrânețe liniștită în patrie, investindu-și economiile în vile și în palate. Dar când veneau acasă, nu puteau să-și ia cu ei nici banca, nici flota, care rămâneau în țara unde emigraseră; iar aceasta concura cu ele băncile și flotele grecești. Este veșnica

istorie a tuturor colonialismelor, destinate să se omoare cu propria lor mână, transformându-i pe supuși în rivali.

În asemenea situație, să nu ne mirăm că viața din orașele grecești devenea tot mai rafinată. Acum, bărbații se rădeau. Iar femeile, aproape complet emancipate, luau parte activă la viața publică și culturală. Platon le și admisesese în universitatea sa. Una din ele, Aristodama, a ajuns cea mai faimoasă „recitatoare” de versuri și a realizat „turnee” în toate țările Mediteranei. Sigur că, pentru a face față atâtor obligații, femeia trebuia s-o abandoneze pe cea a maternității. Avortul era pedepsit doar când era făcut contra voinței soțului. Dar voința soțului a fost întotdeauna doar cea a nevestei. Homosexualitatea lua proporții. Ea fusese mereu practică, chiar și în vremurile eroice, dar acum ajunsese la ordinea zilei în toate mediile sociale. Acest popor, faimos cândva pentru sobrietatea sa, îi aducea acum din Orient pe cei mai renumiți bucătari, ale căror mâncăruri bogate în grăsimi și mirodenii îi făceau să se îngrase. „Sportivi” nu mai erau atleții, ca pe vremuri când fiecare tânăr trebuia să devină unul și să participe la concursuri pentru culorile țării sau ale clubului său; erau spectatorii care, ca și azi, făceau galerie stând pe bănci și jucând la Pronosport.

Cele două ramuri industriale care înfloreau mai mult erau aceea a îmbrăcăminții, fie bărbătească fie de damă, și cea a săpunurilor, catalogate în o sută optzeci și trei de sorturi, divers parfumate. Demetrios Poliorcetul impusese la Atena niște impozite care totalizau vreo jumătate de milion de lire, justificându-le exact ca „cheltuieli pentru săpun” destinat iubitei lui Lamia. „A dracului femeie, tare murdară trebuie să mai fie!”, comentau glumeții din Atena.

Un articol care consuma acum multe resurse private erau cărțile. Poate mai mult din snobism decât dintr-o adevărată nevoie de cultură, dar mai ales pentru că limba greacă devenise limbă oficială chiar și în Egipt, în Babilon și în Persia, etc., producția de carte a început în serie, folosindu-se mii de sclavi specializați. Papirusul importat din Alexandria furniza un material excelent. Și, ca lucrul să meargă mai repede, s-a inventat un nou scris, mai simplu, adică un soi de stenografie.

Activitatea din biblioteca lui Aristotel demonstrează până la ce punct ajunsese această pasionată bibliofilie. La moartea lui Platon, Aristotel cumpărase, pentru mai bine de zece milioane de lire, un număr oarecare de volume și le adăugase celor ale sale, care trebuie să fi fost și mai numeroase. Fugind de la Atena, le-a lăsat elevului său Teofrast care, la rândul său, le-a lăsat lui Neleu. Acesta le-a transportat în Asia Mică și, ca să le ferească de lăcomia regilor din Pergam, foarte avizi de așa ceva, le-a îngropat. Un secol mai târziu, au fost descoperite întâmplător și cumpărate de filozoful Appelicon, care le-a copiat pe toate interpolând după capul său, pe acolo pe unde umezeala deteriorase paginile. Cât de inteligent o fi făcut-o nu se știe. Poate că proza lui Aristotel ne-ar părea azi mai puțin plictisitoare fără aceste retușări. Comoara a căzut în mâinile lui Silla, atunci când acesta a cucerit în anul 86 Atena. Și, la Roma, unde fuseseră transportate, le-a recopiat Andronic și le-a publicat din nou textele.

Alți pasionați au fost Ptolomeii. La curtea lor, funcția de bibliotecar era una din cele mai importante, pentru că o implica și pe aceea de tutore al moștenitorului tronului. Din această cauză, numele acelor care au deținut-o au rămas în istorie, așa cum au fost Eratostene, Apolloniu, etc. Ptolomeu III a strâns peste o sută de mii de volume, adunate de prin tot regatul și compensându-i pe proprietarii lor cu copii făcute pe propria sa cheltuială. El a închiriat de la Atena, pentru circa o sută de milioane de lire, manuscrisele lui Eschil, Sofocle și Euripide. Și nu a returnat apoi decât copiile, oprindu-și originalele.

Încet-încet, caligrafia a devenit o artă calificată, care a adus multor sclavi cetățenia. „Atelierele de scris” s-au înmulțit și s-au perfecționat până au atins eficiența unor adevărate edituri. A luat naștere un anticariat destinat autentificării și achiziționării manuscriselor vechi, pentru care amatorii cheltuiau sume fabuloase. Filologul Calimah a alcătuit primul catalog al tuturor originalelor existente în lume și al primelor lor ediții. Aristofan din Bizanț a inventat majusculele, punctuația și „de la capăt-ul”. Aristarh și Zenodot au rescris *Iliada* și *Odissea*, care există și azi așa cum le-au redactat ei.

Toate acestea ne spun ce a însemnat „cultura” perioadei elenistice. Ea nu mai era doar fantezia poetilor și a gânditorilor, care făceau schimb cu ea în *agora* și în saloanele lui Pericle, lăsând elevilor lor grija să transcrie ceea ce fusese recitat. Acum ea pierduse acel ton de conversație și de improvizație care îi împrumuta un parfum de spontaneitate și de sinceritate; devenise o tehnică de studioși specializați, foarte pricepuți în probleme de critică și de bibliografie, pe cât erau de săraci în inspirație creatoare. Aceștia compilau cataloage și biografii, se certau pe interpretări, se împărțeau în școli, clici și secte. Și scriau numai ca să se citească între ei; apăreau proze, chiar și poezii pedante, perfecte ca metrică dar lipsite de căldură.

Ca lucru bun și util, au făcut doar gramatici și dicționare. Limba greacă, acum când se amestecase și cu cele orientale, se altera în ceea ce numim noi azi un *petit nègre**. Sunt fenomene care nu pot fi oprite și, de fapt, nici măcar filologii greci nu au reușit s-o facă. Dar, totuși, lor trebuie să le fim recunoscători că ne-au salvat greaca veche clasică și ne-au furnizat cheia ei, cu toate că azi elevii noștri de liceu îi blestemă.

În palatele și în vilele ateniene din acea vreme, pentru bonton era obligatoriu să se vorbească limba veche, subliniindu-i-se chiar și arhaismele, așa cum fac elevii de la Eton în Anglia, și deschizând discuții interminabile asupra cutărui sau cutărui fragment din Homer sau Hesiod. Era și acesta un semn de evadare din actualitate și de progresivă detașare de o viață care își găsisese acum alte centre în Asia și în Egipt, unde ea pulsa cu mai multă vigoare.

* *Petit-nègre* – (fam.) limbaj incorect (în lb. franc. în original).

50

MICII „MARI“

Deoarece teatrul este oglinda directă a unei societăți, lumea elenistică și-a aflat-o pe a sa în comediile lui Menandru, care au început să fie reprezentate în chiar anul morții lui Alexandru cel Mare. Au fost o sută patru și nu ne-au rămas din ele decât fragmente; destul totuși ca să înțelegem cât de mici erau mai marii vremurilor acelora. Asistând la una, un critic a exclamat: „O, Menandru! O, viață! Care din voi doi îl imită pe celălalt?” Nu știm. Știm doar că ambii se mulțumeau cu puțin: să pună nevastei sau soțului coarne, să nu plătească impozitele și să apuce moștenirea unchiului bogat. Dar nu-l putem învinui pe Menandru dacă marile probleme ale vieții din Atena acelei vremi astea erau.

Menandru a trăit cum a scris: adică fără să ia lucrurile prea în serios. Fiind frumos, bogat și cu o educație de domn, a gustat plăcerile pe acolo pe unde le-a găsit; și în special la femei, spre marea disperare a Glicheriei, nevastă-sa, care, nefericita, îl iubea cu pasiune și era și geloasă. Ca autor, publicul îl prefera pe Filemon, de la care nu ne-a rămas nimic, dar despre care se știe că era un foarte abil organizator de galerii plătite să aplaude. După spusele celor competenți, Menandru era mult mai bun decât el, mai ales datorită stilului său elegant și cizelat. Oricum, romanul Terențiu pe Menandru l-a luat ca model. Câteodată scria și poezii. Și într-una din ele, în mod ciudat, și-a presimțit moartea în apele mării. S-a înecat, de fapt, la vârsta de cincizeci și doi de ani, din cauza unui cârcel, pe când înota în golful Pireu.

Un alt autor, dar nu de teatru, care ne înfățișează foarte bine rafinata și moleșita societate elenă, a fost poetul Teocrit, autorul unei mari inovații în lirica greacă: sentimentul naturii. Grecii, ca toți meridionali, inclusiv italienii, nu l-au avut niciodată; și inspirația au căutat-o întotdeauna, dacă era cazul, în istorie, adică în faptele oamenilor, deși le atribuiau câteodată și zeilor. Pentru prima oară, la Teocrit, se aude murmurul apelor și foșnetul frunzelor.

Se născuse în Sicilia, dar carieră a făcut la Alexandria – care acum era preferată Atenei –, compunând un panegiric pentru Ptolomeu II, care l-a luat la curte. Sigur însă că succesul *Idilelor* sale s-a datorat cucoanelor, care le-au găsit „excelente”; și, ca stil și ca limbă, într-adevăr erau. Teocrit avea totul ca să placă femeilor: finețea, melancolia și homosexualitatea. Dar, mai ales, în ton cu vremea, avea ceea ce portughezii numesc *saudade*, acel amestec al său de nostalgie cu regrete și cu aspirații ambițioase în care își înmuia pana, lucru tipic pentru o societate decadentă.

Dar sensul și măsura alunecării lente a Greciei pe poziții, să le spunem, periferice, de renunțare în căutarea răspunsurilor la marile întrebări ale vieții, ale justiției și ale moralei, ni le dau redimensionarea gândirii filozofice, mai mult decât cea a gândirii literare. În acest domeniu, Atena și-a menținut întâietatea, grație a două mari școli care au continuat să înflorească, chiar și după dispariția celor doi întemeietori și învățători: academia și liceul.

Liceul fusese încredințat de Aristotel, atunci când a părăsit orașul, lui Teofrast; și acesta l-a condus fără întrerupere timp de treizeci și patru de ani. Venea de la Lesbos, și numele său adevărat nu se cunoaște; poate că și el însuși l-o fi uitat, obișnuit acum cu cel pe care i-l dăduse Aristotel, și care înseamnă „elocvent ca un zeu”. Diogene Laerțiu îl descrie ca pe un om liniștit, binevoitor și afabil, atât de popular printre studenți, că aceștia veneau cu miile la lecțiile sale. Nu era un mare gânditor; filozofia propriu-zisă îi datorează prea puțin. El a subliniat tendința științifică și de experimentare a liceului, cu alte cuvinte caracterul său empiric, dedicându-se mai ales istoriei naturale. Era un profesor exemplar pentru limpezimea și eficacitatea

expunerilor sale. A scris un pamflet superficial și cinic împotriva căsătoriei, care mai târziu a înfuriat-o rău de tot pe Leonția, amanta lui Epicur. I-a și răspuns cu un alt pamflet. Dar opera care ne-a rămas de la el, și care se citește și azi cu plăcere, este tocmai aceea căreia el îi dăduse probabil mai puțină importanță și pe care o scrisese ca să-i mai treacă timpul: *Caracterele*, o carte demnă de cel mai bun memorialism francez din secolul al optprezecelea.

Teofrast s-a ținut departe de politică. Asta nu l-a împiedicat, totuși, pe un oarecare Agnonide să-l acuze de obișnuita „impietate”. Ca și maestrul său, Teofrast n-a vrut să înfrunte riscul unui proces și a părăsit, tiptil-tiptil, Atena. Dar, la câteva zile după aceea, negustorii din cartier s-au pornit să protesteze în fața Adunării. Teofrast fusese urmat în exilul său de sute de elevi, toți clienți ai prăvăliilor lor care nu mai aveau acum cui să-și vândă marfa. Așa că, nu din spirit de dreptate și de dragul filozofiei, ci ca să nu se strice mezelurile și cașcavalul, acuzația a fost retrasă și Teofrast a venit înapoi triumfător la liceul său, unde a rămas până la moarte, care l-a surprins la optzeci și cinci de ani.

După el, școala, tocmai din cauza specializării sale științifice, a decăzut. Era un domeniu nou, unde Atena nu se putea lăuda cu o tradiție în stare să se opună modernelor echipamente și instalații de la Alexandria, pornită deja pe drumul unei capitale a tehnicii. Pentru motive contrare, a continuat să înflorească academia care, după Platon, trecuse de puțină vreme în mâinile lui Speusip și apoi în cele ale lui Xenocrat. Acesta din urmă a condus-o timp de douăzeci și cinci de ani.

Ca și Teofrast, Xenocrat a fost un maestru exemplar, care a contribuit mult la ridicarea în ochii opiniei publice a prestigiului unei categorii de învățători mult discreditată de sofști. Același Laerțiu spune că, atunci când trecea pe stradă, până și hamalii din port, respectuoși, îi făceau loc; și sigur că nu-l confundau cu vreun puternic al zilei. Xenocrat era mai sărac decât Iov; n-a acceptat niciodată să fie stipendiat, și ar fi sfârșit-o în închisoare pentru neplata impozitelor dacă n-ar fi intervenit personal Demetrios Faler. Odată, Atena îl trimisese împreună cu

alți ambasadori la Filip al Macedoniei, care, după terminarea misiunii, a spus despre el, confidențial, unor prieteni: „singurul pe care nu am reușit să-l corup”. Intrigată, și poate chiar enervată de aureola sa de om virtuos, curtezana Frine a vrut să-l încerce; într-o noapte a bătut la ușa lui și, prefăcându-se că e urmărită de un bandit, i-a cerut adăpost. Xenocrat i-a oferit politicos patul său și s-a culcat și el lângă ea. În zorii zilei, femeia a fugit plângând de necaz că fusese învinsă.

După moartea sa, a început să decadă și academia. Sau mai bine zis, a început să decadă studiul acelor discipline pe care, pe vremea lui Pericle și a lui Aristotel, le avea în comun cu liceul; cei doi fuseseră de acord asupra unui punct: să admită că se putea ajunge la cunoașterea adevărului. Dar nimeni nu mai credea acum în așa ceva. Atâtea ipoteze se formulară asupra lui, atâtea școli își disputaseră metodele de a-l cunoaște! Și ce rămânea, dacă nu o grămadă de palavre?

Pirron a fost interpretul acestei stări de spirit. Era din Elida, și îl urmăse pe Alexandru în India, unde probabil că prinsese ceva din filozofia hindusă. S-a întors de acolo cu convingerea că, oricum, înțelepciunea constă în a renunța la căutarea adevărului, care este de neatins, și că trebuie să te mulțumești cu liniștea sufletească, mai ușor de obținut dacă te conformezi miturilor și convențiilor mediului în care trăiești: falsuri, bineînțeles, dar nu mai mult decât teoriile filozofilor. Iar el așa a făcut, acceptând legile și obiceiurile orașului său, renunțând chiar să-și îngrijească și răceala. Spunea că „viața este un bun nesigur, iar moartea nu e un rău sigur”. Și poate că chiar din această cauză a trăit nouăzeci de ani.

Dar cei mai mari campioni ai unei astfel de filozofii a renunțării au fost Epicur și Zenon. Cel dintâi era din Samos, și a fost unul din puținii filozofi ai vremii care s-au format în afara scolii lui Platon și Aristotel. La Atena a ajuns, ca să spunem așa, gata făcut, la vârsta de treizeci și cinci de ani; și a înființat pe cont propriu o școală, în grădina casei sale. Exceptând concubinajul cu Lenția, care l-a iubit cu pasiune deși a continuat să se prostitueze, și pe care nu a luat-o în căsătorie, Epicur era un om cu obiceiuri foarte simple; mânca numai pâine cu brânză și trăia izolat, respectând legile și zeii. Ceea ce lumea obișnuită

numește azi „epicurean” nu are nimic de a face nici cu viața sa intimă, nici cu ideile sale, adunate de el în trei sute de cărți. „Credo-ul” său moral, în sceptica și licențioasa Atenă a acelor vremuri, impresionează prin onestitate. Înțelepciunea, spunea el, nu constă în a explica lumea, ci în a-ți construi în ea un colțișor al tău de liniște, cu ajutorul puținelor lucruri ce ți se pot oferi: modestia, respectul celorlalți, prietenia. Prietenii lui Epicur au fost cu adevărat proverbiale. Când, la șaptezeci de ani, a murit, după ce își petrecuse treizeci și șase învățându-și și iubindu-și elevii, ultimul său efort, chinuit de suferința pe care i-o provocau pietrele de la rinichi, a fost să dicteze unuia din ei o scrisoare de recomandare pentru copiii lui Metrodor, un alt elev al său.

Zenon era un milionar din Cipru care într-un naufragiu în apele Pireului a pierdut totul, mai puțin viața. Stând neconsolat în prăvălia unui librar, a deschis din întâmplare *Memorabilele* lui Xenofon, la pagina care vorbea despre Socrate, și a întrebat unde poate fi găsit un asemenea om. „Ia-te după ăla de colo”, i-a răspuns librarul, arătându-i-l pe Crates, care tocmai trecea. Crates era un teban care renunțase la bogăția sa fabuloasă ca să ducă o viață de cinic, adică de cerșetor. Zenon s-a luat după el și, după ce i-a ascultat vorbele, a mulțumit zeilor că a naufragiat și că a ajuns sărac. A studiat și la academia lui Xenocrat, apoi și-a făcut pe cont propriu o școală, sub denumirea de *stoică*, după porticele de la Stoa sub care își ținea cursurile.

Timp de patruzeci de ani, dând ca exemplu viața sa de franciscan, le-a demonstrat elevilor avantajele simplității și ale abstenenței. Printre aceștia era și Antigona al Macedoniei care, ajungând rege, l-a poftit să vină la Pella. Zenon, pentru a rămâne credincios școlii sale și sărăciei, i l-a trimis pe elevul său Perseu.

Mai predă încă la nouăzeci de ani, când a căzut într-o zi și și-a rupt un picior. A lovit pământul cu pumnul și a spus: „De ce mă chemi la tine în felul ăsta? Iată-mă”. Și s-a sugrumat cu propriile sale mâini.

51

FACEȚI LOC ȘTIINȚEI

Decăderea filozofiei, redusă acum doar la căutarea unor norme morale și a unei conduite, a favorizat știința care, de fapt, în acești al treilea și al doilea secol, a realizat înflorirea sa maximă. Este o poveste veche, ce durează dintotdeauna: ori de câte ori omul renunță la ideea de a descoperi prin raționament marele „pentru ce” al vieții și al universului, țelul exact al filozofiei, se refugiază în studierea lui „cum”, care este treaba științei. Chiar și noi, contemporanii, trăim exact într-una din aceste conjuncturi.

Dar la asta se mai adaugă și alte cauze. Mai întâi, instaurarea, în locul vechilor regimuri democratice, a celor autoritare, care sunt întotdeauna mai ahtiate după progres tehnic și mai capabile să-i ofere acestuia ceva organizat. Apoi, înmulțirea școlilor, a cărților, a muzeelor. Și, în sfârșit, afirmarea unei limbi comune, cea greacă, drept mijloc de schimb pentru circulația ideilor.

Euclid, care era destinat să rămână timp de două mii de ani sinonim cu geometria, a scris de fapt în *Elementele* sale că întreaga lui strădanie nu a urmărit decât să strângă și să concentreze toate descoperirile oamenilor de știință greci, al căror loc de adunare devenise universitatea din Alexandria. Despre el nu se știe decât că a trăit pentru a-i învăța pe alții, că elevii săi au ajuns mari învățători ai vremii, că nu avea un ban și că nici nu a ținut să-l câștige.

Din școala lui a ieșit și Arhimede, care nici n-a avut măcar timp să-l cunoască. Venea de la Siracuza, era fiul unui astronom, și se bucura de protecția lui Hieron, luminatul și binevoitorul tiran al orașului, cu care de altfel se și înrudea de departe. Era un om distrat și împrăștiat, ca de altfel mai toți oamenii de știință, care deseori pentru a desena sfere și cilindri pe nisip, cum se obișnuia pe atunci, uita chiar să mănânce și să se spele. Cercetările sale porneau de la o observare atentă a fenomenelor naturale. Într-o zi, de exemplu, Hieron i-a dat să controleze o coroană, pusă la socoteală de către bijutier ca fiind în întregime de aur, dar cu rugămintea să n-o scrijelească. Săptămâni întregi a căutat zadarnic Arhimede un sistem. Într-o dimineață, însă, i s-a întâmplat să observe în baie că nivelul apei se ridica pe măsură ce corpul i se cufunda și că, în aceeași măsură, cântărea parcă mai puțin. Și așa a ajuns să formuleze faimosul „principiu” că un corp cufundat în apă pierde din greutate echivalentul apei pe care o dezlocuiește. Și imediat i-a fulgerat prin minte ideea că, odată cufundat, un corp înlocuiește o cantitate de apă proporțională cu propriul său volum. Aducându-și aminte că un obiect de aur are un volum mai mic decât unul de argint de aceeași greutate, a făcut experiența cu coroana și a constatat că aceasta dezlocuia mai multă apă decât dacă ar fi fost numai de aur. Vitruvius povestește că Arhimede a fost atât de fericit de această descoperire încât, pentru a alerga să i-o spună lui Hieron, a uitat să se mai îmbrace și s-a repezit pe stradă gol, strigând: „*Evrika, evrika*”, adică: „Am găsit, am găsit”.

Hieron i-a cerut lui Arhimede, care fabrica diverse mașinării pentru propria-i plăcere, să studieze cum funcționau ele și să descopere legile mecanice după care se conduceau, pentru a le putea aplica în caz de război. Dar Hieron nu le-a folosit niciodată, pentru că niciodată Siracuza n-a fost pusă în situația de a avea nevoie de așa ceva. Din păcate, urmașii săi, în loc să-i continue politica înțeleaptă, de fidel alianței cu Roma, i-a nesocotit acesteia puterea și și-a atras mânia consulului Marcellus, care a asediat Siracuza și pe mare și pe uscat. Arhimede a născocit tot felul de drăcovenii ca să-și ajute patria:

macarale uriașe pentru agățat corăbiile ca să le răstoarne, și catapulte care să le îngroape sub un uragan de bolovani. Îngroziți, romanii au început să creadă că era vorba de o vrăjitorie și au atribuit-o unui zeu venit în ajutorul Siracuzei. Numai că Marcellus știa despre ce fel de zeu era vorba. Și când inexpugnabilul oraș, după opt luni de asediu, s-a predat din cauza foamei, a dat ordin ca nimeni să nu se atingă de Arhimede. Acesta, ca să-i mai treacă timpul, stătea și desena niște cercuri pe nisip, când un soldat roman, recunoscându-l, i-a poruncit să se prezinte imediat la domnul consul. „Stai să termin”, i-a răspuns bătrânul. Dar zelosul soldățoi, obișnuit cu disciplina romană, l-a ucis. În clipa aceea Arhimede avea șaptezeci și cinci de ani, iar știința a trebuit să aștepte mai mult de o mie șapte sute ca să afle în Newton un descoperitor de aceeași valoare.

Un mare pas l-a făcut în această epocă astronomia, pe care grecii din perioada clasică o cam neglijaseră. Se știe foarte bine de unde le venea stimulenta: din Babilon, care avusese întotdeauna monopolul acestor studii. Mari descoperiri nu s-au făcut însă, pentru că lipseau mijloacele de investigație. Dar a fost pentru prima oară când s-a născut îndoiala asupra fixității Pământului în centrul universului, așa cum se credea până atunci. Arhimede îi atribuie lui Aristarh din Samos ipoteza că centrul universului ar fi soarele, în jurul căruia Pământul ar executa o mișcare circulară. De aici a luat naștere o polemică ale cărei amănunte nu le cunoaștem, dar care ne face să credem că și pe atunci o fi existat vreun fel de Inchiziție, dacă ne gândim că polemica s-a încheiat cu o retractare a lui Aristarh care, până la urmă, a revenit la vechea teză geocentristă. Evident, nu voia să suporte necazurile pe care, cu optsprezece secole mai târziu, le-a avut de suportat Galileu.

Prudent, Hipparh din Niceea s-a ținut departe de această problemă arzătoare, mulțumindu-se doar să perfecționeze instrumentele vremii – astrolabul și cvadrantul – și să stabilească metoda de determinare pe Pământ a diferitelor puncte după latitudine și longitudine. El a fost acela care a dat lumii grecești un calendar logic și bine gândit, după ce fixase anul solar la trei

sute șazeci și cinci de zile și un sfert, mai puțin patru minute și patruzeci de secunde, abătându-se doar cu șase minute de la calculul din ziua de azi.

Hipparh a fost adevăratul întemeietor al sistemului ptolemeic. Până la Copernic, astronomia a trăit prin el. El a descoperit oblicitatea elipsei și a reușit să calculeze distanța până la lună, cu o eroare de numai douăzeci de mii de kilometri.

Dacă n-a fost cel mai original teoretician, a fost cu siguranță cel mai subtil observator din Antichitate. Într-o noapte, explorând ca de obicei cerul, a descoperit o stea care nu existase în noaptea precedentă. Ca să evite pe viitor orice îndoială, a desenat o hartă a cerului, cu poziția a o mie optzeci de stele fixe. Este harta pe care s-a studiat până la Copernic și Galileu. Confruntând-o cu aceea pe care a alcătuit-o Timocrat, cu patruzeci de ani mai înainte, Hipparh a calculat că stelele se deplasaseră cu două grade. A ajuns astfel la descoperirea sa cea mai importantă, aceea a echinocțiilor, al căror avans, an de an, l-a calculat la treizeci de secunde (în timp ce, după calculele noastre, el este de cincizeci).

Cineva se va întreba, poate, cum au făcut grecii de au realizat măsurători atât de exacte cu matematica lor rudimentară. Dar și aceasta realizase mari progrese, acum când din lumea greacă făcea și Egiptul parte, unde matematica fusese întotdeauna la mare cinste. Noi i-am lăsat pe atenieni la Pericle, când numărau doar pe degete. Acum ei socoteau cu literele alfabetului, folosind primele nouă litere pentru unități, următoarele pentru zeci, celelalte pentru sute, etc. Dar mai erau și accentele care indicau fracțiunile. Rezulta de aici o stenografie rapidă, dar complicată, care a favorizat formarea unor specialiști pentru citirea ei. Și tot ei au fost aceia care au perfecționat-o mai târziu.

Deoarece studiile științifice sunt întotdeauna interdependente, era normal ca aceste progrese să se reflecte și asupra științelor naturale și a medicinei. Aristotel și liceul său i-au creat premisele și i-au favorizat condițiile, cu culegeri și cu cataloage de diverse materiale. Teofrast, care avea pasiunea grădinăritului, a scris o *Istorie a plantelor* care, timp de câteva

secole, a constituit un manual pentru toți botaniștii. Acest mediocru filozof a fost cel mai mare naturalist al Antichității, mai ales în ceea ce privește rigurozitatea metodei.

Ptolomeii au fost toți oameni preocupați de sănătate și au stimulat în mod constant medicina. Acum ea nu mai depindea de geniul intuitiv al unui om, ci devenise un obiect de studiu, de laborator, de cercetări în colectiv. Asta nu l-a împiedicat pe Erofilos să se distingă prin studiile sale asupra materiei cerebrale. Le-a făcut disecând creierul, a descoperit funcția meningelui și a trasat o primă și rudimentară deosebire între sistemul nervos al creierului și cel al măduvei șirei spinării. A făcut diferența între vene și artere și a furnizat diagnozei lucru cel mai elementar, dar și cel mai necesar dintre toate: măsurarea stării de febră prin luarea pulsului, ale cărui bătăi le urmărea cu ajutorul unei clepsidre cu apă. El a fost acela care a dat nume duodenului și a pus bazele obstetricii.

A avut un singur rival, pe Etisistrate, care a fost un fel de Pende* în ceea ce privește importanța sistemului glandular. A intuit vag metabolismul bazal și a anticipat marile legi ale igienei. Acești oameni de știință și colegii lor mai mărunți au conferit medicinei un foarte ridicat prestigiu, lucru care îl făcea aproape sacru pe cel care o practica.

Secolul dramaturgilor și al filozofilor era urmat de cel al doctorilor.

*Nicola Pende (1880-1967), medic italian, specialist în endocrinologie.

52

ROMA

Pentru Grecia, care își găsisse un echilibru stabil și definitiv după cucerirea ei de către doriene, dușmanul din totdeauna a fost Orientul. Ce se întâmpla în Occident nu o interesase decât în mod întâmplător. În afară de marinarii care îi frecventau porturile, poate că nimeni nu știa la Atena până la ce stadiu de dezvoltare ajunseseră coloniile grecești din Italia meridională și din Sicilia; și poate că și din această cauză s-a hotărât cu atâta ușurință Nicias să inițieze o expediție împotriva Siracuzei. Catastrofa cu care s-a încheiat aceasta a contribuit probabil la scăderea interesului; iar cuceririle lui Alexandru l-au anulat de tot, concentrând definitiv atenția grecilor spre Est. O dovadă o reprezintă ascensiunea, în veacul al treilea, a Rodosului. Ea s-a datorat tocmai poziției geografice care făcea din această insulă și o etapă obligatorie, și un centru de greutate în toate schimburile greco-orientale. După ce a rezistat eroic lui Demetrios Poliorcetul, Rodosul a reunit într-o ligă și alte insule din Egee și a păstrat-o prudent pe o linie de neutralitate. Politica sa a fost atât de inteligentă, încât atunci când, în anul 225 înainte de Christos, orașul a fost distrus de un cutremur, toată Grecia i-a trimis ajutoare în bani și alimente, văzând în el un pilastru de neînlocuit pentru economia sa.

În schimb, nimeni n-a schițat nici un gest atunci când, cu câțiva ani mai înainte, Tarentul s-a aflat în conflict cu Roma. Și tarentinii erau greci; și ei au cerut asistență conaționalilor lor din patria-mamă. Dar nu au găsit decât pe un singur om dispus să le

sară în ajutor: pe Pirrus, regele Epirului, din aceeași stirpe molosă cu Olimpia, mama lui Alexandru. Pirrus a debarcat în Italia cu douăzeci și cinci de mii de infanteriști, trei mii de călăreți și douăzeci de elefanți, pe care grecii îi importau din India. Era un comandant de armată viteaz, care probabil că se gândea să repete în Apus isprăvile din Răsărit ale lui Alexandru și, la fel ca el, era îmbătat de gloria acestuia și a lui Ahile, din care avea chiar convingerea că descinde. La Heracleea, i-a bătut pe romanii speriați de „boii lucani”, cum i-au numit ei pe elefanții nemaiîntâlniți niciodată până atunci. Dar a pierdut acolo jumătate din armată și și-a dat seama că Roma nu era Persia; iar, după o altă victorie sângeroasă la Ascoli, a cotit-o spre Sicilia, ca s-o scape de cartaginezi; spera că o să-i fie mai ușor să se umple de glorie pe spinarea lor. I-a bătut și pe ei, dar a găsit atât de puțină înțelegere printre grecii de acolo că, lăsându-i cu destinul lor, a traversat din nou strâmtoarea Messina, a luat bătaie de la romani la Beneventum și, cătrănit, a părăsit Italia, murmurând profetic: „Ce câmp de bătaie grozav las între Roma și Cartagina!”

Pirrus a murit puțin după aceea la Argos. Iar Grecia nici nu s-a sinchisit de dispariția lui, cum nici nu se sinchisea de aventurile lui occidentale. Epirul era un ținut periferic și muntos, pe care toți îl considerau barbar și aproape străin. În același an (272), Roma a anexat Tarentul, așa cum anexase și Capua și Neapole; și din toate coloniile grecești din sudul Italiei nu a mai rămas nimic. Puțin după aceea, Roma a început duelul său mortal cu Cartagina. Iar concluzia a fost că și coloniile grecești din Sicilia i-au căzut în mână.

Dacă de data asta Grecia s-a trezit din toropeală, n-a făcut-o pentru că a văzut în acest episod o catastrofă națională și și-a dat seama de amenințarea care se profila dinspre vest, ci doar pentru că a văzut aici numai un pretext de a se revolta contra stăpânului său macedonean care, în acel moment, era Filip: acesta se urcase la optsprezece ani pe un tron ce-i fusese păstrat minorului cald de către tatăl său vitreg și tutore, Antigon III. Extraordinar lucru pentru acele vremuri: un regent care, în loc să-l ucidă pe moștenitorul legitim ca să păstreze pentru sine puterea, i-o

servea acestuia pe tavă, numai ca să-și capete numele de *dosone*, cel ce promite și se ține de cuvânt, cum se spune în Argentina despre Perón, *que cumple*.

Din păcate, în istorie nu întotdeauna cinstea face parale. Și, în cazul de față, ar fi fost mult mai bine ca Antigon să se arate mai puțin onest. Filip era un băiat curajos și nu lipsit de talente politice, dar era și plin de ambiții necontrolate și absolut amoral. L-a otrăvit pe Aratos, strălucitul *strategos* al ligii ahee, și-a ucis propriul fiu, suspectându-l de trădare, și a încurcat toată Grecia într-un păienjenis de intrigi. Dar a comis și o greșeală fatală: aceea de a crede, după victoria lui Hannibal de la Canae, că Roma se afla în agonie. Și, la fel ca Mussolini care, după înfrângerea Franței, s-a aliat cu Hitler, tot așa și Filip i s-a alăturat Cartaginei și a convocat la Naupactos pe reprezentanții tuturor statelor grecești, în vederea unei cruciade în Italia. Agelaos, delegatul ligii etole, a salutat în el pe campionul independenței elene. Dar cineva, pe ascuns, a făcut să circule printre cei adunați o copie mai mult sau mai puțin apocrifă a tratatului stipulat de Filip cu Cartagina, prin care aceasta se angaja ca, după câștigarea războiului, să-l ajute pe Filip să devină stăpânul Greciei. Să fi fost adevărat? Tit Liviu zice că da. Alții, în schimb, susțineau că era o invenție a emisarilor romani, facilitată de dorința grecilor de a crede în așa ceva. Oricum însă, au luat naștere astfel de dezordini, că expediția proiectată a trebuit să fie amânată la infinit, adică până atunci când retragerea lui Hannibal din Italia avea s-o facă inutilă.

Roma nu s-a răzbunat imediat. Din contră. A semnat în anul 205 un tratat cu Filip, care a crezut că în felul acesta s-a descurcat. Apoi Scipio a mutat războiul în Africa și l-a înfrânt pe Hannibal la Zama. Numai după ce a scăpat definitiv de acest dușman de moarte, Roma a aranjat să-i fie trimisă de la Rodos o cerere care o invita să elibereze insula din mâinile lui Filip. Și, bineînțeles, a acceptat. Plătit cu aceeași monedă, Filip s-a apărat ca o fiară, distrugând orașele grecești care refuzau să i se alăture. La Abydos, decât să se predea, toți locuitorii au preferat să se sinucidă, cu neveste și cu copii cu tot. Dar armata lui Filip n-a mai putut face nimic împotriva aceleia a lui Quintus Titus Flaminius, care a zdrobit-o în anul 197 la Chinocefalos.

Ar fi putut să fie sfârșitul, ca națiune, al Greciei, dacă Flaminius ar fi fost un general roman ca toți ceilalți care, pe unde treceau, instalau un guvernator și un prefect cu un corp de poliție, introduceau limba și legile Romei, proclamând romană provincia cucerită, și anexând-o. Dar el era, în schimb, un om cult și cu mult respect față de Grecia, a cărei limbă o știa și a cărei civilizație o admira. Nu numai că i-a cruțat lui Filip viața, dar i-a redat și tronul. Și, după ce i-a convocat la Corint pe toți reprezentanții statelor grecești, a anunțat că Roma își retrage garnizoanele din teritoriu și-i lasă pe greci liberi să se guverneze după legile lor. Plutarh spune că această proclamație a fost primită cu asemenea urlete de bucurie, încât un stol de corbi care zburau pe deasupra mulțimii s-au prăvălit morți la pământ.

Gratitudinea nu este punctul forte al oamenilor și, cu atât mai puțin, al popoarelor. La scurtă vreme după aceea, liga etolă a făcut apel la Antioh al Babilonului să vină s-o elibereze. De cine? Nu se știe. Pentru că romanii erau deja plecați. Dar probabil faptul că pe atunci Roma era statul cel mai puternic ajungea ca s-o și facă suspectă de imperialism. Cum se întâmplă azi în Europa cu americanii. Lampsacos și Pergamul n-au fost totuși de acord cu apelul lui Antioh; și au cerut, în schimb, ajutor Romei, care a trimis o nouă armată sub comanda lui Scipio Africanul, învingătorul de la Zama. El l-a nimicit la Magnesia pe Antioh, apoi, îndreptându-se spre nord, i-a învins și pe galii care mai chinuiau încă Macedonia. De Grecia nu s-a atins, dar ea a rămas izolată în mijlocul valului de cuceriri, care acum își anexase tot țărmul asiatic.

În anul 179 înainte de Christos Filip a murit, și pe tronul Macedoniei, după un alt mic masacru în familie, s-a instalat fiul său Perseu. El a luat-o în căsătorie pe fiica lui Seleucos, succesorul lui Antioh, și cu el a încheiat o alianță la care a aderat și Rodosul, pentru un război contra Romei la care Pergamul făcuse din nou apel. Numai Epirul și Iliria au avut curajul să se alăture lui Perseu. Restul Greciei s-a mărginit doar să-l aclame ca pe un „eliberator” atunci când, în anul 168, a pornit la luptă împotriva lui Paulus Emilius. Acesta l-a desființat la Pidna, a distrus șaptezeci de orașe macedonene, a devastat Epirul,

deportând o sută de mii de cetățeni ca sclavi, și a mutat la Roma vreo mie de „notabilități” din alte orașe grecești care se compromiseseră în toată această treabă. Printre ei se afla și istoricul Polibiu, care a devenit apoi unul din inspiratorii liberalismului roman.

Dar nici acest avertisment nu le-a fost grecilor de ajuns. În anul 146 întreaga Grece, cu excepția Atenei și Spartei, a declarat războiul sfânt. De data aceasta, Senatul roman a încredințat executarea represaliilor unui soldățoi de tip vechi, care nu avea probleme cu civilizația greacă. Mummius a cucerit Corintul, capitala revoltei, și l-a tratat așa cum a tratat Alexandru Teba, adică l-a ras la pământ. Iar tot ce se putea transporta a fost trimis la Roma. Grecia și Macedonia au fost transformate într-o singură provincie, sub un guvernator roman. Numai Atenei și Spartei li s-a permis să se conducă în continuare după legile lor proprii.

În sfârșit, Grecia își găsisese singura pace care i se potrivea: aceea a cimitirului.

53

EPILOG

Nu putem, totuși, să îngropăm mortul fără un mic necrolog.

În realitate, ceea ce am terminat aici este doar istoria politică a unui popor care n-a reușit să devină o națiune. Cauzele falimentului său le cunoaștem acum. El nu a reușit să-și depășească orizontul limitat de oraș-stat; și, în interiorul său, nu a înțeles să împace ordinea cu libertatea. Bolile de care a suferit au fost un individualism fără rost și multe războaie prostești.

A dat în schimb naștere unei civilizații care nu a murit. Care nu putea să moară, pentru simplul motiv, așa cum spune Durand*, că civilizațiile nu mor niciodată. Emigrează doar. Își schimbă limba, libertățile și obiceiurile. Paulus Emilius, care a deportat la Roma o mie de intelectuali greci, și Mummius, care a cărat acolo toate operele de artă ale Corintului, nu-și dădeau, desigur, seama că erau pe cale să preschimbe într-o victorie a ei înfrângerea Greciei. Și chiar așa a și fost. Romanii înșiși și-au dat seama de asta și au spus: *Graecia capta ferum victorem cepit...* Cucerită, Grecia l-a cucerit pe barbarul cuceritor. În acest soi de ștafetă care este istoria, făclia civilizației a fost încredințată de către popoarele rafinate și decadente celor tinere și viguroase, care au întotdeauna puterea s-o ducă mai departe spre noi culmi.

*Jean Etienne Durand (1534-1589), magistrat și om politic francez.

Este imposibil să facem aici un inventar a ceea ce datorează Greciei omenirea întreagă. Istoricul englez Maine* a spus că noi toți suntem o colonie a ei, pentru că „în afară de forțele oarbe ale naturii, tot ceea ce evoluează azi în omenire este de origine greacă”. Poate că există și puțină emfază în asemenea afirmații. Poate că există o „retorică a Greciei”, tot așa cum există și una a Romei, care schimbă puțin proporțiile contribuției celei dintâi. Dar nimeni nu poate să nege că această civilizație a fost uriașă și că protagoniștii ei au fost de toate felurile, plini de viață și de farmec.

Sper să fi rămas tot așa și în modesta mea proză.

*Henry James Sumner Maine (1822-1888), jurist și istoric britanic.

CRONOLOGIE

sec. XX-XI î.d. Chr. Civilizația minoică și miceniană.

sec. IX-VIII (?) î.d. Chr. Homer.

776 î.d. Chr. Prima Olimpiadă, de la care grecii au început numărarea anilor până în anul 426 d. Chr.

sec. VII î.d. Chr. Hesiod.

640-548 (?) î.d. Chr. Tales din Milet.

sec. VI î.d. Chr. Pitagora.

550-480 î.d. Chr. Heraclit.

612-568 (?) Safo.

sec. IX(?) î.d. Chr. Licurg.

637-559 (?) î.d. Chr. Solon.

620 Prima reformă a lui Dracon la Atena.

594 Arhontatul lui Solon.

560 Cresus ocupă Ionia.

561-527 Pisistrate tiranul Atenei.

546 Ionia este ocupată de Cyrus, regele Persiei.

527-514 Tirania lui Hippias și a lui Hiparh la Atena.

514 Revolta lui Harmodiu și Aristogiton la Atena. Moartea lui Hipparh.

510 Căderea și exilul lui Hippias.

508 Reformele lui Clistene la Atena.

492 Începutul războaielor perșilor contra Greciei.

490 Armata persană a lui Darius este înfrântă la Maraton de către atenienii lui Miltiade.

485 Moartea lui Darius. Xerxe regele Persiei.

480 Bătălia de la Termopile. Ciocnirea navală de la Salamina. Siracuzanii îi bat pe cartaginezi la Himera.

479 Armata persană este nimicită la Plateea. O nouă înfrângere navală a perșilor la Mycale.

461 Moartea lui Efialte.

449 Moartea lui Temistocle.

467-428 Pericle *strategos* al Atenei.

sec. V Fidias.

Gorgias.

Parmenide.

Zenon.

Democrit.

Empedocle.

470-399 Socrate.

sec. V Anaxagora.

Protagora.

525-456 Eschil.

496-406 Sofocle.

480-406 Euripide.

450-385 Aristofan.

522-442 Pindar.

484-425 Herodot.

460-400 Tucidide.

sec. V Hipocrat.

477 Liga delio-atică.

462 În Atena Areopagul își pierde importanța.

459 Expediție nefericită a Atenei în Egipt.

457 Începutul războiului dus la Atena contra Tebei și Spartei.

449 Pace între Atena și Persia.

447-432 Construirea Partenonului.

446 Atena învinsă la Coroneea.

435 Corcira se răzvrătește contra Corintului.

432 Potideea se răzvrătește. Procesul Aspasiiei.

431-421 Prima fază a războiului peloponesiac.

430 Ciurma din Atena.

428 Moartea lui Pericle.

427 Revolta cetății Mitilini.

421 Pacea lui Nicias.

415 Exilul lui Alcibiade.

415-413 Expediția dezastruoasă a Atenei contra Siracuzei.

413-404 A doua fază a războiului peloponesiac.

411 Instaurarea oligarhiei la Atena. Revenirea lui Alcibiade.

407 Al doilea exil al lui Alcibiade.

406 Victorie ateniană asupra spartanilor în insulele Arginuse.

405 Victoria spartană asupra atenienilor la Agiospotamos.

404 Capitularea definitivă a Atenei. Guvernul celor Treizeci de Tirani.

403 Izgonirea celor Treizeci și reinstaurarea democrației la Atena.

401 Revolta lui Cyrus cel Tânăr în Persia.

399 Procesul și moartea lui Socrate.

- 394 Spartanii sunt învinși la Cnidos.
 386 Pacea de la Sardes.
 378 A doua ligă delio-atică.
 371 Victoria tebană asupra spartanilor de la Leuctra.
 367 Moartea lui Dionis cel Bătrân, tiranul Siracuzei.
 364 Moartea lui Pelopida.
 362 Victoria și moartea lui Epaminonda la Mantineeă.
 358 Filip II rege al Macedoniei.
 357 Filip cucerește Anfipolis și Pidna.
 353 Filip cucerește Metona.
 352 Filip cucerește Tesalia.
 387-323 Demostene.
 356-346 Războiul sfânt.
 348 Filip distruge Olintul.
 356-323 Nașterea și moartea lui Alexandru.
 338 Atena și Teba sunt învinse de Filip la Cheroneea.
 336 Filip este asasinat. Alexandru devine regele Macedoniei.
 335 Alexandru distruge Teba.
 334 Alexandru pornește împotriva Persiei și învinge la Granic.
 332 Alexandru distruge Tirul și cucerește Egiptul.
 331 Darius este bătut la Arbela.
 330 Moartea lui Darius.
 330-325 Marșul lui Alexandru înspre interiorul Asiei.
 323 Moartea lui Alexandru la Babilon.
 323-311 Lupte între diadohi.
 429-347 Platon.
 384-322 Aristotel.
 280-275 Expediția lui Pirrus, regele Epirului, în Italia.
 279 Invadarea Greciei de către galii celți.
 245 Aratos conduce răscoala grecilor contra macedonenilor.
 242 Reforma constituțională a lui Agis și a lui Leonida în Sparta.
 227 Reforma lui Cleomene în Sparta.
 221-170 Filip V al Macedoniei.
 217 Pacea de la Naupactos între greci.
 210 Coloniile grecești din Sicilia cad în mâna romanilor.
 205 Tratat între Roma și Filip al Macedoniei.
 175-164 Antioh Epifanul rege al Siriei.
 197 Consulul Flamininus îl înfrânge pe Filip la Chinocefalos.
 196 Consulul Flamininus proclamă libere orașele grecești.
 170 Moartea lui Filip al Macedoniei. Urcă pe tron Perseu.
 168 Perseu este bătut de romani la Pidna.
 148 Macedonia devine provincie romană.
 146 Distrugerea Corintului.

CUPRINS

Către cititori	6
----------------------	---

Partea întâi ÎNTRE ISTORIE ȘI LEGENDĂ

1 Minos	8
2 Schliemann	14
3 Aheii	19
4 Homer	24
5 Heraclizii	29

Partea a doua ORIGINILE

6 Polis-ul	34
7 Zeus și familia	42
8 Hesiod	47
9 Pitagora	52
10 Tales	57
11 Heraclit	62
12 Safo	67
13 Licurg	73
14 Solon	80
15 Pisistrate	85
16 Iminenții perși	90
17 Miltiade și Aristide	97
18 Temistocle și Efialte	102

Partea a treia EPOCA LUI PERICLE

19 Pericle	108
20 Bătălia drahmei	114

21	Lupta socială	119
22	Un Teofil oarecare	125
23	O Nike oarecare	131
24	Artiștii	137
25	Fidias pe Partenon	142
26	Revoluția filozofilor	148
27	Socrate	158
28	Anaxagora și „științifico-fantasticul”	164
29	Olimpiadele	169
30	Teatrul	175
31	Cei „Trei Mari” ai tragediei	181
32	Aristofan și satira politică	188
33	Poezii și istoricii	193
34	De la Asclepios la Hipocrat	198
35	Procesul Aspasiei	203

Partea a patra SFÎRȘITUL UNEI EPOCI

36	Războiul peloponesiac	212
37	Alcibiade	219
38	Marea trădare	224
39	Condamnarea lui Socrate	229
40	Epaminonda	234
41	Decăderea polis-ului	239
42	Dionis al Siracuzei	248
43	Filip și Demostene	253
44	Alexandru	258
45	„A fost o glorie adevărată?”	264
46	Platon	269
47	Aristotel	274

Partea a cincea ELENISMUL

48	Diadohii	280
49	Noua cultură	285
50	Micii „Mari”	290
51	Faceți loc științei	295
52	Roma	300
53	Epilog	305
	Cronologie	307

Tehnoredactare computerizată:
Nanu Rodica, Florin Turcilă

Tipărit: *Semne* '94

ISTORIA GRECILOR

INDRO MONTANELLI a inventat un nou gen literar. A luat istoria savantă, erudită și bombastică, și a preschimbat-o într-una pentru marele public: o istorie a oamenilor de ieri pentru oamenii de azi, simplă, vie, polemică. În ISTORIA GRECILOR, care este mai degrabă o istorie a unor oameni decât a unor state sau națiuni, relatările sale despre Minos, Homer, Zeus și familia acestuia, schițele și imaginile sugerate de primele Olimpiade, portretele pline de viață ale lui Socrate, Pitagora, Safo, Pericle și ale altor sute de personaje din vechea Eladă se opun cu ascutită pătrundere pedanteriei și academismului de modă veche, transformând totul într-o lucrare doctă și atrăgătoare.

LEI 7500

ISBN 973-566-057-1